

Under the liberal patronage of
His Highness Maharaja
SAYAJI RAO GAEKWAR
Sena Khaskhel Samsher Bahadur
Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA,
or
Old Gujarati Poetical Series,
Vol. XVI.

POET PREMANAND'S
MARKANDEYA PURAN
Published with annotations

By
Hargovind Dwarkadas Kántaválá
and
Nathashankar Pujashankar Shastri.

A. D. 1890-91.

Price Re 1-0-0

પ્રસ્તાવના,

યથાર્થ રાજ્યધર્મ મળુનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માનેછે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસ્તુધરા(પૃથિવી) નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમાં અન્નફળાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસ્તુઅનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર્ દેવાથી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભંગ ન થતાં તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરેછે; નિર્મળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાગ્રય આદિથી શરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરે છે; તથા વિદ્યાગ્રય, પુસ્તકાગ્રય, અંધવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખ શાન્તિનાં સાધન આપે છે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજા તુલ્ય ગણી પિતાવત્ સર્વનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્યથા જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રયત્ન છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અક્ષય કીર્તિને પામે છે. એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રીવડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન્, શક્તિમાન્ અને પરમ પવિત્ર મહારામધિરાજ શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપ્તાસજેલ સમશેર બહાદુર એમના પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ બાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન્ પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રશંસનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ પડ્યા છે.

શ્રીમંત મહારામધિરાજના એ ઉદાર બાવથી ઉત્તેજાઈ તા. ૮ મે સન ૧૮૮૬ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરવામાં આવી હતી. તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા ગુન્નર કવિઓના અપ્રસિદ્ધિમાં અર્થે પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યઆશ્રયથી થાય તે સારું.

પ્રાચીનકાવ્યસંગ્રહ એ નામનાં ગૂજરાતી કવિતાનાં પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાઈરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઈન્સ્ટ્રક્શન રાવ સાહેબ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ તથા વડોદરા નિવાસી શાસ્ત્રી માધાશંકર પૂજારાંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાને આરંભ થઈ ચૂકેલો હતો, અને તેસારૂં ઘણાં સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી હસ્તલિખિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી કેળવણીખાતું મારી દેખરેખ નીચે સુપરત થયા પછી આ સંગ્રહ બાબત મેં તપાસ કરી. તે ઉપરથી જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ ધનના બંડાર દટાઈ રહ્યા હોય છે તેમ અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના બંડાર દટાઈ પડી રહ્યા હતા, અને તે બંડારને પ્રજાના ઉપયોગ સારૂં બાંધ લાવી તે દ્વારા સહવિચારને પ્રેરિ આપવી એ લાભકારક ધરે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, બાલણ, દયારામ, હરિમંદ, ભોળેભક્ત, ધીરેભક્ત, ગિરિધર, આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય કવિઓ આવી જાય છે. રાધાખર્ધ તથા દીવાળીખર્ધ નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે, અને બાપુસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇશ્વરભક્તની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા શોધી અને ટીકા સાથે છપાવતાં ત્રણ વર્ષ લાગશે એમ અજમાયશ થઈ છે. એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ એમણે રૂ. ૧૨૦૦૦) આર દબારની રકમ મંજૂર કરી કીમતી આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકશે. આ કિંદાર અનુદાત્થી ગુર્જરપ્રાજ અને સર્વ ગુર્જર વાસી ઉપર ઉપકાર થયો છે. એમ સર્વે સમજી જતોને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

કવિતા વિષે એક ઇંગ્રેજ કવિ લખે છે કે:—

Poetry is itself a thing of God;
He made his prophets poets, and the more
We feel of poesy do we become
Like God in love and power.

કવિતા સ્વતઃ ઈશ્વરની એક વસ્તુ છે. ઈશ્વરે કવિઓનેજ પોતાના બલિષ્ઠતાથી કર્યા છે. અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે સ્નેહ અને શક્તિમાં ઈશ્વર પેઠે યર્ષાએ છીએ.

કવિ વિશે વર્ણવ્ય કહે છે કે:—

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays.

WORDSWORTH.

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતર ઉત્કંઠા આપ્યાં છે તે કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રશંસા હો; જેમણે દિવ્ય કાવ્યવડે આ જગત્ ઉપર આપણને સાત્યના અને સ્વચ્છ આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યાં છે.

આપણા દેશમાં તો કવિને સ્વ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરમાં આવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે.

સ્વદેશમાંના કોટ, રાજમહાલય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય. વિશ્રામસ્થાન, આદિ કીર્તિસ્તંભ પૂર્વેના રાજા કે ધર્માત્મા ગૃહસ્થો કરાવી ગયા હોય છે, તેનો જીજ્ઞાસુ કરવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મ-શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, અને સારા રાજાઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા. અને તેથી સર્વ પ્રજાના સુખભોગમાં વૃદ્ધિ થઈ તેમનો આશિર્વાદ મેળવે છે.

કવિના દ્રવતા અન્તઃકરણમાં ઉત્પન્ન થઈ સહૃદયજનોના અન્તઃકરણમાં પ્રવેશી ત્યાં વસી સુખાનંદ દેનાર કવિતા તેનો જીજ્ઞાસુ પણ પ્રશંસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે. બાળકથી, વૃદ્ધ-રંકથી શ્રીમાન્ સુધી સર્વને દુઃખમાં વિશ્રામસ્થાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ સાધન છે. એવા એક સુખપ્રદ સા-

ધનનો જીર્ણોદ્ધાર પ્રજાના કલ્યાણસારે શ્રીમંત મહારાજધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રજારંજન કરવાના ઉચ્ચ ભાવમાંનું એક સુચિન્દ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટિ નીમવામાં આવી છે.

પ્રમુખ.

દિવાન બાહાદુર મણિભાઈ જશભાઈ.

મેમ્બરો.

રાવબાહાદુર અ'બાલાલ સાકરલાલ એમ. એ. એલ. એલ. બી.

ખાનબાહાદુર જમસેદજી અરદેસર દલાલ. એમ. એ. એલ. એલ. બી.

રાવસાહેબ પીતાંબરભાઈ જ્ઞેઠાભાઈ.

રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દારકાદાસ.

દરેક અંચની બનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને શોધી અને ટીકા શબ્દાર્થ આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજારીશંકર તથા કવિ છોટાલાલ નરભેરામ આદિ લાયક માણસનાથી ચલાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકો સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટિ તરફ છે. કમિટિમાંથી કોઈનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સંબંધમાં ન જતાં માત્ર લોકહિતાર્થ કામ જાણી કમિટિએ આ કામ માથે લીધું છે.

વડોદરા રાજ્યનિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગુજરાતના બીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ઘણો જથ્થો રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ તથા શાસ્ત્રી નાથાશંકરની પ્રશસનીય શોધથી એકઠો થયેલો છે અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટિ તરફથી જનરી રાખવો એમ ધારણા છે. આ સર્વ કવિતા પશુ પ્રસિદ્ધમાં લાવવા યોજના તૈયાર થાય છે, અને તે ઉપમ સદ્ગુણ થતા ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુંદર તથા બોધક કવિતાથી પાંચતારનું જ્ઞાન તથા સદ્ગુણ, રસગતા, રચિ, રસિકતા, સહૃદયતાદિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં યદ્યદ્દિ પામશે, અને ગુર્જર વાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના થઈ પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજ્ય-કર્તાઓ તરફથી તથા ખીજા ધણા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તેમાટે તેમનો અન્તઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

વડોદરા.

સંવત ૧૯૬૬ના વૈશાખ
સુદી ૧, તા. ૨૦ એપ્રિલ સન
૧૯૬૦ રવિવાર.

મણિભાઈ જશભાઈ.

માર્કંડેયપુરાણનું.

ગ્રંથવિવેચન.

આ ગ્રંથનું વિવેચન કરતા પહેલાં માર્કંડેયપુરાણમાં શો વિષય સમા-
યક્ષો છે તે સંક્ષેપમાં બતાવવું ઉચિત ધારીએ છીએ. મહાભારતમાં ઉપજેલા
આર સંદેહનું નિરાકરણ કરવા માટે જૈમિનિઋષિ માર્કંડેય પાસે ગયા અને
તેમણે આર બ્રાહ્મણ, પુત્રો જેઓ શાપથી પશ્ચિપથાને પામી ગયા હતા તેમની
પાસે મોકલ્યા. તેમણે તે સંશયના ખુલાસા કર્યા. તે ઉપરાંત હરિશ્ચંદ્રનું આ-
ખ્યાન, જડનું આખ્યાન, સતી સ્ત્રીનું આખ્યાન અને દત્તાત્રેયનું આખ્યાન
એમાં છે. આ ગ્રંથમાં એટલો ભાગ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે અને મહાલક્ષ્મી આખ્યાન-
થી આરંભીને બાકીનો ભાગ હવે પછી પ્રસિદ્ધ થશે.

આ માર્કંડેયપુરાણનું કવિતા બદ્ધ ભાષાંતર મહાકવિ પ્રેમાનંદે કરેલું
છે. ધણુકરીને કવિએ પુરાણોમાંથી વસ્તુ માત્ર લેઈને પછી પોતાની કલ્પ-
ના શક્તિના બળ પ્રમાણે તેમાં વધારો ઘટાડો કરી નવા ગ્રંથો રચે છે એવો
પ્રવાલો આ દેશના કવિઓમાં જોવામાં આવે છે, અને પ્રેમાનંદે પણ તે પ્ર-
માણે અનેક રસમય ગ્રંથો લખીને વિજય મેળવ્યો છે, એમ છતાં કેટલાંક
કારણથી આ ગ્રંથનું તેણે ચોખ્ખું ભાષાંતરજ કર્યું છે. ગ્રંથ વાંચનારને જ-
ણારો કે જે સૌથીથી પ્રેમાનંદે આ ગ્રંથ લખ્યો છે તે જોતાં અનુપ્રયો માણ-
સ માગ્યેજ એમ કહી શકશે કે આ તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર છે; પણ અમે
મૂળ ગ્રંથને આ ગ્રંથ સાથે ધણી જગાએ મેળવી જોયો છે અને તેથી અમે
આશ્ચર્ય સાથે કહી શકીએ છીએ કે આ ગ્રંથ શુદ્ધ ભાષાંતર છે. અને તે એટલે
સુધી કે મૂળ ગ્રંથમાંનો એક પણ શ્લોક ભાષાંતર કરતાં તેણે છોડી દીધો
નથી ! હા, કોઈ કોઈ જગાએ જ્યાં કવિને રસ જમાવવા જેનું જણાયું ત્યાં
તેણે મૂળ કરતાં કાંઈક વધારો કર્યો છે ખરો; પણ એ વધારો એવો છે કે
જેથી કરીને તે વાંચનારને રસમાં ડૂબાડી દે છે !

આ અપ્રતિમ કવિએ આ ગ્રંથ દ્રૌપદીહરણની પેઠે કે અષ્ટાવકાખ્યાનની પેઠે કાવ્ય રૂપ બાંધ્યો નથી પણ પુરાણ રૂપ જ રચ્યો છે. અર્થાત્ સંસ્કૃત ભાષાના કાવ્યની અને પુરાણની ભાષાશૈલીમાં જેવો ફેર હોય છે તેવો અહીં પણ જણાય છે. પુરાણમાં સર્વત્ર સાદી અને સરળ ભાષા છતાં કોઈ કોઈ હામે કાવ્ય જેવી ભાષાશૈલી જેવામાં આવે છે તેમ આમાં પણ જેવામાં આવે છે. કાવ્ય નાના પ્રકારના છંદોમાં રચેલું હોય છે તેમ આ કવિએ કરેલાં કાવ્ય આપણે તેવાં જોઈ ગયા છીએ; અને પુરાણ જેમ અનુષ્ટુપ્ જેવા સહેલા છંદમાં લખાયેલું હોય છે તેમ આ ભાષાંતર પણ સહેલી દેશીઓમાં કે રાગમાં લખેલું છે. પુરાણમાં કવચિત્ કાવ્ય જેવી રચનાવાળા શ્લોક જેવામાં આવે છે તેમ આમાં પણ હરિગીત વગેરે છંદો કાવ્ય જેવી શબ્દ રચનાથી શણગારી ને લખ્યા છે. વસ્તુ વર્ણન તો ભાષાંતર હોવાથી પુરાણનું જ છે માટે આ ગ્રંથને કાવ્યની નહિ પણ પુરાણની પંક્તિમાં મૂકી શકાય એમ છે.

પ્રેમાનંદ પોતે ગંભીર કવિ છતાં તે મોજસો અને વિનોદી છે, તેથી તેની કવિતામાં આપણને વાગવિનોદ પણ હામ હામ મળી આવે છે. પેહેલા કડવામાં મંગળાચરણ કરતાં ગણપતિનાં વખાણમાં તે લખે છે કે—
 “કલુ” શુદ્ધિ યુદ્ધિ સાથે આવે, તવ મેં જાણ્યું મળશે”! અને એવાંજ વચનો હામ હામ વાચકને સ્મિત કરાવે છે.

બીજા કડવાથી ગ્રંથનો આરંભ થાય છે. વ્યાસ મહાત્માએ કરેલા મહાભારત ગ્રંથની પ્રશંસા કરીને પછી તેમાં ચાર સંશય ઉપજવાથી તેનો ખુલાસો પૂછવા જૈમિનિ માર્કંડેય પાસે જાય છે. માર્કંડેય તેનો ખુલાસો તો કરતા નથી પણ તે ખુલાસો કરનારા પક્ષીઓનો ઇતિહાસ કહી વિંધ્યાચળમાં વસનારા પક્ષીઓ પાસે તેને મોકલે છે. પક્ષીઓનો ઇતિહાસ કહેતાં નારદે અપ્સરાઓની માહોમાંહે જે લઢાઈ કરાવી તે જોઈને મૂળગ્રંથમાં છે તેના કરતાં કાંઈક વિસ્તારથી પ્રેમાનંદે વર્ણવી છે પણ સ્ત્રીઓની લઢાઈનું આખેલુ ચિત્ર આપ્યું છે ! એજ પ્રસંગમાં સાતમા કડવામાં શુકનીતિમાં કહેલો મરણની બીક ન રાખવા વિષેનો ઉપદેશ પણ કવિએ અસરકારક રીતે વર્ણવ્યો છે.

પક્ષીઓ જૈમિનિને તેના પ્રશ્નના ખુલાસા જૂદી જૂદી કથાઓ દ્વારા કહે છે. જેમાં છેલ્લા પ્રશ્નના ખુલાસા માટે હરિશ્ચંદ્રનું આખ્યાન કહે છે. હરિશ્ચંદ્ર આખ્યાનનું ઇતિહાસ જો કે હૃદય ભેદક છે, ત્યારે તે પ્રેમાનંદજેવા મહાકવિની કલ્પમયી કેવું લખાયું હશે તે વર્ણવવા કરતાં પ્રેમાનંદથી જન્મીતા રસજોડે કલ્પવા જેવું વિશેષ છે. આ આખ્યાનમાં કર્ણ રસની તો પરિસીમા છે ! કર્ણ રસને પુષ્ટ કરવાને રૌદ્ર, બયાનક, બીભત્સ, અદ્ભુત, વત્સલ, એવા રસ તથા મુનિવિપયા રતિ, નૃપવિપયા રતિ, વેગેરે ભાવ પણ મનોહર રીતે વર્ણ્યા છે. આખ્યાનના નાયક હરિશ્ચંદ્રને ધીરપ્રશાંત વર્ણ્યો છે તથા પ્રતિનાયક વિશ્વામિત્રને ક્રૂર અને ક્રોધી વર્ણ્યો છે. રામની ધર્મશીળતા અને સત્યપરાયણતાનો મહાન્ બોધ એમાં સમાયેલો છે તથા તે સાથે આતાનાં હૃદયને પીગળાવી નાખે એવાં પાત્રોનાં ચરિત્ર ચીતરીને નાના પ્રકારના સદુપદેશ વ્યંજિત કર્યા છે. એ આખું આખ્યાનજ રસમય છે તેથી એમાંથી ત્યાગભાગ કરવા જેવું અમને કાંઈ લાગતું નથી તથાપિ ઉપર બતાવેલા રસ અને ભાવ કેના વર્ણ્યા છે તે પ્રત્યક્ષ બતાવવાને તેમાંથી એક એક નમુનો અહીં બતાવ્યો છે, જે ઉપરથી વિવેકી આખા મંથની તુલના કરી શકશે.

વિશ્વામિત્રને રાજસૂયની દક્ષિણા આપવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી હરિશ્ચંદ્ર નગર છોડીને નીકળ્યો, તે વખતે તેના વિષેભયથી દુઃખિત થયેલી પ્રજા બહુ શોક કરવા લાગી. તેનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે કે:—

“જે પુષ્પ વેરેલે સ્થાનક હીંડવા,
અતિ અયોગ્ય રૂપાળી;
તે કંટક વનભાગી પતિની પૂકે,
ચાલવા લાગી મુંવાળી !
નગર લોકે પત્ની પુત્રની સાથે,
રાય દુઃખિયો નીહા બ્યારે;
કે ત્રાહિ ત્રાહિ કરી ત્રાડ પાડી મુખ,
પ્રભુ મુખ દિન દેખીશું ક્યારે” ।
“અહો રાપ ! એક મુહૂર્ત ઊભા રહે,
શું નાના નાસ કરો આમ;

નેત્રભૂજે મુખારવિંદરસપીવા,
સ્વામી વાધોછે મોટી મામ”.

“ ડાયા ભૂત આ કાયા થાશે,
મૂકી સર્વે વૈભવ વાટ;
હા નાથ ! હા અનાથ સ્વામી,
આ શું ઓછા ઉચ્ચાર !
હા રાજ ! હા મહારાજ નામી !
અમને તજવાનો ધારે ધારે;
રે રે સ્વામી ! આ નવ ધરે
એમ વદી પડે છતાપાટ ” !

ઇત્યાદિ વર્ણન રામવિષય રતિભાવનું છે, અને તે કૃષ્ણરસનું પોષણ કરનાર છે એ તેમાં વર્ણુદા શોક સ્થાપિભાવને લીધે સ્પષ્ટ છે.

એજ કડવામાં મુનિની કૂરતાનું નિદર્શન કરતાં કવિ લખે છે કે:-

“ સુકોમળાથી ચલાય ન વેંહું,
તેને ઝટપટ ચલવી જાતો.
જેને ચાલવાનો અભ્યાસ ન પેહુલાં,
તે ચાલતાં ધણી થાકી;
ધીમે ચાલવા ચિત્ત ચતુરા ધારે તેને
હરિશ્ચંદ્ર ખેંચે હાંકી.
કૃતાંત કોપ મુનિનો જોઈ
નૃપ વારંવારે નારી ખેંચે;
તોય તેનાથી ચલાય ન જરિયે,
લચી પડતી લલના લેંચે.
તે જોઈ નૃપનું મન ગભરાતું;
રે દેવ આ શું મહાદુઃખ;
તેવે તેને ત્યાં કરવા આવ્યા,
કૌશિક મુનિ તો મુખ.
શું અધ્યા નારીથી નવ ચલાયે,
એનો કરું હું આજ ઉપાય;
શાણી મુરલિ નવ ચાલે પંચે,

તેને દંડની શિક્ષા દેવાય.
તો આ મારા દંડ કાષ્ટવડે હું
હાંકું સુરસિ તારી;
એમ કહી દંડ મારવા લાગ્યા.
રે મુનિ ! દયા ગઈ ક્યાં ધારી !

ધત્યાદી એમાં મુનિનો ક્રોધ શોકતું ઉદ્દીપન કરનારો છે. એ પછી હરિશ્ચંદ્ર ગહન વનમાં પ્રવેશ કરે છે તે વનતું તથા તેમાં હરિશ્ચંદ્રને પડતાં કષ્ટતું ચિત્તવેધક વર્ણન છે. મુનિને કરેલા વાયદાનો અવધિ થઈ રહેવા આ-
વ્યો એમ માત્રમ પડતાં હરિશ્ચંદ્ર તથા તેની પત્ની મૂંઝા પામે છે, તે જોઈ તેના કારણને ન જાણનારા આળકતું વર્ણન કવિ કરે છે:

“આળ રડે ઉભો હો, કે’ નહિ માગું ખાવા.

ઉઠો ઉઠો માતાજી હો, આપજી કયમ થયા આવા !

એ વચન કાના હૃદયને ભેદનારાં નથી એમ છતાં પ્રેમાનંદ તો કડવાની ઉપડે લખે છે કે,

“ પ્રેમાનંદ શાનો હો, કરૂણા નવ કહી પૂરી

વલણ.

કરૂણા પુરી નવ કહી, લહી રસની લે’ર રે;

પુરાણી ખાવા કરૂણા ગાયે, જેને માધવની મે’ર રે.

આ કડવું અસહ્ય અંધમાં ન છતાં પ્રેમાનંદ નવીનજ લખ્યું છે અને તે કરૂણ રસતું પોપણ કરવાને બહુ બંદરતું છે.

ત્રીસમા કડવામાં હરિશ્ચંદ્રની સ્ત્રી વેચાય છે તે સંબંધી વર્ણવતાં કવિ લખે છે કે:—

“ કેશે સાહી સ્ત્રી ખેચવા લાગ્યો,

જો જો બ્રાહ્મણ ખરા ખાંડ !

સ્ત્રી કે’ પિતાજી મૂકો મુજને,

હું આવું તમારી સાથ;

આ કેશ મારા કોઈએ નવ ખેંચ્યા,
તમે ખેંચો જીએ મારો નાથ." ।
“ તેનો અજ્ઞાન બાળક જોઈ માતાને,
મૂકાવવા શુ પ્રોડયે;
વસ્ત્રે વળગી પડ્યો કાકપદ્માળો,
મુખે પાડે ઘણી ઘણી રા’ડયો ।
રે મા ! આ વૃદ્ધ તને કયમ ખેંચે,
મારા જનકને મૂકી આજ ?
રોહિતાદ્ય વળી રૂદન કરી કે’
આજ કોપશે મા ! મહારાજ ” । ।
“ ઓ મા ! ઓ મા ! કરી પાછળ ધાયો,
વળગી પડ્યો તેની કોડ;
સાહે કરનારે લાત મારી એક
સાહી તેની દહ ચોદ.
અહો માતા ! હે માતા ! કહીને,
ખાઝયો બાહુડો ખાં’ય. ”

ઈત્યાદિ. ઉપરનાં ઉદાહરણથી વાંચનાર જોઈ શકશે કે હરિશ્ચંદ્ર આખ્યા-
નના વિષયના જોખાને કર્ણ રસથી ભરી તેને તાણુ’ બનાવવાને કવિએ ક-
સર કરી નથી ।

એકત્રીસમા કડવામાં કર્ણના ઉદ્દીપન રૂપે સ્વશાનનું વર્ણન કરી ભયા-
નક અને બીભત્સ રસ વર્ણવ્યા છે, ચોત્રીસમા કડવામાં રાજાનું સ્વપ્ન
વર્ણવી અદ્ભુત રસની વ્યંજના કરી તે વડે કર્ણ રસનું પોપણ કર્યું છે.
એકત્રીસમા કડવામાં આડી અને બહુ યુદ્ધ વર્ણવી ભયાનક તથા અદ્ભુત
રસનું બાન શ્રીતાને કરાવ્યું છે. એવી રીતે હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન કવિ પૂરું કરે
છે. એમાં કર્ણ રસ મુખ્યઅંગી છતાં બીજા ઉપર રહ્યા તેવા રસ અને
ભાવ તેના અંગભૂત ચર્ચ ગોણુ રૂપે વર્ણાયા છે અને એમ ગોણુ રૂપે વર્ણાઈ
મુખ્ય રસની સુષ્ટિ કરે, પરંતુ પોતે મુખ્ય થઈ જઈ મુખ્ય રસને ગોણુ ન

કરી દે એવી સાવચેતી રાખવામાં કવિનું કૌશલ છે. ગ્રેમાનદે આ આખ્યા-
નમાં વિશ્વામિત્રનો ક્રોધ સારી રીતે વર્ણવ્યો છે. અને તેથી શ્રોતાનો તેના
પ્રતિ તિરસ્કાર ઉપજાવી હંરિશ્ચંદ્રના દુઃખમાં તેમને સમવિભાગી કરે છે.
જો તે ક્રોધ એવી રીતે વર્ણવેલો હોત કે તેથી હરિશ્ચંદ્રનો શોક દબાઈ જાય
અને શ્રોતાના મનમાં મુનિનો ક્રોધ માત્ર જાગ્રત યદ્ય રહે તો આ કાવ્ય
રૈદ્રસમય બની રહેત! પણ હવે રસદ્ર વાંચનારને એની એજ વાત
ફરી ફરીને કહેવા કરતાં તે પછી માર્કડેયમાં શું છે તે કહીએ છીએ.

બત્રીશમા કડવાથી એક બ્રાહ્મણના જડ જેવા દેખાતા પણ મહારાની
પુત્રનું આખ્યાન છે. એ આખ્યાન દ્વારા અંથકારે સદાચાર અને દુરા-
ચાર ગણાવ્યા છે તથા તેનાં સારાં અને માઠાં ફળ પરલોકમાં ભોગવવાં પડે-
છે તેનું વર્ણન છે. નાનાપ્રકારનાં નરકોનું વર્ણન કરવું. એ પણ પુરાણનો
એક વિષય હોવાથી મૂળ અંથકારે કેટલાક અધ્યાય તેમાં રોક્યા છે અને તે-
થી શ્રદ્ધાળુ લોકો ભય પામી દુરાચરણથી દૂર રહે એવો અંથકારનો આશય
જણાય છે.

ઓગણચાળીશમા કડવામાં સતીની કથાદ્વારા પાતિવ્રત્યનો મહિમા વ-
ર્ણવ્યો છે. અને તે પછી અલર્કને યોગદાન દત્તાત્રેયથી પ્રાપ્તયયું માટે દ-
ત્તાત્રેયની ઉત્પત્તિ વર્ણવી છે દત્તાત્રેયની ઉત્પત્તિનું વર્ણન પણ સતીનોજ
મહિમા સૂચવે છે.

એવી રીતે માર્કડેયના ૧૯ અધ્યાયની કથા જોટલો અંથ આ પેહેલા
ભાગમાં બાહ્યર પાડવામાં આવ્યો છે. બાકીના અધ્યાયોની કથા જે ભાગમાં
પ્રકટ યશે ત્યાં તેનું વિવેચન પણ આપવામાં આવશે, માટે તે વિષે અહીં
કંઈ કહેતા નથી.

॥ श्रीजगदीश्वरायनमः ॥

પ્રેમાનંદકૃત

માર્કંડેયપુરાણ.

શ્લોક.

અચતુર્વદનોબ્રહ્માદિચાહુરપરોહરિઃ ॥

અમાલલોચનઃશંભુર્મર્ગવાન્ત્રાદરાયણઃ ॥ ૧ ॥

કડવું ૧ હું.

રાગ કેદારી.

ગુરુગણનાયકને પરણ્યું, દુર્મતિટાળકને હું નમું;

મુખદાયક જડપણું ટાળીએ રે. ૧

સાર કરો માતા સરસ્વતી, ગૌરી દીને ગરવી ગતિ;

આતા કહી માતા ભાળીએ રે. ૨

સ્તોક—માર્કંડેયપુરાણ આરંભતાં તે પુરાણના કર્તા મહાત્મા વ્યાસ મુનિને કવિ પરંપરાગત સ્તોકવડે પ્રણામ કરે છે: અચતુર્વદનઃ ૪૦—મર્ગવાન્ બ્રાહ્મણ વ્યાસ ચાર મુખ વગરના થતા છે—અર્થાત્ છે તો ચક્રદેવના પણ ચાર મુખ નથી એટલીજ ખામી છે. વળી તે બે હાથવાળા પીંગલ વિષ્ણુ છે. અને કપાળમાં ત્રીજા નેત્ર વિનાના શંભુ છે. મતત્રય કે વ્યાસ મુનિ સત્, રજસ્, અને તમસ્, એવા ત્રણ ગુણોએ યુક્ત એક ધમર છે. પરતુ-નિદર્શનાત્મક મંગળાચરણ.

૧ હવે કવિ નમસ્કારાત્મક, મંગળાચરણ કરે છે: ગુરુ ૬૦--૨૫૪ છે. ગણનાયક—ગણપતિ. ૨ આતા—હે ત્રાસકા !

ઢાળ.

આતા કહીને માતા ભાળો, ઢાળો દુર્ભતિ તંત્ર;	
ભારતી આરતી ભારી પ્રરિયે, જાણું નહિ જંપ જંત્ર.	૩
મંત્ર વ્યાસ રીખવિયો ગુરૂએ, અહોનિશ તે ગાવો;	
હરિકથામૃત મેમે પ્રાશી, લઘએ રૂડો લા'વો.	૪
પુરાણી નહિ પણ પુરાણી કે'તા, લાખો લોકો આવે;	
ખરું કરું જન બોલ્યું જાણે, હરિ ભક્તિ કરી ભાવે.	૫
શિવપુરાણ સમર્થ કરે કવિ, વાયુ વશ કે' તરુ;	
અગાધ ગતિ એવી નવ ભારી, ક્યાં પા'ણો ક્યાં પર્ણ.	૬

૩ આરતી—આરત-છન્દ. ૪ મંત્ર વ્યાસ—વ્યાસ નામનો મંત્ર. પ્રાશી—પ્રાર્થ. ૫ પુરાણના પુસ્તકનું કવિતામય ભાષાંતર કરવાનો હેતુ કહે છે: પુરાણી ઇ૦—૨૫૪ છે.

૬ પુરાણ લખતાં બીજા કવિઓ ગર્વ કરે છે. તે ન કરતાં પોતે વિનય કરી બતાવે છે: શિવ ઇ૦—કોઈ કવિ પોતે સમર્થ ધર્મને શિવપુરાણ કરે છે અને કહે છે કે વાયુને વશ જેમ તરણું છે તેમ મારે વશ કવિતા છે. પણ પ્રેમાનંદ કહે છે કે ભારી તો એવી (એ કવિના જેવી) અગાધ મતિ (વકોગિત) નથી. કેમ નથી તે દૃષ્ટાંતથી કહી બતાવે છે: ક્યાં ઇ૦—પા'ણો (અર્થાત્ મારે બુદ્ધિનો) ક્યાં અને પર્ણ (પાંદડું—અર્થાત્ હલકી બુદ્ધિનો) ક્યાં ?—એ બેની તુલના કેમ થઈ શકે ? તાત્પર્ય કે તે કવિ તો પાહાણા જેવો ભારે છે અને હું તો પાંદડા જેવો હલકો છું ! હીનોપમા. આ વચન સામળને ઉદ્દેશીને કહ્યું જણાય છે. કેમકે સામળ એક જગોએ પોતે કરેલા અંધો ગણાવતાં લખે છે કે,

છપ્પો.

મિંહાસન બત્રીશ તાર્તિબજ કીમી તેણે,
શિવપુરાણ સમર્થ અર્થ જણાવ્યો જેણે;
સીઝથી રેગાખંડ દંડ જમ દૂતનો ઢાળી,

- માર્કંડેય પુરાણ ક્યહાં ને, ક્યાં હું જન મંતિમંદ;
 હિદ્રિત મતિ નૌકામાં બેસું, નહિ અનુક્રુપ છંદ ! ૭
- માર્કંડેયનિધિ ક્યમ કરી તરણું, તવ ગુરુવર કે' આમ;
 વ્યાસ નારાયણ હૃદયે રાખો, યાશે ઇચ્છિત કામ. ૮
- ગુરુ કે' ગર્વ ગુમાવી દેજો, તણ હું પદનું નામ;
 એમ કરચે તો પાર ઉતરશે, મકટી ચૂતન હામ. ૯
- ગુરુ કે' ગણનાયક છે લેખક, વ્યાસતણી કવિતાના;
 'કૃષ્ણદ્વૈપાયન પર કૃપાળ છે, (લહી) ગુણગાતા સવિતાના. ૧૦
- કહ્યું શુદ્ધ બુદ્ધિ સાચે આવે, તવ મેં જાણ્યું મળશે !
 ધારો ધ્યાને કીર્તન આરંભ્યું, અઘનતા ઓઘજ બળશે. ૧૧
- કે' સરસ્વતી તો સાચે આવે, બાદરાયણ જ્યાં બોલે;
 મતિ નિર્મળ તે મારી કરશે, તરણી સ્વારથ તોલે. ૧૨
- તેત્રીશ કોટિ સહસ્ર ઇંકચાશી, આવે વ્યાસની પાસે;
 શેષ મહેશ રમેશ સમેતે, આવે ગુણગણઆશે. ૧૩

હાકોરનો હાકોર વર્ણવીને હૃદ વાળી;
 પૈતાળ પચીશી વર્ણવી, શુક બો'તેરો ભાવે ધરી;
 વાયુને વશ છે તરણુ જ્યમ, ત્યમ સામળ કવિએ કરી.

૭ હિદ્રિત ઇં—કાણી મતિ રૂપી નાવમાં. અર્થાત્ મારી મતિ સુદૃઢ નથી. નહિ ઇં—ગૂજરાતી ભાષામાં સંસ્કૃતના જેવો સરળ અને દૃઢ અનુક્રુપ છંદ પણ નથી. છંદ તો ગૂજરાતીમાં થઈ શકે પણ ભાષા અનુકૂળ નહિ હોવાથી શોભતો નથી. એમ કહેવાની મતલબ છે. ૮ માર્કંડેય-નિધિ—માર્કંડેય પુરાણ રૂપી સમુદ્ર. ગુરુનાં વચન કહી જતાવે છે: વ્યાસ ઇં—૨૫૯ છે. ૧૦ કૃષ્ણદ્વૈપાયન—વ્યાસ. સવિતાના—સૂર્યના, કે પરમેશ્વરના. ૧૨ બાદરાયણ—વ્યાસ. તરણી ઇં—સરસ્વતી રૂપી તરણી પોતાના સ્વાર્થને તોમ કરશે. અર્થાત્ હું દરિયુણુ ગાર્હશ એ સરસ્વતીનીજ કીર્તિ છે.

૧૩ બીજા દેવો પણ પોતાની મતલબ વિચારી વ્યાસને સદાય કરવા આવે છે તેમ મારી પામે પણ આવશે, એવા નિગારથી ને કહી જતાવે છે:

ગિરિન્નપતિ ને દાનવ માનવ, વ્યાસની પાસે ઊભે;

એક કૃપાથી કારજ થાશે, તેથી મમ મન હુભે.

૧૪

પુરાણી કે' છે પ્રાકૃત કરતાં, સર્વે તું પર રહે;

સંસ્કૃતતું પ્રાકૃત કરી કે'તાં, પુરાણીને પ્રભુ ત્રૂઠે !

૧૫

પંચવાયકા પુરાણી કે'તા, કહી ખોટી નવ થાશે;

પંચમાન પરમેશ્વરના ગુણ, ગાતાં મન મકલાશે.

૧૬

એવું તેવું મનમાં સમજી, હરિના ગુણ અમિ ગાશું;

આખડી પડતાં ઊઠી ઊઠી, વારે વારે ધાશું.

૧૭

હમિ કરતાં જો મરાણુ ગર્તમાં, પડિયા તો સુખી થાશું;

વંત્યાક પોથીનાં પોથીમાં ધરી, પુરાણી પેઠ ન જાશું !

૧૮

તેત્રીશ ધ૦—૨૫૪ છે. તેત્રીશકોટિ—(દેવ). સદસ ઈચાક્ષી—(ઋષિ).
રમેશ—લક્ષ્મીપતિ—વિષ્ણુ. સમેતે—સુદાં. ગુણગુણઆશે—અમારા
ગુણના ગણ વ્યાસ વિસ્તારશે, એવી આશાથી.

૧૪ ઊભે—ઊભા રહે. એક કૃપાથી ઈ૦—સર્વ દેવમય એકલા વ્યાસની-
જ કૃપાથી મારું અંધરચન૨૫ કારજ થશે.

૧૫ સ્વાર્થી પુરાણીઓ કવિને જે અપવાદ આપે છે તે કહી બતાવે
છે: પુરાણી ધ૦—૨૫૪ છે. ત્યારે પુરાણી પણ મારી પેઠે સંસ્કૃતતું પ્રાકૃત
કરીનેજ સમજાવે ■ તેમને પ્રભુ ત્રૂઠે, એ સભવિત નથી તે વક્રોક્તિથી
કહી બતાવે છે: સંસ્કૃતતું ધ૦—૨૫૪ છે.

૧૬ પુરાણી કવિને અપવાદ આપીને તેને દૃઢ કરે છે: પંચવાયકા ધ૦
—અર્થાત્ અમેજ નથી કહેતા પણ સર્વે કહે છે માટે “ પંચ ત્યાં પરમેશ્વ-
ર ” એ ન્યાયથી પણ અમારું કહેવું સાચ છે. કવિ પરિહાર કરે છે: પંચ
સમાન ધ૦—૨૫૪ છે.

૧૮ ગર્ત—ખાડો. પુરાણીઓ તો માત્ર પેઠને અર્થે પુરાણ વાંચે છે !
પરમાર્થ સાધવાને નહિ. એ વાત લોકોક્તિથી જણાવીને પુરાણીની મસ્ક-
રી કરે છે: વંત્યાક ધ૦—૨૫૪ છે. જાશું—એમને એમ મરી જાશું.

વાદ વિવાદ વા'ચો નહિ વિઠલ, તેથી હારું સહુથી;
માર્કંડેયપુરાણ ભણું છું, હારી રે'કું બહુથી. ૧૯

નમું પુરાણી નમું વ્યાસજી, નમું વેદાંતી બાવા;
સર્વાચારી વિનતિ મારી, ઉર ધરી દો ગુણગાવા ! ૨૦

પારવતી પરમેશ્વર પૂરો, આશા ધરી જે મનમાં;
શ્રદ્ધા સાવિત્રી સમજાવો, તોલ વધારી તનમાં. ૨૧

રૂકિમણીરમણ રૂકિમણી મારી, આશા પૂરો પ્રેમે;
સર્વને સાષ્ટાંગ કરી હું, કથા કથું જેમ તેમે. ૨૨

મારો ધારો તારો ત્રિકમ, જ્યમ ત્યમ પાર ઉતારો;
કોવિદજન ! કવિતા નથી કરતો, (વર) હરિગુણગણ લવારો. ૨૩

વલણ.

છે હરિગુણગણ લવારો મારો, સારો અર્થ સમારો રે;
માર્કંડેયપુરાણ નિધિધી, તારો પાર ઉતારો રે. ૨૪

કડવું ૨ બું.

રાગ ધનાશ્રી.

સર્વવ્યાપી જે સર્વેશ્વર જી, સર્વ નરોત્તમ જે શ્રીનર જી;
સર્વ દેવીમાં શ્રીસરસ્વતી જી, સર્વ મુનિમાં વ્યાસ મહામતિ જી. ૧

૧૯ નિંદા કરનારની પણ નિંદા ન કરતાં નિંદકે હારવું, એ ઉપદેશને અનુસરે છે. વાદ ધૃ—૨૫૯ છે. ૨૧. ત્રિમૂર્તિની સ્તુતિ કરેછે: પારવતી-પરમેશ્વર ધૃ—૨૫૯ છે. રૂકિમણીરમણ—૪૫૫—વિષ્ણુ.

૨૩ મારો ધારો—પોતાનો માનો. વર ધૃ—હરિના ગુણના ગણું રૂપી લવારો પણ વર (ઉત્તમ) છે. ૨૪ છે ધૃ—હરિના ગુણના ગણું રૂપી મારા લવારને સમારો અને મારો અર્થ સારો. અથવા તે લવારામાંથી સારા અર્થને સુધારો. ૧ નર—એ નામના મહામુનિ.

ઢાળી.

મહામતિ શ્રીવેદવ્યાસને, નમસ્કાર કરી ભાવે;	
કલ્યાણ થાવા સર્વનું, રચું ગ્રંથ નિધિ કા'વે.	૨
મહામુનિ મહા તેજસ્વી, વ્યાસ શિષ્ય જૈમિનિ નામ;	
સમ્યક્ તપસ્વી વેદાધ્યયની, મુનિ માર્કંડેય મહાકામ.	૩
તેને આશ્રમ જઇને મળિયા, વામ્યા પથનું દુઃખ;	
ત્યાર પછે તે પૂછવા લાગ્યા, મુનિ ઉપજવો મુખ.	૪
વ્યાસ મુનિએ લખિયું મોહું, ભારત પૂરણકામ;	
જે કપટાદિક દોષ રહિત છે, આગમ અનુસૂત સ્થામ.	૫
જાતિ શુદ્ધિએ યુક્ત મનોહર, સમ્યક્ શબ્દ સોહે;	
પૂર્વપક્ષ સિદ્ધાંત સચુક્તિક, સ્થાપન માપન મોહે.	૬
એવું મહાભારત આખ્યાન કે, ઇતિહાસ કે' કોય;	
તે ભારત કેવું તે કે'વા, સરસ્વતી સમર્થ ન હોય.	૭

૩ સમ્યક્—૩૬. વેદાધ્યયની—વેદ બહુનાર. મહાકામ—મોટી ઇચ્છા
૩૫—અર્થાત્ ઇચ્છા પૂરનાર. ૪ મળિયા—(જૈમિનિ). પથનું—અર્થાત્
રસ્તાના પાકનું.

૫ જૈમિનિ માર્કંડેયને પ્રશ્ન પૂછે છે: વ્યાસ ઇ—સ્પષ્ટ છે. પૂરણકામ
—કામ (મનોરથ) પૂરનાર. ભારતના ગુણ વર્ણે છે: જે ઇ—સ્પષ્ટ છે.
આગમ ઇ—હે સ્થામ । (ભગવાન ।) તે ભારત આગમ (શાસ્ત્રોત્તી)
અનુસૂત (અર્થાત્ યુક્ત) છે.

૬ જાતિ—(વર્ણ, શબ્દ, પદાર્થ, આદિકની અથવા સામાન્યાદિ જા-
તિ). શુદ્ધિ—શબ્દની અને અર્થની. પૂર્વપક્ષ—સંશયનું સ્થાપન. સિદ્ધાંત
—સંશયનું ખંડન. સચુક્તિક—અનુમાન, દૃષ્ટાંત, વગેરે યુક્તિઓ સહિત.
સ્થાપન—(ધર્માદિક સિદ્ધાંતનું). માપન—(પ્રમાણાદિકે કરીને સિદ્ધાંતને
સિદ્ધ કરવા ૩૫). મોહે—એવું સ્થાપન અને માપન જોઈને માર' મન
મોહ પામે છે.

- તદપિ મતિ અનુસારે ભાષ્યું, સુણીએ ઋષિવર આજ;
સુરમાં શૌરિ દિપદ નરમાં દિજ, શ્રેષ્ઠ મનાય મા'રાજ. ૮
- સર્વસ્વ અલંકારમાં જ્યમ, ચૂડામણિ શ્રેષ્ઠ મનાય;
આયુધ માંય જ્યમ વજ્ર અલૌકિક, ઈંદ્રીમાં મન ગણાય. ૯
- તે વિધિએ સહુ શાસ્ત્ર વિધે મુનિ, મહાભારત છે મોટું;
શું શું એમાં સમાયું મુનિવર, ક્યમ કે'વું છત છોટું. ૧૦
- ભારતમાં ભરિયાં છે માનો, ધર્મ અર્થ કામ ને મોક્ષ;
પરસ્પર દોષ ઉપજાવે એવા, વર્ણ્યા રહી પરોક્ષ. ૧૧
- છેલ્લે કૃષ્ણ પ્રાપ્તિના કારણ, ભિન્ન ભિન્ન મુનિ વર્ણ્યા;
શોક મોહ દાખવિયા જ્યાં ત્યાં, કો રાંડ્યા કો વર્ણ્યા. ૧૨
- શ્રેષ્ઠ ધર્મશાસ્ત્ર પણ ભારત, ઉત્કૃષ્ટ અર્થશાસ્ત્ર પણ તેહ;
સર્વ શિરોમણિ કામશાસ્ત્ર તે, મોક્ષશાસ્ત્ર પણ એહ. ૧૩

૮ સુરમાં—દેવમાં. શૌરિ—કૃષ્ણ. દિપદ—જે પગવાળા. દિજ—
ખાસણ. ૧૦ છત છોટું—છતમાં છોટું.

૧૧ પરસ્પર ઇ—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચાર પદાર્થ
પરસ્પર દોષ ઉપજાવે એવા છે. એવી રીતે કે, ધર્મ સાધતાં અર્થની અને
કામની હાનિ થાય છે. અર્થ સાધતાં ધર્મ, કામ અને મોક્ષની હાનિ થાય
છે. કામ સાધતાં ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષની હાનિ થાય છે. અને મોક્ષ
સાધતાં અર્થ અને કામની હાનિ થાય છે. એમ પરસ્પર દોષ ઉપજાવે
એવા છતાં પણ પરોક્ષ રહીને (આખ્યાનાદિ દ્વારા) તે ચારે પદાર્થોને
(પરસ્પર ઉપકારી) વર્ણ્યા છે

૧૨ છેલ્લે ઇ—હું મુનિ । જેવટે ધર્માદિ ભિન્ન ભિન્ન મોક્ષ રૂપી
પદાર્થો કૃષ્ણની પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે. એમ પણ વર્ણ્યા છે. જુઓ મહા-
ભારત મહાપ્રસ્થાનિક પર્વઃ વ્યાસ કહે છે “ ઋર્ષેવાહુર્વૈરોમ્પેનચઋષિચ્છૂળોતિ-
મે । ધર્માદર્થચક્રામથ ઈ ” — “ હું ઉઝા હાથ કરીને જુઓ પાડું છું પણ
મારું કોઈ સાંભળતું નથી; ધર્મથી અર્થ અને કામ પ્રાપ્તિ થાય છે ” બીજું
શું વર્ણ્યું છે ને કહે છે. શોક ઇ—૨૫૪ છે.

- આર વેદ ચતુરશનન ભારત, ચતુર આશ્રમ સ્થિતિ સાધન;
મહામતિ વ્યાસ મુનિએ ભાષ્યું, ભારત મોહનું મારણ. ૧૪
- વળી રચના તેની કરીછે કેવી, મુનિએ મુનિદેવ;
એકત્રેકમાં વિરોધ ન આવે, સાચી સાધે સેવ. ૧૫
- વેદ રૂપી હિમાલય પર્વત, તે માંહેથી વહેતો;
વ્યાસ વાક્ય વારિ પ્રવાહ જે, કુતર્ક વૃક્ષને શ્રદ્ધેતો. ૧૬
- તે પ્રવાહ જ્યમ રજ લઇ જતાં, પૃથ્વી નિર્મળ કરતો;
તેમ વ્યાસ વાક્યે નિર્મળતા, નિર્દોષ સ્વાર્થમાં સરતો. ૧૭
- વ્યાસ રચિત ભારત તે જાણે, વારિહૃદ છે મોટો;
કથા રૂપ અગાધ વારિએ, ભરિયો નહિ જ્યાં ટોટો. ૧૮
- આખ્યાનો અરવિંદ અનુષમ, ખીલ્યાં ખાંતે હીરો;
કાઠન રાખે મન આનંદ પામી, અવ્યક્ત મરણ મન હીરો. ૧૯
- વેદત્રયથી વિરતુન કહિયે, ભારત આરતવાણુ;

૧૪ આર ઈ—આર વેદ મુક્ત ભારત ચતુરશનન (અભિદેવ) ૧૫ છે.
અને ચતુર (આર) આશ્રમ (અભિદેવ, આદિકથા, વાનપ્રસ્થ, અને સંન્ય-
સ) ની સ્થિતિનું સાધન છે. મોદ—(વિષયોમાં).

૧૬ ભારતને નહીનું રૂપ આપી વર્ણે છે. વેદ ઇ—૨૫૪ છે. વારિપ્ર-
વાહ—પાખાંતો પ્રવાહ. શ્રદ્ધેતો—અર્થાત્ પક્ષીને ઊપાડી નાખતો.

૧૭ નિર્દોષ સ્વાર્થમાં—દોષ રહિત ધર્મોદિક અર્થમાં. અર્થાત્ જેમ
પ્રવાહ પૃથ્વી ઉપરની રજ લેઈ જતો તેને નિર્મળ કરેછે તેમ વ્યાસના વાક્ય
રૂપી પ્રવાહ મનુષ્યના મનમાં વહીને તેને નિર્મળતા આપે છે તેથી મનુષ્ય
દોષ રહિત સ્વાર્થમાં સરે છે. ૧૮ વારિહૃદ—પાખાંતો ધરે.

- તે ભારત રસ યથાર્થ ઐ'વા, આઘ્યો દુઃખમળણ ! ૨૦
- ગુરુ પાસે મેં ઘણું વિચાર્યું, તવ સંશય મટી જાતા;
- અજ્ઞાન ઉપજ્યું મનમાં એવું, તે ટાળો પ્રખ્યાતા ! ૨૧
- સંશય ટાળક નિકટ ન ગુરુવર, માટે તમને પૂછું;
- વેદવ્યાસનો મતિહીન માનો, જૈમિનિ શિષ્ય હું છું. ૨૨

વસણ.

- જૈમિનિ શિષ્ય હું છું સ્વામી, કૃષ્ણ દ્વેષાયન કરાડ્યાળ રે;
- મેમાનંદ ઉપાસક જેના, કરો કૃપા દેવ દયાળ રે. ૨૩

કડવું ૩ જી.

રાગ ગોડી.

- માર્કેડેય મુનિ મહારાજ, આજ સિદ્ધ કરો મમકાજ;
- ચાર સંદેહ ભારત માંય, મૂઢમતિથી પ્રકટયા જ્યાંય. ૧
- તે નિવારો મુનિ દેવ, સ્વામી સાધું હું સમ્યક સેવ;
- પ્રથમ સંશય ભાણું જૂર, તેહ ટાળો મનસાપૂર ! ૨
- જગદુત્પત્તિ પાલન નાશ, કરતા કૃષ્ણ મહાપ્રકાશ;

૨૦ વેદવ્યાસી—૩૩, મન્થુર, સાગ, એ ત્રણ વેદનો સમુદાય. આરતવાણું—શ્રીતાને સાંભળવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરે એવું. દુઃખમળણ ! હે દુઃખને પ્રમળવારા મહામુનિ માર્કેડેય ! ૨૧ અજ્ઞાન ઉપજ્યું—(ગુરુ પાસેથી દૂર ગયા પછી).

૨૨ તમે કહેશો કે તે સંશય તારા ગુરુને પૂછ. તો તેમ બને એવું નથી: સંશય ઈન્—સ્પષ્ટ છે. નિકટ—પાસે. મતિહીન—(શિષ્યનું વિશેષણ). ૧ જૈમિનિ માર્કેડેયને પ્રશ્ન કરે છે: માર્કેડેય ઈન્—સ્પષ્ટ છે. ૨ મનસાપૂર ! હે ઇચ્છા પૂરનારા.

- છે ત્રિગુણથી વેગળા માટે, નિર્ગુણ નામ જુદું શિર સાટે. ૩
 એમ અનંત અવિચળ સ્વામી, કયમ નર દહુ ધર્યો ગુણગ્રામી !
 બીજા સંશય મોટો મનમાં, મુનિ મહાતાપ કરે તે તનમાં. ૪
 દુપદ્ધતનયા દ્રોપદી જેહુ, પંચસ્વામીને સમર્પી દહુ;
 એક પતિવાળી સતી સાહે, શાથી પંચ મુનિ મન મોહે ! ૫
 ત્રીજા સંશય મારા ચિત્તમાં, જૂલે ભણતો વ્યાસ ન નીતમાં;
 ને હજામુદ્ધ હજાધર શેષ, હારે નથી મોટો મહેધ. ૬
 તેને પ્રહ્લહત્યા શે વળગી, તે નિષ્કૃતિથી થઇ શે અળગી ?
 ચોથો સંદેહ મુજને મોટો, કરો મહા મુનિ તે જોટો. ૭
 પંચ દુષ્ટાના સુત સમર્થ, શિર પંચ પાંડવ રૂપી અર્થ;
 તે હવા કંઇ પેર દહથી જુઆ, વળી કેમ અનાયતી પેર મુઆ ! ૮
 એનું કહો મુનિ કારણ, હે અધઓધતણા તારણ;
 તમે દુર્બુદ્ધિને આપો જ્ઞાન, મારી શંકા ટાળો ભગવાન ! ૯
 મુણી નૈમિનિ કરી વાણી, તેની શંકાને ઘણી વખાણી;
 મહે જોડ્યા મુનિવર ત્યારે, વદતાં દોષ અષ્ટાદશ નિવારે. ૧૦

૩ જગદુત્પત્તિ—જગત્ની ઉત્પત્તિ. નિર્ગુણ પ્રહ્લે સમુણ નરદેહ કેમ ધર્યો, એવો પેહેલો પ્રશ્ન પૂછે છે; જગદુત્પત્તિ ઈ—૨૫૪ છે. ૫ દ્રોપદીને પાંચ પતિ હતાં સતીત્વ શા માટે ? એવો બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે; દુપદ્ધ ઈ—૨૫૪ છે. ૬ નીતમાં—નીતિમાં.

૭ જળરામને પ્રહ્લહત્યા કેમ વળગી ! એવો ત્રીજો પ્રશ્ન કરે છે; ને ઈ—૨૫૪ છે. ૮ ચોથો પ્રશ્ન પાંડવના પાંચ મુત્ર શા માટે મુઆ તે વિશે કહે છે; પંચ ઈ—૨૫૪ છે. ૯ અધઓધતણા—પાપના દગલાથી. દુર્બુદ્ધિને—દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાને.

૧૦ વદતાં ઈ—માર્કડેય મુનિ પોતે બોલતાં અષ્ટાદશ (અઠાર) રૂપાને નિવારે (તરે છે). બોલવામાં ને અઠાર પ્રકારના દોષ ચાપ છે તે તર-

કયો દોષ રહિત ભાષણ મારંભ, તજ્યા કામ ક્રોધ જોણ મહાદંભ;
માર્ક'ડેય કે' મુનિસત્તમ, તમે વ્યાસ શિષ્ય મહાઉત્તમ. ૧૧

અધુના સમય થયો કર્મ કરવા, ધર્મ ક્રિયાનું ધારણુ ધરવા;
વિસ્તૃત ભાષણ કરી નવ રાકું સમય વિના વ્યર્થ ન બકું. ૧૨

તારા પ્રશ્નના ઉત્તર કરે કોણુ, તે હું દેખાડી દઉં આણુ;
તેને મજો જઇ મહામુન્ય, યાશે દર્શનથી મોઠ પુણ્ય. ૧૩

વા યોગ્ય છે. એ અદાર દોષ પાતંજલ મહાભાષ્યમાં આ પ્રમાણે બતાવ્યા છે: (૧) સંજ્ઞત—દીર્ઘ આકારાદિ સ્વર ઉચ્ચની પેઠે સંક્રાન્તીને બોલવે. તે. (૨) કાક્ષ—અક્ષરનું કંઠાદિ સ્થાન તજીને બીજા સ્થાનમાં બોલવું. (૩) ભ્રાત—ધણા શ્વાસને લીધે ઉચ્ચને પણ દીર્ઘની પેઠે બોલવે. (૪) એણીકૃત—ઓકાર કે ઢકાર સમજાય નહિ એવો સદેહ મુક્ત ઉચ્ચાર. (૫) અંબૂકૃત—અક્ષરનો ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ છતાં તે ગળાની માંહે જતો રહ્યો હોય એવો ઉચ્ચાર. (૬) અર્ધક—જ્યાં દીર્ઘ ઉચ્ચાર કયો છતાં હ્રસ્વ જેવો સંભળાય તે. (૭) અસ્ત—જીભના મૂળમાં ઉચ્ચારેલો વર્ણુ જ્યાં અસ્પષ્ટ જેવો સંભળાતો હોય તે. (૮) નિરસ્ત—કંઠોર ઉચ્ચાર. (૯) પ્રગીત—ગાવા જેવો ઉચ્ચાર. (૧૦) દ્વિવર્ણુ—ધ્રુજતો કે યયડતો ઉચ્ચાર. (૧૧) અવિસંખિત—બીજો વર્ણુ મિશ્ર હોય એવો ઉચ્ચાર. (૧૨) નિર્હત—નીરસ વર્ણુનો ઉચ્ચાર. (૧૩) ઉપગીત—પાસેના વર્ણુનો ગાવાની પેઠે ઉચ્ચાર. (૧૪) વિડીણુ—એક વર્ણુ ઉચ્ચાર્યો છતાં અનેક વર્ણુ ઉચ્ચાર્યાના જેવો ભાસ થાય તે. (૧૫) સંદષ્ટ—કપાઈ ગયો હોય તેવો ઉચ્ચાર. (૧૬) રામશ—ગંભીરતારહિત ઉચ્ચાર. (૧૭) દ્રુત—અતિ ત્વરાથી ઉચ્ચાર. (૧૮) વિકંપિત—અતિ કંપિતપણે ઉચ્ચાર.

૧૧ મુનિસત્તમ—મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ. ૧૨ અધુના—હમણા. વિસ્તૃત—વિસ્તારવાળું. ૧૩ માટે તારા પ્રશ્નના ઉત્તર આપનાર બીજો બતાવું છું; તે કહે છે: તારા ૪૦—સ્પષ્ટ છે.

વલણ.

પુણ્ય થાશે પાપ જશે, સુણો જૈમિનિ વાણ રે;
પ્રેમાનંદ પુરાણીઆવા, કરે પ્રાકૃત પુરાણ રે.

૧૪

કડવું ૪ થું

રાગ કેદારી.

માકડેય વદ સુણો ઋષિ રાય રે,

કરું નિઃસંશય તારી કાય રે;

મુનિ હું દેખાકું ત્યાં તું જાય રે.

૧

પિંગાક્ષ વિબોધ સુપુત્ર નામ રે,

સુમુખ ચોથો પક્ષી અભિરામ રે;

તમે ત્યાં જવ થાશે તમારું કામ રે.

૨

તે પક્ષી પ્રાણીઓમાં છે સ્તમ રે,

વળી તત્વજ્ઞાન માંહી છે અનુસ્તમ રે;

હારે શાસ્ત્ર ચિંતનમાં મુનિસ્તમ રે.

૩

તેના પિતાનું નામ છે દ્રોણ રે,

૧૪ પુરાણનું પ્રાકૃતમાં કથન કરે છે માટે કવિ પોતાને પુરાણીઆવા રૂપે વર્ણવે છે: પ્રેમાનંદ ઇ—૨૫૯ છે.

૨ જૈમિનિને સંશયના ખુલાસા લેવા માટે જેની પાસે જવાનું માકડે-યં કહે તેનાં નામ ગણાવે છે: પિંગાક્ષ ઇ—દ્રોણના પુત્ર ચાર પક્ષી છે. (૧) પિંગાક્ષ, (૨) વિબોધ, (૩) સુપુત્ર, (૪) સુમુખ. ત્યાં તું જા. અભિરામ—સુંદર.

૩ અનુસ્તમ—સર્વોત્તમ. હારે ઇ—જેનાથી મુનિસ્તમ (શ્રેષ્ઠ મુનિ) પણ શાસ્ત્રચિંતનમાં હારે અર્થાત્ તે મોટા શાસ્ત્ર છે.

એવા વેદાધ્યયની ન નિર્ણયી ઝાણ રે;
 વાદી યાતાં છતે નવ કોણ રે. ૪
 રે'છે વિધ્યાચળની કંદરા માંય રે,
 ભાઇ ભાઇ સંશય નિવારો ત્યાંય રે;
 યાતાં દર્શન પાપ નાસે જ્યાંય રે. ૫
 સુણી વાણી મુનિવર ફેરી રે,
 સુણી પક્ષી દર્શને સફળ થશે ફેરી રે;
 આશ્ચર્યપામી અઘટના ઘેરી રે. ૬
 ઋષિ શાર્દૂલ ! બોલ્યા જૈમિનિ રે,
 આ અદ્ભુત વાત કહી બ્રહ્મ મુનિરે;
 પક્ષીવાણી મનુષ્ય જેવી નવ સુણી રે. ૭
 વળી તે આગમ નિગમ જાણે રે,
 તિર્યક્ ચોનિમાં જ્ઞાન કયાંથી આણે રે;
 કયો મુનિ ! દ્રોણપુત્ર શે માણે રે. ૮

૪ ઝાણુ.—અર્થાચીન કાળમાં. વાદી ઈ—તે પક્ષીઓ વાદી (વાદ કરનારા) યાતાં તેઓ કોણ (કોને) ન છતે ? અર્થાત્ સહુનેજ છતે. ૫ કંદરા—ગુફા.

૬ આશ્ચર્ય ઈ—માર્ક'ડેયના મુખથી આવી વાત સાંભળીને જૈમિનિએ આશ્ચર્ય પામીને અઘટના (ન ઘટી શકે એવી રચના) ઘેરી (મનમાં રાખી). અર્થાત્ પક્ષીઓ બોલે તથા તે તત્વજ્ઞાની હોય એ વાત ન બનવા જેવી એમ મનમાં આણુ.

૭ ઋષિશાર્દૂલ—ઋષિઓમાં શાર્દૂલ (વ્યાધ) જેવા—અર્થાત્ મોટા ઋષિ. માર્ક'ડેયનું સંબોધન.

૮ આગમ નિગમ—વેદશાસ્ત્ર. તિર્યક્ચોનિ—પશુ પક્ષી આદિક જાતિ. કયો ઇ—હે મુનિ ! તે પક્ષી દ્રોણના પુત્ર થઇને (પુત્રત્વ) શાથી ભોગવે છે ! તે કયો.

તે મહાત્મા કયો દ્રોણદેવ રે,
 જાણું પછે પુત્રની સાધું સેવ રે;
 કયમ ધર્મ જ્ઞાન પામ્યા મુનિ એવ રે. ૯
 મુનિ કે' જૈમિનિ તું સાંભળ રે,
 સમાગમ નારદ અપ્સરાનો કળ રે;
 નારદકથા કહું સુણ મહાબળ રે ! ૧૦
 દ્વરતા નંદન વનમાં ગયા નારદ રે,
 સંયોગ ઈંદ્ર અપ્સરાનું જોયું હારદ રે;
 જુએ સાચું જ્યમ સુધી શારદ રે. ૧૧
 એકમેકનું વદન તે જોતાં રે,
 નવ કોઇ નિવૃત્ત હોતાં રે;
 એવે જોઇ નારદને સુખ જોતાં રે. ૧૨
 પુરંદરે પૂર્ણ પ્રભા જવ નિરખી રે,
 થયો ઉભો નારદને પરખી રે;

૯ એવ—નિશ્ચય. ૧૦ પક્ષીઓની ઉત્પત્તિ કહેતાં તેના ઉપોદ્ધાત ૨૫ નારદ અને અપ્સરાઓની કથા કહેવાનો આરંભ કરે છે: મુનિ ઈં—૨૫૬ છે. કળ—સમજ.

૧૧ કથાનો ઉપક્રમ કરે છે: દ્વરતા ઇં—૨૫૮ છે. દ્વરતા—દ્વરતા દ્વરતા. નંદન વનમાં—ઈંદ્રના નંદન નામે વનમાં. સંયોગ ઈં—ઈંદ્ર અને અપ્સરાના સંયોગનું હારદ નારદે જોયું. અર્થાત્ તેમના એકમેકના વિવાસ જોયા. શુ હારદ જોયું તે ઉપમા આપીને વર્ણે છે: જુએ ઈં—જેમ કોઇ સુધી (સારી જુદિવાળો પુરૂષ) શારદ (શારદા-સરસ્વતી) ને અતિ પ્રીતિથી જોઈ રહે તેમ ઈંદ્ર અને અપ્સરાઓ એકમેકનું વદન જોતાં, એવો ૧૨ મી કડી સાથે અન્વય.

૧૨ સુખ જોતાં—નારદ ઋષિ પોતાની અમર્યાદા જોઈને રખેને શાપ દેશે. એવા ભયથી ત્રાસ પામતાં.

પછે ઇંદ્રે આસન આપ્યું મન હરખી રે.	૧૩
બલિવૃત્તઅરિ જવ ઉઠ્યો રે,	
અપ્સરા સમૂહે જાણ્યું. મુનિ રૂઠ્યો રે;	
તેથી ઊઠી નમ્યે મુનિવર રૂઠ્યો રે.	૧૪
દેવ દેવાંગનાથી પામી માન રે,	
વાતચીત કરવા લાગ્યા ભગવાન રે;	
પછે ત્યાં જોઈયો શું મહાબળવાન રે.	૧૫
ઇંદ્ર કહે મુનિવર આજ રે,	
તમને રિઝવવા મારે મહારાજ રે;	
આ ઉભી અપ્સરા તેને સોંપો કાજ રે.	૧૬
મુનિ તમારી ઇચ્છા હોય તે નાચે રે,	
કો' રંભા સુકેશી મન જ્યમ રાચે રે;	
આ ઉર્વશી તિલોત્તમા ઉભી સાચે રે.	૧૭
ધૃતાચી મેનકા નાચવા ધારે રે,	
અથવા અન્યને કો' આ વારે રે;	
તવ મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ વિચારે રે.	૧૮
મુનિ જોઈયા વિચાર કરી ત્યારે રે,	
કરો વૃત્ય રીઝે ઇંદ્ર જ્યારે રે;	
પણ એક દેકે કહું દિલ ધારે રે.	૧૯

૧૩ પુરંદરે—ઇંદ્રે. પ્રભા—ક્રાંતિ-તેજ (મુનિનું). ૧૪ બલિવૃત્તઅરિ—બલિ અને વૃત્તાસુરનો શત્રુ—ઇંદ્ર. અપ્સરાસમૂહે—અધી અપ્સરાઓએ.

૧૫ દેવ—ઇંદ્ર. દેવાંગના-અપ્સરા. ભગવાન-નારદ. મહાબળવાન—(ઇંદ્રનું વિશેષણ). ૧૭ રંભા—અપ્સરાનું નામ. સુકેશી—અપ્સરાનું નામ. ઉર્વશી અને તિલોત્તમા—એ બે અપ્સરાનાં નામ છે. ૧૮ ધૃતાચી અને મેનકા—એ બે અપ્સરાનાં નામ છે.

ને હોય સર્વથી રૂપ શિરોમણિ રે,
ને હોય ઉદાર દાનેશ્વરી ઘણી રે;
તે નાચે શોભા .જેઠું તે .તાણી રે. ૨૦

નૃત્ય કરો જે ગુણરૂપસહિતા રે,
નવ નાચશો ગુણરૂપસહિતા રે;
ગાવી ગુણવતી ફેરી મારે ગીતા રે. ૨૧

સુણી નારદનું વેણુ સાચું રે,
કોઇ કોઇનું નવ કે' કાચું રે;
તિલોત્તમા કે' મેનકાથી રાચું રે. ૨૨

રંભા ખંભા જેવી કે' સુકેશી રે,
આવે નૃત્ય કરવા તો ઉતાડું દેશી રે;
ઉર્વશી કે' હું સર્વવિશેષી રે. ૨૩

ધૃતાચી કે' ન મુજશી રૂપાળી રે,
અખસરા માત્ર દિસે હુંથી કાળી રે;
મેં મારા રૂપમાં સર્વ પ્રજાળી રે. ૨૪

કોઇ કે' મારી ઉદારતા જો જો રે,
અંગ અર્પણ કર્યાં સંગે જોજો રે;
બીજી બાળા વ્યર્થ ઉપાડે જોજો રે. ૨૫

એણે કયા મુનિને ઠગિયા રે.
એના બાપ ભાઇ છે ઇંદ્રના વગિયા રે;
એના સગા ઘણા છે રગિયા રે. ૨૬

૨૧ ગુણરૂપસહિતા—ગુણ અને રૂપ વિનાની. ૨૨ કોઇ છં—અર્થાત્
સહુ કોઇ અખસરા પોતે પોતાતપમાં ખામી છે એમ કહેતી નથી.

૨૩ રંભા ખંભા જેવી—કેળના સ્થંભ જેવી. સર્વ વિશેષી—સર્વના
કરતાં વિશેષ. ૨૬ રગિયા—હરીયા.

તેથી પામી છે પદવી મોટી રે,	
સહસ્રધા છે મારાથી જોટી રે;	
મુનિ સરખાં ક્યાં લોટા ન લોટી રે.	૨૭
એક કું એ તો કમળમાંથી ઉપજી રે,	
એક કું એ તો બ્યભિચારે નિપજી રે;	
તો ક્યાંથી મહતા ન હોયે રૂપજી રે.	૨૮
એમ લાગી સામાસામી દવા મેણાં રે,	
કોઈ ચઢાવે નાક ન નેણાં રે;	
પછે લટિયાં પીંજવા માંડ્યાં તેનાં રે.	૨૯
થઈ ગાળાગાળી પરથી મારામારી રે,	
મહતા ઈંદ્રની મનમાં ન ધારી રે;	
મોટીએ મોટી સાખ્ય વધારી રે.	૩૦
ગુલાબ જેવી ગોરી મુંઘાઇ રે,	
ચંપા કળી જેવી છુંદાઈ રે;	
મલ્લિકા જેવી ત્યાં મુંડાઇ રે.	૩૧
પળમાં થઈ ગયો રંગનો ભંગ રે,	
આસને ખેઠો થયો ઇંદ્ર દંગ રે;	
ગયો નૃત્ય તાનતણે ભમંગ રે.	૩૨
વીણા વાતા હસતા નારદ રે,	
હૃશ્યાં રાચી હૃશ્યાં ઘણું શારદ રે;	
પછે તેનું સમજ્યા વાસવ હારદ રે.	૩૩
ઉઠી માર્જરીથી મૂકાવી મેના રે,	

૩૦ મોટી સાખ્ય વધારી—મોટી લઢાઇ કરી । ૩૧ મલ્લિકા—મોગરો.

૩૩ શારદ—સરસ્વતી. વાસવ—ઈંદ્ર. હારદ—રહસ્ય. (નારદે લડાઇ કરાવી મજા જોવાને આ ટીખળ કહ્યું, એવું).

કોકિલા મૂકાવી રચેનીથી એના રે;	
સિંહીથી મૂકાવી કો મૃગનેના રે.	૩૪
ઈંદ્ર કે' કરું સમાધાન તમારું રે,	
લલ્લતાં રહી ગાનો જો અમારું રે;	
નહિ તો હું આ વજ્રચક્રી પિડારું રે.	૩૫
આલે કપિલાનું જોર ક્યાં સુધી રે;	
કે નવ ભય દર્શ્યો જ્યાં સુધી રે;	
જોઈ ભય સર્વ ઘઈ ગઈ ત્યાં સુધી રે.	૩૬
ઉભી અલ્પમેદી હસ્તને જોડી રે,	
વિખરી અલક તે દત્તી જોડી રે;	
થાયે મુખ્ય નાયિકા થોડી થોડી રે.	૩૭
ભાળો સ્વામી કરવું કેમ રે,	
તજે સર્વ રામા હું પદનો વે'મ રે;	
આજ દર્શાવિયે એવો નમ રે.	૩૮
ઈંદ્ર કે' મુનિને પૂજો એમ રે,	
સર્વથી કો રૂપ ગુણાળી ક્ષેમ રે;	
એ જોને કે' તે માનો તેમ રે.	૩૯
આવ્યા શાપ દેવાને નારદ મુન્ય રે,	

૩૪ માર્ગરી—બિલાડી જેવી. કૂર અપ્સરા. મેન—મેનકા અથવા મેના જેવી કોમળ અપ્સરા. એજ પ્રમાણે કોકિલા અને રચેની, મૃગનેના અને સિંહી, વગેરેનું સમજવું. રચેની—બાળ પદ્મિણી. એના (એન) —સુંદર.

૩૬ અપ્સરાઓ ઈંદ્રના કથનને તામે યાચ છે તે વર્ણે છે: આલે ઈ—સ્પષ્ટ છે. કપિલા—ગીરી માથ. સુધી—સીધી. ૩૭ અલક—કેશની રસે. થોડી થોડી—અર્થાત્ અતિશય વિનયવાળી.

તેનું ન માનો તો પરવાર્યું પ્રણય રે;
જઈ પાગ લાગો તણ ગર્વ ધુન્ય રે.

૪૦

વસંત.

ગર્વ ધુન્ય તણ પાગ લાગો, એ કે'શે સારી કોણ રે;
જન મેમાનંદ વર્ણવે, ન.૨૬ પરીક્ષક આણ રે.

૪૧

કડલું ૪ થું.

રાગ મેવાડો.

ઈંદ્ર અપ્સરાશુ ભાળે રે, સુણો તમે સર્વ ચતુરસુખાણ;

રૂપવતી મુનિ દાળે રે, પૂજે નારદને મૂકી માન.

૧

એ જેને કહે રૂપાંગી રે, તેણે કરવો અજે નાચ;

ગોરી ગર્વને ધો મજાગી રે, બોલ્યા રાચીપતિ રૂંડેરી વાચ.

૨

ઢાળી.

રૂડી વાણી સુણી રાચીપતિની, હરખી મનમાં અપ્સરા;

અવિવેક કોમ ને મોહ મહિલા, કરતી તન મનથી પરા.

૩

ઈંદ્રાનુમારો બોલી નારો, કહો મુનિ નારદ તમે;

ઉ કોણ રૂપાંગી સર્વદી, મુનિ માન તણ માનું અમો.

૪

નારદ ભાળ્યા ઝેગિનિ ! જે તે, કહું સંભળ તુંય;

નારદ કે' નગરાજ વિષે, વચ્ચા દુર્વાસા બાણું હુંય.

૫

તંને તપથી જોહ બળાવે, તે રૂપ ગુણે રસાંગી;

૨ રાચીપતિ—ઈંદ્ર. ૩ પરા—દૂર. ૪ ઇંદ્રાનુમારી—ઈંદ્રને અનુસરનારી.

૫ નગરાજ—પર્વતોનો રાજા—દિમાયય.

- બાકી સર્વે વેવલાં, અહો મુઝ્યા ! મધ્યા ! બાળી ! ૬
- નારદકેરાં વચન સુણીને, સર્વ રથામા થઇ સ્તબ્ધ;
ગર્વ ગોરીના ગળી ગયા, હવે કરુ' થશે ઉપલબ્ધ. ૭
- માથું ધૂણાવી નયન ઢાળી, કહેવા લાગી ત્યાંય;
મુનિ એ તો અમથી નવ બને, ગણો હીન દીન મનમાંય. ૮
- ઇંદ્ર ભણે ને કાઇ ન નારી, ને દુર્વાસાને ચળાવે ?
ઇંદ્રલોકનું માન નિશ્ચે, મુનિ નારદ ડૂળાવે. ૯
- સર્વ રથજો મુનિ કે'તા હોંકે, જલકો રામા નવ જાગે;
શે રૂપ ગુણમાં ગોથાં ખાધાં, આણું કરણું'તું આગે ! ૧૦
- અપ્સરાનું નામ ગયું ! તે સુણી વપુ વેણુ બોલી;
નેણુ અનેક મુનિને ચળાવિયા, ત્યાં તેણુ તુલના તોલી. ૧૧
- ન્યાં દુર્વાસા તપ કરે ત્યાં, અમો જાણું આજે;
રાક સમજ મેં ચળાવ્યો મુનિ, નારદકેરે કાજે. ૧૨
- દુર્વાસાના દહરૂપ રથને, ઈંદ્રીરૂપી વાજને જાણુ;
તે હાંકનાર મન સારથિને, કરૂં અતનુશરે કચરઘાણુ. ૧૩
- હાથમાંથી રાશ પાકું, કે ઘોડા દાદિશ નાસે;
સારથિ વિહોણો શૂર જેવો, મહામુનિ ત્યમ ભાસે. ૧૪

૬ મુઝ્યા—મોહ યુક્ત અવસ્થાવાળી સ્ત્રી. મુઝ્યા આદિક વારાંગનાનાં વિશેષણ છે. ૭ ગોરીના—ગણિકાઓના. ઉપલબ્ધ—પ્રાપ્ત. હવે શું પ્રાપ્ત થશે—હવે શી ગતિ થશે, એવી ફિકરમાં પડી !

૮ ઇંદ્ર ઇન્દ્ર—ઇન્દ્ર કહે છે કે એવી નારી શું કાંઈ નથી કે જે દુર્વાસાને ચળાવી શકે? ૧૦ જો ઇન્દ્ર—જો કાંઈ સ્ત્રી જાગે નહિ—દુર્વાસાને ચળાવવાને તૈયાર થાય નહિ. ૧૧ વપુ—વપુ નામની અપ્સરા. ૧૩ વાજ—ઘોડા. અતનુશરે—કામના આગ્રહી. ૧૪ રાશ—સંવત્ ૩૫૧.

- સુસારથ મન મુનિનું જલપિ, કરું કુસારથિ આજ્ઞ;
વિધિ હરિ હરકેરી મૂકાવું, તપશ્વર્યા મહારાજ. ૧૫
- આ બાણ મારાં સજ કરી, હું જલકિંજુ સુરદેવ;
હરિ । અખસરાનું નામ ન જાણે, જોણે સાચી સાધી સેવ. ૧૬
- એમ કહીને ચાલી નારી, તેનાં આમ સહુ અમુખાય;
ઇંદ્ર કે' ધન્ય ધન્ય રામા, તારી સમોવડ કોણ યાય. ૧૭
- વખાણ સાંભળી વનિતા રીઝી, ગઈ હિમાચળ માંય;
જ્યાં દુર્વાસા મુનિ તપ કરે છે, અતિ શાંતિ દેઈ ત્યાંય. ૧૮
- જ્યામ્ર મૃગને મારે નહિ, રથેન મારે નવ કપોત;
એ મકારે સહુ શાંતિમાં, તપે મુનિ તપની જ્યોત. ૧૯
- મુનિ પારો જાવા કારણ, ઘણા કર્યા ઉપાય;
તોય તે જઈ શકી નહિ, તપે તપી તરણી કાય. ૨૦
- મનમાંહે પછે વિચારી વનિતા, રહી એક કોણે દર;
શૃંગાર સોજી સજીને, આરંભ્યું ગાયન ત્યાં ભરપૂર. ૨૧
- કોકિલા કઠે ગાય કામિની, રાગ રાગણી છત્રીસ;
હાવ ભાવ અનુપમ કરતી, વળી કરતી મેયોન્મેય. ૨૨
- તાલ ન રૂટે સ્વર ન છૂટે, વાય મંદ મુગંધી વાય;
વસંત પિતનુ સાથે ફરતા, તેથી કંપી ઋષિવર કાય. ૨૩

૧૫ સુસારથિ—સારા સારથિ ૩૫. કુસારથિ—નદારા સારથિ ૩૫. વિધિ—ચલા. ૧૬ સુરદેવ—હિંદ. ૧૭ આમ—સગાં વાદાવાં.

૨૦ તપે ઈ—દુર્વાસાના તપથી તે તરણીની કાયા તપી. અર્થાત્ મુનિ ક્રોધથી શાપ દેશે એવો બય લાગ્યો. ૨૨ મેયોન્મેય—આંખ મીંચવી અને જપાવવી. ૨૩ વાય—વાયુ. વિનનુ—કામ. કામદેવ અને વસંતઋતુ એ બે મિત્ર છે. અર્થાત્ વસંતઋતુ એ કામનો સહાયક છે.

- ધ્યાન માન ઝટ સૂઝ્યા કોધી, વિસ્મય પામ્યા મન;
 ગાયન સુશ્રુતા ગોરા કેરું, ધાઇ આઘ્યા મહાજન. ૨૪
- દૂરથી દેખી દિરદગૌરી, મુનિએ માર્કું મન;
 કળિમાં જે સહુ કે'વા માને, તે સત્ય કર્યું મુનિ જન. ૨૫
- તપ ભંગ કરા આવી જાળા, વદી ધ્યા કોપાદિષ્ટ;
 વળી મુખેથી આમ બેલ્યો, સુણો જૈમિનિ શિષ્ટ. ૨૬
- અરે મૂકમતિ અપસરા, મહામદેન્મત ઉન્મત;
 કષ્ટ સામ્ય હું તપ કરું, તેને ભાંજ્યાની કરે મત. ૨૭
- જા દુર્બુદ્ધે પખિણી યાજે, જે અપજતા વસી મનમાં;
 ચાર પુત્ર પરિવાર યાજે નહિ નેહ તારા તનમાં. ૨૮
- પુશ્વલ્લિ! પૂરી પખિણી મધ્યે, ઘડસા નિશ્ચે આજ;
 શબ્દથી તુજ કાય ઉદાસો, તપ સુખરથો તુજ કાજ. ૨૯
- હવે ન બેલોશ જાળિકા, નહિ અનુગ્રહ કંઈ બીજો;
 ઉદ પામ્યાં પુણ્ય પામે, રંજો કે ના ખીજો. ૩૦
- અન્યક્ત મધુર કંકણ રવાળી, શાપી મુનિએ ત્યાંય;
 રક્તાક્ષી યઈ ઋષિ આલ્યા, ભૂયોક તણ મન માંય. ૩૧
- જે સર્વ સ્થળમાં ગુણે ફળી, અપત્ર તરંગા ગંગા;
 તે નભગંગા ભણી મુનિવર આલ્યા, તન મનથી યઈ અંગા. ૩૨

૨૪ કોધી—કોધી એવા દુર્વાસા મુનિ. ૨૫ દિરદગૌરી—હાયણી. અર્થાત્ હાયણી સરખી સ્ત્રી અથવા હરિતની ભત્રિની સ્ત્રી. કળિમાં ઇન્—કળિયુગમાં જે સહુ (મન મારતુ વગેરે) કહેવા માત્ર છે તે સર્વ તે મુનિજને (દુર્વાસાએ) સત્ય કર્યું. અર્થાત્ મન માર્યું.

૩૦ ઉદે ઇન્—જેવાં પુણ્ય ઉદય પામ્યાં ને પામે—ભોગવો. ૩૧ અન્યક્ત — અરપટ. કંકણ રવાળી — કંકણના રત્ન અવાજ વાળી. રક્તાક્ષી—રાના નેત્રવાળા.

૩૨ અપત્ર તરંગા—અંચળ તરંગવાળી. નભગંગા—આકાશગંગા. આ બે કડી ડે પ્રેમ નદે માર્ગડેવના પ્રગભાંવાવનો છેલ્લો શ્લોક પૂરો કર્યો છે. નમુના દાખલ તે શ્લોક અહીં જતાલીએ છોએ.

મથમ અધ્યાય પૂર્ણ કરતાં, ઉપજે મન આનંદ;

આગ્રાક લોક ન્યાયે યજ્ઞે, પુરાણીની ગતિ મંદ.

33

કવિઓ કે'શે ગર્વ કરે છે, પણ નહિ ગર્વની વાણ;

માફતમાં પુરાણ લખવું, નેઈએ ન મારે માન.

38

પતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણે, વપુશાયે પ્રથમેાધ્યાય;

શુર પ્રતાપે આતુર્નિંશી, જન પ્રેમાનંદ ગાય.

34

पञ्चशु.

જન પ્રેમાનંદ ગાય ઝોવિંદ, અવર ન મનમા એક રે;

દુર્ગુદિ હીન દીન જન, નવ મહત્તજશો પિવેક રે.

36

કચ્છ ૫ મું.

રાગ ગેહીની ચાલ દુઃકડી.

માર્ક'ડેય કુ' સુણા લેગિનિ તુય ર,

કરમપન્થિની કથા કહું હુંય રે;

કશ્યપના અરિષ્ટનેનિ રૂપથી રે,

દિવસના ગરુડની સાંજની વડી રે.

1

इति यदःमल्लं कोपसंस्त, दष्टि

* अथ कलहयुद्धं तां मानिनीं धावयित्वा

तारुण्यतरंगां गां पारिवर्त्य विप्रः

प्रतिभगवन्मनीषां संप्रदानः सर्वसाम् ”

૩૩ અશોક લોક-પાપ—લોકમાં કહેવન છે કે “ અશોકને ધેર શોક અને લોકને ધેર વિશાદ ” એ-પાંપને અંગીકાર કરીને ત્રેમાનંદ કહે છે કે મને આનંદ થશે ત્યારે પ્રજાની સ્ત્રીની સુદ્ધિ થઈ થશે.

३५ वपु सापे—वपु व्यभिचराने दुर्वाप्तानो साप यपो ते संभधी.

૧ વધુ અપ્પરેનો સાથ થયો તેનું પરિણામ જનારનારી કથાનો આર-
જ કરે છે: માર્ક ૮:૫ ૪૦-૨૫૪ છે. દિવસના-પક્ષીઓનો સળ. વધી-
અર્થાત્ ઉત્પત્તિ.

ગરુડનો સંપાતિ પુત્ર ભલેરો રે,
તેનો સુપાર્શ્વ શૂરવીર ઘણેરો રે;
સુપાર્શ્વના પુત્ર થયો કંતિ દિજ રે,
કંતિનું પ્રલોભુપ બીજ રે. ૨

પ્રલોભુપના કંક ને કંદર રે,
ગયો કંક કૈલાસ શિખર સુંદર રે;
તેણે ધનદનો અનુચર જોયો રે,
વિદુદૂપનામે સંશય યોયો રે. ૩

કમળદળ સરખાં નયન છે તેનાં રે,
આચરણ અસુરતાણાં છે જોનાં રે;
તે મનોહર શિલાતળ પર બેઠો રે,
સૌ સહિતે વાર વન પેઠો રે. ૪

પહેર્યાં સ્વેચ્છિત વસ્ત્ર ને હાર રે,
ઘણો મદિરાસક્ત અસુર કુમાર રે;
કરે નાના વિધના આહાર વિહાર રે,
કરે કૃલી અલબેલીશું સાર રે. ૫

તેને કંક જોયો જ વાર રે,
રાક્ષસ જોઈ ક્રોધે અપાર રે;
અલ્યા નીચ પક્ષી તું આવ્યો કેમ રે,
સૌ સમીપ બેઠો હું કોમ રે. ૬

તણ ધર્મશાસ્ત્રનો તું નેમરે,
મારા ભણી ધાયો આવે કેમ રે;
એકાંત માંહે બેઠાં હોય બેસ રે,

૨ બીજ—અર્થાત્ પુત્ર. ૩ ધનદ—કુબેર. અનુચર—સેવક—કોઈ યક્ષ.

૬ રાક્ષસ ઈન્—કંક પક્ષીને જોઈને રાક્ષસ ક્રોધે.

ત્યાં સદ્બુદ્ધિજવાનું નવ કેંય રે. ૭
 વળી સુમનીયા હોય જેને હૃદ રે,
 તે આપું આચરે કે' નહિ વદ રે;
 એવાં વચન સુણી યોદ્યો કંક રે,
 શી મુખે છુંડી કરે ભંકરે. ૮
 કૈલાસ પર્વત નથી કાંઈ તારો રે,
 તેમ હે ભાઈ તે નથી મારો રે;
 એ તો સર્વ કાઢને છે સરખો રે,
 સર્વનું સ્વામિત્વ સરખું પરખો રે. ૯
 તું શે રાખે મમતા ગ્રાહી રે,
 છે કૈલાસ પર સ્વામિત્વની રીત યોદ્યો રે;
 માર્કંડેય કે' સુણો જિમિનિ રે,
 ચઢી કંક ઉપર ફૂડી કીની રે. ૧૦
 મહાક્રોધી થઈ ઊડ્યો રાક્ષસ રે,
 વધો મૂઠમતિ કફ જ્વળને વશ રે;
 એમ ભાખી ધરી અસિ કર રે,
 પક્ષી છેદી નાખ્યો મહાવર રે. ૧૧
 તેનું માંસ ફિરિર વે'વા લાગ્યું રે,
 ખડ્ગ અસાધારણ વાગ્યું રે;
 પાંખો ફૂડાવી પૃથ્વી પડિયો રે,
 કંક નરકદાર જઈ ચડિયો રે. ૧૨
 એ વાત સાંભળી કંદેરે કાને રે,
 યયો મૂર્ચ્છિત રહિત ભાને રે;

૮ સુમનીયા—સારી બુદ્ધિ. ભંક—ભાષા—વાણી. ૧૦ કીની—કીનો.
 —વેર. ૧૨ નરકદાર—યમદાર. અર્વાત્ર મૃત્યુ પામ્યો.

- મનમાં નિશ્ચય કયો એવો રે,
રાક્ષસ મારું માર્યો ભાઇ જોડો રે. ૧૩
- પછે તે અંડજ નગશૃંગે ચઢિયો રે,
પ્રાતા ઐર્ધ્વદૈ હિરે જડિયો રે;
એચરે સર્વ ક્રિયા તેની સાધી રે,
પછે ક્રોધ જ્વાળા સળગી બાધી રે. ૧૪
- ક્રોધામર્થ વડે આંખ ફાટી રે,
કૂંક નાગેંદ્રની ત્યાં ગાડી રે;
ઉડડણુ ગતિએ ગરુડ હારે રે,
ભાખ્યો મારા ભાઇને કો મારે રે. ૧૫
- કુર્બુદિ હોય દનુજ કે દવ રે,
આજ તેનો ઉતાડું અહુમેચ રે;
પાંખની અપટે કંપાવ્યા પરવત રે,
ઉડવા લાખ્યા ગિરિ ગહામત રે. ૧૬
- વગે વારિદાને વિખેર્યા રે,
ભણે સર્વ ચતુરે જમપુર ફેર્યા રે;
તેજી મેઠા મોઠા પર્વત આળંધ્યા રે,
લઘુ વૃક્ષ અનિતથી લધ્યા રે. ૧૭
- તે તો ઉડતો આવ્યો ત્યાંહી રે,

૧૩ કંદેરે—કંકના ભાઇએ. ૧૪ નગશૃંગે—પર્વતના (શિખર પર. આતા ઈ૦—મરી ગયેલા ભાઇના એ વૈ. ૧૬૬ (હારસાધન) માં મૂકાયો. એચર—પક્ષી.

૧૫ ક્રોધ વર્ણે છે: કૂંક ઈ૦—તેના રોષ આગળ નાગેંદ્ર (મદામ્ન-થં) ની કૂંક (કંકયાડો) પણ ગાડી (ચતાર્થ મહ—અર્થ: એાછી પડી).

૧૭ વારિદાને—મેથેાને. લઘુ ઇ૦—લઘુકાં જુદો તે અવતરની મર્થ. ૬૦ એાળંધી મર્થા—નાશ પામ્યા.

(સુવર્ણ) પર્યંકે અસુર બેઠા જ્યાંહી રે,

અત્યંત મધાસડત નતિવાળો રે,

કરેણુ કુમુમ મુખ રડતાક્ષી ભાળ્યો રે.

૧૮

શીર્ષકેશમાં ગૂંથ્યાં કુમુમ રે,

હરિચંદનથી શોભતો મુખ રે;

કેતકીપત્રના ગર્ભશા દાંત રે,

જે જોઈ લય પામે વીર મહાંત રે.

૧૯

તેની વામ જંઘાએ નયન નિશાળા રે,

બેઠી કોકિલા સ્વરી બાળા રે;

નામે મદનિડા મહામનહર રે,

શક્ષાત કામતાણું શકે ઘર રે.

૨૦

એવો સ્ત્રી સહિતે બેઠો જૂર રે,

જોઈ જોઈ પાંચો મહાશૂર રે;

પછે બોલ્યો રક્ષસશુ આમ રે,

ઉઠ્ય દુરાત્મનું કરચ સંજામ રે.

૨૧

નિશ્વાસુ ગદ્ગદતી મારો બંધુ રે,

માથો તેં તો દર્દાણું રાધુ રે;

તારા બેચા અભિમાની મારું રે,

અવિશ્વાસપણું નવ ધારું રે.

૨૨

નિશ્ચે આજ તને ન ઉગરું રે,

તુંને જમપુર જાતાં ન વારું રે;

૧૮ કુમુમ—પર્યંકે—સોનાના પત્રંગ ઉપર. મધાસડત—દાર પીવામાં પ્રતિયુક્ત. કરેણુ ધન—કરેણુના કુમુમ (ફૂલ) સમાન રાતા મુખ-વાળો અને રાતા નેત્રવાળો.

૧૯ મુખ—મુખ—મીઠા. કેતકીપત્ર—કેતકીના પાન. ૨૧ જૂર—મોટા-પ્રયંડ. દુરાત્મનું-દુષ્ટ સુદ્ધિવાળા.

વિશ્વાસઘાતી પડે નરક જેવે રે,
બાળ સ્ત્રી ઘાતી પડે મૂઠ કોવે રે. ૧૩

તેવે સર્વ નરકે પડે તુંય રે,
આજ માર્યા વિણ ન મૂકું હુંય રે;
માર્કડેય કહે સુણો મુનિ રે,
અમુરે પક્ષીની વાણી સુણી રે. ૧૪

જોધાવિઠ યદ્ય આપ્યો ઉત્તર રે,
વધો સ્ત્રી સગીરે મને નહિ ડર રે;
મેં તારા બંધુને હણ્યો જોમ રે,
મારું વીરપણું દીકું દખાડું તેમ રે. ૧૫

ખડ્ગે માયો તેને ને રીત રે,
તેવી આજ તારી કરું પ્રગીત રે;
એક ક્ષણ ઉભો રહે મૂઠ રે,
જેથી મૃત્યુ તુરીએ યદ્ય આરૂઠ રે. ૧૬

(એમ) વહી કાજળરાશિ સરખું શ્યામ રે,
વિદ્યુત મકાશી ખડ્ગ ગ્રસ્ત આમ રે;
કે પક્ષી યથો ત્યાં સાવધ રે,
એકમેક કોતા કરીએ વધ રે. ૧૭

એક બાણુએ છે દિવરાજ રે,
એક બાણુએ રાક્ષસ બાજ રે;
જાણે ઇંદ્ર ગરૂડ કરતા હોય યુદ્ધ રે,
તેવા બે વીર દરે શુદ્ધ રે. ૧૮

રાક્ષસે ખડ્ગ ફેરવી સિર ઉપર રે,

નાખ્યું પક્ષી પર ખરું નહિ પર રે;

ખડગ સા'યું ચાંચમાં ચૂકવી રે,

સર્પ સા'તો ગરૂડ હુંકવી રે.

૧૯

ચાંચમાં સાહી પગતળે દાઝી રે,

હુકડે હુકડા કર્યા શું રાગી રે;

પાંખ ફરડાવી કરી ગર્જના રે,

મુખ વેણુ ભાખી કરી તર્જના રે.

૩૦

અસિ ભાગી નેહ અસુર રે,

ક્રોધાવિષ્ટ થયો મહાપૂર રે;

ભાહુયુદ્ધ કરવા તે આવ્યો રે,

તે તો પક્ષીના મનમાં ભાવ્યો રે.

૩૧

ઉભો રાક્ષસ ક્રેશ સા'ચો રે,

પૃથ્વી પર પાડી પક્ષીઓ વા'ચો રે,

છાતી ઉપર મૂંઝો ઝોક પાગ રે,

કાખ્યા કર પદ પાખી લાગ રે.

૩૨

(૫૭) મસ્તક દ્યું વપુથી ભિન્ન રે,

સ્વામી મુઝો નેહ થઇ નારી દીન રે;

તે ભયભીત થઇ ખોલી આમ રે,

પક્ષીરાજ હું થઇશ તારી વામ રે.

૩૩

મુને અપિતદાન નો દરો રે,

તો તો મુખડાં હુંથી લેશો રે;

ઝોમ કાલાવાલા તે કરતી રે,

જઈ જઈ પક્ષીની પાંખ ધરતી રે. ૩૪

મને હમારો મુખ કે'તી રે,
દિનકેરાં આવારણાં લેતી રે;
પછે પક્ષી ત્યાં શું કરતો રે,

(તે) સહુ દિનથી ભાખું હું ડરતો રે. ૩૫

વક્ત્રાગુ.

દિનજનથી ડરતો હું ભાખું, જવ ડરે હરિ હર પ્રમ રે;
જન પ્રેમાનંદ નામ મિથ્યા, જાણ્યાં કવિતા સવિતા શ્રમ રે. ૩૬

કહ્યું કે હું.

રાગ ધનાશ્રી.

તે મુરખા કે' થઈ તારી નાર છ, છતતલન દઈ થા ભરતાર છ;
નારા કરતાં લાગે સીદહ્યા છ, મનાય દિનજાનથી મેઠી હત્યા છ. ૧
હત્યા મોટી સીડણી, તો તું ન કદીસ પક્ષીરાજ;

૩૫ દિન—પક્ષી. દિનથી—આહાલેથી. સંસ્કૃત પુરાણનું પ્રાકૃત ક-
રવાથી તીસાપદા આહાલેથી ડરતો, એવો અર્થ છે. (વક્રેક્ષિત).

૩૬ દિનથી પ્રેમાનંદ સરખો નિરમૂલી કવિ સામારે ડરેછે ? તેનું કા-
રણ શિષ્ટ પદપદા જતાવે છે: જન છ—જ્યારે હરિ, હર, અને બ્રહ્મા મર-
ખા ડરેછે ત્યારે હુંય ડરશું. કોઈ કહેશે કે પ્રેમાનંદ (પરમાનંદ ૩૫ બ્રહ્મા)
તો કાઠથી ડરતો નથી ત્યારે ને ન.મવાળ. તમે કેમ ડરેછો ? તો જન છ—
જન પ્રેમાનંદ એવું નામ તો મિથ્યા છે, અને મેં જે કવિતા તથા સવિતા
(ઈશ્વર)ને જાણ્યાં છે તે તો ખાન શ્રમ ૩૫ છે. (કેમકે હું પરમાનંદ ૩૫
યથો નથી). 'શર્મ' એવો પદ હોય તો, કવિતા અને સવિતા એ બે શર્મ
(સુખ) ૩૫ છે, તેમજ મેં સત્ય જાણ્યાં છે.

ક્ર.બ.

- તારૂં મન સહુ રીત મનવી, કરીશ રૂડાં કાજ. ૨
- ત્યારે વાર કહીને વનિતા તેડી, તરિયો બધું વેર;
- જીત થઇને જીતી નગરાં, આચ્યો હરખે ઘેર. ૩
- હવે તે નારી જે યક્ષણી તે, હતી મેનકાની ગાળ;
- નકિશાપે કૂડી કા'વી, પડી પૃથ્વીનાં તતકાળ. ૪
- તે મળી કંદરને સહી, છે જેનો બુકટી રસાળ;
- સ્વેચ્છિત સ્વરૂપાધારિણી, થઈ ગરૂડી તે કાળ. ૫
- કંદર સાથે કામ કેસી, કરે વિવિધ વિદ્યાસ;
- જોમ કરતાં મકટી તેને, તાર્ક્ષી ગાળ મધાસ. ૬
- જો પુત્રી તે જૈનિનિ જાણો, જે કુંડાસાએ સાપી;
- હતી વપુ નાતે અખસરા, (૧) કોપાગ્નિએ ઉથાપી. ૭
- તેનું નામ તાર્ક્ષી કંદરે, પાડિયું ધરી નહ;
- હવે તે તાણું હું લગન લાખું, મુણો મુનિવર તેહ. ૮
- મંદપાળ મતિમાન મોટો, પક્ષી સતતમ રાજ;
- આર પુત્ર છે તેહને, તેનાં કનિષ્ઠ સહુ ગુણસાજ. ૯
- વડો છે જરિતારિ નામે, કનિષ્ઠ દ્રોણ અભિધાન;
- તે મહાધર્મીતમા વેદપાડી, જેને સર્વે શાસનું જ્ઞાન. ૧૦
- તાર્ક્ષી મેહી તે ઉપરે, માલો દ્રોણ તાર્ક્ષી જોઇ;
- તેણે કંદરના અનુમત્યકી, કરી લગન કેરો સોઇ. ૧૧
- ધર્મરૂપા પતિ પત્ની એ છે, કરે નાનાવિધ કેલિ;
- તે ધર્મ પ્રમાણે આચરે, રમે રગ અલ મેલો-મેલી. ૧૨

૫ સ્વેચ્છિત સ્વરૂપાધારણી—અર્થેજામાં આવે તેવું રૂપ ધરનારી (હેતુમંજિત વિશેષય હોવાથી પરિકરણકાર). ૭ કોપાગ્નિ—મુનિ કુર્વાસાનો. ૧૨ જેલી—અલમેલી.

એવે તાર્કી સમર્થા, યદ્ય એકાએકી;

તેને સાત પક્ષ યદ્ય ગયા, ત્યાં હવુ' શું વિશેષી. ૧૩

એકદા તાર્કી પ્રમણ કરતાં, ગદ્ય કર્ણેત્રની માંધ;

તે સમે મહાયુદ્ધ મવર્ત્યું, કૌરવ પાંડવકેરું ન્યાંધ. ૧૪

ભવિષ્ય લખિયું કોણ ભુંસે, તેનું કહું એધાણ;

તાર્કીને ઇચ્છા ઉપજી, જોવા યુદ્ધનું મંડાણ. ૧૫

જેમ વિમાનમાં રહી દેવ જોતા, તેમ જોવા લાગી માદા;

ભગદત્ત અર્જુન યુદ્ધ કરતા, જે નવ બાણ મૂકે સાદા. ૧૬

જેમ દુષ્ટાગ માંહે તીડ ફરતાં, કે પંતગિયાં સંધ્યાકાળ;

તે રીતે નભ માંધ્ય ઊડતાં, ઘણાં સર દીસે વિકરાળ. ૧૭

આકાશ તેણે વ્યાપ્ત કીધું, ન દીસે દિનકર બોમ;

રાત્રીએ પણ નર દિસે, શુદ્ધપક્ષમાં ચોમ. ૧૮

એણું યુદ્ધ જોવી હતી, તે તાર્કી રૂપ રસાળ;

એવે હરિકાર્મુકમાંથી છૂટ્યું, કાળ શું બાણ કરાળ. ૧૯

જેનું ભાસોડું શ્યામ સર્પ શું, જેના વેગ વાથી અપાર;

તે આવી લાગ્યું તાર્કીને, ચીરી ઉદર ત્વચા તે પાર. ૨૦

તેનું ગર્ભાશય ફાટી ગયું, કે નિકળ્યાં ઈંડાં ચાર;

ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કરી તાર્કી તે, વિજ્ઞપી અપરંપાર. ૨૧

હે આયુધ્ય બાકી જેહનું, મારે તેને કોણ;

માતઉદર ચીરાતાં પડ્યાં, તેની કયા કહિયે ઝોણ. ૨૨

જેમ પડે રૂને ગાભજે, લલે ચઢી નલની ઠોચ;

૧૩ સાત પક્ષ—સાત પખવાડિયાં. ૧૬ સાદા—સાધારણ. ૧૮ દિનકર

—સૂર્ય. બોમ—પટ્ટી. ૧૯ હરિકાર્મુકમાંથી—અર્જુનનાધનુષ્યમાંથી.

તેમ માંસરાશિ પડ્યાં ઈંડાં, રમ્ય રમતાં રોય.	૨૩
એવે ભગદત્ત કેરો હાથી, જેનું સુખતિક અભિધાન;	
તેને ગળે બાંધ્યા ઘંટ મોઢો, તેને વાગ્યું બાણ.	૨૪
તે પલ્લક માંહે તૂટી ગયો, જે પડ્યો ઈંડાં પર સાર;	
પડતાં પૃથ્વી ખોદી ઘણી, જેણે માર્યા અશ્વ અપાર.	૨૫
ઈંડાં ઘંટા એક સમયે, પડ્યાં પૃથ્વી મોઝાર;	
છે રાખનાર જેને રામજી, તેને કોણ મારણહાર.	૨૬
અઘટાદશ અક્ષૌહિણીયકી, ઉગર્યાં ઈંડાં ચાર;	
એ કૃપા શ્રીકૃષ્ણજીની, પ્રભુ નોધારાઆધાર.	૨૭
કપહાં તાક્ષી દ્રોણ ક્યાં, ક્યાં સેવાય ઈંડાં સાર;	
મા'વ ! મૂઢમતિ અમથા કહે, કે પામું પ્રભુનો પાર.	૨૮
તે દળ દળાયું સર્વ ત્યાં, પણ રહ્યાં ઈંડાં નિરધાર;	
એ રીતે પ્રભુ રાખણહારો, બળે દામોદર મુરાર.	૨૯

વલણ.

દામોદર મુરાર ભજતાં, ભવબળ તરશે ભાઈ રે;	
જન મેમાનંદ મન ધરે, જડુરાઈ સાઈ સગાઈ રે.	૩૦

કડવું ૮ મું.

રાગ મેવાડો.

ઘણા દિન યુદ્ધ ચાલ્યું રે, પણ આવી ન ઉની આંચ;	
સર્વ હેળઈ બેળઈ ગયાં રે, રહ્યાં ઈંડાં ન ઘંટા પાંચ.	૧

૨૩ માંસરાશિ—માંસરાશિ(ઢગલા)માં. રમ્ય ધ્ર—રમણિક અને રોય(રોયન—તેજ)વાળાં (તે ઈંડાં) રમતાં રમતાં પડ્યાં. અર્થાત્ તે પડતાં ઈંડાંને કાંઈ ધળ યઈ નહિ.

૨૪ અભિધાન—નામ. ૨૭ નોધારાઆધાર—નિરાધારનો આધાર-

૨૫. ૨૮ મા'વ—હે માહાવ ! —હે પ્રભો ! ૧ પાંચ—ચાર ઈંડાં ને એક ઘંટા.

ઠાળની દેશી શ્રેર.

- પાંચમી ઘંટા રહી ત્યાંહે, તળે ઈંડાં ચાર રે;
 મારનાર મળે નહિ, જેને રાખનાર મુસાર રે. ૨
- ક્રિયા સર્વની કર્યા પૂઠે, ગયા યુધિષ્ઠિર જ્યાં લીધમ;
 આપ્ત હણ્યે અતિ તપ્ત કાયા, જેથી હારે મોટી શ્રીધમ. ૩
- તે ધર્મેને અતિ ધર્મ લાખી, રીઆવતા રાંતનુસૂતુ;
 પણ લાગતું તેને અખિલ આ, દુષ્કર્મથી સહુ સૂતું. ૪
- રાત્રીએ પુરમધ્ય જાતા, દિને આવે નૃપ ત્યાંય;
 પડયા લીધમપિતા રાસપાંજરે, નહિ પીડાઅપીડા જ્યાંય. ૫
- જેમિનિ મુણિયે કહું, એવે હવું એક અવનવું;
 એક રામીક નામે તપસ્વી ત્યાં, આવી ચઢિયા શું હવું. ૬
- વાટ જાતાં મુણિયો રવ મુનિ, ચીંચીપીંચી યાય ક્યાં;
 તે પક્ષી છે અતિ જ્ઞાનવાળાં, પણ જાણ્યત્વ તે જાય ક્યાં? ૭
- અરપહટ ને અવ્યક્ત વાણી, મુણી આવ્યા મુનિ કને;
 ઘંટા નીચે પક્ષી છે, એમ મુનિવર મુખે લણે. ૮
- શિષ્ય સાચે મુનિએ ત્યાં, ઘંટ ઉંચડી કાઢિયાં;
 તો આશ્ચર્ય પામ્યા મનમાં, રહ્યાં પક્ષી મોટડી માંડિયાં. ૯
- માત વિહોણાં પિતા પાખાં, પાંખ પણ ફૂટી નથી;
 પૃથ્વીમાં અદ્ભુત આ છે, રામીક મુખ જોહ્યા કથી. ૧૦
- સાથ ને દિવસજ દુતા, તેહ શું મુનિ લાખિયા;

૩ આત્મ—સગાંસદોદર. તપ્ત—તપેલી. ૪ ધર્મેને—યુધિષ્ઠિરને—
 રાંતનુસૂતુ—લીધમ. અખિલ—સમગ્ર. આ—જગત્. સૂતું—વેરાન લેવું.
 ૧૦ પાખાં—ચિનાનાં.

- શુકનીતિમાં શુક વદિયા, માર્ગ વિધ વિધ દાખિયા. ૧૧
- અસુરેંદ્રને આચાર્ય કે'તા, સુરથી અસુર નાસો કપમે;
તે સંત્ય છે સહુ ચક્ષ દીકું, તે સુણો સર્વ કહું અમે. ૧૨
- શુક કે' અસુરો ન નાસો, પાછા વળી યુદ્ધજ કરો;
કાપર થઇ યશ શૌર્ય છોડી, શા જીવ્યા સાટે કરો. ૧૩
- ક્યાં જશો કે મૃત્યુ મૂકે, યુદ્ધ કરો કે ખેતી રહો;
પણ વિધિએ નિર્મી ઘડી તે, કાળ ચૂકે નહિ લહો. ૧૪
- સ્વેચ્છાએ કદી નવ જીવાએ, જીવ્યા ફો ગૃહમાં મરે,
નરતા મરતા નાસતાં, કો ખાતા ધરણીમાં ઢળે. ૧૫
- કો વારિ પીતા વિકાળ ખાતો, કાળ કરાળ જોતા નથી;
વિલાસી મનોરથ ભર્યા, શું નીરોગી જીવ ખોતા નથી. ૧૬
- શસ્ત્રક્ષત નહિ અંગમાં, તે શું યમપાશે નવ પડે;
ચોગાચારી તપસ્વી ને, જમકિંકર જઘન નડે. ૧૭
- મૃત્યુ જીતવા ચોગ સાધે, તે મરી કેતા ગયા;
અમર ન અવનિ વિષે કોઇ, વે'તે પૂર સરવે વહ્યા. ૧૮
- ઈંદ્ર કે' હું વજ્રધારી, શું શંખર તેથી મુખ્યા;
વજ્ર માર્યું હ્રદ માંહે, દિગુણિત અધિકો હુખ્યા. ૧૯
- તેહ વાસવ વજ્ર પણ તે, સમય સાધી મારતો;
નિર્મ્યા વિષે નવ ટાંક ફરતી, ઈંદ્ર અરિ શું ડારતો. ૨૦
- શુકકેરાં વચન સુણી સહુ, કર્યા પાછા દાનવો;
આ નિયમ શુકસાર નીતિનો, બંધુ માનો માનવો. ૨૧
- એ વેણ શુકાચાર્યકેરું, પક્ષીસતમે સાચવ્યું;

૧૧ શમીક મુનિ પ્રજા ઇચ્છાથી પક્ષી જાતનાં તે વિષે દૃષ્ટાંત ૨૫
પ્રતિલાસ કહી જતાવે છે: શુકનીતિ ઈ—૨૫૯ છે. ૧૮ કેતા—કેટલાક. ૧૯
દિગુણિત—જમણો (મોટો). ૨૦ અરિ—અરિને. ૨૧ માનો ધ—માનવો.
જોઈએ એમ માનો.

- આ પક્ષીએ ખરું સર્વ કીધું, આજ અમે એથી રાચવું. ૨૨
 અહીં અતિમાનુષી યુદ્ધ યાતા, આ પક્ષી અવિનાશી રહ્યાં;
 ક્યાં ઇંડાં ઉપર ઘંટ પડવો, એ નિરખી ઓસાનજ ગયાં ।। ૨૩
 વળી માંસ વસા રૂધિર ક્યાંથી, કહો કોણે પાથર્યાં ?
 સામાન્ય પક્ષી નથી શિષ્યો, શે પાથર્યાં શે આથર્યાં? ૨૪
 દેવદેરી અનુકૂળતા, ભાગ્યેદય બતલાવતો;
 એમ કહી ટમમજ નેહ રહ્યા, મનમધ્ય મહિમા ભાવતો. ૨૫
 સહુ શિષ્ય પાછા વળો આજે, પક્ષી હ્યો મુકામમાં;
 આ મૂકો જઇ આશ્રમ વિષે, નવ મૂકશો રતિ ધામમાં. ૨૬
 બિડાલ મૂક જાજ નકલ, જાગવો નવ એ હરે;
 અથવા ન શિષ્યો કંઈ કશે, (સહુ) કમે છવે કમે મરે. ૨૭
 અરે પણ વળી શાસ્ત્ર માંહે, નરચલ નિયમે કહ્યાં;
 પ્રરૂપમચલ કરવા થકો, વિચક્ષણ કપકાથી વહ્યો. ૨૮
 એવાં વચન સુણી મુનિકેશં, ગયા શિષ્યો ઘેર તે;
 તે પક્ષી લીધાં સાથમાં, હું કહું તેની પેર ને. ૨૯

૨૨ પક્ષીસત્તમે—ઉત્તમ પક્ષીએ. અમે—અમેએ. ૨૩ અતિમા-
 નુષી—અસાધારણ—અનુષ્યો કરી શકે તે કરતાં અધિક. ઓસાન ગયાં ।
 —મુદિજુદિજ ઠેકાણે ન રહી. (અતિ આશ્ચર્યક જનાવ જોઇને).
 ૨૪ વસા—એ નામનો શરીરનો ધાતુ. શે છ—કોણે પાથર્યાં અને
 કેને આથર્યાં—દાંડ્યાં. (આમ્—પાથરવું એ ઉપરથી). ૨૬ રતિ ધામમાં
 —વિદાવાર પણ ગામમાં. ૨૭ એ હરે—એ (વિચક્ષણ) તેમને હરે
 (એકી જાણે).

- તે પક્ષી મૂડ્યાં દ્રુમડાળે, જ્યાં જમર ગુંજે ઘણા;
તે મુનિ વનમાં સંચર્યા, હું ગુણ ગાઉં તેતણા. ૩૦
- વનયકી મૂળ પુષ્પ ફળ લઇ, દર્બ લીધા હાથમાં;
આશ્રમ વિષે મુનિરાય આગ્યા, જટા શોભે માથમાં. ૩૧
- આવી હરિ હર વિધિ વાસવ, સૂર્ય વન્હિ વિનવ્યા;
વરુણ બૃહસ્પતિ કુબેર વાયુ, ધાતા વિધાતા અવનવા. ૩૨
- વળી વિશ્વદેવાકેરી સેવા, સાધી મુનિએ શુદ્ધ યધ;
સત્ક્રિયા કીધી મહાસિદ્ધિ, પછી મતિ પક્ષી વિષે ગધ. ૩૩
- માર્કંડેયપુરાણ માંહે, ચટકોત્પત્તિ અવનવી;
અધ્યાય બીજે આ હવો, કહું કથા હું પ્રાકૃત નવી. ૩૪

વલણુ.

- પ્રાકૃતકેરી કથા નવી હું, યથા મતિએ ઉચરું રે;
જન મેમાનંદ દીન પાણુ, હરવ્યો કોથી નવ હરું રે ॥ ૩૫

કંકણું ૯ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

હે વાડવવાસવ મુણ વાણુ, મુનિસત્તમ રામીક સુજાણુ છ;
સર્ધ ગયા આશ્રમે પક્ષી જેહુ છ, પોષણુ કરે તેણું નિઃસંદહુ છ. ૧

૩૦ દ્રુમડાળે—ઝાડની ડાળ ઉપર. ૩૧ માથમાં—માથા ઉપર.
૩૨ હરિ ઇ—સંધ્યા કરવામાં ત્રિગુણાત્મ દેવોનું ઉપાસન કર્યું. વન્હિ
ઈ—અર્થાત્ નિત્ય હોમ કર્યો. વરુણ ઇ—અર્થાત્ અક્ષય સુ નિત્યતપ્ત
કર્યું. ૩૩ વિશ્વદેવા ઇ—અર્થાત્ વૈશ્વદેવ કર્યો. ૩૪ ચટકોત્પત્તિ—પક્ષીનાં
બચ્ચાંની ઉત્પત્તિ વિષે. ૧ વાડવવાસવ—આલ્લભોમાં ઈશ્વર—ઉત્તમ આલ્લભ.

૬૧૫.

- પોષણ અર્થે પય અન્નાદિ, મુનિ બચ્ચનિ આપે;
 ને ને કબટ પડે આવી તે, સમીક મુનિજી કાપે. ૨
- એમ કરતાં એક માસ ગયો તવ, આવી પાંખો તેને;
 ત્યારે તો તે હડવા લાગ્યાં, મુનિવર જોતા જોને. ૩
- સૂર્યરથનો માર્ગ રૂઝે જઈ, જતાં વાર ન થાયે;
 ચપળદષ્ટિ ગતીશ મુનિમન, જોઈ અતિ હરખાયે. ૪
- અવનવું અતિ લાગે સહુને, જે મહામંદ જણાતાં;
 તે નિધિનદીનગરાદિકને લેખે, રથચક્રગતિ ગણાતાં. ૫
- આશ્રમમાં વળી આવ્યાં હડતાં, મુનિમન મકટચો મોદે;
 શ્રમે આત્મા શિથિલવિથિલ અતિ, પક્ષીકુલક મોદે. ૬
- પૂર્વ સંસ્કારે તે પક્ષીને, મકટચું જ્ઞાન મહાન;
 એક સમે ઋષિશિષ્ય ભણાવે, તેવે નિકટ ગયાં ગુણવાન. ૭
- મદદાણા કરી પાગે લાગ્યાં, ચારે બચ્ચાં બહુ વાર;
 મુખ્યથકી અનુક્રમે તે બોલ્યાં, માનવા મુનિ ઉપકાર. ૮
- મહાભયંકર મરણથી રાખ્યાં, આખ્યાં પયવારિનિવાસ;
 જોજન નાનાવિધનાં દીધાં, કર્યાં મૌઠપણે મકાર. ૯
- પિતા માતા ધાતા વિધાતા, ગુરુ અમરશ આપ;
 ગર્ભે રક્ષી માતા મરણ પામી, પિતાએ ટાળ્યો ન તાપ. ૧૦
- તેહ સંતાપ સહુ તમે નિવાર્યો, પડ્યાં ઘંટાની હેડ;
 જંતુની પેરે સૂકાતાં મુનિ, ચાતું જીવતર વેડ. ૧૧

- વળી મનમાં એમ વિમારયું, ક્યારે બાળ મોટાં થાય;
આકાશમાં ઉડતાં કવ દેખું, વૃક્ષે બેસી ગુણ ગાય. ૧૨
- એક દ્રુમેથી બીજે ઉડીને, બતાં જોવાના કોડ;
અમારી પાંખના વાયુવડે મુનિ, આચ્છાદિત થાવા હોડ. ૧૩
- સ્વાભાવિક મન એવી ઇચ્છા, તાપસ તનમાં તોડ;
એવા ઉપકાર કર્યા મુનિ, શું ગણાવિયે કોડાકોડ. ૧૪
- એવી કૃપાવડે મુનિવર ચારે, મોટાં થયાં આ કાળ;
શી આજ્ઞા સંપાદન કરીએ, ભાષો દયાળ કૃપાળ. ૧૫
- શૃંગી આદિ શિષ્યશુ બેઠા, તે મુનિએ સાંભળી વાણ;
પક્ષી છતાં સ્પષ્ટ ઉચ્ચરે, તેનાં કરે કોણ વખાણ. ૧૬
- આશ્ચર્ય પામી અનુપમ માન્યાં, બાણ્યે પૂર્વતણો સંસ્કાર;
રોમાંચ ઋષિવર શિષ્ય સંઘાતે, થયા ત્યાં તેણી વાર. ૧૭
- પછે મુનિવર બોલ્યા મુખથી, મુણો પક્ષીના બાળ;
તમારું વૃત્તાંત અચઘ્તિ કો', ક્રિયા તાપશાપની આળ. ૧૮
- વિક્રિયાનું કારણ કેવું, મુણાવિયે દિજરાજ;
આ સર્વને ઇચ્છા ઉપની, કરો સિદ્ધ સર્વનાં કાજ. ૧૯

વલણ.

- મુનિકેરી વાણી મુણી, પક્ષી બોલ્યાં શુંય રે;
જૈમિનિ સાંભળ તે હાવાં, તુજને કહું છું હુંય રે. ૨૦

૧૪ તાપસ ઇં—હે તાપસ ! અમને દુઃખી જોઈને તમારા તનમાં તોડ થતો હતો. ૧૯ વિક્રિયાનું—પક્ષી જન્મ મળવા રૂપ વિક્રયા (વિકાર —દેરફાર) થવાનું.

કલ્પુ' ૧૦ મું.

રાગ સામેરી.

પક્ષી કહે સુણો મહારાજ રે, અથઈતિ માંડી કહું આજ રે;
પૂર્વે વિપુલસ્વાન એક મુનિ રે, મહાશ્રેષ્ઠ અને અતિ ગુણી રે. ૧

ઢાળ.

તે ગુણી મુનિના પુત્ર બે, સુકૃષ્ણ તુંબરૂ નામ;
મહાજ્ઞોતેન્દ્રિય વશાત્મા બે, ભજે અહરનિશ રામ. ૨
તેમાં સુકૃષ્ણ મુનિના અગ્રો ચારે, આચારવિચારી પુત્ર;
પિતાની સેવા સહુ સાધુ, એવું અમારું ઘરસૂત્ર. ૩
જનક જ્ઞોતેન્દ્રિય તપ કરે ત્યારે, લાવું સમિધ ને પ્રબ્ધ;
પિતા આજ્ઞા શિર ચઢાવું, કદી ન થાવું રૂઢ. ૪
બોજનાપયોગી અભિમત તે, સહુ સંપાદું સ્વામ;
એ રીતે વનવાસ વસતા, ગાતા હરિગુણગ્રામ. ૫
એવામાં ઇંદ્રે વિચાર્યું, જઈ જોઈ મુનિનું સત્ય;
કેવી પવિત્રતા ક્ષમા કેવી, કેવી ઉદાર મનની ગત્ય. ૬
એવી ઇચ્છા સુરવરને મકટી, એમાં ભવિષ્યનો શો વાંક;
પક્ષીસ્વરૂપે ઇંદ્ર ત્યાં આવ્યો, જેને જોઈ થય્યો મુનિ રાંક. ૭
ભવ્યાકૃતિ પાણુ પાંખ તૂટી, વળી શરીરે વૃદ્ધ;
રક્તનેત્ર ગુંજ સમાં, જેને જોઈ થાય મન બદ્ધ. ૮

૧ વિપુલારવન—એક મુનિનું નામ. ૨ વશાત્મા—જેમનો આત્મા
(અર્થાત્ મન) સ્વાધીનમાં છે એવા. ૩ આચારવિચારી—આચારવિચાર
પાળનારા.

૪ જનક—પિતા. સમિધ—હોમવાની વનસ્પતિ. ૫ અભિમત—ઇચ્છેશો
પદાર્થ. સંપાદું—પ્રાપ્ત કરું. ૮ ગુંજ—ચનોડી.

- તેવો પક્ષી આવી પડ્યો, જ્યાં બેઠા હમારા બાપ;
પછે મુખયકી તે ઝિચ્યો, ત્યાં કરી ઘણા આલાપ. ૯
- હું જુઓ છું બહુ દિનનો, કુધા પીડે છે તન;
મારું રક્ષણ કરો મુનિ મહા, છું દોનહીન પક્ષીજન. ૧૦
- ઐશ્વર્યવાન તમે તાપસી, મારું નિવારો ભૂખદુઃખ;
દ્યુતિહાસ સુણી મુનિ માહરો, લાવી દયા કીને મુખ. ૧૧
- વિંધ્યાચળના શિખર ઉપર, એકદા મળ્યા પક્ષીજન;
તે સાથેલાગા ઉડિયા, તેની પાંખના પ્રકટ્યો પવન. ૧૨
- તે પવનનો વેગ દારણુ, લાગ્યો મારી કાય;
પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો મુનિ, લાગી મહામૂર્છાય. ૧૩
- મળે વૃદ્ધ ને વાગ્યું અંગે, તેથી સાત દિવસ ગઈ શુદ્ધ;
આઠમે દિવસે જાન આવ્યું, તવ કુધાની પ્રકટી બુદ્ધ. ૧૪
- હોસકોસ ઉડી ગયા, હુંથી કુધાએ ન ઉઠાય;
જાણ્યું નહિ કોઈ લાવી આપે, ક્યો ઉઠવા ઉપાય. ૧૫
- તે મહાબેજેબેજે હું આવ્યો, તો તમે મળ્યા દેવદયાળ;
હે વિપ્રર્ષિ મારું રક્ષણ કીને, હોલવી ભૂખની આળ. ૧૬
- એક દિવસનું ભક્ષ આપો, નથી વધારેની આશ;
ભક્ષ મળે મુનિ શક્તિ આવે, પછે કૃદ્ધ વન ચોપાસ. ૧૭
- એમ વદી મહાદીન થઈ, ત્યાં બેઠો પક્ષીરાજ;
થર થર કંપે જોઈ ચિત્ત ચાંપે, શકે કપોત સાંચો જાન. ૧૮
- એવો દશા જોઈ બેઠોલિયા, પિતાશ્રી શું ત્યાંય;
હે પંક્ષી ચિંતા કર પરો, તું રીઝ ઘણો મન માંય. ૧૯
- હું મુખ માગ્યું તુને ભક્ષ આપું, તે વૃષ્ટ થઈ તું ખાય;

- જોડ્ય તૈયાર હું શું કરું, જે જોઈને તું હરખાય. ૨૦
- આહાર આપું આજ હું, જે હોયે મન ઇચ્છાય;
ત્યારે પક્ષી જોડ્યો મુખથી, નરઆમિષે તૃપ્તિ થાય. ૨૧
- તે સાંભળી ઋષિ જોલિયા, તું માન્ય મારે જોધ;
જાળ મુખ ગઈ મૂઠ તારી, નરઆમિષકેરે શોધ. ૨૨
- આ વૃદ્ધ વયને એ નવ છાને, સ્વેચ્છાકેરે ભોગ;
સર્વ પ્રાણીની સાંત ઈંદ્રિય, વય જાતાં જાગે જોગ. ૨૩
- તો તું વૃદ્ધ વયે ક્યમ દુર્ભેતિ, ઇચ્છે મનુષ્યનું માંસ;
અહ્યા વય થયે મુધર્યો નહિ, રહ્યો પોલો ઢંઢ શું વાંસ. ૨૪
- ક્યાં નરઆમિષ ક્યાં વય છેલ્લું, કરચ તેના તું વિચાર;
પ્રાણ ન પ્રકૃતિ સાથે જાયે, તે રૂપ મેં લહ્યું આ વાર. ૨૫
- અરે પાણુ હું કેમ જોધું, આ કુષ્ટને નિરધાર;
વળી કુષ્ટ એવું કેવું ન મારે, જો મેં મુખ કર્યો ઉચ્ચાર. ૨૬
- મેં મુખે કહ્યું તે આપણું, વળી થયો અતિથિ એહ;
એનું લાગ્યું એ ભોગવે, મારે મારું કરવું જોહ. ૨૭
- માગ્યું આપણું માહરે, એવો કર્યો દૃઢ અભ્યાસ;
તો નરમાંસ એને આપણું, મારે પૂરવી એની આશ. ૨૮
- પછે જોલાવ્યા સુત ચારને, કે ગયા મુનિ અમો પાસ;
પિતૃભક્તિ પૂર્ણ મનમાં, કર જોડી ઉભા ન્યમ દાસ. ૨૯
- એવી ભક્તિ જોઈ અમારી, પિતા થયા પ્રસન્ન;
ગુણગણ અતિ ગાઈ અમારા, પછે જોડ્યા કુઠિત મન. ૩૦
- ક્ષોભ પામેલા મનવડે, પછે જોડ્યા વેણુ કઠોર;
હે દિવસતમ પુત્ર મારા, હું સૂચું તમારે જોર. ૩૧
- મારી સાથે નાગવ્રસ્ત છો, તમો બંધુ ચાર;

જેમ પુત્ર છે તમે માહરા, તેમ તમને થયા સુત સાર. ૩૨

જો તમે માનો મને ગુરૂપિતા, (તો) કરો કંપટવર્ણિત કામ;

નિર્મળ મન કરી વેણ પાળો, થઈ દાનેશ્વરી ઉદામ. ૩૩

એવું વચન સુણી જનકકેરું, અમે બોલ્યા સાથે ચાર;

જે કૌશા તે સર્વે કરીશું, નવ મુખે કહું નકાર. ૩૪

તમે કહ્યું તે કથું જાણો, સંશય નહિ તલભાર;

ત્યારે પિતા મુખ બોલિયા, મુણો સુત તમે ચાર. ૩૫

આ પક્ષી આબ્યો શરણુ મારે, કુધાવૃષાએ દીન;

મુજ તનુજતનના માંસથી, એ થાય પળમાં પીન. ૩૬

તમારા માંસે કુધા મટશે, રૂધિરે વૃષા આન;

ક્ષણભર તૃપ્તિ એને થાશે, સહુ મળી કરો એ કાન. ૩૭

તૈયાર થઈ એની પાસ જાઓ, જેથી થાય એને સુખ;

(એ) વચન સુણી ગુનિ ભય પામ્યા, પ્રકટ્યું ચારને દુઃખ. ૩૮

એકીવારે અમે બોલિયા, સાથેલાગા ચાર;

આ દુઃખદાયક ને કાર્ય સોંપ્યું, (તે) થાય અમથી ન લગાર. ૩૯

શું અન્યકેરી તૃપ્તિ અર્થે, ખુએ પોતાનો શવ;

વળી તે પણ એક ક્ષણની કહો, મુખ શું વદા આણશિવ. ૪૦

કોઈ કાલો એમ કરવા, કરે મુખ ઉચ્ચાર ?

તેમ કોઈ નવ કરે જાતે, જાણી આચારવિચાર. ૪૧

જેવો દહ છે આપનો, તેવો સુતનો સાર;

પુત્રકેરા ધર્મ શા છે, તે મુણો આ વાર. ૪૨

પિતૃદેવમનુષ્યકેસાં, હોય ને ને ઋણ;

તેહ પુત્રે પાળવાં, આણું વેણુ માને કહ્યું;	૪૩
તે પ્રમાણે તે આચરે, નવ કરે આણું કામ;	
આ દેહ ધર્યો નથી પક્ષી અર્થે, એવી કૂડી મૂકો મન મામ.	૪૪
વળી પૂર્વે કોઇએ કર્યું નથી, ન કરે હમણાં કોય;	
માટે અમે માણું નહિ, રહે જીવ તો ભદ્રજ હોય.	૪૫
ને રહું જીવતા દેહથી, તો કરું પ્રણય પવિત્ર;	
કલ્યાણકારી કૃત્ય કરશું, ગાશું ગોવિંદચરિત્ર.	૪૬
કલ્યાણ થાશે દાપ જાશે, મુઆ પૂઠે શું થાય;	
દેહ ગમે સર્વત્ર જાતું, ધર્મ કર્મ વહી જાય.	૪૭
એ અર્થે જ્ઞાની કહે, સર્વ જતું કરણું જાણું;	
પણ દેહકેરું રક્ષણ કરણું, અમે માની સાચી તે વાણ.	૪૮
કંઈ થાય એણું કાર્ય સોંપી, તો કરવા ઉભા પાસ;	
હસ્ત નેડી રીંધે નામી, વદિયે ચારે દાસ.	૪૯
વચન મુણતાં મુનિ અમારાં, થયા ક્રોધે લાલ;	
જન્મવલ્યમાન જન્મદાન શા, થઈ વધા તતકાળ.	૫૦
હે પુત્રો મતિજ્ઞા મેં કરી, તે નવ સંપાદા કોય;	
છે ધિક્કાર એવા પુત્રને, જે જીવતર કાળે રોય.	૫૧
તિર્યકકેરું મન ન મનવ્યું, થાવ તિર્યક જાણ;	
વચન ભૂષ વળી થયા. થઈ પક્ષી થાઓ ન્યાલ.	૫૨
ખોલ્યું અખોલ્યું ને કરે, થાય તેના (તો) આ હાલ;	
તે પક્ષી થઈ ભમતા ફરે, વેઠે વૈશાખકેરી આળ.	૫૩

વલણુ.

વૈશાખકેરી આળ વેઠે, કે નરકમાં જાય રે;	
જન પ્રેમાનંદ દાખવે, જેને થયું તે પાપી થાય રે.	૫૪

કંડુ ૧૧ મું.

રાગ છતમાન.

- એમ ભાખી ક્રોધ નિવારી, સજ યયા મુનિદેવ છ;
 શાસ્ત્રવિધિપુરસ્સર કીધી, મણુતણી તો સેવ છ. ૧
- અંતકાળની ઈષ્ટિ કીધી, વળી ઔર્ધ્વદૈહિક કીધું છ;
 સ્મરણ કરી સચ્ચિદાનંદનું, પછે દાન દહનું દીધું છ. ૨
- મુખે બોલ્યા પછે એવું, સુણ્ય પક્ષીમાં શ્રેષ્ઠ છ;
 પૂર્ણ વિશ્વાસે વપુ ખા માઈ, ભલે પુત્રો યાતા નેહ છ. ૩
- આ દહ મારો આજ મેં તો, તુને સમર્પ્યો જાણુ છ;
 દિન જાતિમાં સત્ય ને પાળે, તે જાણો ગુણુવાન છ. ૪
- પ્રાક્ષણુનું પ્રાક્ષણુપણું એ, સાચું કરવું વેણુ છ;
 સત્ય પાળે પ્રુણ્ય મૌદું, વળી યાયે સત્ય સુખદેણુ છ. ૫
- ને યજ્ઞયાગતપન્નેગ સાધે, મળે નહિ નિરવાણુછ;
 તે વેણુ સત્યે મળે વે'લું, એવી વેદશાસ્ત્રે વાણુ છ. ૬
- તું ભક્ષ કરય ઉતાવળે, વા ધીમે ધીમે ખાય છ;
 દહ ધર્માનું સાર્યંક થયું છે, ને પોષાય તારી કાય છ. ૭
- જેઈ દહતા મુનિતણી, આશ્ચર્ય પામ્યો ઈંદ્ર છ;
 વાર નહિ દહ આપતાં, ન લલ્લો આવો મંદ્ર છ. ૮
- પછે મુખથી પક્ષી બોલ્યો, મુણુ મુનિદેવ છ;
 સમાધિ ચઢાવી તમે દહ ત્યાગો, તો ભક્ષું હું તતખેવ છ. ૯
- જીવતો જીવ મેં નવ ખાવો, એવો ધર્મો છે નીમ છ;
 પક્ષીજાતિ થયો તેમાં મું, મૂકું ન નીમની સીમ છ. ૧૦

- મુનિવર કે' વારૂં વા'લા, મારે કરણું તેમ જ;
 સમાધિ હું સાધી બેસું, કરચ તું તારૂં ક્ષેમ જ. ૧૧
 પછે મુનિએ સમાધિ સાધી, તદા ગાભરો થયો સુરદેવ જ;
 અધુના દેહ ત્યાગ કરે એ, જેણે સાધી સત્યની સેવ જ. ૧૨
 વાર કરવાની ઘડી હાવાં નહિ, વાસવ સમજ્યો મન જ;
 સ્વયંપે પ્રકાશિયો પ્રભુ, ઢંઢોળ્યું તાપસ તન જ. ૧૩
 હે દિનસતત જગો જગો, સમજો મન હું કોણ જ;
 પરીક્ષા જેવા હું આવ્યો, આશ્ચર્ય પામ્યો આણ જ. ૧૪
 હે દેવમૂર્તિ નિખાપ મુનિવર, સત્યવ્રત જાણવા આવ્યો જ;
 એ અપરાધ મારો ક્ષમા કરો, સંતોષ અતિ ઉપજાવ્યો જ. ૧૫
 માગો મનમાં જેહ ઇચ્છો, વા આપું હું શું ચૂક જ;
 સત્ય પાળી સર્વ સાદ્યું, વશ કર્યો ગરૂડારૂઢ જ. ૧૬
 સ્વયંતું સત્ય વાક્ય પાળ્યે, પ્રીતિ વાધી મારી જ;
 આજ્યકી ઇંદ્ર જેવા જ્ઞાની, થાશે સત્યાચારી જ. ૧૭
 તપ માહિ વિઘ્ન ન આવે, એવો આશિર્વાદ જ;
 ધન્ય ધન્ય કહી વાસવ વણિયો, મુરે કર્યો શુભ સાદ જ. ૧૮
 ત્યાર પછે અમો ચારે બંધુ, સન્મન્યા સરખા જાતા જ;
 મસ્તકે મૂકી પાદમાં, ચરણકમળ મુનિ સા'તા જ. ૧૯
 ક્રોધી પિતાને પ્રણામ કરી, આ પ્રમાણે કે'તા જ;
 હે પિતા ભય લાગ્યો મરણનો, વશી નહિ મુખસાતા જ. ૨૦
 જીવતું વા'લું અમને લાગ્યું, પરંતુ થાવ કૃપાળ જ;
 ક્ષમા કરો ક્ષમાધર પોતે, દયા કરો દયાળ જ. ૨૧

- રૂઢિરરચીથી પૂર્ણ ભરેલો, ત્વચાઅસ્થિ માંસનો દહુ છ;
તેમાં પ્રીતિ પંડિત ન કરતા, તે જાણ્યું નિઃસંદહુ છ. ૨૨
- એમ છતાં પ્રીતિ વાધી મનમાં, કામ કોઈ ભૂલાવ્યા છ;
સર્વ અજ્ઞાની એમ ભૂલે છે, તો અમો કણ કા'વ્યા છ. ૨૩
- આ દહરૂપી નગર છે મોટું, પ્રજા તેના કોટછ;
અસ્થિ સ્તાંલ બૃહત્ છે તેના, દહ ત્વચા ભીંતની ચોટ છ. ૨૪
- તે ભીંતને આગિધના લોચા, મારી મજબૂત કીધી છ;
રૂઢિરવડે લીંપી તે લીધી, મૂર્ખે જાણી મહાસિદ્ધિ છ. ૨૫
- દરવાજા નવ તેને મોટા, ચોપાસ સ્નાયુ વીંટાયા છ;
રક્ષણ કરતા રહ્યા હોલા તે, મૂર્ખે જાણી માયા છ. ૨૬
- એ નગરનો રાજા જાણો, ચૈતન્યવાળો જીવ છ;
તે રાજ્યકર્તાના પ્રધાન પ્રોક્ષા, મનમતિ મહાશિવ છ. ૨૭
- તે બે માંહે વિરોધ છે મોટો, છે એકમેકના શત્રુ છ;
પરસ્પરની ઉત્પત્તિને કાપે, થાયે ન કોઈ ભીનુ છ. ૨૮
- બુદ્ધિનું બળ વાધે જ્યારે, ત્યારે મન સંકટપ મૂકેછ;
'મનની વૃદ્ધિ જ્યારે થાયે, ત્યારે મતિ આડંબર ચૂકે છ. ૨૯

૨૩ તો ૪૦— તો અમે તે શી ગણતીમાં ? ૨૪ પ્રજા—જાન. બૃહત્-મોટા. ૨૫ આગિધ—માંસ. ૨૭ મહાશિવ—મોટા કદમાણકારી.

૨૮ શત્રુ ઈ—બુદ્ધિ મનના સંકલ્પોમાંથી ધણાકને તોડી પાડીને કર્તવ્યકર્તવ્યનો વિવેક કરી કર્તવ્ય માત્રનું ચલણ કરે છે; મન બુદ્ધિએ નિશ્ચય કરેલા અર્થનો નાશ કરી પોતાના તરંગ પ્રમાણે જીવને અકાર્યમાં પણ પ્રેરે છે. એવી રીતે વિરોધી હોવાથી શત્રુ કહ્યા છે. પરસ્પરની ઈ—જ્યાં મનનો સંકલ્પ વિકલ્પ ચાલતો હોય ત્યાં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ હોતી નથી અને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ થવા પછી મનના સંકલ્પવિકલ્પનો અંત આવે છે. એવી રીતે પરસ્પરની ઉત્પત્તિને કાપે છે. ભીનુ—બયવાળા. ૨૯ પરસ્પરની ઉત્પત્તિ કેમ અટકાવે છે તે કહે છે. બુદ્ધિ ૪૦—૨૫૪ છે.

- મુનિવર કે' વાર્ વા'લા, મારે કરવું તેમ જ;
 સમાધિ હું સાધી બેસું, કરવ તું તાર્ દોમ જ. ૧૧
 પછે મુનિએ સમાધિ સાધી, તદા ગાભરો યયો મુરદેવ જ;
 અધુના દેહ ત્યાગ કરે એ, જેણે સાધી સત્યની સેવ જ. ૧૨
 વાર કરવાની ઘડી હાવાં નહિ, વાસવ સમજ્યો મન જ;
 સ્વયંપે મકારિયો મણુ, ઠ'ઢોળ્યું તાપસ તન જ. ૧૩
 હે દિવસતમ જગો જગો, સમજો મન હું કોણ જ;
 પરીક્ષા જેવા હું આવ્યો, આશ્વર્ષ પામ્યો ઝોણ જ. ૧૪
 હે દેવમૂર્તિ નિષ્પાપ મુનિવર, સત્યવ્રત જાણવા આવ્યો જ;
 એ અપરાધ મારો ક્ષમા કરો, સંતોષ અતિ ઉપજાવ્યો જ. ૧૫
 માગો મનમાં જેહ ઇચ્છો, વા આપું હું શું મૂઠ જ;
 સત્ય પાળી સર્પ સાહ્યું, વરા કર્યા ગરડાગ્રહ જ. ૧૬
 સ્વયંતું સત્ય વાઠ્ય પાળ્યે, પ્રીતિ વાધી મારી જ;
 આજ્ઞાકી ઇંદ્ર જેવા જ્ઞાની, યાચો સત્યાચારી જ. ૧૭
 તપ માંહે વિઘ્ન ન આવે, એવો આશિર્વાદ જ;
 ધન્ય ધન્ય કહી વાસવ વળિયો, સુરે કર્યો શુભ સાદ જ. ૧૮
 ત્યાર પછે અમો મારે બંધુ, સન્મન્યા સરખા જતા જ;
 મસ્તક મૂકી પાદમાં, ચરણકમળ મુનિ સા'તા જ. ૧૯
 ક્રોધી પિતાને પ્રણામ કરી, આ પ્રમાણે કે'તા જ;
 હે પિતા ભય લાગ્યો મરણનો, વશી નહિ સુખશાતા જ. ૨૦
 જવડું વા'લું અમને લાગ્યું, પરંતુ થાવ કૃપાળ જ;
 ક્ષમા કરો ક્ષમાધર પોતે, દયા કરો દયાળ જ. ૨૧

- રૂધિરરશીથી પૂર્ણ ભરેલો, ત્વચાઅસ્થિ માંસનો દહુ છ;
તેમાં પ્રીતિ પંડિત ન કરતા, તે જાણ્યું નિઃસંદેહ છ. ૨૨
- એમ છતાં પ્રીતિ વાધી મનમાં, કામ ક્રોધે ભૂલાવ્યા છ;
સર્વ અજ્ઞાની એમ ભૂલે છે, તો અમો કુણ કા'વ્યા છ. ૨૩
- આ દહરૂપી નગર છે મોટું, પ્રજા તેના કોટ છ;
અસ્થિ સ્તંભ બૃહત્ છે તેના, દહ ત્વચા ભીંતની ચોટ છ. ૨૪
- તે ભીંતને આમિષના લોચા, મારી મજબૂત કીધી છ;
રૂધિરવડે લીંપી તે લીધી, મૂર્ખે જાણી મહાસિદ્ધિ છ. ૨૫
- દરવાજા નવ તેને મોટા, ચોપાસ સ્નાયુ વીંટાયા છ;
રક્ષણ કરતા રહ્યા હિભા તે, મૂર્ખે જાણી માયા છ. ૨૬
- એ નગરનો રાજા જાણો, ચૈતન્યવાળો જીવ છ;
તે રાજ્યકર્તાના પ્રધાન મોઢા, મનમતિ મહાશિવ છ. ૨૭
- તે બે માંહે વિરોધ છે મોટો, છે એકમેકના શત્રુ છ;
પરસ્પરની ઉત્પત્તિને કાપે, યાચે ન કોઇ ભીત્રુ છ. ૨૮
- બુદ્ધિનું બળ વાધે જ્યારે, ત્યારે મન સંકલ્પ મૂકેછ;
'મનની વૃદ્ધિ જ્યારે યાચે, ત્યારે મતિ આડંબર ચૂકે છ. ૨૯

૨૩ તો ઇ— તો અમે તે શી ગણતીમાં ? ૨૪ પ્રજા—જાન.
બૃહત્—મોટા. ૨૫ આમિષ—માંસ. ૨૭ મહાશિવ—મોટા કલ્યાણકારી.

૨૮ શત્રુ ઇ—બુદ્ધિ મનના સંકલ્પોમાંથી ઘણાકને તોડી પાડીને કર્ત-
વ્યાકર્તવ્યનો વિવેક કરી કર્તવ્ય માત્રનું ગ્રહણ કરે છે: મન બુદ્ધિએ નિશ્ચય
કરેલા અર્થનો નાશ કરી ચોતાના તરંગ પ્રમાણે જીવને અકાર્યમાં મણુ મેરે છે.
એવી રીતે વિરોધી હોવાથી શત્રુ કહ્યા છે. પરસ્પરની ઇ—જ્યાં મનનો
સંકલ્પ વિકલ્પ યાવતો હોય ત્યાં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ હોતી નથી અને નિશ્ચ-
યાત્મક બુદ્ધિ યવા પછી મનના સંકલ્પવિકલ્પનો અંત આવે છે. એવી
રીતે પરસ્પરની ઉત્પત્તિને કાપે છે. ભીત્રુ—અવગણા. ૨૮ પરસ્પરની ઉત્પત્તિ
કેમ અટકાવે છે તે કહે છે. બુદ્ધિ ઇ—સ્પષ્ટ છે.

- પ્રસન્ન થયો હું પૂર્ણપણે આજ, તો કે'શો શાપયકી ઉદ્ધારો છ. ૪૮
 તેમ ન કાંઈ બને મારાથી, તદપિ કહું એક વેણ છ;
 તિર્યગ્યોનિમાં જ્ઞાની થશે વર, તેણે સન્માર્ગ સજે સુખદણ છ. ૪૯
 પાપ સંતાપ કલેશ શેષ રે' નહિ, એ સહુ મારી કૃપાએ યાશે છ;
 મધ સંદહરહિત પામે મા'સિદ્ધિ, દુઃખ દરિદ્ર સહુ જાશે છ. ૫૦
 હો શ્રીમીકમુનિ પૂર્વે એવો, દૈવ બળે થયો શાપ છ;
 પિતાશાપે તિર્યગ્યોનિ આવ્યા, જન્મ્યા રણે જપુ જાપ છ. ૫૧
 ત્યાં રક્ષક તમે દક્ષ થયા મુનિ, કરી પક્ષ અમારી પૂરી છ;
 એ રીતે અમે પક્ષી થયા છું, યાતના રહી ન અધૂરી છ. ૫૨
 સંસારસાગરમાં નહિ કોઈ, જેને દૈવના ખડકો મૂકે છ;
 દૈવની એટા જેઠા શ્રેષ્ઠા ને, આધીન કરાવતાં નવ ચૂકે છ. ૫૩
 માર્કંડેય કહે જૈમિનિ મુણીએ, એવાં મુણી પક્ષીનાં વચન છ;
 એશ્વર્યવાન્ ભગવાન્ મહામુનિ, શ્રીમીક રીઝ્યા મન છ. ૫૪
 પછે નિકટ બેઠેલાં દિનને કે'તા, સાંભળીએ સહુ કોય છ;
 મેં પ્રથમથી ભવિષ્ય ભાખ્યું, આ પક્ષી પક્ષીસત્તમ હોય છ. ૫૫
 મહાભારતનું યુદ્ધ અપરિમિત, તેમાંથી છવ્યા એહ છ;
 આજ અસાધારણ પક્ષી જાણ્યા, તેથી થયા નિઃસંદેહ છ. ૫૬
 પછે તે પક્ષીઓ આજ્ઞા માગી, ગયા વિધ્યાચળ માંય છ;
 તે શ્રેષ્ઠ પર્વત વૃક્ષ વેલીએ વીંટ્યો, અલિંગણ ગુ'જે જ્યાંય છ. ૫૭
 તે વેદાધ્યયનાસક્ત તપસ્વી, સમાધિનિશ્ચયવાળા છ;
 ધર્મતા રૂપશા વાસ વસે ત્યાં, જેના તપની પ્રૌઢી જ્વાળા છ. ૫૮

૪૮ તિર્યગ્યોનિ—પશુપક્ષ્યાદિકની ગતિ. ૫૧ રણે—સંયામજૂમિમાં.

૫૨ યાતના—પૂર્વે કરેલા કર્મનો ભોગ. ૫૩ ખડકો—સમુદ્રમાંના ડુંગરા.

૫૫ પક્ષીસત્તમ—પક્ષીઓમાં સહુથી શ્રેષ્ઠ. ૫૭ અલિંગણ—ભમરાના સમૂહ.

૫૮ વેદાધ્યયનાસક્ત—વેદના અધ્યયનમાં પ્રીતિવાળા.

મનસંયમ ને પૂરો પાળે, પિતાશાપથી પક્ષી થયેલા છ;
 શમીકમુનિથી સત્કાર પામી, ને વિંધ્યાચળમાં ગયેલા છ. ૫૯
 તે અધાપિ શ્રેષ્ઠ પર્વતમાં, વાસ કરીને વસિયા છ;
 (ને) ગહન પર્વત પવિત્ર જળે પૂરણ, તેને પૃષ્ઠે રસમાં રસિયા છ. ૬૦
 ઇતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, વિંધ્યાપ્રાપ્તૌ તૃતીયો અધ્યાય છ;
 પુરાણી નેત્રું ગદ્યમાં ભાળે, તેત્રું પ્રેમાનંદ પદ્ય ગાય છ. ૬૧
 ક્યાં પુરાણી ને ક્યાં પ્રેમાનંદ, ક્યાં અર્ક ને ક્યાં ખલોત છ;
 ક્યાં દીપક ને ક્યાં મહાઅગ્નિ, ક્યાં પુરાણી દ્યોતઉદ્યોત છ. ૬૨

વહાણુ.

પુરાણી દ્યોતઉદ્યોત મોટા, જેમાં પુરાણી સૂતસમા રે;
 હું વિપ્ર પ્રેમાનંદ નાગ મિથ્યા, તમા ધારૂં જોઇ ક્ષમા રે. ૬૩

૬૦ પૃષ્ઠે— પીઠ (શિખર) ઉપર. ૬૧ વિંધ્યાપ્રાપ્તૌ— વિંધ્યાચળ-
 પર્વત ઉપર પક્ષીઓ ગયા તે સંબંધમાં તૃતીયો અધ્યાય—ત્રીજો અધ્યાય.

૬૨ પ્રેમાનંદ પુરાણીઓના અગ્નિ સરખા કોધી સ્વભાવને વક્રોક્તિથી
 વર્ણુ છે: ક્યાં અર્ક ઇન્—સૂર્ય સરખા તેજસ્વી પુરાણી ક્યાં અને ખલોત
 (આગિયા) જેવો હું પ્રેમાનંદ ક્યાં ? અર્થાત્ પુરાણીઓ તો સૂર્ય સરખા
 છે માટે તેમના સામું કોઈ જોઈ શકે નહિ, તેમ અગ્નિ સરખા છે માટે
 પાસે આવનારને બાળી પણ મૂકે. તાત્પર્ય કે મહાકોધી હોય છે. અને હું
 તો દીપક સરખો હોવાથી સર્વને પ્રકાશ આપું તથા સર્વના સદવાસમાં પણ.
 રહું એવો છુ. દ્યોત ઉદ્યોત—તેજનો પ્રકાશ.

૬૩ સૂતસમા—સૂત પુરાણી સરખા. (વક્રોક્તિ). અર્થાત્ સૂત માટે
 હતો માટે ભાટ-જેવા. અથવા વર્ણુસંકર. કેમકે બ્રાહ્મણીને વિષે ક્ષત્રિયથી
 થયેલા પુત્રને સૂત કહે છે. હું ઇન્—અને હું તો પ્રેમાનંદ નામનો વિપ્ર મિથ્યા.
 હું તથા તેમની મારા પ્રતિ ક્ષમા (કૃપા) જોઈને તેમની તમા ધારૂં છું—આ-
 ત્રપ ઇન્હું છું (વક્રોક્તિ). અર્થાત્ જો તે પુરાણીઓ પોતાનો કોષ છોડી.

કુડલુ' ૧૨ મું.

રાગ આંદોલ ગોડી.

માર્કડેય કે' મુણુ જૈમિનિ તુંય, મળો દ્રોણતનયને ભાષુ' હુંય;
 દ્રોણના પક્ષીપુત્ર થયા જ્ઞાની, રહે વિંધ્યાચળમાં તે મુખ માની. ૧
 તેની પાસે જાઓ તમો, તેને પૂછી સંસય નિર્ગમો;
 મુણુ જૈમિનિ મુનિવચન, વિંધ્યશિખરે જાવા કર્યું મન. ૨
 ધર્મ પક્ષીનાં દર્શન કરવા, ગયા સંસય કિલ્મિય હરવા;
 ગયા પર્વત નિકટે જ્યારે, મુણુચો અધ્યયનકરે સ્વર ત્યારે. ૩
 તે મુણુ વિસ્મય પામ્યા મુનિદેવ, વિચારવા લાગ્યા તજી અહમેવ;
 અક્ષરોચ્ચારણુ સ્થાનક કંઠ, તાદવાદિ દોષમાં નહિ કંઠ. ૪
 શ્વાસોચ્છ્વાસથી ધારા ન તૂટે, ભણતાં અટકતાં સ્વર નવ છૂટે;
 અહો પક્ષીસત્તમ ભણે છે કેલું, (છે)દોષ રહિત ન સ્પષ્ટ જાવા જેલું. ૫
 તિર્યગ્ચાનિમાં પામ્યા છે જન્મ, તોય ભારતી તજે ન અજન્મ;
 એથી આશ્ચર્ય બીજું કિયું, ધન્ય ધન્ય પ્રાણીજીવ ણિ'યુ. ૬

દે તોજ હું તેમની તમા ધારું; અન્યથા મારે તેમની દરકાર નથી. અથવા
 હું તો માત્ર ક્ષમા (પૃથ્વી)ને જોઇને તેની તમા રાખું છું; બીજા કોઇની
 દરકાર નથી. પ્રેમાનંદના વખતમાં પુરાણોને પ્રાકૃત ભાષામાં લખવાથી
 મોતાની રાજી જતી રહેશે એમ ધારીને પુરાણીઓ પ્રેમાનંદ વગેરેની ખોદ-
 ણી કરતા હતા તે ઉપર આ કટાક્ષ છે. રત્નેશ્વર કવિને તો પુરાણીઓએ
 એટલું વીતાડ્યું હતું કે મોતાના પ્રાણુ પુરાણીઓથી બચાવવાને તેને કર્ણા-
 ટકમાં નાથી જવાની જરૂર પડી હતી.

૧ દ્રોણતનયને-દ્રોણનાં પુત્રોને-ચાર પક્ષીઓને. ૨ નિર્ગમો-અર્થાત્
 તજો. ૪ કંઠ-અક્ષર-અર્થાત્ તાદવાદિ સ્થાનના અક્ષરોનું ઉચ્ચારણુ કરવા
 સંબંધી દોષમાં તેઓ કંઠ (અક્ષર-અર્થાત્ આમહી) નહોતા. તાત્પર્ય કે
 નિદોષ ઉચ્ચાર કરનારા હતા. ૬ ભારતી-વિદ્યા. અજન્મ-(ભારતીનું વિશેષણ)

- ગૃહસ્થને બાધુ મિત્ર સગાં સહુ મૂકે, અતિ પ્રિય પાણુ સહવાસ ચૂકે;
પાણુ આને સરસ્વતી તજતી નથી, કરે વર્ણન એનું કોણ કથી. ૭
- એમ વિચારતા પેઠા ભૂદેવ, પર્વતગુફામાં તણ અહમેવ;
પેઠા પછી દીઠા પક્ષીરાજ, બેઠા નગશિલાએ ગુણસમાજ. ૮
- દાપ રહિત ભાષણ એઈ તેનું, થયુંછે શોકાકુલ મન જેનું;
બીજી મગધી થઈ હર્ષ વ્યાપ્તિ, થઈ ધન્ય ધન્ય પક્ષીકેરી પ્રાપ્તિ. ૯
- પછે કેવા લાગ્યા સર્વને ત્યાંય, ભદ્ર ભદ્ર પક્ષી કેરી માંય;
તમારા દર્શન કારણ આવ્યો, વ્યાસશિષ્ય જૈમિનિ હું કાવ્યો. ૧૦
- તેને બાણી પક્ષીસત્તમ, તમને કોધી જનકે શાખ્યા અનુત્તમ !
તેથી પામ્યા પક્ષીકેઈ રૂપ, એ સર્વ અમે બાણ્યું સદ્રૂપ ! ૧૧
- પણ એ સર્વ છે દેવની કૃતિ, ટાળો શોક નિર્મળ કરી મતિ;
હે પક્ષીપુરંદર પૂર્વે, એક રાજરમુનિ નામ અપૂર્વ. ૧૨
- તેમણે એક કુલીન મનસ્વીને બાણ, દ્રવ્ય નાશ થયે આખ્યાં પ્રમાણ;
ઉપદેશ કરી કર્યું મન શાંત, તે સુણાવું સુણો મહાંત. ૧૩

બીયું—બીહું છે ! અર્થાત્ આ પક્ષીના આગળ તે બ્રાહ્મણત્વ પણ બીહું છે માટે તેમને ધન્ય છે ! અથવા બીયું—બીજ.

૮ નગશિલા—પર્વતનો પાષાણ. ૯ શોકાકુલ—શોકથી વ્યાપ્ત (આવા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને પક્ષીને દેહ મળ્યો માટે). ૧૦ ભદ્ર ભદ્ર ! —હે ભદ્ર—હે કલ્યાણ રૂપ !

૧૧ કોધી જનકે—તમારા કોધી પિતાએ. અનુત્તમ—હે અનુત્તમ !—હે સર્વશ્રેષ્ઠ ! સદ્રૂપ !— હે સારા રૂપવાળા ! અથવા સત્ (બ્રહ્મ) રૂપ.

૧૨ પક્ષીઓનો શોક નાશ કરવા માટે જૈમિનિ દૃષ્ટાંત કહેછે. હે ઇન્દ્ર—૨૫—
■ છે. પક્ષીપુરંદર—પક્ષીઓમાં પુરંદર (ઇન્દ્ર) જેવા ! અપૂર્વે—અર્થાત્ અપૂર્વ. જેના જેવો પૂર્વે કોઈ થયો નથી એવો. (રાજરમુનિનું વિશેષણ). ૧૩ મનસ્વી—સ્વતંત્ર (હૃદયની હિચ્ચતાવાળો).

- ન્યારે થાય સ્વતપનો ક્ષય, ત્યારે વહી જાય નીતિ ને નય;
 ને કો અન્યને આપે જાણ, તે માગે અન્યકને નિર્વાણ. ૧૪
- ને મારે જીજ્ઞાસે માર, તે ખાય માર જીજ્ઞાસે અપાર;
 ને જીજ્ઞાસે કોઈને પાડી નાખે, તેને જીજ્ઞાસે કોઈ પડ્યો ! પડ્યો ! ભાષે. ૧૫
- એવું વિપરીત લક્ષ્ય અપાર, ચઢ ઉતરની છાંયડી સાર;
 પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ પદાર્થનાશ, એવો વ્યાકુળ જોયો જગાભ્યાસ. ૧૬
- એવો ઉપદેશ કયો તે મુનિ, તમે થાવ શોકથી શાંત મા'ગુણી !
 શોકહર્ષવડે કરીને ઝાનિ, નવ પામે તે મોટા જ્ઞાની. ૧૭
- એવું મુણી ઉઠ્યા પક્ષી સર્વ, જેનો તજયલો પૂર્વ ગર્વ;
 પાદ અર્ધથી કંઈ પૂજન, પૂજ્યું કરાજ નમી પક્ષીજન. ૧૮
- મુખી કરી ખેસાડેલા જાણ, વિશ્રાંતિ પામેલા નિર્વાણ;
 કરી પક્ષના વીંજણા જેહ, વા નાખી કરે શ્રમ દૂર તેહ. ૧૯
- એવી આકરી કરી જવ પૂરી, (પછે) તપોનિધિ બેઠ્યા મહામુરિ;
 અહો દિગ્ગજ પદાર્થો ભલે, જન્મ સકળ કીધો તપબળે. ૨૦
- થયું છવિતનું સાર્યક આજ, તેનું કારણ મુણો મહાસજ;
 દેવલોકે અભિવંદિત બેઠ, પાદપદ દીઠાં અમો તેય. ૨૧
- પિતાકોપઅગ્નિ વસે દેહ જેહ, તમ દર્શનજો શાંત થાય તેહ;
 હે બ્રહ્મા છે સર્વે મુખી, પણ પક્ષી વૃક્ષ વેણી મુખી. ૨૨

૧૪ નય—શત્રુને વશ કરવાની રાજનીતિ. તપનો ક્ષય થયે શું થાય છે તે કહેછે: ને ઈ—૨૫૯ છે. નિર્વાણ—નકલી. ૧૬ જગાભ્યાસ (જગદાભ્યાસ)—જગતનો અભ્યાસ (અર્થાત્ વહિવટ). અથવા જમા ભાસ—જગત રૂપી આભાસ:

૧૭ ઝાનિ—મનની મંદતા. ૧૮ પક્ષના—પોતાની પાંખોના. ૨૧ દેવ ઇ—દેવલોકમાં પણ અભિવંદિત એવાં તમારાં બે પાદ (ચરણ) રૂપીપદ (કમળ) અમોએ દીઠાં. ૨૨ ખજર અંતર પૂછેછે: હે બ્રહ્મા ઈ—૨૫૯ છે. મુખી—આદિ, અર્થાત્ વૃક્ષ વેણી વગેરે સદ્ કાર્થ.

- ત્વચ્ચા સાર છે જેના જાણુ, છે એવી તૃણજાતિ સુખી સુખાણુ;
 છે આશ્રમ માંહે સર્વેને સુખ, અથવા હોયે ક્યાંથી દુઃખ. ૨૩
- જેને સમાગમ નિરંતર સારો, તેને ક્યાંથી દુઃખનો વારો;
 પક્ષી પૂરું કહી નવ શકું, આવડ્યું આણુઆવડ્યું બકું. ૨૪
- હવે વિનતિ કરું કર જોડી, દેહ યાય અમારી થોડી થોડી !
 ક્ષેમ આ આશ્રમમાં શ્રમ લીધો, ધન્ય મુનિ જન્મ કૃતારથ કીધો. ૨૫
- સુરસમાગમ જેવો સમાગમ, થયો અમ અભ્યુદય વારું ક્યમ;
 દયા કરી કહો મુનિદેવ, ક્રિયા શ્રેષ્ઠ ભાગ્યે સાધી દર્શનસેવ. ૨૬
- જેમિનિ કે' સુણો પક્ષી શાર્દૂલ, મારા આવ્યાનું ભાખું મૂળ;
 નર્મદાજળના ણિદુ'વડે, વિંધ્યગુફા સિંચાઈ ન જડે. ૨૭
- તેમાં આવ્યો કિયે કારણ, તે સર્વ તારવી કહું તારણ;
 સાંભળો તમે પક્ષીરાજ, થાય તો કરો મારું કાજ. ૨૮

વલ્લાણુ.

- કાજ કરો સુખસાજ માફ, હો પાજ પૂર્ણાનંદ રે;
 જન મેમાનંદ કાંઈ ન જાણે, ભજે ગરૂડારૂઢ ગોવિંદ રે. ૨૯

૨૩ તૃણજાતિની ખબર પૂછે છે: ત્વચ્ચા ઇન્—જેમના શરીરમાં ત્વચ્ચા (છાત્ર) એજ સાર (તત્ત્વ) ૨૫ છે એવી તૃણજાતિ (ધાસ વગેરે જાતિ) સુખી છે વારૂ ! ૨૪ પક્ષી—હું પક્ષી.

૨૫ દેહ ઇન્—અર્થાત્ તમારી સેવા કરવાને અમારી દેહ પૂરતી નથી ! ૨૬ સુરસમાગમ—દેવનો મેળાપ. ક્રિયા ઇન્—અમારા કયા શ્રેષ્ઠ ભાગ્યવડે તમારા દર્શન, રૂપી સેવા અમને સાધી (પ્રાપ્ત થઈ) ? અર્થાત્ આપે અમને દર્શન આપ્યું તેતું શું કારણ છે ? ૨૭ પક્ષીશાર્દૂલ—પક્ષીઓમાં વાધ જેવા—ઉત્તમ પક્ષીઓ. ૨૯ પાજ—સેતુ. પૂર્ણાનંદ રૂપી સેતુ.

કડવું ૧૩ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

મહાભારતમાં ઉપન્યા સંદેહ છ, ગયો પૂજવાને હું તેહ છ;
 ભૃગુકુળધારણ મહાત્મા મુન્ય છ, માર્કંડેય નામે પૂર્ણ પ્રણય છ. ૧
 તેમને પૂજ્યા સંદેહ મારા છ, તેમણે નામ દીધાં તમારાં છ;
 વિસ્તારી પ્રજ્ઞાત્તર સંદે' મટાડે છ, તેમને કહે આપ્યા આ પા'ડે છ. ૨
 માટે મારા સાંભળિયે પ્રજ્ઞન છ, વ્યાખ્યાન કરી નિવારો તૃણ છ;
 દિગ્વર કહે સુણો જૈમિનિ છ, તમે તો મોટા છો મહામુનિ છ. ૩
 અમને જ્ઞાત નેટલું હોશે છ, ગમે તે સંશય તમારા પોશે છ;
 જે અમારી મતિમાં સમજવા નેવું છ, ચાર વેદ ધર્મશાસ્ત્રને સેવું છ. ૪
 વેદને અનુસરતું ન વેદાંગ છ, ન સર્વમાં બુદ્ધિ પ્રવેશે સાંગ છ;
 તથાપિ દિગ્વર કહીએ મુખે છ, 'મતિજ્ઞા કરી રાકીએ ન મુખે છ. ૫
 તોપણ ભારતમાં જે જે હોય સંદેહ છ, કે હોય કથા સંદિગ્ધ નેહ છ;
 તે મુખે પ્રજો જુસુર છ, યથામતિ ઉત્તર દઉં પૂર છ. ૬
 ન રહેવું કદાપિ સંદેહયુક્ત છ, થાય મોહ કહે સર્વ પુક્ત છ;
 જૈમિનિ કે' મારા સંશય નેહ છ, સાંભળો દિગ્વર કહું તેહ છ. ૭
 તે સાંભળી નિર્મળ વિદંગમ છ, મુને સૂધી સમજવો ગમ છ;
 પ્રથમ પ્રશ્ન મારો છે એશ છ, સકળ કારણનું કારણ અખિલેશ છ. ૮

૧ ભૃગુકુળધારણ—ભૃગુ કુળને ધારણ કરનાર—તે કુળના શ્રેષ્ઠ પુરુષ.

૨ વિસ્તારી—પ્રજ્ઞના ઉત્તર વિસ્તારીને. તેમને કહે—તેમણે કહેવા ઉપરથી. ૪ જ્ઞાત—જાણેલું. ૬ સંદિગ્ધ—સંદેહવાળી. જુસુર—પ્રાણણ.

૭ પુક્ત—પકવ બુદ્ધિવાળા. સંદેહ યુક્ત રહેવાથી મોહ થાય છે એમ સર્વે પકવ બુદ્ધિવાળા કહે છે. દિગ્વર—પક્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ. ૮ વિદંગમ—પક્ષી. એશ—એ. અખિલેશ—સદ્ગુના ઈશ્વર.

વિશ્વાધાર જનાર્દન વાસુદેવ છ, ગુણાદિ વિક્રિયા રહિત સ્વયમેવ છ;
કેમ માનવ થયા તે જાતે છ, બીજો સંદેહ છે એક વાતે છ. ૯
દ્રુપદરાયની પુત્રી દ્રૌપદી છ, જે વેણુ અસત્ય મુખ ના વદી છ;
તેને પાંચ પતિ શામાટે છ, એ સંસય મન ઉચ્ચાટે છ. ૧૦
હસાયુધ બળદેવ દયાળુ છ, શે લાગી પ્રભહત્યા કૃપાળુ છ;
તેનું નિવારણ તીર્થે કેમ છ, શેષ અજન્મા વિષે એ વે'મ છ. ૧૧
પરણ્યા વિના પાંડવના પુત્ર છ, જેમણે જાણ્યું નહિ શું ઘરસૂત્ર છ;
જેને માથે પાંડવ શા પિતા છ, તે કથમ મરણ પામ્યા શોભિતા છ. ૧૨
એ મહાસંદે' નિવારો ખગેશ છ, જઈ આશ્રમ વસું શુભ વેષ છ;
મારા ગુરૂએ સંશે નિવાર્યા છ, વીસરી ગયો વળી ચિત્તે ધાર્યા છ. ૧૩
તે આજ ભાષો તમે સર્વ છ, તો જાણું મળિયું ગુરૂરૂપ પર્વ છ;
પછે પક્ષી બોલ્યા મુખ વાણી છ, જ્ય જગત્ ગુરૂ શારંગપાણિ છ. ૧૪
સ્થાવર જંગમકેશ ઈશ છ, પરમાત્મા જનાર્દન વશાવીશ છ;
માણી માણાધાર ગતિ મોટી છ, જેના આગળ મનીષા ખોટી છ. ૧૫
તેને નમસ્કાર હોજો અમારો છ, દેવેશ સમર્થ વિધ્ય ઉદારો છ;
ન થાતું મતિવડે માપ જેનું છ, રૂપ ત્રિકાળ વિકાર વિણ જેનું છ. ૧૬

૯ ગુણાદિ ઇન્-સત્વ, રજસ્, તમસ્, એ ગુણોની વિક્રિયા (દેરકાર)-
થી રહિત. ૧૧ હસાયુધ-હજરૂપી આયુધવાળા હત્યા ન લાગવાનું કારણ કહે
છે: શેષ ઇન્- કેમકે એ અજન્મા (જન્મ રહિત) શેષનો અવતાર છે,
માટે તેમને હત્યા લાગે અને વળી તે તીર્થથી મૂકાય, એ વિષે વેહેમ છે.

૧૩ મહાસંદે'—મહાસંદેહ. ખગેશ—પક્ષીઓના સ્વામી. ૧૪ પ્રશ્નતા
ઉત્તર કરતાં પેહેલાં પક્ષીઓ મંગળાચરણ કરે છે: જ્ય ઇન્—૨૫૯ છે.
૧૫ મનીષા—બુદ્ધિ (અમારી). ૧૬ રૂપ ઇન્—જેનું રૂપ ભૂત, વર્તમાન
અને ભવિષ્યકાળમાં પણ વિકાર વિનાનું છે.

ત્રિપુરહનકેરા એક બાણે છે, અસુરગણ પરાજય પામ્યો માને છે. ૨૪
જેના યજ્ઞ સાધે મુનિ ક્રોધ છે, તેના નાશની ના ધારો સોધ છે;
એવા મહાદેવને નમી સાંગ છે, ભાવે કરીએ શિરસાઘાંગ છે. ૨૫
એવા ત્રિગુણાત્મકને નમી આજ છે, ભારતાપદેશતણું જોઈ રાજ છે;
જેમાં સર્વ ધર્મ પ્રકટ કર્યા વ્યાસે છે, આશ્ચર્યકારી કર્મ ઉત્તરો છે. ૨૬
કરીએ વ્યાસને નમસ્કાર છે, તેના અભિપ્રાય કહીએ આ વાર છે;
તત્ત્વવેત્તા મુનિવર સર્વ છે, નારા અર્થ જળ કરે ધર્મ છે. ૨૭
તે નારા પૂર્વકાળનું છે અયન છે, માટે પરમાત્માને કે' નારાયણ છે;
જૈમિનિ તે નિર્ગુણ સગુણ છે, ચતુર્વ્યૂહમૂર્તિ વ્યાપ્યા અણુભિણ છે. ૨૮
તેની એક મૂર્તિ ન વર્ણાય કોથી છે, ન જડે જોજો પાનાં પોથી છે;
ત્રેષ્ઠિત તેજની જ્વાળાવડે છે, જ્ઞાનીને શુક્લવર્ણી તે જડે છે. ૨૯

૨૪ યોગધારણ ઇન્દ્ર-યોગનાધારણ કરનાર છે. ત્રિપુરહન-ત્રિપુરાસુરનાં
ત્રણ નગરના નાશ કરનાર-શિવ. ૨૫ સાંગ-પાર્વતી, ગજનન, નંદી,
ગણ આદિક અંગો સહિત મહાદેવને.

૨૬ ભારતાપદેશ-ભારતના નિમિત્તનું. અર્થાત્ વ્યાસ મહાત્માએ
ભારતના નિમિત્તે જેમાં સર્વ ધર્મ પ્રકટ કર્યા છે, એવું ભારત રૂપી રાજ્ય હું
જોઉં. ઉત્તર-પ્રકાશ.

૨૭ નારાયણ નામની વ્યુત્પત્તિ કરે છે: તત્ત્વવેત્તા ઇન્દ્ર-સર્વ તત્ત્વવેત્તા
મુનિવર 'નારા' શબ્દનો અર્થ 'જળ' કરીને ધ્વજ (તૃપ્તિ) પામે છે. તે નારા
(જળ) જેનું પૂર્વકાળનું (અનાદિકાળનું) અયન (સ્થાન) છે તે 'નારા-
યણ' કહેવાય છે.

૨૮ નારાયણનું રૂપ કહે છે: જૈમિનિ ઇન્દ્ર-જૈમિનિ । તે નારાયણ
નિર્ગુણ છે અને સગુણ પણ છે. સગુણ ક્યાં છે? તેનો ખુલાસો કરે છે:
ચતુર્વ્યૂહ ઇન્દ્ર-વાસુદેવાદિ ચતુર્વ્યૂહ મૂર્તિએ કરીને અણુભિણ (ન્યૂનતા
વિના) તે સર્વત્ર વ્યાપ્યા છે. ૨૯ વેષિત-વીંટાયેલી. શુક્લવર્ણી-ધોળા
રંગની.

એ યોગાભ્યાસીની મૂર્તિ છે દૂર જ, તેમ છે સમીપમાં ઉરાઉર જ;
 તે છે નિર્ગુણ ને અવિકારી જ, એ નિર્મમત્વપણે પેળો મુરારિ જ. ૩૦
 ચતુર્વ્યૂહમાં એ વાસુદેવ જ, જેને રૂપ વર્ણ કે નહિ કંઈ બેવ જ;
 જે ભાવ કલ્પના માંહે આવે જ, તે તેમાં ન લવલેશ કા'વે જ. ૩૧
 તે સદૈવ શુદ્ધ ને એક સ્થિતાળી જ, તે એક રૂપવાળી મુનિ ભાળી જ;
 જે સર્વ જગતી ધરે શિર ઉપર જ, જે રહે પાતાળમાં કરી ધર જ. ૩૨
 જેને શેષ કહે સહુ વેષ જ, તે બીજી, મૂર્તિ ન સંશે લેશ જ;
 તે તિર્થંગ્યોનિ પામી છે તેણે જ, તામસી મૂર્તિ નામ પડ્યું જેણે જ. ૩૩
 સંકર્ષણ વળી નામ છે તેનું જ, યોગી મુનિ ધ્યાન ધર્યા કરે જેનું જ;
 મળ પાલનાર્યે જે તત્પર જ, સત્ત્વ ગુણાળી જે છે સત્ત્વર જ. ૩૪
 ધર્મ સ્થાપવા કરે જે યત્ન જ, તે ત્રીજી મૂર્તિ માનો શ્રેષ્ઠ રત્ન જ;
 ચોથી મૂર્તિ તે શેષ પર સૂતી જ, અનિરૂદ્ધ નામ પ્રકાશી હુતી જ. ૩૫
 એ મૂર્તિ છે રજ્જે ગુણાળી જ, નિરંતર સદ્ધિ ઉપજાવતાં જે ભાળી જ;
 મળ પાલનમાં ઉન્નત જેહ જ, મૂર્તિ સુણો નિઃસંદેહ જ. ૩૬
 તે પૃથ્વીપર કરે ધર્મ રચના જ, કાપે અધર્મીની જઘ્ન રસના જ;
 કરે સુર સત્પુરુષનું રક્ષણ જ, કરે અસુર અસત્પુરુષનું ભક્ષણ જ. ૩૭

૩૦ ઉરાઉર—પ્રત્યેક પ્રાણીના હૃદયમાં (જીવરૂપે). ૩૧ ભેવ—
 વેષ—રૂપ. પરમાત્માના સંકર્ષણ રૂપને વર્ણતાં તેના નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપને
 વર્ણે છે: જે ઈશ્વર—જે ભાવ (પદાર્થ) કલ્પનામાં છે તે તેમાં (પરમાત્મામાં)
 લવલેશ પણ નથી. ૩૨ એક સ્થિતાળી—સદૈવ એક સરખી સ્થિતિવાળી
 (મૂર્તિ). જગતી—પૃથ્વી.

૩૩ ઉપસંહાર કરે છે: જે ઈશ્વર—રૂપ છે. વેષ—બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમ-
 વાળા. તિર્થંગ્યોનિ—(સર્પનું રૂપ ધારણ કર્યું છે માટે). તામસી—તમો
 ગુણમય. ૩૫ અનિરૂદ્ધ—કોઈથી અટકાવી શકાય નહિ એવા ગુણવાળી
 જગવાનની મૂર્તિ. ૩૬ ઉન્નત—ઉદ્યોગી—તત્પર.

જ્યારે જ્યારે ધર્મ થાય નહીં જ, ત્યારે મકટે પૃથ્વીને પૃથ્થ જ;
 પૂર્વે શંખાસુર નાઠો લઈ વેદ જ, બ્રહ્માને કરિયા નિર્વેદ જ. ૩૮
 જળમાં જઈ વસિયો પોતે જ, હરિ મત્સ્ય રૂપ મકટયું ત્યાં જોતે જ;
 શંખ નામે મારી અસુર જ, વિધિને વેદ સોંપ્યા મહાપુર જ. ૩૯
 મહાભારે પીડિત પૃથ્વી જેહ જ, ગઈ સાતમે પાતાળે તેહ જ;
 દુર્મ રૂપ લેઈ ધાયા દેવજ, તિલપુર ગણી ઉંચલી તતજેવ જ. ૪૦
 વરાહ રૂપે ડૂબેલી કાઢી જ, નાકે જળ સોષી જગતી ઉદ્ધારી જ;
 એક દાઢે વસુંધરા ખોદી જ, અદલ રાખી તેજે જેમ મોદી જ. ૪૧
 મોટાં અસુ લાંબી દેશવાળી જ, વાળના ગુચ્છા ચું તપસીની દાઢી જ;
 મોટી દાઢ ને મોટું ઉદર જ, એવો વેષ લલ્લો ન પૃથ્વી ઉપર જ. ૪૨
 ભીમ નૃસિંહ રૂપ ધરો મોટું જ, હિરણ્યકશિપુતું કચું સર્વ ખોટું જ;
 વિમચિત્તિ આદિક માર્યા દાનવ જ, ઉગાર્યા સદ્ગતિ માનવ જ. ૪૩
 વામનાદિક અવતાર અપાર જ, જૈમિનિ કે'તાં ન આવે તે પાર જ;
 અપારનો પાર કોથી થાય જ? જેથી ઉત્સાહ જાગી જાય જ. ૪૪
 હમણાં હરિએ ધર્યો છે કૃષ્ણાવતાર જ, એ પ્રમાણે સમજો સાર જ;
 હરિની સાત્વિકી મૂર્તિ જેહ જ, નાના પ્રકારના રૂપ ધરે તેહ જ. ૪૫

૩૮ નિર્વેદ—વેદ રહિત અથવા ઉદાસીન. ૩૯ વિધિ—બ્રહ્મા. ૪૧ નાકે—નાકવડે (વરાહ રૂપ ધરીને). ઉદ્ધારી—બહાર કાઢી. પૃથ્વીને દાંત ઉપર કેમ તોળી રાખી તે દૃષ્ટાંતથી કહે છે: અદલ ૪૦—જેમ મોદી ત્રાજવામાં તેજે જે તેમ પૃથ્વીને દાંતના અમ ઉપર અદલ (એકે બાજુએ નમ્યા વિના) રાખી. ૪૨ એયું નૃસિંહરૂપ વર્ણુ છે: મોટાં ૪૦—૨૫૯ છે. ૪૩ ભીમ—બયાનકે.

૪૫ પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરે છે: હરિની ૪૦—૨૫૯ છે. તાત્પર્ય આ છે: ભગવાનની ચતુર્બૂદ મૂર્તિમાંથી વાસુદેવ એ નિર્ગુણ પરમાત્માનું નામ છે; સંકર્ષણ એ તમેયુષ્ય મૂર્તિનું નામ છે; અનિરૂદ્ધ એ રજોગુણ મૂર્તિનું અને પ્રધુમ્ન એ સત્વગુણ મૂર્તિનું નામ છે. સત્ત્વમૂર્તિ એજ નાના પ્રકારના અવતાર ધરે છે.

તે અતુર્વ્યૂહમાં નામે પ્રધુમ્ન છ, જે પ્રજા રક્ષણ કરે ધરી તન છ;
 એ મૂર્તિ દેવ મનુષ્ય રૂપ ધારે છ, તિર્યક્ ધાય ત્યારે તેણું વિચારે છ. ૪૬
 એ રીતે વ્યાપક સમર્થ પરમેશ્વર છ, કૃતકૃત્ય છતાં ધાય નરવર છ;
 માનુષત્વ ગતિ કેમ પામે છ, તેનો ઉત્તર આવી ગયો આમે છ. ૪૭
 હવે તમારા અન્ય પ્રશ્નનો ઉત્તર છ, સાંભળો જૈમિનિ ગાનીધર છ;
 આ પાસા વ્યાસ વાંચે સંસ્કૃત છ, આ પાસા વિમલકથે પ્રાકૃત છ. ૪૮
 કવિ કે'શે કરે છે ગર્વ છ, નહિ ગર્વ એ પુરાણીધર્વ છ;
 વ્યાસ મા'તમાનું ધરી પડ્યા નામ છ, નિંદક કોઈકે' એમનાં કામ છ. ૪૯
 નામ નારાયણ નહિ જળસ્થાન છ, તેવા નામને નમે મહાન છ;
 ઇતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણની માંહી છ, અતુર્વ્યૂહપતારે કથાકથી આંહી છ. ૫૦

વલણું.

કથા કથી અહીં યથામતિએ, છું પુરાણીકેરો દાસ રે;
 સંસ્કૃત પ્રાકૃત કાંઈ ન જાણું, એક કવિતા વરી ઉર વાસ રે. ૫૧

૪૭ ઉપસંહાર કરે છે: માનુષત્વ છ—એ જમવાન કૃતકૃત્ય છતાં
 માનુષત્વ ગતિને કેમ પામે છે તેનો ઉત્તર આમે (આવી રીતે) આવી ગયો.
 ૪૮ ગાનીધર—ગાનીઓના ધર રૂપ.

૪૯ પુરાણીધર્વ—પુરાણીઓના મનની તૃપ્તી, અર્થાત્ પુરાણીઓને
 સંતોષ પમાડવાને આ પ્રાકૃત કથું છે. નિંદક છ—કોઈ નિંદક હોય તે એવા
 વ્યાસ મહાત્માનું નામ ધરી પડેલાનાં કામ કેવાં છે તે કહી શકે ! અર્થાત્ એ-
 મનાં કામ નિંદાપાત્ર છે પણ દુર્ગે કદેનો નથી ! તેમની અયોગ્યતા બતાવે-
 છે: નામ છ—તેઓ પોતાનું નામ તો ' વ્યાસ નારાયણ ' એવું ધારણ
 કરે છે, પણ તેમના ધરમાં જળસ્થાન પાણીઆરું સરખું તો છે નહિ.
 અથવા તેઓ જળમાં સ્થાન કરીને રહેનારા ખરેખરા નારાયણ નથી, તથા-
 પિ મહાન પુરુષો માત્ર વ્યાસ નારાયણના નામને જોઈને નમે છે. અર્થાત્ સોડા
 તેમને નમે એ તેમની મહત્તા નથી પણ વ્યાસ નારાયણના નામની મહત્તા છે.

કડવું ૧૪ મું.

રાગ કેઠારો.

દિન કે' સુણુ જૈમિનિ રૂખી, બીજો પ્રશ્નોત્તર મમ મુખી;
થાશે નેથી સુખી તમે ઘણા રે. ૧

ઢાળ.

ઘણા મુખી થાશે એમ વદી, કહે કથા રસાળ;
પૂર્વે ત્વષ્ટા નામે પ્રજાપતિ, તેના ત્રિશિરા બાળ. ૨
તે નીચે માથે તપ કરે, તેથી શંકાચો ઇંદ્ર;
અમરાવતી શકે બચ મારી, મુનિ તપ કરે મહામંદ્ર. ૩
એમ વિચારો મારિયો, ત્રિશિરા ગુણવાન;
ત્વષ્ટા પુત્ર માર્યો થકે, લાગી દિન હુત્યા મહાન. ૪
એ હુત્યા મહાઉત્ર તેથી, ધર્મ તેજ પામ્યું નારા;
અધર્મ પેઠો ઉતાવળો, ઇંદ્ર નિસ્તેજ થયો ઉદાસ. ૫
પુત્ર માર્યો સાંભળી, ચઢી ત્વષ્ટાને રીસ;
જટાકલાપ વછોડીને, એક લટ કાઢી તે દીસ. ૬
પછે મુખથી જોલીઆ, જુઓ દેવઈંદ્ર મતાપ;
મુજ પુત્ર હણિયો નેણે, તેને ઉપજાવું તાપ. ૭
કેષે નેત્ર રાતાં થયાં, પછે લટ હોમી અગ્નિ માંય;
હોમતામાં મહાભયાનક, કાજળ લેવી કાય. ૮
દાઢ મોટી વર્ણ કાળો, વન્દિહજ્વાળે વીંટયો;
અપરિમિત બળિયો ત્વષ્ટા તેજે, ઇંદ્ર આરિ મહાધીટો. ૯

૧ મુખી—મુખથી. ૨ શંકાચો—શંકાસીળ થયો. મહામંદ્ર—પણ
ગંભીર. ૩ કલાપ—સમૂહ. ૪ ધીટો—અર્થાત્ દહીવો.

- ઉપજ્યો અગ્નિમાંથી એવો, વાધે તીરવા દહ; ૧૦
 મત્યેક દિવસે વૃદ્ધિ એવી, વૃત્ત નામનો તેહ.
 વાસવે બાણ્યું મારે માટે, ઉપજ્યો અસુર;
 વિહ્વળ થયો જીવતરને ઇચ્છે, ભય પામ્યો મહાભૂર. ૧૧
 તેની સાથે સંધિ કરવા, સપ્ત ઋષિ પઠાવ્યા;
 મ્રાણી માત્રનું હિત ને ઇચ્છે, તે સપ્ત ઋષિ ત્યાં આવ્યા. ૧૨
 પરમાનંદીએ ત્યાં પૂરી, ઇંદ્રની મેત્રી કરાવી;
 કેટલીક કબૂલાત કરાવી, ધર્મ ધ્યાન ધરાવી. ૧૩
 એ સર્વ વાસવ વીસરી બેઠો, માર્યો જઈને વૃત્ત;
 હત્યા પાછી આવી વળગી, છૂટો નહિ કરી સત્ર. ૧૪
 ઇંદ્ર નિસ્તેજ થયો વળી પાછો, તેનું વીર્ય ગયું વેરાઈ;
 સર્વત્ર વ્યાપી અવ્યક્ત વાયુ ને, બળ અધિષ્ઠાતા રાઈ. ૧૫
 પ્રવિષ્ટ થયું તે પૂર્ણ પવનમાં, વળી કહું બીજી કથાપ;
 ઇંદ્રે અહુધ્યા જ્યારે છેતરી, થઈ કૂડી ત્યારે કાય. ૧૬
 અવયવ સુંદરતા મનોરમ, રૂપ ગયું સ્થળ બીજે;
 તે અશ્વિનિકુમારમાં રહ્યું આવી, કેદૃત્યથી કો રીએ ? ૧૭
 વીર્ય તેજ વિહિન જોઈ વાસવ, અસુરો ચઢી ઝટ આવ્યા;
 તે વેળાએ ચક્રપાણિએ, દુઃખથી દેવ મૂકાવ્યા. ૧૮

૧૦ તીરવા—એક તીર જોડે દૂર જઈ પડે તેટલો. ૧૩ પરમાનંદીએ—પરમઆનંદ સ્વરૂપ સત્ત્વિયો. ૧૪ સત્ર—યજ્ઞ. યજ્ઞ કર્યા તથાપિ તે હત્યા છૂટી નહિ.

૧૫ વીર્ય ક્યાં ગયું તે કહે છે: સર્વત્ર ઇં—સર્વત્ર વ્યાપી, અવ્યક્ત (અરપટ) અને બળના અધિષ્ઠાતા દેવોના રાજ એવા તે વાયુમાં તે વીર્ય પ્રવિષ્ટ થયું. ૧૬ ઇંદ્રનું રૂપ કેમ ગયું તે કહે છે: વળી ઇં—રૂપ જ.

- અહો મુને તે ઇંદ્રતાણા અરિ, નાશ પામિયા ને ને;
ઇંદ્રજિતની ઇચ્છા વાંચી, ૪૫ઘર પ્રકટયા તે તે. ૧૯
- કેટલોક કાળ એમ વીત્યો, પૃથ્વી સહે ન ભાર;
એરશિખરે દેવ સભામાં, ગદ્ય ગો થઇ નિરધાર. ૨૦
- તેણે વિનવી દેવ સકળને, ભાખ્યું દાનવ દુઃખ;
હે દેવ તમે હણિયા ને રાક્ષસ, જાણે યારો સુખ. ૨૧
- પરંતુ તે તો મૃત્યુલોકમાં, રાયગૃહે અવતરિયા;
અનેક અક્ષૌહિણી નેટલા, સમૂહ પેદા કરિયા. ૨૨
- તેહતણો નવ ભાર સહુ હું, ઉતરી જાઉં નીચી;
અહો ત્રિદશો કાંઇ ધરો મન, રહું નેથી હું ઉંચી. ૨૩
- એણું વચન સુરભિનું સાંભળી, દેવ કર્યો વિચાર;
સર્વ સર્વના અંશે જન્મ્યા, પૃથ્વીમાં નિરધાર. ૨૪
- લોકોપકાર કરવાને માટે, ધર્મે મૂકિયું તેજ;
ઇંદ્ર દિવ્યહૃત્યા ભયથી આગ્યું, વાપરિયું મુનિ એજ. ૨૫
- કુંતિઉદરે ધર્મથકી પછી, અવતર્યા યુધિષ્ઠિર જાણ;
ઇંદ્રતેજ પવનમાં પેહું, તેથી હવા ભીમ સુજાણ. ૨૬
- ઇંદ્રકેશ અર્ધ વીર્યથી, થયો ધનંજય ધન્ય;
અશ્વિનીકુમારે આપી દીધું, ઇંદ્રતાણું ને પ્રહ્ય. ૨૭
- તેથી નકલસહદેવ હુઆ, એક છંડવે જાણ;
એ રીતે શતકંતુ-અવતર્યા, ભૂમધ્યે નિરવાણ. ૨૮

૧૯ ઇંદ્રજિતની-ઇંદ્રના ઉપર જાય એજવવાની. ૨૦ ગદ્ય ઇં-પૃથ્વી
ગો (ગાય) ધમ્મે ગદ્ય. ૨૩ ત્રિદશો-દેવો. ૨૪ સુરભિનું-ગાયત્રું.

૨૫ બધા પાંડવો એ ઇંદ્રના વેરાઇ ગયેલા તેજમાંથી થયેલા છે માટે
તેઓ એક ઇંદ્રૃષ છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે: ઇંદ્ર ઇં-૨૫૪ છે. ૨૭
ધનંજય -અર્જુન. ૨૮ શતકંતુ-ઇંદ્ર.

પુલોમાપુત્રી જે ઇંદ્રાણી, તે થઈ દ્રૌપદી નાર;	
દ્રૌપદી તે ઇંદ્રાણી જાણો, રાચી અંશ અવતાર.	૨૯
ધર્મ રક્ષણ કરવા અર્થે, પંચ રૂપી જોઈ ઇંદ્ર;	
પૌલોમી દ્રુપદકન્યા થઈ, કમલાક્ષી મુખચંદ્ર.	૩૦
એ રાચી અગ્નિકુંડથી નીકળી, જેનાં કૃષ્ણા દ્રૌપદી નામ;	
તે કૃષ્ણા છે ઇંદ્રની નારી, નહિ બીજાની શ્યામ.	૩૧
પંચ રૂપ ઇંદ્રે જે ધાર્યાં, તેમાં નહિ નવાઈ;	
યોગીશ્વરો અનેક રૂપ લે, એ સમજે મુનિરાઈ.	૩૨
દ્રૌપદી પાંચ પુરૂષ કેમ પરણી, એ સંદેહ નિવાર્યો;	
હવે બળદેવ સરસ્વતીતીરમાં, ગયા તેહ ઉર ધારો.	૩૩
હતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, ઇંદ્રવિક્રિયા પંચમોધ્યાય;	
પ્રેમાનંદ પુરાણી રીઝવવા, પદ્યબંધ આ ગાય.	૩૪

વક્તવ્ય.

પદ્યબંધ આ ગાય મિથ્યા, પુરાણીકેરે કાળ રે;	
નવરો બેઠો નખોદ ઘાલે, કે લે પુરાણીરાજ રે.	૩૫

કહવું ૧૫ મું.

રાગ રામગ્રી.

પક્ષી કહે જૈમિનિ સુણો, હલાયુધનો પ્રકાર;	
કૃષ્ણની પ્રીતિ પાર્થ પર, તે જોઈ થાયે વિચાર.	ટક. ૧

૩૫ પોતાનું આ પદ્યબંધ પુરાણ તે વખતના ગર્વિષ્ઠ પુરાણીઓનો અર્થ ઉતારવાને છે એમ વ્યક્તિત્વથી કહી બતાવે છે: નવરો ઇ—૨૫૪ છે.

૧ હલાયુધ—બળરામ. બારતના યુદ્ધમાં કૃષ્ણની પ્રીતિ અર્જુન ઉપર હતી તથા બળરામની દુર્યોધન ઉપર હતી; પણ દુર્યોધનના પક્ષમાં થવાથી

- શું કરવું મારે આ ઘડી, વિચારે બળદેવ મન;
 કૃષ્ણ મૂકી જવાય નહિ, ધરી પક્ષ સુયોધન. પક્ષી૦ ૨
- પાંડવપક્ષ ધરી કરી, કેમ હણું જઈ શિષ્ય;
 (વળી)સગાઈ જમાઈકેરી છે, જાણું (હું) સર્વ ભવિષ્ય. પક્ષી૦ ૩
- માટે પક્ષ ઉભય મારે ચક્રવા, કરવી દેહ પવિત્ર;
 તીર્થયાત્રા જાણું સહી, વિચારી મળ્યા માધવમિત્ર. પક્ષી૦ ૪
- સુયોધનને જઈ બેઠિયા, પછે ગયા બળરામ;
 સેન સકળ લઈ સાથમાં, ગયા દ્વારિકા ગામ. પક્ષી૦ ૫
- આનંદી ચિત્ત દેહ પુષ્ટ જ્યાં, એવાં વસે નરનાર;
 એવા નગરમાં આવિયા, મન મગ્ન અપાર. પક્ષી૦ ૬
- તીર્થયાત્રાનો ઉત્સવ ઘણો, કર્યું મદિરાનું પાન;
 રંભા સમી રામા રેવતી, તે પણ યુક્ત મહાન. પક્ષી૦ ૭
- તેનો હાથ ઝાલી આનંદમાં, ગયા રેવતાચળને ઉદ્યાન;
 સીનારામૂઢે આવ્યા, થયા સુરાકેઈ બેલાન. પક્ષી૦ ૮
- ચાલતાં ચરણ અખડાઈ પડે, એવી સ્થિતિ પામ્યા હજાયુધ;
 અનુપમ વન ગહવર જુએ, નહિ જોના દહમાં શુદ્ધ. પક્ષી૦ ૯
- સંવત્સરની ઋતુ સર્વનાં, ખીલ્યાં પુષ્પફળ જ્યાંય;
 વાનર આ ડાળેથી ઝાલીએ, કરે હૂકા હૂકી (તો) ત્યાંય. પક્ષી૦ ૧૦

કૃષ્ણ સાથે યુદ્ધ કરવું પડે માટે બળરામે તે પ્રસંગે તીર્થયાત્રા કરવા જવાનો વિચાર કર્યો. એ વાતને ઉદ્દેશીને કવિ કહે છે: કૃષ્ણની ઇ—૨૫૪ છે. પાર્થ—અર્જુન.

૨ સુયોધન—દુર્યોધન. ૩ શિષ્ય—દુર્યોધન. ભવિષ્ય—જનવાકાશ—ભારત. યુદ્ધમાં કૌરવોનો હાથ. ૪ ઉભય—બન્ને—પાંડવ તથા કૌરવના. માધવ-મિત્ર—અર્જુન (નો).

૭ રેવતી—બળરામની સ્ત્રી. ૮ ઉદ્યાન—ગામ. આવ્યા—દંડાયા. ૯ ગદવર—ગુફા. ૧૦ ઝાલીએ—પેલી ડાળે.

નિર્મળ પવિત્ર જળમાં ખીલ્યાં, સરોજ સરોવર માંય;
 એવું વન જોઇ જળ રીઝીઆ, થયો મન આનંદ ત્યાંય. પક્ષી૦ ૧૧
 મદ ઉપજવે એવા સ્વર ઘણા, પડે કાને વારંવાર;
 મધુચક્રી મિષ્ટ લાગે એવા, નીકળે પક્ષીગુખઉચ્ચાર. પક્ષી૦ ૧૨
 તેવા મધુર મધુશા રવ સુણી, વાધી કેદુ વિરોધ;
 વળી વૃક્ષ જોયાં ત્યાં અવનવાં, શકે નવયૌવના વેષ. પક્ષી૦ ૧૩
 ફળભારે ડાળ નમી પડે, નીપજ્યાં સર્વ ઋતુફળ સાર;
 ઋતુઋતુનાં પુષ્પો ખીલ્યાં, એવાં ઉજ્જવળ વૃક્ષ વિસ્તાર. પક્ષી૦ ૧૪
 તે પર મધુર ગાયન કરે મગ્ન થઇ, કીર કોકિલા કિલકાર;
 પવન મંદ સુગંધી વાય ત્યાં, થઇ રહે થેઇ થેઇકાર. પક્ષી૦ ૧૫
 આમ્રદ્રુમ આમ્રકતાણા, મહાભવ્ય નાળિયેરી ત્યાંય;
 આંમલી બીલી અંજીરનાં, બીજેરી દાડિમી વનમાંય. પક્ષી૦ ૧૬
 ફણુસ લકુચ કદલી તણાં, કદંબ પારાવત કંકોલ;
 છે નલિન આમ્રવેત સતાણાં, ભીલામા આમલી ઝકઝોળ. પક્ષી૦ ૧૭
 પારસઆંબલા ઈંચુદી ઘણી, કરમદી હરડાં બેડાં રસાળ;
 એવાં અનેક વૃક્ષજોયાં સહી, બલયદુકુળ આનંદ વિશાળ. પક્ષી૦ ૧૮
 તેવા અશોક શોક હારી ત્યાં, ફાફળો કેતકી અપાર;
 બારસલી ચપો સરગવો, રક્તાક્ષી માલતી વિસ્તાર. પક્ષી૦ ૧૯
 પારિજાતક કોવિદારનાં, મંદાર દેવદાર ને બોર;

૧૧ સરોજ—કમળ. ૧૩ રવ—રાખ્દ—નાદ. ૧૬ આમ્ર—આંબો.
 દ્રુમ—દક્ષ. આમ્રક—આંબાની એક જાત. ૧૭ લકુચ—નારંગી. કદલી—
 કેળ. ૧૭ પારાવત—ફાલસાંતું ઝાડ. કંકોળ—કાંકોળ. નલિન—કમળ.
 આમ્રવેતસ—ખાદું નેતર—આમ્રવેતસ. ૧૮ ઈંચુદી—હીંગારાં.

૧૯ અશોક—આસોપાલવ. ફાફળી—સોપારી. કેતકી—કેવડો. રક્તાક્ષી—
 એ નામનું ફૂલઝાડ. માલતી—મોગરો.

પુષ્પે ભરેલો રમ્ય પાટલ, સુણે સાલ તાલ પર સોર. પક્ષી૦ ૨૦
 છે કિંશુક વંજુલ અનુત્તમ, નેયાં કુળકૂલદેયણ વૃક્ષ;
 વેલી વેલા છોડ ખાંટવાં, નેયાં બળરામે સ્વયં ચક્ષ. પક્ષી૦ ૨૧
 તે પર બેઠા પંખી ઘણા, જૈમિનિ સુણો તેનાં નામ;
 મુખ્ય મુખ્ય બતાવું હું ગણી, જે નેધ રીજે રામ. પક્ષી૦ ૨૨
 ચક્રોર શતપત્ર ખટપદ ઉન્મત્ત, છે ચૂડા કોયલ હારીત;
 કલવિંકે જીવજીવક ચાતકો, થાય ચાસ છુલ્લુચ્છ મતીત. પક્ષી. ૨૩
 રવ કર્ણ કઠોર વાયસ ત્યહાં, પણ લાજે મધુર તે નાદ;
 અનેક સાઈં કુંકુ ઢાંકતું, કે' પંડિત જોવું તજી મમાદ. પક્ષી. ૨૪
 ત્યાં મોર બોલે મન માનતું, પડે કર્ણે રવ રસાળ;
 જોવા કર્ણે મધુર રમણિક રવો, કરે પક્ષી લચ્ચી વૃક્ષડાળ. ૫૦ ૨૫
 છે સુંદર સરોવર નિર્ભળાં, ભરિયાં જળે ભરપૂર;

૨૦ પારિજાતક—શાળીવૃક્ષ. કોવિદાર—કલાર. મંદાર—કદપવૃક્ષ. પાટલ—પાડળ. સાલ—સાગ. તાલ—તાડ. ૨૧ કિંશુક—ખાખર. વંજુલ—નેતર. ૨૩ શતપત્ર—ચંદની પોપટ. ખટપદ—ભમરા. હારીત—તિલગિરિ પક્ષી. કલવિંક—ચક્ષાં. જીવજીવક—ચક્ષાંની જાતિનું એક પક્ષી.

૨૪ વાયસ—કાગડો. અનેક છં—અનેક સાઈં હોય તે એકાદ કૂડા ને ઢાંકે છે. પંડિત—કાલિદાસ વગેરે. જેમ કાલિદાસ કુમારસંભવમાં હિમાલયનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે, “અનંતરત્નપ્રમવસ્યનસ્યાહિમંતસૌમાગ્યવિલોપિ જાતમ્। एकोद्दिष्टो गुग्गुलुगन्धिपाते निमज्जती दोः क्रिणेष्वांकः ॥—“અનેક રત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન હિમાલયમાં એક હિમ રૂપી દોષ હતો પણ તેથી ઘાંધ તેની શોભા ઓછી થતી નહોતી; કેમકે જેમ ચંદ્રનાં અનેક ઉજળાં કિરણોમાં તેનો એક ડાઘ ઢંકાઇ જાય છે તેમ જ્યાં ધણા સારા ગુણો એકઠા મળ્યા હોય ત્યાં એકાદ દોષ ઢંકાઈ જાય છે.

ક્રમુદિની ખીલી રહી ખાંતણું, શકે મૂકાવે રયામાનૂર. પક્ષી૦ ૨૬
 ઉજવળ રયામ રક્ત અમળ ત્યાં, ખીલ્યાં કમળ ચોપાસ;
 કલ્હાર છવાયો છે ચોગમે, છે નવાંકુર દૂર્વા વિલાસ. પક્ષી૦ ૨૭
 વળી જળચર તેમાં રમી રહ્યાં, કાદંબક ચક્રવાક;
 છે જળકૂકડી ને કારંડવ ઘણા, કૂર્મ મરાળ પ્લવહાક. પક્ષી૦ ૨૮
 મદ્યુ મીન અતિ આપિતાં, એવાં જળચર છે અનેક;
 છે વ્યાસ સરોવર તેયથી, બુદ્ધાય સત્યાસત્ય વિવેક. પક્ષી૦ ૨૯
 એવી રમ્ય વનશ્રી જોતા બગદવજી, ચાલે આનંદ ચાલ;
 જાય હસતું ખેલતું રેલતું, પડે મહિલા ટોળું રસાળ. પક્ષી૦ ૩૦
 એમ ક્રમે ક્રમે સહુ ચાલતાં, આવ્યાં અનુપમ લતાગેહ;
 જઇ જુએ તો વાડવ ભણે, નિગમધૂનિ થાય નિઃશ્વંદહ. પક્ષી૦ ૩૧
 દોઢ વેદ વેદાંગ પારંગતા, દ્વિજ કૌશિક વંશના સોય;
 છે ભાર્ગવવંશના કેટલા, બળ ભારદ્વાજવંશી જોય. પક્ષી૦ ૩૨
 ગૌતમ કશ્યપ આત્રેયના, વળી વિધ વિધ ગોત્રના જાણ;
 ઋષીશ્વરો ખેડા દીડા, કરે ન્યાય સાંખ્ય પ્રમાણ. પક્ષી૦ ૩૩
 તે સર્વ પ્રાક્ષણે કાળા મૃગતણાં, આઠ્યાં ચર્મ ઉત્તરીય કામ;
 કામની સાદડી પર કોઈ, કોઈતો લેતા બૃશીપર વિરામ. પક્ષી૦ ૩૪
 તેમાં મધ્યાસને ખેડા સૂત જી, ભાષે સુરમુનિનાં ચરિત્ર;
 પુરાણી થઇ પુરાણ કે', તે સુણે સહુ મન કરવા પવિત્ર. પક્ષી૦ ૩૫

૨૬ ક્રમુદિની (પોયણી)ની શોભા વર્ણુ છે: શકે ઈ— રખેને તે
 રયામા (સ્ત્રીઓ)નું નૂર મૂકાવે ! અર્થાત્ સ્ત્રીઓનાં મુખ કરતાં પણ તે
 વધારે સરસ શોભતી હતી. પ્રતીપાલકાર.

૨૭ અમળ—નિર્મળ. નવાંકુર—નવા અંકુર. દૂર્વા—દરો. ૨૮ કાદંબક
 —કલ્હાર નામનાં પક્ષી. ચક્રવાક—સરસડાં. કારંડવ—કાગડા સરખું
 એક લાંબા પગનું પક્ષી. પ્લવહાક—જળકૂકડો.

૨૯ મદ્યુ—મોટા મત્સ્ય. ૩૦ વનશ્રી—વનની શોભા. મહિલાટોળું
 —સ્ત્રીઓનું ટોળું. ૩૧ નિગમધૂનિ—વેદધ્વનિ. ૩૪ ઉત્તરીય—ઉપરણો.
 બૃશી—એકામતની ધાસની સાદડી.

એક તાળી લાગી તાનમાં, નહિ કોઇનું વિભ્રમ મન;
 છે ખરા પુરાણી એ સહી, સુણી કથા થાય એક તન. પક્ષી૦ ૩૬
 એવે બળદેવ ત્યાં આવિયા, મહાહિન્મત મદિરાસક્ત;
 રક્ત નેત્ર દશા મત્ત છે, બૂલ્યા બહું બૂંડું આ જક્ત. પક્ષી૦ ૩૭
 નેઘ સુરાગ્રસ્ત તેહને, ઉઠ્યા દિવ તમામ;
 આદર સત્કાર ક્યોં ઘણો, નેયો અતિ રીઝ્યા રામ. પક્ષી૦ ૩૮
 પણ પુરાણી હોય ક્યાં પાંધરા, તેમના મનમાં ગર્વ;
 સવ્યઅપસવ્ય જાણે નહિ, જાણે હેકું અમથી સર્વ. પક્ષી૦ ૩૯
 પુરાણુ જોવા એસે હરઘડી, આવી જડી કર્મે કુટેવ;
 તે બળદેવ જોઈ વિચારશે. કરે બળ તેની સારી સેવ. પક્ષી૦ ૪૦
 સૂતપુરાણીજો પુરાણુ જોયાં સહી, નીકળ્યું તેમાંથી એક !
 મધપને માન ન આપવું, આપે બય પુરાણીટેક !! પક્ષી૦ ૪૧
 માટે આસનથકા ઉઠ્યા નહિ, ન કર્યું કાંઈ સનમાન;
 ના'ય શ્રાતા કે ગમે ત્યમ સુણે, આ ક્ષત્રી જાજ્વલ્યમાન. પક્ષી૦ ૪૨
 આંખ ફાટી રક્ત વર્ણુ થઈ, દોષે ધુજળું ગાત્ર;
 તે'હ અલ્યા મને અવગણ્યો, થયો મોટો પુરાણી પાત્ર ! પક્ષી૦ ૪૩
 જણે અનેક દૈત્યને રાળિયા, તેને પુરાણી કેઈ ગાત્ર;
 હજમાં ઘાલી ઘચડિયા, કે નાઠા જોઈ સહુ છાત્ર. પક્ષી૦ ૪૪
 દિવસ્થાને સ્થાપિત જે કર્યા, તે માર્યા સૂત બળદેવ;
 કૃષ્ણ મૃગચર્મ ધારી ઋષિમુનિ, નાઠા ત્યાંથી તતખેવ. પક્ષી૦ ૪૫
 તે નાઠા પૂઠે ઊભા રહ્યા, બળદેવજી ત્યાંય;
 વાર્ણી હિતરી ગઈ પાનથી, આલ્યું ભાન મન માંય. પક્ષી૦ ૪૬
 ત્રાણ ત્રાણ આ મેં શું કર્યું, થયું મોટું પાપ અમાપ;

દિનસ્થાને સ્થાપિત સૂત હણ્યો, પુરાણવક્તા પ્રતાપ. પક્ષી૦ ૪૭
 વળી આ સર્વ નારી ગયા, દિનહૃત્યારો જોઈ સાર;
 અવગણના કરી દિનવરે, પેઠી હત્યા શરીરમોઝાર. પક્ષી૦ ૪૮
 અંગગંધ લોહવત લહું, સહુ અસુખકર આજ;
 બ્રહ્મહૃત્યારો સમજી નિંદ્ય હું, ધિઃક ધિઃક ક્રોધનું કાજ. પક્ષી૦ ૪૯
 અતિ માન મધને ધિઃક છે, ધિઃક નિર્ભયપણું સર્વકાળ;
 જો એ ન આવરે અંગ માહરે, તો કરું કૃત્ય કેમ કરાળ? પક્ષી૦ ૫૦
 બ્રહ્મહૃત્યા કરી જાણવા, વળી કરવા તેનો નારા;
 સ્વકર્મખ્યાપન પૂર્વકે, કરું પ્રાયશ્ચિત વિણ હાસ. પક્ષી૦ ૫૧
 વળી જતાચારી થાઈ પૂરો, અધુના કરું યાત્રા આરંભ;
 તે યાત્રામાં વહન સન્મુખે, તરું સરસ્વતી વીણ દંભ. પક્ષી૦ ૫૨
 એ ટેક વિવેક મનમાં ધરી, તરું સરસ્વતી સનમુખ;
 સમજ્યા હશે! મુનિ સર્વ એ, શી હત્યા રોનું દુઃખ. પક્ષી૦ ૫૩
 હવે અવિવાહિત પુત્રો મુખા, પાંડવકેરા પ્રમાણ;
 તેહ ઉત્તર દહ અવનવો, મુણો જૈમિનિ મુજાણ. પક્ષી૦ ૫૪
 ઇતિશ્રી માર્કંડેયમાં, બળદવહૃત્યા ધઠોધ્યાય;
 રત્ન સમે પ્રેમાનંદ નહિ, માટે નમે પુરાણી પાય. પક્ષી૦ ૫૫

૪૯ લોહવત-લોહા જેવો. ૫૦ આવરે—છવાઈ જાય. ૫૧ સ્વકર્મખ્યા-
 પન પૂર્વક-પોતે કરેલા પાપને હામ હામ પ્રસિદ્ધ કરીને, ૫૨ અધુના-હમણા.
 વહનસન્મુખે—પ્રવાહની સામે.

૫૩ બળદેવે કહેલી હત્યા તથા તેનું પ્રાયશ્ચિત જે તેમણે કર્યું તે લોકોને
 સ્વકર્મ શીખવવા માટે છે એવી વ્યંજના કરનારું આખ્યાન કહી ઉપસંહાર
 કરે છે: સમજ્યા છું—સ્પષ્ટ છે. ૫૪ અવિવાહિત—પરણ્યા વિનાના.

૫૫ રત્ન છું—પ્રેમાનંદ કાંઈ રત્ન સરખો તેજસ્વી નથી માટે પુરાણી-
 ઓને પગે લાગે છે. (વક્રોક્તિ). તાત્પર્ય કે પુરાણીઓએ રત્નેશ્વરને નસાડી

વલ્લણ.

ન પાય નમે પુરાણી બાવા, બળદેવ જેવો ભેદ રે;
વિમ્બેમાનંદ આતુર્વિશી, ભેદ પુરાણી સોધ રે.

૫૬

કકલુ' ૧૬ મું.

હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન.

રાગ સામેરી.

પ્રથમે પરણુમું ગણપતિ દેવ રે,

જેમ ટળે કુર્મંતિ તતજેવ રે;

જપતાં મનોરથ પામું મનના રે,

તાપ જાય તે ત્રિવિધિ તનના રે.

૧

સાર કરો માતા સરસ્વતી રે,

ભલું કરો મા'માયા ભગવતી રે;

સેવક પર કૃપા કીજે માત રે,

મારી નથી આઈ ભક્ત શી ખ્યાત રે.

૨

તું પરા પરથંતી મધ્યમા વૈખરી રે,

મૂક્યો હતો: તે રત્નેશ્વર જેવો બીલીકણુ પ્રેમાનંદ નથી, માટે પુરાણી પ્રેમાનંદને પાયે લાગે છે.

૫૬ બીજી વક્રોક્તિ કહે છે: ન ઇ—બળદેવ જેવાને ભેદને પુરાણી બાવા તેમને પગે લાગે નહિ.

૧ દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રો અકળે કેમ મરણ પામ્યા ? એવા પ્રશ્ન-નો ઉત્તર આપવાને પદ્મીઓ જૈમિનિને હરિશ્ચંદ્રનું આખ્યાન કહે છે. એ જૂદું આખ્યાન હોવાથી કવિ આખ્યાનારંભે મંગલાચરણ કરે છે: પ્રથમે ઈ—સ્પષ્ટ છે. ત્રિવિધિ—ત્રણ પ્રકારના—અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ. ૨ આઈ—માતા !

મંદમતિ પર દયા કરે તો વૈ ખરી રે;
 મોટાને આશા મોટાતાણી રે,
 ન છોટાની આશા પૂરે મોટા મણિ રે. ૩
 જગત જનેતાને ન વેરો આંતરો રે,
 એમ સમજ્યે ગુણ ગાવા આંતર્યો રે;
 વૈશંપાયન કે' જનમેજય પ્રતિ રે,
 માયાશુ ભાષે મહારૂપ મહામતિ રે. ૪
 કાકજૂષંડી કે' હનુમંતને મળી રે,
 શૌનક વેણુ સુણે સનકાદિક રણી રે;
 યુધિષ્ઠરને કહે નારદ મહામુનિ રે,
 હરિશ્ચંદ્ર ભૂમણિ મોટો ગુણી રે. ૫
 નેણે સત્યકાજ સદ્યાં અંગ કષ્ટ રે,
 નેણે કર્યા વિશ્વામિત્ર ભ્રષ્ટ રે;
 કહેવાયો સત્યવાદી નૃપ એક રે,
 બૂલ્યા કૌશિક કરતાં પરીક્ષા વિવેક રે. ૬
 નેણે વૈશ્યાં પત્ની ને પુત્ર રે,
 નેણે આખ્યાં દિજને ધરસૂત્ર રે;
 નેની વારે અવિનાશી આકૃણીએ રે,
 આઝ્યા તેના ગુણ શા ગણીએ રે. ૭
 ધર્મપક્ષી કે' તેનાં ચરિત્ર રે,

૩ દેવીને ચતુર્ધા વાણી રૂપે વર્ણે છે: છું ધ૦—છું પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી વાણીરૂપ છે. મહાકારણ, કારણ, સદ્ગત અને રયૂજ, એ ચાર દેહની એ ચાર વાણીઓ અનુક્રમે છે. વૈ—નિશ્ચય.

૪ હરિશ્ચંદ્રાખ્યાનની વક્તાઓતાની પરંપરા વર્ણે છે: વૈશંપાયન ધ૦—સ્પષ્ટ છે.

નૈમિનિ સુણ્યે થાય દહ પવિત્ર રે;
 નેની કથા સુણી સુણાવી ઘણાએ રે,
 ને અઢાર પુરાણમાં મોટો મનાએ રે. ૮
 તેતું ચરિત્ર ભાખી સંશય ઠાળું રે,
 થારો ઝળમળતું અન્નવાળું રે;
 ત્રણ પ્રશ્નોત્તર વદ્યા મતિ નેવી રે,
 વળી પાંડવસૂત્રની કથા કહું તેવી રે. ૯
 ધર્મપક્ષી કે' સુણુ મુનિરાજ રે,
 એથા મશ્નનો ઉત્તર આજ રે;
 ત્રેતાયુગમાં હરિશ્ચંદ્ર રાય રે,
 ધર્મશીલ પૃથ્વીધર મહાકાય રે. ૧૦
 હંસવર્ણી કીર્તિવાળો જૂપ રે,
 સહુ રાજર્ષિ માંય અનુપ રે;
 નેની પ્રજા સુખી અપાર રે,
 માઝ્યા મેહ વરસે નિરધાર રે. ૧૧
 કાળ મહાકાળકેશ ને રાજ રે,
 તે તો થાય ન ત્યાં ઉપલબ્ધ રે;
 આધિ વ્યાધિનાં નામ ગયાં નાશી રે,
 અકાળમૃત્યુ જ્યાં સદા ઉદાશી રે. ૧૨
 નર નારી અધર્મ ન સમજે રે,
 મોહોતાં નહિ કોઇ મોહકેરી રજે રે;
 દ્રવ્ય બળ પરાક્રમ તપવતી રે,

ઉન્મત્તદશા મળ ન પામતી રે.

૧૩

(પૂણું) યુવાવસ્થા યુવતી પામે જ્યારે રે,

વીશ વર્ષે તે ગર્ભને ધારે રે;

મસવકાળે ધાતી મસૂતા રે,

એવા મતાપી નૃપવર હુતા રે.

૧૪

એવી મળ મુખની બહુ પેર રે,

આનંદાત્સવ છે ઘેર ઘેર રે;

એવો રાય મુણ્યો નહિ કહ્યો રે,

જેને વસિષ્ઠ સરખા વર્ણો રે.

૧૫

તે રાય ગયો મૃગયા રમવા રે,

નાઠો મૃગ લાગ્યો વન ભમવા રે;

પડ્યો રાય તેની પૃઠિ પૂર રે,

જેણે કર્મ તજ્યાં અતિ કૂર રે.

૧૬

એવે આર્તનાદ એક મુણિયો રે,

કે નૃપ થયો રવકેરો ઋણિયો રે;

રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો એવો નાદ રે,

સંભળાય ઉપરાઉપરી સ્થામાસાદ રે.

૧૭

મૃગ મૂકી જતો ધાયો ભૂપ રે,

અભય અભય મુખ બોલ્યો અનુપ રે;

પૃથ્વીપાળ ભૂપાળ હું પાસે રે,

૧૩ રજે—ધૂળવડે—અર્થાત્ મલિનતાથી. દ્રવ્ય ધૃ—દ્રવ્ય, બળ, પરાક્રમ અને તપવતી (તપવાળી) પ્રજા કેાઈ વખત પણ ઉન્મત્ત દશા પામતી નહિ. અર્થાત્ દ્રવ્યાદિ છતાં તેનો મદ નહોતો.

૧૭ આર્તનાદ—ખીડતા પ્રાણીની ચીસ. રવ ધૃ—રાગ્ય તે આર્તનાદને। ઋણિ થયો. અર્થાત્ તે રાજદ સાંભળીને તે દુઃખીને દુખમાંથી હોડાવવો એવી પોતાની ફરજ છે એમ સમજવા લાગ્યો. સ્થામાસાદ—ઝીની બૂમ.

કવણ કુષ્ટ અકૃત્યે ન ત્રાસે રે. ૧૮

એમ પુરુષવેણ ભણી આવ્યો રે,
રક્ષણ કરવાને મનથી મા'લ્યો રે;
હવે તે સ્ત્રીઓની બૂમો સાંભળી રે,
ત્યાં ગણનાયક (પણ) આવ્યા મા'બળી રે. ૧૯
તે ત્યાં કરવા લાગ્યા વિચાર રે,

(આ) વિશ્વામિત્ર મહાતપસી અવિધાર રે;
(તે) પામ્યો શિવાદિકથી અધિક વિદ્યા રે,
જેણે ક્ષમા મૌને તજી છે અવિધા રે. ૨૦

(તે) મનઃસંયમે સુવિદ્યા સાધે રે,
બંધબધથી આ વિદ્યાઓ બાધે રે;
નારીરૂપ ધરી કરે પોકાર રે,
ધાઇ આવયે મુણી નૃપ તે હોકાર રે. ૨૧

હવે કેવી દશા થશે અમારી રે,
બંધન ભય લાગે વિધાને ભારી રે;
કૌશિકકુલોત્પન્ન જે વિશ્વામિત્ર રે,
જે છે અમથી અધિક પવિત્ર રે. ૨૨

(તેમ) લાગે વિદ્યાઓકેરું મને દુઃખ રે,
કેમ કરું કૌશિક આગળ તેને સુખ રે;

૧૮ પુરુષવેણ—પુરુષત્વ સ્વયં વચન. ગણનાયક—ગણપતિ. ૨૦
શિવાદિકથી—શિવ વગેરેની પાસેથી. ૨૧ મનઃસંયમે—મન કબજે
રાખવાવડે. બંધબધથી—વિશ્વામિત્રને તાબે થવું પડશે, એવા બંધનના
ભયથી. બાધે—પીડાય છે. ૨૨ કૌશિકકુલોત્પન્ન—કૌશિક કુળમાં ઉત્પન્ન
થયેલો. અમથી—અમો (ગણપતિ) થી.

વા ઠીક થયો અહીં ઠાઠ રે,
 ભય નહિ અભયી રો' એવો સુણી પાઠ રે. ૨૩
 કરી પ્રવેશ એનામાં પૂરો રે,
 મનોરથ સાધવાને થાઉં શૂરો રે;
 પછે લોહું લવાર છો ફૂટે રે,
 તેમાં જે નબળું થાય તે વછૂટે રે. ૨૪
 એમ વિઘ્નરાજ વિચારે મતિ રે,
 નૃપના અંગમાં પેઠા મહાગતિ રે;
 વિઘ્નરાજના સંસર્ગ માટે રે,
 ક્રોધી થતાં ન રાય ઉચ્ચાટે રે. ૨૫
 ત્યાં આવી યોદ્ધો રાય આવું રે,
 ક્રિયા પતંગને બળવાનું લાભ્યું રે;
 બળ રૂપ તેજવડે હું પ્રદિપ્ત રે,
 ક્ષણે અકૃત્યમાં થયો તવ લિપ્ત રે. ૨૬
 જ્વાળાવાળા અગ્નિના અંગારા રે,
 કે કાણુ બાંધે છેડે સર્પભારા રે;
 શું તે ન જાણે મારા શરનો પ્રતાપ રે,
 જેણે દિશાઅંતરમાં કયો સંતાપ રે. ૨૭
 એવા બાણે પામે તે દીર્ઘનિદ્રા રે,
 બંધે હોય નબેંદ્રા કે મહોંદ્રા રે;
 આવું વચન સુણી વિશ્વામિત્ર રે,

૨૪ કેમ—કેવી રીતે. ૨૭ શર—બાણ. દિશાઅંતર—દિશાઓની
 વચમાં. અર્થાત્ સર્વત્ર.

ક્રોધી થયા મહામુનિ પવિત્ર રે. ૨૮
 એવું હિંદ્ર જોઇ વિદ્યાઓ નાહી રે,
 ઘણા ગાહુઆ પાસથી ગાહી રે;
 જોયા વિશ્વામિત્રને રાયે જ્યારે રે,
 ઘણો ભય પાખ્યો મનમાં ત્યારે રે. ૨૯
 અશ્વત્થઅંકુરશુ મન કંપે રે,
 ઋષિને તેજે તે ચિત્તવૃત્તિ અંપે રે;
 ઋષિ જોઇ રાયને મુખ બોલે રે,
 અરે દુષ્ટ તું તુલના ન તોલે રે. ૩૦
 જો દહ શાપ એવું ઋષિ વેણુ રે,
 મુણતાં પગમાં પડ્યો મુખદણ રે;
 વિનતિ કરી વક્ત્રેથી ભાખ્યો રે,
 એ તો મેં મારો નૃપધર્મ દાખ્યો રે. ૩૧
 એમાં અપરાધ નથી મુનિ કીધો રે,
 ન જોઇએ હુંને શાપ દીધો રે;
 ધર્મજ્ઞ ધરણીપતિએ આવરવું રે,
 આગમ અનુસારે દાન તો કરવું રે. ૩૨
 તેવું દુઃખિતનું રક્ષણ દાખ્યું રે,
 કરવા યુદ્ધ અયોગ્ય ન ભાખ્યું રે;

૨૮ દીર્ઘનિદ્રા—લાંબી જાંઘ—મરણ. નભેદ્રા—દેવો. મહોદ્રા—રા-
 નાઓ. ૩૦ અશ્વત્થઅંકુરશુ—પોપળાના કુમળા પાંદડાની પેઠે. ૩૧
 વક્ત્રેથી—મુખથી.

૩૨ હરિશ્ચંદ્ર વિશ્વામિત્ર પ્રતિ પોતાના સ્વધર્મ વર્ણે છે: આગમ ધર્મ—
 આગમ(શાસ્ત્ર)ને અનુસારે (તેમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે) દાન કરવું;
 દુઃખિતનું રક્ષણ કરવું; અને અયોગ્ય યુદ્ધ ન કરવું. અર્થાત્ ધર્મયુદ્ધ કરવું.

- વિશ્વામિત્ર કે' વારૂ ઠીક રે,
ભાખો રાખો અધર્મની બીક રે. ૩૩
- કહે દાન દણું કોને સાફ રે,
રક્ષણ કરવા તું કોનું ધારૂં રે;
કોની સાથે વઢણું તું વિચારે રે,
તેના ઉત્તર મુણવા છે અમારે રે. ૩૪
- હરિશ્ચંદ્ર કે' દિનને દણું દાન રે,
વળી અતિ દુઃખીનું કરણું સન્માન રે;
ભય પામ્યાનું રક્ષણ કરણું રે,
વિરૂદ્ધાચારીપર ધનુષ્ય ધરણું રે. ૩૫
- વિશ્વામિત્ર કે' ખરો રાજધર્મ રે,
તું જાણે છે પ્રજાપતિ પર્મ રે;
તો હું દિન પુનઃ વૃત્તિથી ક્ષીણ રે,
જળી મરું ન જોઈ મુખ ખીણ રે. ૩૬
- તેને આપે મન માન્યું તુંય રે,
પક્ષી કે' મુનિ માગે શુંય રે;
એણું વિશ્વામિત્રનું સાંભળ્યું વેણ રે,
લાગ્યું નૃપને મહામુખદણ રે. ૩૭
- નવે જન્મે આવ્યો એમ માન્યું રે,
પછે તે જોલ્યો મેં સત્ય પિછાન્યું રે;

૩૩ ભાખો ૬૦—તમે જે ભાખો છો, તે પ્રમાણે તમે અધર્મની બીક રાખો—ધર્મ આચરજો. અર્થાત્, વારૂ, હું જોઈશું કે તમે કેવો સ્વધર્મ પામો છો ?

૩૪ રાજાએ કહેલાં દાન, રક્ષણ અને મુદ્દ રૂપી ત્રણ સ્વધર્મ કોના પ્રતિ આચરવા તે વિશે વિશ્વામિત્ર પૂછે છે: કહે ૬૦—સ્પષ્ટ છે.

શું આપું તમને મુનિ માગો રે,
 ફલેભ તદપિ આપું અનુરાગો રે. ૩૮
 કનક ધન કામિની પુત્ર જોઈએ રે,
 આ દહ માણુ દહ સંશય જોઈએ રે;
 રાજ્ય નગર અથવા શ્રી ઇચ્છો રે,
 વા મન માંહે ને ને વાંચ્છો રે. ૩૯
 તે માગી લીને મુનિ જોડા રે,
 આપ્યે થાય ન કદાપિ ટોટા રે;
 વિશ્વામિત્ર કે' ભાખ્યો તું ને ને રે,
 સર્વ પ્રતિગ્રહ કર્યો મેં તે તે રે. ૪૦
 વળી માગું છું નૃપ એક રે,
 દે રાજસૂયદક્ષિણા ગ્રહી દેક રે;
 રાય કે' દક્ષિણા દર્શન તેહ રે,
 વળી જોઈતું માગો થઈ નિઃસંદેહ રે. ૪૧
 વિશ્વામિત્ર કે' માગી મેં લીધું રે,
 તોયે જોયે સ્પષ્ટાર્થ મારે કીધું રે;
 અહો ધીર વીર નગ ને ગ્રામ લીને રે,
 દુષ્ટ્યાર્પણ સર્વે પૃથ્વી કીને રે. ૪૨
 રથ હય હાથી ધાન્ય કોઠાર રે,
 આપ્ય તારા દ્રવ્યકેશ ભંડાર રે;
 સમુદ્ર પર્યંત રાજ્ય ને તારું રે,
 વળી જીજ્ઞુ તારું તે થાય મારું રે. ૪૩

૩૮ અનુરાગો—અર્થાત્ પ્રસન્ન થાઓ. ૪૧ રાજસૂયદક્ષિણા—રાજસૂય
 નામે યજ્ઞ કરતાં જેટલું ધન દક્ષિણા આપવા મારે જોઈએ તેટલું ધન.
 ૪૨ નગ—પર્વત.

તને શું કહીએ વું છે દાનેશ્વરી રે,
 મણી થાતાં રહે મહી ઝાહીં ધરી રે;
 સાથે ધર્મ આવે કર્યો હાથે રે,
 કે લોકવદંતા હાથે તે સાથે રે.

૪૪

તે ધર્મ ન જોઇએ મારે રે,
 તારાં સ્ત્રી પુત્ર ન વાંચું ક્યારે રે;
 એ વિના સર્વ આપી દે રાજ્ય રે,
 સજો ધર્મનો સમ્યક્ સાજ રે.

૪૫

પક્ષી કે' જૈમિનિ સાંભળ રે,
 ગ્લાનિ પામ્યો ન મુણી મહાબળ રે;
 દુઃખઠાઘ ન મુખે લેવાયો રે,
 દાનેશ્વરી આપો કહેવાયો રે.

૪૬

તેવું વણીએ ચાર ચરિત્ર રે,
 શ્રોતા વક્તા થાય પરમ પવિત્ર રે;
 પ્રભુ પરીક્ષા કરે છે કેવી રે,

(તે) ભાખું ગુરૂવરના ચરાણુ સેવી રે.

૪૭

વલાણુ.

ચરાણુ સેવી કથા કે'વી, સારી નરતી યથામતિ રે;

કાળે કૃત્ય ન કર્યું પોતાનું, ત્યાં લગી ધરી ગરવી ગતિ રે.

૪૮

૪૫ સમ્યક્—રૂઢે પ્રકારે. ૪૬ ગ્લાનિ ન પામ્યો—સર્વસ્વ આપવું પડશે, એમ જાણી તે મોટા બળવાળે રામ હરિશ્ચંદ્ર કરમાયો નહિ.
 ૪૮ કાળે ૬૦—જ્યાં લગી મૃત્યુ આખું નથી ત્યાં લગી.

૬૬૭ ૧૭ મું.

રાંડાં માફ.

પક્ષી કે' મુનિનું વચન સુણી, રાય પામ્યો મન આનંદ;
 દય કર જોડી જોડ્યો મુખથી, સર્વ આપું ભજી જોવિંદ. ૧
 ત્યારે વિશ્વામિત્ર ભાખિયા, (તે') સર્વ આપી દીધું મને રાય;
 રાજ્ય દ્રવ્ય મહી સેના આપી, હવે હું નૃપ થયો મહાકાય. ૨
 હવે તું મુખેથી જોડ્ય રાજ, એના ધણી છે કોણ;
 હરિશ્ચંદ્ર કે' શું પૂછે એમાં, આપ સ્વામી થયા નથી જોણ. ૩
 ન્યારે પૃથ્વી નવ આપી તમને, ત્યારે પણ સ્વામી આપ;
 આજ ધણીરાણી છે મુનિ પોતે, રોના મુને સંતાપ. ૪
 પ્રથમથી આજ્ઞાકારી હુતો મુનિ, સર્વસ્વ દિનને સોંપી;
 આજ આપી થયો અઘણી જાતે, નથી ધર્મમર્યાદા લોપી. ૫
 વિશ્વામિત્ર કે' મુને સર્વે આપ્યું, તો ન રે'વું તારે નૃપ આંહી;
 જ્યાં જ્યાં માફ સ્વામીપણું માને, ત્યાં તારે વસવું નહિ ક્યાંહી. ૬
 એકએક જોગ વજ્ર વાગે હ્રદ, તેવું કણે લાગ્યું મુનિવેણ;
 અરે હાંપ હવે ક્યાં જઈ વસવું, થયો મૂર્ચ્છિત મોહિત નેણ. ૭
 બે ઘટિકા પછે ચેતન પામ્યો, ત્યારે વિચારે આમ;
 દિનશાપભયે નૃપ થંર થર કાંપે, કાં ગુપ્ત થયા ગુરૂ મા'નામ. ૮
 વિશ્વામિત્રના ભયથી ત્રાસી, જળમાં પેડું ગુરૂદેવ;
 હવે ક્યાં જાઉં શું કરવું મારે, પછે નિશ્ચય કયો તતજેવ. ૯
 વાફ મુનિવર જોગ કરું હું, એમ ભાખી મુખથી તર્ત;
 શ્રીહીમૂર્તિદિક સર્વ તજ્યાં ઝટ, પૈ'ર્યાં વનકુંજ વસમી વર્ત. ૧૦

- પછે મુનિની સાથે નગરે આવી, જઈ વનિતાને મળિયા;
 વક્ત્ર સુત થયામાને આપી, આવી મુનિને નમિયો. ૧૧
- સર્વ રાજ્યાદિક અર્પણ કીધું. વશાભૂષણ તણ ચર્મ ધાર્યું;
 વિશ્વામિત્રાર્પિત દશને છોડી, ચાલ્યો વનમાં મન માર્યું. ૧૨
- તે વેળાએ વિશ્વામિત્રે આપી, રાયનો મારગ રૂંધ્યો;
 રાજસૂયમખની દક્ષિણા દીજે, શે ત્રણી જાવા વળુંધ્યો. ૧૩
- હરિશ્ચંદ્ર કે' મહામુનિ આપ્યું, શત્રુવિહોણું મેં રાજ્ય;
 હવે અવશેષ આ ત્રણ દેહ દેજો, તેના વ્યય કરો મહારાજ. ૧૪
- વિશ્વામિત્ર કે' આપ્યું તે જાણું, (પણ) રાજસૂયની દક્ષિણા લેવી;
 એ આપ્યા વિણ ચાલે ન રાજ, તારો ધર્મવૃત્તિ થઈ કેવી. ૧૫
- પ્રાક્ષાણને આપ્યું કહી ન આપે, ને વિનાશી થાય જાણો;
 તે દક્ષિણાતું મમાણ કહું છું, સુખ માણો કે દુઃખ આણો. ૧૬
- રાજસૂય સંપૂર્ણ થાતાં, જેતી દક્ષિણા દિજે પામે;
 તેટલી દક્ષિણા મારે જોઈએ, તે આપી લાગો તમારે કામે. ૧૭
- તમે મુજે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે આપ્યા લીધા વિના કેમ ચાલે;
 આતતાપી સાથે યુદ્ધ કરવું એક, એ રાય ધર્મે વર્તો મન મા'લે. ૧૮
- વળી સત્પુરુષનું રક્ષણ કરવું, એવા નિયમ ધર્મો તેં જાતે;

૧૨ વિશ્વામિત્રાર્પિત—વિશ્વામિત્રને અર્પણ કરેલો. ૧૩ મખ—યજ્ઞ.
 ત્રણી—દેવાદાર. ૧૪ શત્રુવિહોણું—નિષ્કંટક. વ્યય—ખર્ચ. અર્થાત્ તેને
 વેચીને દ્રવ્ય મેળવે અથવા એ ત્રણ દેહને ગમે તે રીતે ખરચીને દ્રવ્ય
 મેળવે.

૧૮ આતતાપી—મહાપાપી. “ અગ્નિદોગદ્યૈશ્વશ્વપાતિર્ચનાપદઃ ॥
 શેત્રદારહાયૈનાનૂપ્ત્રિચાદાતનાયિનઃ—અગ્નિ મૂકીને ધર વગેરે સજગાવનાર,
 ઝેર આપનાર, હાથમાં હથિયાર વાળો, ધનહરણ કરનારો, ખેતર લેઈ
 લેનારો, અંતે સ્ત્રીનું હરણ કરનારો, એ છ ક્રમમાંથી દોષ પણ કર્મ કર-
 નારને આતતાપી જાણવો—શુકનીતિ.

- તો પછે મારી દક્ષિણા ક્યમ મૂકું, લાવું દયા હું કેઈ વાતે: ૧૯
- હરિશ્ચંદ્ર કે' દિવસર સુણિયે, અધુના કંઈ નથી મુજ પાસે;
કેટલોક કાળ વિત્યા પછી આપું, કંઈ વચી હું વાસ સુવાસે. ૨૦
- અહો ભગવનૂ વિખર્ષિ મહામોટા, કંઈ દયા ધરે દીલમાંય;
સત્પુરૂષના સમ્યક્ સ્વભાવનું, ચરિત વીસરે મુનિ ક્યાંય. ૨૧
- વિશ્વામિત્ર કે' વાટ જોઉં હું, દયા લાવી મન તારી;
ક્યાં સુધી મારે વાટ જોવી કહે, હું જાણું નિર્મળ મતિ સારી. ૨૨
- ઉતાવળે અવધિ કે' મુજને, નહિતો શાપાગ્નિએ જાણું;
હરિશ્ચંદ્ર કે' એક માસ પછી આપું, મુનિ ધન્ય થયા કૃપાણું. ૨૩
- હમણાં વિત્ત નથી મારી પાસે, માટે આજ્ઞા દીને મુનિદેવ;
વિશ્વામિત્ર કે' જા જા રાજા, પણ ન બૂલીશ આપણું એવ. ૨૪
- તારો માર્ગ ભદ્રકાશી હો રાજા, તુને અરિ દમે નહિ કોઈ;
એવું, વચન સુણી રાજા ચાલ્યો, પૂઠે નારી ચાલે કંઈ જોઈ. ૨૫
- જે પુષ્પવેરેલે સ્થાનકે હીંડવા, અતિ અયોગ્ય રૂપાળી;
તે કંટકવનભણી પતિની પૂઠે, ચાલવા લાગી સુંવાળી. ૨૬
- નગરલોકે પત્ની પુત્રની સાથે, રાધ દુઃખીઓ દીઠો બ્યારે;
કે ત્રાહી ત્રાહી કરી ત્રાડ પાડી મુખ, મળુ મુખદિન દખીશું ક્યારે । ૨૭
- હા નાથ । અમો અનાથ થયાં સહુ, તદા મૂકી શું જાઓ છો દેવ;
તમે ધર્મકાર્યમાં કુશળ સ્વામી, જોઈ દુઃખ નિવાર્યાં તતજેવ. ૨૮
- એવો ધર્મ ધર્યો ધરાણીપતિ, ન મળા દુઃખી કરી લેશ;
તો આજ અમને તમે સાથે તેડો, હારે ધર્મે શેષ મહેશ. ૨૯
- અહો રાધ એક ગુહર્ત ઊભા રહો, શું નાસાનાસ કરે આમ;

- નેત્રભૃંગે મુખારવિંદ રસ પીવા, સ્વામી વાધી છે મોટી મામ. ૩૦
- હા હા ! મુખઅભુજ કવ નેધયું ! રે રે આવી. પડ્યું શું દુઃખ ! !
- ને રાનેંદ્ર નીકળે રસ્તામાં, તવ ઘણા ઇચ્છે પૂનું મુખ. ૩૧
- રાય હરિશ્ચંદ્ર આગળ ચાલે, પૂઠે નૃપ ચાલે મહામોટા;
- તેની પૂઠે તેનાં સ્ત્રી પુત્ર જાતાં, હા હા ! દિન આવ્યા શા ખોટા ! ! ૩૨
- કેટલું દુઃખ રૂપ આ શિવ શિવ ! રે આંખો કેમ ન કૂટે !
- ગળે બેસી સેવક જાય આગળ, તે રાય ચાલે ઇમ કહી કૂટે ! ! ૩૩
- સેવક નેના ગળપર બેસે, તે રાય પાળો પળાય;
- અહો રાય મુકુમાર રારીરે, કહો કહો કેમ ચલાય. ૩૪
- મુકુમાર સુંદર ભૂકટિવાળું, કંઈ ઉંચુ ઉપર ચોહાવે નાક;
- એવું મુખારવિંદ રજે ભરાશે, જિમ કહી કહી મારે હાક. ૩૫
- ભીમા રહો ભીમા રહો સ્વામી, સ્વધર્મ આચરો આજ;
- સર્વ પ્રાણીપર દયા રાખવી, એ મોટો ધર્મ મહારાજ. ૩૬
- શત્રિયકેરો મુખ્ય ધર્મ એ, શે તન્ને મલુ આપ;
- વન જવા તત્પર થયા તો, શો અમારે સગાંતણો સંતાપ. ૩૭
- સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર સઘળો, શે આવે નૃપ કામ;
- ધન ધાન્યમાં ધ્યાન ન રાખું, ભણું રાજવલ્લભન રામ. ૩૮
- છાયાભૂત આ કાયા યાશે, મૂકી સર્વ પૈભવ વાટ;
- હા નાય ! હા અનાથસ્વામી ! આ શું જોઈએ ઉચ્ચાટ. ૩૯
- હા રજી ! હા મહારાજ ! નાગી, અગને તજવાનો ધારો ઘાટ;

૩૦ નેત્ર ઇ—અમારા નેત્રરૂપી વાગરાવડે તમારા મુખરૂપી અર-
વિંદ(કમળ)ને રસ પીવાને અમને મોટી મનતા વધી છે—તમારા મુખનું
દર્શન કરવાની બહુ ઇચ્છા છે.

૩૯ છાયાભૂત ઇ—જેમ દેહનો પરછાયા દેહને અનુસરે છે તેમ અમા-
રા દેહ જાણે તમારા દેહના પરછાયા હોય તેમ તમને અનુસરે

- રે રે સ્વામી ! આ નવ ઘટે, એમ વદી પડે છતાપાટ ! ! ૪૦
- જ્યાં તમે ત્યાં અમે આપું, જ્યાં તમને સુખ ત્યાં સુખ;
જ્યાં તમારાં ચરણક્રમણ છે, ત્યાં ભાગે અમારી ભૂખ. ૪૧
- જ્યાં તમે ત્યાં નગર અમારું, જ્યાં ધર્મિષ્ઠ નૃપ ત્યાં સ્વર્ગ;
ત્રાહિ ત્રાહિ કહી નૃણમાં પડતા, ત્યાં મોટા મહાજનવર્ગ. ૪૨
- ઊભા રહો ઊભા રહો ભાષે, શું નારો નાસો આમ;
દ્યાર્દ્ર થઇ દયા કંઈક લાવો, રાખી હૃદમાં રામ. ૪૩
- આકંઠ આપું સાંભળી રાજ, શોકસાગરમાં પડિયો;
પ્રાણથી વા'લી આ મળ મારી, જોઈ તેની દુઃખધડિયો. ૪૪
- સર્વસ્વ આપ્યું પાણુ નથી બંધન, બોલવા વિષે મારે;
એમ વિચારો ઊભો રહો રાજ, ત્યાં શું નિપજતું ત્યારે. ૪૫
- વિશ્વામિત્રે બાણ્યું આ ઘડી, આકુળ રાયતું મન;
નગરવાસીનાં વચન સાંભળી, તમ થયું રાયતન. ૪૬
- ક્રોધાગર્ભવડે ચક્ષુ ફરવો, આવી બોલ્યા નૃપ પાસ;
ધિકાર છે ધરણીપતિ તુજને, કુળજનથી રાખે શું આશ. ૪૭
- અસત્યવાદી કપટાચારી નૃપ, આરંભી બેઠો શું કાજ;
રાજ્ય આપી પાછું લેવા ધારે, તારા ભણી વાળે જન આજ. ૪૮
- ચિત્ત ખેંચી અતુરાઈવડે, લોક કરવા બેઠો તું તાર;
એવું સાંભળી કાંધ્યો રાજ, કરો ક્ષમા અપરાધ મુનિ માય. ૪૯
- આ ચાલ્યો મુનિ ચાલ્યો વેગે, એમ ભાષી કામની સા'તો;
સુક્રોમળાધી અગ્રાય ન વે'લું, તેને જટપટ ચલવી જાતો. ૫૦
- જેને ચાલવાનો અભ્યાસ ન પે'લાં, તે ચાલતાં ઘણી યાકી;
ધીમે ચાલવા ચિત્ત અતુરા ધારે, તેને હરિશ્ચંદ્ર ખેંચે હાકી. ૫૧
- કૃતાંતકોષ મુનિનો જોઈ, નૃપ વારંવારે નારી ખેંચે;

- તોય તેનાથી ચલાય ન જરિયે, લયી પડતી લલના લેયે. ૫૨
- તે જોઇ નૃપનું મન ગભરાતું, રે દૈવ આ શું મહાદુઃખ;
- તેવે તેને ત્યાં કરવા આવ્યા, કૌશિકમુનિ તો મુખ !! ૫૩
- શું અલ્યા નારીથી નવ ચલાયે, એનો કરું હું આજ ઉપાય;
- શાણી સુરભિ નવ ચાલે પંથે, તેને દંડની શિક્ષા દેવાય. ૫૪
- તો આ મારા દંડકાષ્ટવડે હું, હાંકું સુરભિ તારી;
- એમ કહી દંડ મારવા લાગ્યા, રે મુનિ દયા ગદ્ય ક્યાં ધારી. ૫૫
- એટલુંજે આપણ મુખ ખોલું, પણ પ્રુણ્યશાળી નવ ખોલે;
- દુઃખ લાગ્યું દોલમાં અતિ ગાહું, નૃપ સત્યની તુલના તોલે. ૫૬
- જાઈલું જાઈલું એહ ઉચાર્યો, બીજે મનમાં ન આવ્યો વિચાર;
- તે દુઃખ જોઇ જન સહુ કંખ્યા, કંખ્યાં પક્ષી પરુ નિરધાર. ૫૭
- દેવદાનવ સ્થાવર જંગમ સહુ, કંખ્યાં જોઇ રાયનું કષ્ટ;
- કોનાથી મુખે ખોલાય નહિ, ખોલે કરે કૌશિક નષ્ટ. ૫૮
- દેવસ્રી દુઃખથી રૂદન કરે, ખરે આંસુ શું પ્રુખની વૃદ્ધ;
- મન માંહે શાપે સહુ મુનિને, જુએ રૂઢી ભુંડી જે સૃષ્ટ. ૫૯
- સર્વ દેવ નીચું જોઇ રહ્યા ત્યાં, ન ઉંચું જુએ કોઇ શૂર;
- એવે કૃપાળું વિશ્વેદેવે પાંચે, રાય દુઃખ ધર્યું ભરપૂર. ૬૦
- તે મુખયકી ઉચરિયા એવું, આ અધમોધમ કૌશિક;
- અપાર યજ્ઞકરતા નૃપ પીડે, નહિ મન પ્રુણ્ય પાપની બીક. ૬૧
- આ મહાપાપી વિશ્વામિત્રમુનિ, કેવે લોક કરશે વાસ!
- આપણે કોને મખ જંઈ રાજ્યું, રે વર્ષ સોની વહી ગઈ આરા. ૬૨

- અધુના આહુતી જલિદાનથી, પામું જેવો આનંદ;
તે દિન વેહેતા કર્યા મુનિતોં, ધિઃક ધિઃક મતિમંદ. ૬૩
- પક્ષી કે' જૈમિનિ મુણીએ, એવી બોલ્યા વિશ્વેદેવ વાણ;
પાંચ જાણુ તે પૂરે પૂરા, જેહ કૌશિકથી અજાણ. ૬૪
- વિશ્વામિત્રે કર્ણે મુણ્યું, વિશ્વદેવોકેરૂં વચન;
મહાકોપાગ્નિપૂરિત મુનિ થઇ, શાપ્યા પંચ સુરજન. ૬૫
- સમદુઃખભાગી થયા માનવ શા, મૂઢ પામો માનવ દેહ;
મારો અપરાધ કરી જે જીવો, એહ પીયૂષકેરો ઉજેહ. ૬૬
- કે'તામાં માનવ થઇ પડિયા, જેમ પડે તારા પ્રહયક્ષીણ;
કાલાવાલા કોટિક કર્યા ત્યારે, મુનિએ નિહાળ્યા દીન. ૬૭
- પછે અનુગ્રહ મુનિવરે કીધો, યાશો માનવ નહિ મીનમેધ;
સંતતિ યાશે નહિ સુર ! તમને, રે' સ્ત્રીપાણિગ્રહણ શેષ. ૬૮
- ઇર્ષ્યારહિત કામક્રોધે વિનિર્મુક્ત, યાશો તમે જ્યારે સુર;
સુરપાણું સહુ પામશે ત્યારે, હાજ્યાં વેણુ મુનિ મધુર. ૬૯
- તે વિશ્વેદેવ પાંચે અવતર્યા, કૃધણા કેરે પેટ;
અંશાવતારી એ પાંચે પૂરા, પડ્યા ભૂ કરવા શાપબેટ. ૭૦
- એ પ્રકારે પાંડુના પૌત્રો, મુનિ શાપે થયા જાણુ;
દારસંગ્રહ કરવા નવ પાખ્યા, માનો મુનિ સત્ય વાણુ. ૭૧
- પાંડવ કથાના સંબંધવાળા, મુનિ પૂછ્યા આર પ્રશ્ન;
તેના વિસ્તારે મત્યુત્તર ભાખ્યા, હવે શેની રહી મુનિ વૃણુ. ૭૨

૬૫ મહાકોપાગ્નિપૂરિત—ધણા ક્રોધ રૂપી અગ્નિથી ભરેલા. ૬૬ પીયૂષ—અમૃત. ઉજેહ—પ્રકાશ. અર્થાત્ મારા અપરાધથી તમારો તરતજ નાશ થવો જોઇએ પણ તમે દેવ હોવાથી અમૃતપાન કરેલું છે માટેજ જીવો છો.

૬૮ રે' ઇ—સ્ત્રીનો હાથ ગ્રાહવો બાકી રહેશે—લગ્ન નહિ થાય. ૬૯ વિનિર્મુક્ત—રહિત. ૭૦ કૃધણા—દ્રૌપદી. શાપબેટ—શાપનો સમાગમ. અર્થાત્ શાપ ભોગવવાને. ૭૧ દારસંગ્રહ—સ્ત્રી સાથે લગ્ન.

જે સાંભળવા ઇચ્છા હોય, તે યથામંતિ વિસ્તારું;
 વ્યાસશિષ્યનાં દર્શન દુર્લભ, થયાં સુર્લભ પુણ્ય વિચારું. ૭૩
 સર્વ પુરાણીને નમન કરીને, સંસ્કૃતનું પ્રાકૃત ભાખું;
 રાગડા તાણી શ્લોક આલાપો, તેવા રાગ ન આમાં દાખું. ૭૪
 પ્રભુ કૃપાથી પાંચારું થાશે, વધશે ઉદ્યમ આથી;
 આ વાંચીને સંસ્કૃત વાંચો, રીઝે રૂડા લોક કથાથી. ૭૫
 ઇતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, દ્રૌપદયોત્પત્તિનો સપ્તમોધ્યાય;
 મેમાનંદ પુરાણીપ્રતાપે, ગુણગણ હરિના ગાય. ૭૬

વલણ.

હરિના ગુણગણ ગાવા અંતર, આવે ભરતી ઝોટ રે;
 કવિતા ચંદ્રિકા નિધિ નિરખો, મન તરંગ તૂટે કોટ રે. ૭૭

કકલુ' ૧૮ મું.

રાગ મેવાડો.

જેમિનિ પૂછે હો, પ્રશ્ન અનુક્રમે કહ્યા;
 (પણ) હરિશ્ચંદ્ર કથા સુણવા હો, અભિલાષ મનમાં થયા. ૧
 કેવૂંહલ કારમું હો, લાગ્યું મારા મનમાં;
 તે કથા કહી ટાળો હો, થામે વખ્તિ તનમાં. ૨

૭૫ ભાષાંતર કરવામાં પરોક્ષર થશે તે વર્ણે છે: પ્રભુ કૃપાથી ઇં
 —સ્પષ્ટ છે. ભાષાંતરની યથાર્થતા બતાવે છે: આ ઇં—સ્પષ્ટ છે.

૭૭ કવિતા ઇં—કવિતા રૂપી ચંદ્રપ્રકાશનો નિધિ (ભંડાર) જોઈને
 મન રૂપી તરંગનો કોટ તૂટે છે: અર્થાત્ જેમ ચંદ્રપ્રકાશથી સમુદ્રના તરંગ
 ભાગીને પાણી બિખરાય છે તેમ કવિતાના યોગથી મારા મનની કલ્પનાઓ
 પણ બિખરાઈ જાય છે. ૨ ટાળો—મટાડો (કેવૂંહલ).

- મહાસંકેટ પડિયું હો, હરિશ્ચંદ્ર જૂપને;
પક્ષીસત્તમ ભાષો હો, સુખ થયું તે અનુપને. ૩
- પક્ષી કે' સુણ્ય જૈમિનિ હો, વચન સુણી કૌશિકનું;
હળવે હળવે માર્ગે હો, ચાલ્યો મિષ તણ બીકનું. ૪
- તેની પૂઠે જાતી હો, શૈખ્યા રાણી સુત લઇ;
રાજા મન વિચારે હો, શુદ્ધબુદ્ધ શોણે નારી ગઇ. ૫
- ક્યાં જઇ મારે રે'વું હો, તે ન સૂઝતું જરિયે;
સર્વત્ર રાજ્ય મારું હો, ભૂમિતળ રહેતાં હરિયે. ૬
- શે સાર્વભૌમ કે'વાયો હો, (કે) રે'વા ભૂમિ નવ ભાણું;
શું આખી અપનિમાં હો, નથી કોઇનું તાણું. ૭
- પૂછે પત્નીને હો, આપણ ક્યાં જઇ વસશું;
માન તણ ધ્યાન ધારું હો, તોય કષ્ટ કે' અમિ કસશું. ૮
- તિલપુર મેદિની હો, રે'વા રામા ! નવ દેખું;
શે છત્યા નૃપ સારા હો, ભામિની ભાગ્ય ઉવેખું ! ૯
- શૈખ્યા કે' સ્વામીછ હો, દુઃખ શાને દિલ ધરો;
મન વાણારસી વિચારો હો, નિવાસ ત્યાં નિરાંતે કરો. ૧૦
- દિવ્ય નગરી એછે હો, શૂલપાણિ શૂલહરે;
છે રણીધણી પોતે હો, હરિજનનું કષ્ટ હરે. ૧૧
- મનુષ્યદેહધારી હો, જે જે બ્રુખ કે'વાયે;
તેનું સ્વામીપણું હો, ન કાશીમાં લે'વાયે. ૧૨

૩ સત્તમ—ત્રેષ્ઠ. ૫ શૈખ્યા—શિબિરાજની પુત્રી—તારા. ૭ નથી
ઇ—કોઇનું તાણું નથી—મારા વિના બીજા કોઇએ પોતાના સ્વામિત્વનો
હક કરી રોકારાખેલી પૃથ્વી નથી શું ?

૮ કસશું—કસીશું—કસોટી કાઢીશું. ૯ રામા—હે સ્ત્રી. ૧૦ વાણ-
રસી—કાશી. ૧૧ શૂલ—ખીજા (બા.સેગની).

નૃપ કે' ધન્ય ધન્ય હો, સારી મતિ તેં દીધી;	
પછે કાશીપુરી જાવા હો, વૃત્તિ સર્વજ્ઞે કીધી.	૧૩
મારગ નથી દીઠો હો, ન પૂછાય કોઈન કંઈજ;	
બીક ઘણી લાગે હો, આવે યુનિ તો શું કહિયે.	૧૪
અનુમાન ન થાયે હો, કષ્ટ ફક્ત આગ્યું લહી;	
માર્ગે આલ્યાં જાયે હો, લહી રોધ પાછાં ફરે સહી.	૧૫
એમ આજે દિવસે હો, અથડાઈ ફટાઈ અટવાયે;	
એ ગાઢ આગળ ચાલે હો, ફરી કોરા પાછાં જાયે.	૧૬
ધીમે ધીમે ચાલે હો, તોય પંથ ઢુંકડો થાયે;	
તે ન્યાયે આવી પો'ચ્યાં હો, મહાગહન વન માંયે.	૧૭
સૂર્યે સૂર્યવંશી હો, જોવો ઝટ ત્યાં મૂંઝો;	
જે નૃપનાં શિકારી હો, તેણે પ્રાન દઇ ઢુંકો.	૧૮
જેના રથશબ્દ હો, નાસે હરિ આકુણ્ણિયે;	
તેને જોઇ નૃપ નાસે હો, દૈવગતિ શો ગણિયે.	૧૯

૧૫ રોધ — અટકાવ. માર્ગે જાય દેખે ત્યાંથી પાછાં ફરે. ૧૭ તે ન્યાયે—ધીમે ધીમે ચાલતાં પણ લાંબેમાં માર્ગે ઓછો થતો જાયછે, એ રીતે.

૧૮ સૂર્યે ધૃ—પોતાના વશમાં થયેલા હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યને આવી દુઃખિત અવસ્થામાં જોઈ ન શકવાથી સૂર્ય આથમી ગયો. ઉત્પ્રેક્ષા. જે ધૃ—જે પ્રાણીઓનો રાજા શિકાર કરતો હતો તેમણે રાજ્યને નિહાળીને જોવા માંડ્યા. જાણે કે આવી નિર્જળ સ્થિતિમાં પડેલા રાજા આપણને શું કરી શકનાર છે, એમ તેઓ જાણતાં હોયની શું ? ઉત્પ્રેક્ષા અને સ્વભાવોક્તિ. અર્થાત્ રાત્રીએ વનપશુઓ આવી લાગ્યાં.

૧૯ હરિ—સિંહ. “ ગતોદેહુર્ગાંત્યોરુદ્રોપ્યહિતમાચરેત્—દુર્દશામાં પડેલા મનુષ્યનું હલકો પ્રાણી પણ અહિત કરે છે ” એવા પંચતાંત્રના વચનનું કવિ અહીં રમરમ કરાવે છે.

- વરાહ આવે ઉપર હો, ધરયાં ધરયાં હણવાને;
અતિ મુઝાવે હો, દુઃખદિન આવા ભણવાને. ૨૦
- રોઝ સોજ ધારી હો, ટગમગ સામું ભાજે;
સુતને હરવા મીટડી હો, પલક પો'ર નવ ટાજે. ૨૧
- જેના ધનુરવથી હો, કંપી નાસે કાનનમાં;
તે ખાવા ધરયાં આવે હો, દયા ન લાવે કો મનમાં. ૨૨
- જે શાહુડી રાખી ઘરમાં હો, સુતને કાજે જોવા;
સિસોળિયાંએ લખતાં હો, સંશય પ્રકટયા ખોવા. ૨૩
- તે થઇ વિપરીત હો, કરમની ગતિ કેવી;
વિરામ લેવા ખેડાં હો, કે વરસાવે વૃષ્ટિ શરૂ જેવી. ૨૪
- વ્યાધિ ને ચિતરા હો, કે દીપડા ખડ્ગે હણ્યા;
તે કૂર માણીએ હો, અકૂર નૃપ અવગણ્યા. ૨૫
- કેળગર્ભ જેવો હો, સુત ખાવાની દૃષ્ટિ;
જેના ઘણા સુત રડવડયા હો, કાયા તેણે જઝ કઢી. ૨૬
- મૂકી અગ્ન્યાએ હો, ખાળ્યાં ગહવર વતને;
તે નૃપને લપેટે હો, ન દીસવા દે તનને. ૨૭
- કંટકઅરિ ટાળ્યા હો, જે વસમા ઝેરી ઘણા;
તેની નારીને કંટક લાગે હો, શી દુઃખમાંહે મણા. ૨૮
- જેના પ્રતાપે હો, અરિઓકુચકુંકુમ ગયાં;
તેની નારી કેરાં હો, બાલિહક નામ મૂકી વધ્યાં. ૨૯

૨૦ વરાહ.—ભૂંડ. ૨૨ કાનન—વન. ૨૫ અવગણ્યા—અવગણના કરી.

૨૮ કંટકઅરિ—કાંટા જેવા દુસ્ત્રમ.

૨૯ અરિઓકુચકુંકુમ—શત્રુઓની ઓઝોએ સ્તન ઉપર ચોપડેલાં કેસર (પ્રતાપિ હરિશ્ચંદ્રે પોતાના પતિઓને મારી વૈધવ્ય આપવાથી). બાલિહક—કેસર.

જેણે તૃષ્ણા ઠાળવા હો, પર્વો ઘણી મંડાવી;	
તે પાણી પાણી ભાષે હો, ખોમાં દહ ખંડાવી.	૩૦
હ નાથ ! કબે ઠાળો હો, અનાથ નથી હું રાજ;	
એવા રવ અરિસ્રીના હો, તે સુણે સ્વસ્ત્રીના આઝ.	૩૧
જેણે કૃષ્ણકંઠ આખ્યાં હો, અતિથિને ખાવાને;	
તેને રહ્યું રે મલુ હો, ઉદર એક સા'વા ને.	૩૨
એવાં દુઃખ વેડી હો, ગહનવન મૂક્યું પૂઠ;	
હૃદ વશ્યું સત્યજ હો, છોને જગ સહુ રૂઠ.	૩૩
દિન વિત્યા વીરાજ હો, કાશીપુર નવ આવ્યું;	
પંથ રહ્યો આઘો હો, કબે કબે કબે કા'વ્યું.	૩૪
રે રે અવધિ જશે હો, રહ્યા દિન દશ હાવે;	
કાણુ લઇ જાયે હો, કાશીપુરી ક્યાં કા'વે.	૩૫
અન્નજળ ત્યારે લઇયું હો, જ્યારે વાણારસી જાયું;	
કેમ દિનનું ખવાયે હો, શું કુધાવડે સત્ય વા'શું.	૩૬
મુખકમળ કરમાયું હો, લેવાયું લા'યમાં અંગ આ;	
બાલુડા ! મળ્યો બાપ હું હો, ગયો નવરંગ રંગ આ.	૩૭
કામિની કૂકું આ થયું હો, દયિતા કુદૃશા દેખું;	
એમ દુઃખદિન વીત્યા હો, રહ્યા દય દિન લેખું.	૩૮
તેમાંથી એક જાતો હો, કે નૃપ પડતો ભૂમિ;	
ભરતાર પડ્યો જઇ હો, ઘરણી પડતી ધૂમી.	૩૯

૩૦ ખંડાવી—(પાણી લેવાને ખોમાં ઉતરવા જતાં પડી જવાથી).

૩૧ રવ-શબ્દ. સ્વસ્ત્રીના—તારામતીના. ૩૭ નવરંગ મુખ—તારા શરીરનો નવો—તાજો રંગ ગયો અને આ રંગ થયો. ૩૮ દયિતા—વાહાલી સ્ત્રી. ૩૯ ધૂમી—ચક્રી ખાદ્યને.

- બાળક રડે ઊભો હો, કે' નહિ માગુ' ખાવા;
 ઊઠો ઊઠો માતાજી હો, બાપજી ક્યમ થયા આવા !! ૪૦
- એવે એક દેવગો હો, આવી સા'તો દુઃખિયાં;
 બાળક પાડે રાડો હો, કાં દુઃખિયાં કરે સુખિયાં. ૪૧
- તેણે તે ન ગણગાર્યું હો, લેઈ ગયો કાશીપુરી;
 મેમાનંદ શેનો હો, કરૂણા નવ કહી પૂરી. ૪૨

વલણ.

- કરૂણા પૂરી નવ કહી, લહી રસની લે'ર રે;
 પુરાણી બાવા કરૂણા ગાયે, જેને માધવની મે'ર રે. ૪૩

કંકણુ' ૧૯ મું.

રાગ ગોડી.

- પક્ષી કે' મુણ્ય જૈમિનિ મુન્ય રે, વાણારસી મૂક્યો મહાપુણ્ય રે;
 એક વૃક્ષની નીચે સુવાડ્યાં રે, તેને બાળકે રડી જગાડ્યાં રે. ૧

૪૩ માર્કંડેય પુરાણમાં માત્ર એટલું જ છે કે “ દિવ્ય એવી વાણારસી પુરીમાં શલપાણિ મહાદેવનું સ્વામીપણું છે તેથી તેના પર મનુષ્ય રાજનો હક નથી; એમ ધારી તે પૃથ્વીપાત્ર કાશી નમરી બણી વચ્ચે પગે ચાલીને દુઃખયત્રી પીડયલો રાજ પોતાની મનોવૃત્તાનુસારિણી પત્ની સાથે કાશી પોહોચ્યો. ” પણ કરૂણારસના વર્ણનનો આ પ્રસંગ એમ દુઃકારીને રસભંગ કરવો એ પ્રેમાનંદને હીક નહિ લાગવાથી રાજના માર્ગનું આ કંકણુ તેણે નવીન વધાર્યું છે. ક્યા કરનારા પુરાણીથી આવું વર્ણન જનતું નથી તે ઉપર કવિ વ્યોક્તિમાં કહે છે કે, કરૂણા ૪૦—અર્થાત્ કરૂણા રસની લેટેરનો આ પ્રસંગ લહીને પણ પૂરેપૂરી કરૂણા (કરૂણ રસ) મેં કહી નથી; પણ જેને પરમેશ્વરની કૃપા છે એવા પુરાણી બાવા તો તે કરૂણા ગાય ખરા ॥ ૧ મહાપુણ્ય—મોટા પુણ્યવાળો—હરિશ્ચંદ્ર.

જાગતામાં સુણ્યા હર હર નાદ રે, સુણ્યા અજ શા માનવના સાદ રે;
 વાચે ઘંટ ને કે' દુઃખ કાપો રે, પાર્વતીપતે ! મહતા અમાપો રે. ૨
 એ સર્વ સુણી રાય હરખો રે, તારાને કે' કાશીપુર નરખો રે;
 આવ્યો સુખનો દિન સુણ્ય સ્થામા રે, આજ દુઃખના ટળ્યા ઉદ્યામા રે. ૩
 આપું વિપ્રને દક્ષિણા હુંય રે, ગ્લાનિ પામિ શું ખેડી તુંય રે;
 પુત્રને દધ આલિંગન રે, ચાલ્યો ચોંપ કરી રાજન રે. ૪
 તે ચાલતાં પડે લથરડી રે, શ્યામાકેરી દાઝે છે આંતરડી રે;
 ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કરે ને ચાલે રે, ઉષ્ણતાએ તે છાંયડા ભાળેરે. ૫
 મૂર્યે સ્વવંશનું જોવા માપ રે, તન તપવ્યું માનો અમાપ રે;
 થયો સર્વાંગે પ્રસ્વેદ રે, બળે ચરચર તાપે મેદ રે. ૬
 એવે પુરનું દાર નિહાળ્યું રે, અજબજાળ આધેથી ભાળ્યું રે;
 જેવાં પેસે દરવાજા માંય રે, કે દીઠા કૌશિક મુનિ ત્યાંયરે. ૭
 આવી સન્મુખ ઊભા મહામુન્ય રે, વિનય રાખી નમ્યો હૃદ શૂન્ય રે;
 હાથ જોડી બોલ્યો મુખ આમ રે, આ ઊભાં પત્ની પુત્ર મા'નામ રે. ૮
 હું જાતે ઊભો થઇ દાસ રે, દક્ષિણાકાજ લો જેની આસ રે;
 એ ઉત્તમ સાહુ' જુદવ રે, અથવા ઇચ્છિત સાધું સેવ રે. ૯
 વિશ્વામિત્ર કે' સુણ્ય સત્યવાદી રે, રખે થાતો વચનપ્રમાદી રે;
 રાજસ્ય સંબંધી જે દણુ' રે, તે તો મારે તું પાસે લેણું રે. ૧૦
 એક માસનો વાયદા કીધો રે, કોલ તે તારે મુખે દીધો રે;
 તો હવે દક્ષિણા માશી રે, બીજી વાત ન રૂચે તારી રે. ૧૧

૨ અજ શા—બ્રાહ્મણના જેવા વેદોત્ત્યાર યુક્ત. મહતા અમાપો—
 અમાપ મોટાધવાળા. ૬ તાપ બહુ પડતો હતો તે ઉત્પ્રેક્ષાથી વર્ણુ છે:
 મૂર્યે ૪૦—૨૫૪ છે. સ્વવંશનું—સૂર્યવંશનું—હરિચંદ્રનું. પ્રસ્વેદ—પર
 સેવો. મેદ—શરીરનો એક ધાતુ.

- હરિશ્ચંદ્ર કે' અહો પ્રહ્લન રે, છો અમ્ભાન તપરૂપી મહાધન રે;
આજ વદાડ થાય મુનિ પૂરો રે, માત્ર અર્ધ દિવસ અધૂરો રે. ૧૨
- એટલી વાર દયા કરો દેવ રે, દર્ધ દક્ષિણા સાધું સેવ રે;
વિશ્વામિત્ર કે' વારૂ ઠીક રે, વળી ઉપજતી તેને બીક રે. ૧૩
- હું યોડી ઘટિકાએ આવું રે, ત્યારે વેણુ ન સાંભળું આવું રે;
દક્ષિણા લેજી ભારી પૂરી રે, નહિ તો શાપુ ભાખી ગયા સુરી રે. ૧૪
- એમ ભાખી ગયા મહામુન્ય રે, શું વિચારે મનમાં મહાપુણ્ય રે;
ને દક્ષિણા દેવા બંધાચો રે, કેમ ભાખું મુનિએ વા'ચો રે. ૧૫
- પણ કથી રીતે આવું તેહ રે, એમ વિધવિધ કરે સંદેહ રે;
રે મેં નેમનુ' ચોપણુ કર્યું સારું રે, તે ક્યાં ગયું મિત્રોકેરું લારું રે. ૧૬
- મેં ભર્યા ભરપૂર દ્રવ્યભંડાર રે, ભર્યા ધાન્યથી પૂર્ણ કોઠાર રે;
તે સર્વના ધણી મહારાજ રે, તે મુખ બોલ્યું ન દેહું શું આજ રે. ૧૭
- દૂષિત થાઉં શું અધમોધમ રે, રે રે થાય એવું મેં કયમ રે;
પાછો દાનનો મતિશ્રદ્ધ દુષ્ટ રે, કેવી રીતે થઈ સંતુષ્ટ રે. ૧૮
- કેવી રીતે ન પડું હું નરક રે, રે રે ! કહી થયો કષ્ટે ગરક રે;
હવે શું કહું કોડી ન ખાસે રે, ક્યાં જઈ વસું મૂઠું હું વાસે રે. ૧૯
- કેરું નિશ્ચે હું ખાણુનો ત્યાગ રે, રે રે ! છૂડું ન તોય હતભાગ્ય રે;
વચનવડે કબૂલ્યું ને દેવું રે, તે ન દેહું તો દુઃખ થાય કેવું રે. ૨૦
- પ્રહ્લધન હરણ કરનાર હુંય રે, કૃમિકીટ દેહ પામું શુંય રે;
અથવા એ છે ઘટારત મારે રે, દાસપણું આ દેહડી ધારે રે. ૨૧
- જાત વેચવી તે મહાહત્તમ રે, ન રાખું દિનદેવું અનુત્તમ રે;
મહાવિનાશકારી એ દેવું રે, રાખીને પછી છૂટવું ફિવું રે ! ૨૨

૧૨ છો ઇન્—અમ્ભાન નહિ કરમાયલા—તેજસ્વી) તપરૂપી મહા-
ધનવાળા છો. ૧૪ આવું—આ રીતનું. ૨૧ કૃમિકીટ—જીવડા કે કીડા.
૨૨ અનુત્તમ—અતિશ્રેષ્ઠ—અતિ મોટું.

- પક્ષી કે' જૈમિનિ સાંભળ રે, એમ આટવાચો નૃપ મહાજળ રે;
ચિંતાતુર મુખમુદ્રા દીસે રે, જોવો જલિવર્દ રેતમાં દીસે રે. ૨૩
- આકુલ દીન અતિ નૃપને જોઇ રે, તેની સ્ત્રી સાધવી દુઃખી હોઇ રે;
દુખો ભરાયો હૈયા માંય રે, પછે ગદગદ વાણીવતી બોલી ત્યાંય રે. ૨૪
- અહો રાજરાજેશ્વર મહારાજ રે, પરિ ચિંતા કરો તમે આજ રે;
ગમે તેમ કરી પાજો વ્રત રે, પ્રભુ ! સત્ય વ્રત માનો મહત રે. ૨૫
- સ્મરાનભૂમિ તજવાચોગ્ય જોવી રે, માનો વ્રતભંગ આ દહ તેવી રે;
અહો પુરુષશાર્દૂલ સ્વામિન રે, સત્યથી નહિ મોટું અન્ય રે. ૨૬
- સર્વે શાસ્ત્ર કે' મોટું સત્ય રે, તેહ પાજો ગરવી કરી ગત્ય રે;
મિથ્યાભાષી કરે ભલે હોમ રે, કાન્તિમાન હોય જોવો સોમ રે. ૨૭
- વેદવેદાંગાદિક મુખ પાઠ રે, હારે જોનાથી વસુ આઠ રે;
જોય દાનેશ્વરી જલિ જોવો રે, પુણ્યવંત જોઇ મહાદ કે'વો રે, ૨૮
- પણ તે સર્વ મિથ્યા મારા નાથ રે, જો સત્ય નવ પાજો સાક્ષાત રે;
ધર્મશાસ્ત્રમાં ભાષ્યું એમ રે, સત્ય પામે ન કોઇ નમ રે. ૨૯
- તેણું કુર્ણુદિને છે અસત્ય રે, નાજો નરકે માનો મહામત્ય રે;
પૂર્વે કૃતિ નામે નૃપ મહામોટો રે, જોના જુગમાં નહિ કોઇ જોટો રે. ૩૦
- જોણે સાત કર્ષા અશ્વમેધ રે, એક રાજસ્ય વિણ વેધ રે;
એટલું પુણ્ય કીધું જાતે રે, પડ્યો સ્વર્ગથી તે એક વાતે રે. ૩૧
- અસત્ય ઉચ્ચાર થઇ ગયો મુખે રે, પડ્યો પૃથ્વી તે મહાકુખે રે;
અહો રાજન ઉપાય છે એક રે, સત્ય રાખાણુહારો વિવેક રે. ૩૨
- જુગો પ્રભુ સંતતિ થઇ છે મુને રે, હવે આગણ્યું વેણ રોધે હું ને રે;

૨૩ મુખમુદ્રા—મુખાકૃતિ. જલિવર્દ—જળધ. રેતમાં—રેતીમાં. દીસે—
દાંડે. ૨૫ પરિ—દૂર. ૨૬ પુરુષશાર્દૂલ—પુરુષોમાં વાઘ જેવા પરાક્રમી.

૩૦ અસત્યથી મોટો અનર્થ થાય છે તે જણાવવાને તારામતી પૂર્વનો
કૃતિદાસ કહે છે: પૂર્વે ધૃ—સ્પષ્ટ છે.

- એમ વદી શૈબ્યા રહી છાની રે, ધન્ય ધન્ય હે તારા રાણી રે. ૩૩
- દુઃખે અશ્રુ પડે મોતી જેવાં રે, આંસુ ખોર જેવાં કહીએ કેવાં રે;
જેનું હોય તેનું નવ જાણો રે, ભલે ન હોય તેને નવ યાણો રે. ૩૪
- એવી જોઇ રાણીની દીન દહ રે, ખોલ્યો થઇ રાજા નિઃસંદેહ રે;
અહો ભદ્રે ! રડે રામાદે રે, વારંવાર રોણે ઉચ્ચાદે રે. ૩૫
- કરચ પરો તું તાપસંતાપ રે, માપી આપ્યું મહિલા મહામાપ રે;
તું જે સંતતિ મુખ કહે છે રે, તે આ ખાળક દુઃખ સહે છે રે. ૩૬
- અહો ગજગામિની લાભિની ખોલો રે, કેવી ઈચ્છામાં સતી ડોલો રે;
રાજપત્ની કે'ં સુણો રાજન રે, હું પુત્રવતી છું પાવન રે. ૩૭
- સતપુરુષોતાણાં જે દાર્ય રે, તે તો વર્ણવી કહું હું આર્ય રે;
પુત્રજામાસિદેતુ માટે રે, અી ગ્રહણ કરે એ ઘાટે રે. ૩૮
- માટે મુજને વેચી મારા નાથ રે, આપો પ્રાદાણને દક્ષિણ હાથ રે;
પક્ષી કે'ં સુહૃદ્ય જૈમિનિ તુય રે, વેણુ સાંભળતાં યાતું શુંય રે. ૩૯
- વાગ્યું હૃદયવેધક શર ઉર રે, મૂર્છા ખાઇ પડ્યો ભરપૂર રે;
પાખો સંજા તે કેટલીક વારે રે, રેરે ધિઃક ધિઃક ઉચ્ચારે ત્યારે રે. ૪૦
- અહો કલ્યાણકારી કમળાસિ દેવી રે, આવી વાણી તું ખોલે કેવી રે;
મહાદુઃખકારી લાગે તુજ વેણુ રે, જાવા દ જાવાદ એવા કે'ણુ રે. ૪૧
- તુજ હાસ્યયુક્ત વચન શું બૂલ્યો રે, ના ના નથો મૂઢ એવો હું દૂધ્યો રે;
ના ના હસિતવદની કેમ એવું રે, ઉચરો હૃદયધા વાગે જેવું રે. ૪૨
- મુખ ન કરું એવો ઉચ્ચાર રે, તો કર્મ ડયમ આચરું નિરધાર રે;
એમ વારંવાર મુખ ખોલી રે, પડ્યો પૃથ્વી શું ધરણી ડોલી રે. ૪૩
- પૃથ્વી પડ્યો લહી પતિ મહાભાગ્ય રે, શું ઉચરવા લાગી અી તે જાગ્ય રે;

૩૩ હવે ૬૦—મને સંતાન તો થયું છે, હવે—એટલું જોક્ષીને તારા-
કહેછે કે, એની પછીનું વચન મને અટકાવે છે—તે મારાથી જોક્ષાતું નથી,
અર્થાત્ હવે દુઃ તમારે બહુ ઉપયોગી નથી માટે મને વેચીને દ્રવ્ય આપો.
૩૫ ભદ્રે—કલ્યાણી ! ૪૦ સંજા—જાન.

રાજપત્ની કે' હા ! મા'રાજ રે, આશુ' દુઃખ આવી પડ્યું આજ રે. ૪૪
 રંક પક્ષીના પર પર પોઢો રે, અત્યંત સુવાળાં અંબર ઓઢો રે;
 તે આમ પડ્યા પતિ ભૂમિ રે, રહેતા જ્યાં સેવક ઝૂમી રે. ૪૫
 કોનું કથું પતિ તમે અપમાન રે, કે આ ભોગવો દુઃખ મહાન રે;
 નેણે આપી અસંખ્ય ગાયો રે, પૃથ્વીધન લેતાં કોઇ ન વ'વાયો રે. ૪૬
 ને ખાણેણે લીધાં દાન રે, તે તો થઇ પડ્યાં રાય મહાન રે;
 તે તો પૃથ્વીઆપણહારો ભૂપ રે, તે પડ્યો પૃથ્વી થઇ કુરૂપ રે. ૪૭
 હા દેવ ! કબે અતિ દુઃખ રે, એણે કોનું કીધું મલુ બૂકું રે;
 ઈંદ્રઉપેંદ્ર તેને હારે રે, તેની આવી દશા અવિધારે રે. ૪૮
 પૃથ્વી પર પડે મૂર્છા તે ખાઇ રે, આ શા દિન આવ્યા દુઃખદાઇ રે;
 એમ વિલપે રાણીરાય ઝેણુક રે, પાસે આજકે ઉભો આણુમુદ્રે. ૪૯
 માતા પિતા પર પડ્યાં માણુ સંકટ રે, તે સમને પુત્ર ગતિ વિકટ રે;
 લાગી કુધા તે ભૂખથી વ્યાકુળ રે, હા હા પિતા કબે સમાકુલ રે. ૫૦
 અનાથ સરખાં જોઇ મા ને બાપ રે, તેને પ્રકટ થયો મહાતાપ રે;
 તેનું દુઃખ તોય તેણે મૂક્યું રે, ભૂખથી કબે પિતૃનું ચૂકું રે. ૫૧
 તે બાલ્યો કાલીઘેલી વાણી રે, ક્યમ પિતા સૂતા દુઃખ આણી રે;
 મને લાગી છે ભૂખ ઘણેરી રે, મને આણી દે પોળી ને કેરી રે. ૫૨
 હે મા હે મા આખ્ય ઉહું ઉહું રે, ઘણી ભૂખ લાગી તને કહું રે;
 ને મારી જીભનું દેરણું સૂક્યું રે, ભૂખ ના ભાગે ધૂળ હું ખૂકું રે. ૫૩
 આ અહીં માડી કાંઇ કાંઇ થાય રે, એ શુ' હશે કે' મારી માય રે;

૪૪ હા ! હા !—અરે ! ૪૫ રંક—એ નામનું સુવાળાં પીંછાવાળું પક્ષી. ૫૨—પીંછાં. (પીંછાંથી જનાવેલા બિહાના પર)- અંબર—વસ્ત્ર.

૪૯. ઉપેંદ્ર—વિષ્ણુ-વામન. ૪૯ અણુમુદ્ર—પૂરી સમજણ આવ્યા વિનાનો—આજકે.

મારાથી બેળે ન બોલાય રે, ખાવા આખ્યને લાવી આંચ રે. ૫૪
એવે અવનવું ત્યાં એક થાતું રે, દુઃખ ઘણું આવી ત્યાં સા'તું રે;
પક્ષી કે' નૈમિનિ મુણ્ય તુંયે રે, આગે કથા વિસ્તારું હુંયે રે. ૫૫

વલણ.

કથા વિસ્તારું કારમી, કરી હરિ પ્રણામ રે;
વિમ્ર મેમાનંદ નામ મિથ્યા, છે હરિ મોટા મહાધામ રે. ૫૬

કંકણું ૨૦ મું.

રાગ કાલેરો.

પક્ષી કે' નૈમિનિ મુણ્યા, દુઃખ પાખ્યો કેવું રાજન;
માખાપ પડ્યાં પુત્ર ખાવા માગે, એવે આવ્યા ત્યાં મુનિજન. ૧
મહાભયાનક તાપસી, પ્રલયાંતકશા દીસે કોપ;
દક્ષિણા લેવાને આવ્યા, કરવા અસત્ય આરોપ. ૨
જુએ મુનિ તો બે જણ પડિયાં, બાળક રડે ઊભો પાસ;
તે નૃપને ઋષિએ જળ છાંડ્યું, જેને દક્ષિણાની દિલ આરા. ૩
ત્યાર પછે મુખથી એમ બોલ્યા, ઊઠ્ય ઊઠ્ય હે રાજેન્દ્ર;
કબૂલ કરેલી દક્ષિણા આપો, મોટા સત્યાર્થી ઉપેન્દ્ર. ૪
દેવાદારનું દુઃખ દિન દિન વાધે, જેમ વાધે સૌરના વાળ;
હીમ જળે શીતળતા પ્રકટી, નૃપ ઝળકી ઉઠ્યો તત્કાળ. ૫
જેમ મૃતકને અમૃત સીંચે, કે જીઠે ચેતના પામી;
જે દુઃખથી તેનું મૃત્યુ થયું હોય, તે પીડા દખે પાછી સામી. ૬
તેની દશા કેવી થાય માનો, પણ આ તો ઉલટું દીસે.

- કાળ જશા મુનિવર જોઇ સામા, દાનેશ્વરી મન હીસે. ૭
- તદપિ આપણું ક્યાંથી આણી, એ ચિંતામાં નૃપ પડિયો;
- પુનરપિ મૂર્ચ્છિત થયો પોતે, કે કાઢી ઋષિકોપે હડિયો. ૮
- પુનરપિ જળાદિકે આશ્વાસી, દિવસતમ જોલ્યા આમ;
- હે નૃપ જો તું ધર્મને ધારે, તો આખ્યને મારા દ્રામ. ૯
- સત્યવડે સપિતા નભ તપતો, રહી સત્યે પૃથ્વી ભૂપ;
- સત્ય ધર્મ એ સૌથી મોટો, છે સત્યે સ્વર્ગમુખ અનુપ. ૧૦
- કોઇ સત્યવાદીએ તોળી જોયું, ત્રાજવામાં ઘાલી સત્ય;
- સો અશ્વમેધથી અધિક હવું તે, છે એ શ્રેષ્ઠ માનો મહામત્ય. ૧૧
- રે મતિ તુજને વારંછું હું, મા'મૂઢને શિક્ષા દેવી;
- જૂઠાખોલો મહાનિબુર પાપી, તેને સુઘટી મતિ તે કેવી. ૧૨
- અનાર્થથી સામવિધ શે સાધું, વારં મુણ્ય નૃપાળ તું આજ;
- મહાસમર્થ તું શૂરોશૂરો, મુણ્ય મારો સત્યભાવ મા'સજ. ૧૩
- જો દક્ષિણા તું ન દે અમારી, તો સાપી કહું તને ખેત;
- હું સૂર્યાસ્તની ઊભો વાટ નિહાળું, આણું ન કિંચિત હેત. ૧૪
- એ રીતે કહી મુનિ વળિયો, જોતાં જોતાં થયો અલોપ;
- રાજા મહાભયભીત થયો ત્યાં, જાણે વસમે વિશ્વામિત્રકોપ. ૧૫
- ક્યાં જવું ને શું કરવું તે, સૂઝે નહિ તલભાર;
- કૂટી કોડી સરખી નહિ પાસે, પાખ્યો અધમોધમ ઉપચાર. ૧૬

૭ હીસે—હરખે. ૮ ઋષિકોપે—ઋષિના કોપે. હડિયો કાઢી —
અર્થાત્ અતિશય કોપ પ્રકટયો.

૧૩ વિશ્વામિત્ર પોતાની મેજે કહે છે: અનાર્થથી ઈન્—આ અનાર્થ
(અધર્મ) રાજા સાથે સામવિધિ (શિખામણુ આપવાનો માર્ગ) હું શું
કરવા સાધું (આચરું છું ?) ૧૬ પાખ્યો ઈન્—અર્થાત્ અધમમાં અધમ
દશા યષ્ટ ચૂકી.

- એવી દશામાં માહામુનિકેરા, શબ્દદંડ પડે પીક;
એ દશાવાળા નાથને નિર્ખા, ઘરૂણી બોલી થઇ ઘીટ. ૧૭
- અહો નાથ મારું કહ્યું માનો, શે બજો શાપાગ્નિથી આપ;
એમ વારંવાર વંપવત્ની ભાખી, ત્યારે પ્રકટચો તન પરિતાપ. ૧૮
- અહો ભદ્રે ! નિર્દય પતિ તારો, કરશે નારીવિકયકાજ !
રે રે પ્રભુ હું દુષ્ટ મહાપાપી, આ શુભ વદશે આવું આજ. ૧૯
- મહાદુષ્ટ નીચ ચાંડાળ પોતે, ન વર્તે આવી રીત;
તે કર્મ આવરવા હું જિભો, ક્યાં નારી ગઇ પૂરણ મીત ! ૨૦
- એ પ્રમાણે સ્ત્રીશું બોલી, ગયો નગરમાં રાય;
મહાપીડિત કબે અમૂઝાચો, જેની કંપે થરથર કાય. ૨૧
- બાળપથકી કંઠ નેત્ર રૂંધ્યાં, એવો વૃષવર ચોટે જાય;
અહો નગરજન સુણીએ વચન મમ, શું તમે પૂછો મારી કાય. ૨૨
- તું કોણ છું એવો પ્રશ્ન ન કરશો, કારણ કે હું છું પાપી
રાક્ષસી કર્મ કરવા બેઠો હું, માનુષી ધર્મ ઉથાપી. ૨૩
- એથકી પણ અધિક પાપી ને, અમો ફૂર છું પૂરા;
મારી માણમિથ પત્નીનું સાહું, કરવા આવ્યો છું શૂરા. ૨૪
- એવું છતાં નવ માણ તજ્યું હું, મુખ બોલું કરવા સાહું;
દાસી કારણ કોઇ દયિતા રાખે, તેના ઉપકારમાં અમો ગાહું. ૨૫
- આવો અવસર ફરી નહિ આવે, નહિ મળે દાસી આવી;
જેણે અનેક દાસીઓ પર મીતિ રાખી, તેને આવી લાગ્યું આ ભાવિ. ૨૬
- પક્ષી કે જૈમિનિ સુણો તમે, એવે આવ્યો વૃદ્ધ એક વિપ્ર;
અરે ભાઈ મારે દાસી રાખવી, એનું મૂલ્ય કહે તું સિપ્ર. ૨૭
- ધન સંગ્રહ ઘણો મારી પાસે, ઘરમાં મળી નારી સુકોમાર;

- તે ઘરકાર્ય કરી શકે નહિ જાણો, માટે ધન ખરચું આ વાર. ૨૮
- આ તારી સ્ત્રી નિપુંણ જણાયે, તરુણરૂપ શીલમાં છે સારી;
એ ગુણની સાથ દ્રવ્ય આ પૂરું, તે તું લે નારી દઇ તારી. ૨૯
- નારી તારી દઇ આવ્યો જ વાટે, એવું વેણ સુણ્યું નરેન્દ્ર;
તેતું દુઃખે હૃદય ચીરાઈ ગયું અતિ, રે મેં શાં પાપ કર્યાં મહેદ્ર, ૩૦
- હા ઇ ના નવ મુખથી હચર્યો, દ્રવ્ય ખાંધ્યો રાજની ગાંઠ;
કેશે સાહી સ્ત્રી જેવવા લાગ્યો, જો જો પ્રાણણ ખરા ખાંટ । ૩૧
- સ્ત્રી કે પિતાજી મૂકો મુજને, હું આવું તમારી સાથ;
આ કેશ મારા કોઇએ નવ ખેંચ્યા, તમે ખેંચો જુએ મારો નાથાં ૩૨
- શું આટલા દુઃખથી અંત આવ્યો હશે, શ્રોતા મનમાં એમ;
ના ના એમ રહે ભાઈધારો, થાય પડતા પર પાદની રેમ । ૩૩
- તેના અજ્ઞાન બાળક જેઇ માતાને, મકાવવા શું પ્રેર્યો;
વચ્ચે વળગી પડ્યો કાકપક્ષાળો, મુખ પાડે ઘણી ઘણી રાડ્યો. ૩૪
- રે મા ! આ જુદું તને ક્યમ ખેંચે, મારા જનકને મૂકી આજ;
રોહિતાશ્વ વળી રૂદન કરી કે', આજ કોપશે મા ! મહારાજ. ૩૫
- રાજપત્ની રડતી મુખ ખેલી, રે આર્ય ! મૂકો પણ વાર;
મારા બાળક પુત્રને આલિંગી લઉં હું, ત્યાં મુધી મૂકો દાતાર. ૩૬
- અહો પિતા ! એ બાળકકેરું, દર્શન દુર્લભ મુજને;
માટે જરા વાર મુજને મૂકે તો, આશિષ દઉં તુજને. ૩૭
- અહો વત્સ આવ્ય આવ્ય આ બાળુ, જો દાસી થઇ તારી માત;
અહો પુત્ર ! મને સ્પર્શ કરીશ નહિ, સ્પર્શ થોડ્ય રહી નથી જાત. ૩૮
- તદપિ તે બાળક નવ સમજ્યો, ગયો રડતો રડતો તેની પાસ;

૨૮ સુકોમાર—સુકોમળ. ૩૪ કાકપક્ષાળો —માથે નાની ચોટલીવાળો.
૩૬ આર્ય—ખરીદ કરનાર જદ્દ પ્રાણણનું સંબોધન. ૩૭ પિતા ! —પ્રાણ-
ણનું સંબોધન.

અશ્રુથી નેત્ર ભરાઇ ગયાં જેનાં, દિસે અંગોઅંગ ઉદાસ.	૩૯
ઓ મા ! ઓ મા ! કહી પાછળ ધાયો, વળગી પડ્યો તેની કોટ;	
સાદું કરનારે લાત મારી એક, સાહી તેની દઢ ચોટ.	૪૦
અહો માતા ! હે માતા ! કહીને, બાજ્યો બાલુડો બાંધ;	
હે માતા મુજને આ મારે, તું નવ બોલે મુખ ક્યાંય !	૪૧
રાજપત્ની કહે અહો દિવસાળ, એક વિનતિ મુણો મારી;	
આ બાળકને સાથેલાગો ખરીદા, મળુ થાવ એટલા ઉપકારી.	૪૨
જો વિના મારા માણુ ન રાખું, કે કરી રાકું નવ કામ;	
હું હીન દીન અભાગ્યણી સામું, ભાજો કૃપાદષ્ટિ આમ.	૪૩
હું સનાથ અનાથ જેવી મળુ બાણો, મેળવો ગાયને વત્સ;	
મળુ પુત્રમેમ સર્વેને લાગ્યો, ક્યમ છવે જળવિણ મત્સ્ય.	૪૪
તે પ્રાણાણ મહાકૂર હતો પણ, નહિ વિશ્વામિત્ર જેવો ! !	
તે પડેલા પુરૂષની પાસ જઈ કે', ક્યમ અલ્યા પુત્ર દેવો કે ન દેવો ?	૪૫
આ વધારે દ્રવ્ય હું તુજને આપું, તે લઈ બાળક દે મુજને;	
અથવા અમો શેણુ પૂછું કાંઈ, આપું દ્રવ્ય કહ્યું શાસે તુજને.	૪૬
ધર્મવેત્તાએ સ્ત્રીપુરૂષકેરું, મૂલ્ય કર્યું નક્કી બાણ;	
રાત સહસ્ર લક્ષ કે કોટિ માનો, બોલ્યું થું દઈ તુને અબાણ.	૪૭
તદપિ તૃપ મુખથી નવ બોલ્યો, ત્યારે વિમે કીધું આમ;	
મથમતી પેઠે છેડે દ્રવ્ય બાંધ્યું, પછે ચાલ્યો લઈ હરિનામ.	૪૮
રાજપત્ની અને પુત્ર નિહાળે, પૃથ્વી પડ્યો જાપાળ;	
આગળ જવા જેના પગ નવ ઉપડે, મારે ધક્કા દિજ કરાળ !	૪૯
તદપિ તે નવ ચાલ્યાં જ્યારે, ત્યારે બાંધ્યાં બંને એક દાર;	
ગોપાળક વત્સ મુરલિને ખેંચે, તેમ ખેંચે કૂર કઠોર.	૫૦

- તે જાઇ નયણે નૃપ અતિ કંપ્યો, વારંવાર ઉણુ મૂક્યા નિઃશ્વાસ;
રે મારી પત્નીને વાચુ ન દખે, કે સર્વ શશિનો પ્રકાશ. ૫૧
- તે નારી દાસી થઇ ગઇ મારી, ધિક્ક દૈવ તુંને ધિક્કાર;
સર્વવંશમાં જન્મ પામેલો, તે દુઃખ પામે સુકુમાર. ૫૨
- જેનો અંગુલિ મગફળી હઠાવે, તે શું વેચાચો આ વાર;
ધિક્કાર છે દુર્બુદ્ધિ મુજને, ન વસે દયા લગાર. ૫૩
- અહો મિથે ! હા વત્સ બાણડા ! શું આવી દશા આવી આજ !
મારી અનીતિએ બંને વેચાણાં, રે રે મેં કથાળ્યું તમારું કાજ ! ૫૪
- મહાકબૂટ હું દહે પામ્યો પણ, આ છવ શાથી ન જાય !
આ છવતરમાં ધિક્કાર પડે, જેણે વેચ્યાં પુત્ર પુત્રવતી માય ! ૫૫
- રે રે મલુ શાં પાપ કર્યાં મેં, તેના દવા લાગ્યો તું આ દંડ;
અતિ થયું હવે ક્ષમા કરો મલુ, નથી નથી કંઈ પાખંડ. ૫૬

વલણુ.

- નથી નથી પાખંડ કંઈ મારાં, એમ વિલપે નૃપ ભૂમિ પડી રે !
તે વૃદ્ધ વિમ્બ પત્ની સુત લઇને, ગયો આથે તેણી ઘડી રે. ૫૭

કડવું ૨૧ મું.

રાગ રામગ્રી લેહકણી.

- પક્ષી કે' નૈમિત્તિ સાંભળો, કરે નૃપ ત્યાં વિલાપ;
પ્રાન્તાણુ ગયો ઓપુત્ર લઇ, મકટ્યો તન પરિતાપ. ૧
- એવે વિશ્વામિત્ર આવ્યા કને, લેવા દક્ષિણાધન;
તેને હરિશ્ચંદ્રે ધન આપિયું, શું રીઝ્યા તેથી મુનિજન ! ૨
- કલત્રપુત્ર વેચી મેળવ્યું, તેહ આણું પડ્યું જાણ;

- શોકસંતપ્ત નૃપને કહે, ક્રોધી કૌશિકવાણ. પક્ષી૦ ૩
- હે અધમ ક્ષત્રિય મને અવગણે, હું આટલી દક્ષિણા ચોગ્ય !
- એમ જો ધારતો તું ઉરે, તો લાગ્યો જાણુ શાપરોગ. પક્ષી૦ ૪
- સારી રીતે સાધ્યાં તપ ઘણાં, વળી પાઞ્ચુ. બ્રહ્મપાણુ. જેહ;
- તું ઉગ્ર પ્રભાવ જો માહરો, અધ્યયનશુદ્ધ આ દેહ. પક્ષી૦ ૫
- તેવડે કરી ધન મેળવું, તે કરૂં ભ્રષ્ટ નૃપાણ;
- હરિશ્ચંદ્ર કે' આપું વળી બીજું, કરો પ્રતીક્ષા દયાળ. પક્ષી૦ ૬.
- મારી પાસે ધન છે નહિ, આપીશ મળ્યે બીજી વાર;
- બીપુત્ર વેચ્યે જે આપ્યું તે. આપ્યું અધુના નિર્ધાર. પક્ષી૦ ૭.
- વિશ્વામિત્ર કે' નૃપ સુણો, રહ્યો અવરોધ ચોથો ભાગ;
- એટલો રહ્યો દિન જોઈને, ધરત્ર સત્ય પર અનુરાગ. પક્ષી૦ ૮
- હું વાટ જોઈશ રહ્યા દિનની, પછે ન લેઉં લગાર;
- એમ કહી થયા ચાલતા, કરી ગુપ્ત ફૂર ઉચ્ચાર. પક્ષી૦ ૯
- વિશ્વામિત્ર ગયા પૂઠી, પડ્યો નૃપ શોકસમુદ્ર;
- તે નિશ્વાસ મૂકે છે સંપંશો, થયો ઘણો દીન રાજેન્દ્ર. પક્ષી૦ ૧૦
- શાપ ભય ભય સત્યનો, પછે બોલ્યો મોટેથી ભૂપ;
- ધન દેઇ દાસ લેવો કોઈને, તો હું આ બોલો કુરૂપ. પક્ષી૦ ૧૧
- સર્વ અસ્તાયજો નવ ગયો, ત્યાં સુધીમાં વેચાઉં;
- હું દાસ થાઉં આ દેહથી, પત્નીપુત્ર પેઠે જાઉં. પક્ષી૦ ૧૨.
- એવે એક ચાંડાળ આવી બોલો, તેનાં કરૂં શું વખાણુ;
- દેહમાંથી દુર્ગંધ નીકળે, છે અતિ કુરૂપ અજાણુ. પક્ષી૦ ૧૩

૩ કલત્રપુત્ર — સ્ત્રી અને દીકરો. શોકસંતપ્ત — શોકથી તપેલો.

૫ ઉગ્ર પ્રભાવ — પ્રચંડ મહિમા. અધ્યયન શુદ્ધ — વેદાભ્યાસવડે પવિત્ર.

૬ પ્રતીક્ષા કરો — વાટ જુઓ. ૧૨ અસ્તાયજો — આયમવાના પર્વત

કેશવડે અંગ કરકરું, વધી દાઢી વિણ કૌર;

બે દંત બાહેર મુખ નિસર્યા, તે પણ દીસે ન ગૌર. પક્ષી૦ ૧૪

કૂર કઠોર દીસે ઘણો, હારે કાળપે મેરા;

ઉદર દીસે ગોળી સમું, વળગી રહી મૂછે ઘેરા. પક્ષી૦ ૧૫

માંજરી રૂક્ષ આંખો ઘણી, કરે મુખ કઠોર ઉચ્ચાર;

પક્ષી હણી પગપર ગ્રહા, લટકતા કરમાં નિર્ધાર. પક્ષી૦ ૧૬

મૃતકના હાર અંગે ધર્યા, ઝાલી નરખોપરી હાથ;

છે વિશાળ વદન રાક્ષસ સમું, જેને જોઈ કરે ભૂતનાથ. પક્ષી૦ ૧૭

તે કર્ણકઠોર વાણી લવે, વિંટાયા શ્વાન ચોપાસ;

એક કરે ઝાલી લાકડી, જોઈ ઉપજે જમને ત્રાસ. પક્ષી૦ ૧૮

એવો ભયાનક ભૂંડશો, કદરૂપાનો ભૂપ;

આવી મુખે એમ ઉચ્ચૌં, મારે લેવો દાસ અનુપ. પક્ષી૦ ૧૯

ખોલ્ય દાસ તારું મૂલ્ય શું, હું આપું મુખ માગ્યું દ્રામ;

ખરીદ કરું તને ખાંતથી, આવી ઊભો રે'ની તું આમ. પક્ષી૦ ૨૦

પક્ષી કે' જૈમિનિ સાંભળો, પછે શું ખોલ્યો નૃપાળ;

હરિશ્ચંદ્ર કે' ભાઈ કોણ છે, કૂર દુર્ભાષી કરાળ. પક્ષી૦ ૨૧

ચાંડાળ કે' હું ચાંડાળ છું, મને લોક કે'તા પ્રવીર;

વધ કરવા ચોખ્ખને હું હણું, વળી ગ્રહું મૃતકનાં ચીર. પક્ષી૦ ૨૨

એ નામ ને ધધો અમતણો, ચાલ્ય મારી તું સાથ;

તું જાણ્યઉદય થયો ભાગ્યનો, તને નૂક્યા ત્રિભુવનનાથ. પક્ષી૦ ૨૩

હરિશ્ચંદ્ર કે' મહાનીચ તું, છે અધમોધમ ચાંડાળ;

તારું દાસત્વ નથી મારે જોઈતું, ભલે લાગે શાપ કરાળ. પક્ષી૦ ૨૪

- એમ લણે રાય નેટલે, એવે આલ્યા કૌશિક;
- ક્રોધામર્ષથી બોલ્યા આમ તે, થઇ ઘણી ડાળી છોક. ૫૧૧૦ ૨૫
- વિશ્વામિત્ર કે' નૃપ અલ્યા, આ ચાંડાળ દે ધન;
- તે લઈ દક્ષિણા આપ્યું તું, થાય મારું મન પ્રસન્ન. ૫૧૧૦ ૨૬
- હરિશ્ચંદ્ર કે' કૌશિક સુણો, હજી હું સમજું સર્વવંશીય;
- તો દ્રવ્યધન્યાએ ચાંડાળનો, ક્યમ થાઉં દાસ મુનિય. ૫૧૧૦ ૨૭
- વિશ્વામિત્ર કે' રૂપ સુણો, જો તું ન આપે દક્ષિણા આન:-
- ગમે તો ચાંડાળગૃહ જઈ, નહિતો રાપું હું રાજ. ૫૧૧૦ ૨૮
- કે મુખ વધ નથી આપતો, પછે લે તારું રાજ્ય;
- તવ ચિંતાગ્રસ્ત નૃપ કંપતો, આ શું આવ્યું અકાળ. ૫૧૧૦ ૨૯
- પછે ભયવિહ્વળ થઇ મુનિપગ પડ્યો, સમા કરો અપરાધ;
- હે કૃપાળ દાસ તમતણો, રાજો મુને વેચાતો સાધ. ૫૧૧૦ ૩૦
- હું પીડાવડે પીડિત થયો, તપું શાપાગ્નિ માંય;
- મુનિ સત્ય ન છૂટે હૃદયથકી, તમારો ભજવ વીસરો ક્યાંય. ૫૧૧૦ ૩૧
- એમ કહી પગે પડ્યો, વળી મુખ ઉચર્યો ઉચ્ચાર;
- કરુણાદષ્ટિવડે અવલોકો, હું થયો દીન મૂઠ આ વાર. ૫૧૧૦ ૩૨
- હે વિમર્ષે ! કાંઈ દયા કરો, મૂકાવો સંસર્ગ ચાંડાળ;
- મહાકષ્ટકારક સંસર્ગ એ, સમજો મુનિવ્યાઘ્ર કૃપાળ. ૫૧૧૦ ૩૩
- ને દક્ષિણા રહી મારે આપવી, તેને સાટે મુનિ થાઉં દાસ;
- મનોવૃત્ત્યનુસારી સેવા કરું, એ પૂરો સેવકની આશ. ૫૧૧૦ ૩૪
- મુને ઉગારો ચાંડાળથી, માગું માન મહારાજ !

૨૫ ક્રોધથી તથા અમર્ષ (દ્વેષયુક્ત તિરસ્કાર) થી. ૨૭ ૬૭
૪૦—૬૭ હું પોતાને સર્વવંશીયો ઉત્પન્ન થયેલો સમજું છું.

૩૩ મૂકાવો ૪૦—આ ચાંડાળનો સંસર્ગ (એકત્ર સંબંધ) મૂકાવો—
છોડાવો. ૩૪ મનોવૃત્ત્યનુસારી—તમારી મનોવૃત્તિને અનુસરનારો થઈને.

વિશ્વામિત્ર કે' એમ કહું, તું થયો દાસ મારો આજ.	પક્ષી૦ ૩૫
અલ્યા મારે ખપછે વિત્તનો, માટે વેચું ચાંડાળ ગેહ;	
ગુલામ વેચી ધન સંગ્રહું, હું સંખ્યામાં અર્જુન નેહ.	પક્ષી૦ ૩૬
એણું વચન સુણી રીઝિયો, નાચ્યો ઘણું ચાંડાળ;	
હે મોટા મુનિ તેં દયા કરી, હા હા થયો હર કૃપાળ !	પક્ષી૦ ૩૭
હરિશ્ચંદ્ર થરથર કાંપતો, રખે કરે દંડ પ્રહાર;	
ગભરાયો ને ગુંચાયો અતિ, મુખ વદે માધવમુરાર !	પક્ષી૦ ૩૮
દુષ્ટવિચોગ નૃપકુળનો, તેમાં આવી લાગ્યું આ દુઃખ;	
પીડાએ ઈંદ્રિય વ્યાકુળ થઇ, થઇ ગયો દહ સર્વ રૂપ.	પક્ષી૦ ૩૯
ભૂમિ પડ્યો મૂર્છા ખઇ, કરી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય ઉચ્ચાર;	
તેને ચાંડાળે બાંધી ખાંધે ધર્યો, ચાલ્યો ઘરભણી ગ્રહી ભાર.	પક્ષી૦ ૪૦
હું આ તે પીડા કેવી કેહું, ક્યાં નૃપ સાર્વભૌમશ;	
ક્યાં રાણી ક્યાં મુત રહ્યાં, ક્યાં રહ્યો ગરવો દશ ! !	પક્ષી૦ ૪૧

વલણ.

દશ રહ્યો ક્યાં વેશ વસમો, થયો નૃપ ચાંડાળ રે !	
હરિ ! દૈવ ન છત્યું કોઇએ, જણે ખાધા સૌમ્યવિક્રાળ રે ! !	૪૨

કડવું ૧૬ મું.

રાગ પંચમ.

હરિશ્ચંદ્ર રહ્યો નીચ ઘેર, સત્યને કારણે રે;	
નિત્ય ઊડી જાયે એક બપ, તેને બારણે રે.	૧

૩૬ અર્જુન—દશ દાદિ. ૩૮ રૂપ—રૂપ—બીનાસ કે રનેહ વગરનો.

૪૨ સૌમ્યવિક્રાળ—શાંત અને કૂર.

- માતર મધ્યાન્હ ને સાંજ, આત્રું ખોલતો રે;
 અરે કુખિયારી મારી નાર, વદી એમ ડોલતો રે. ૨
- શું તું થઈ દાસીજાત, સાથે પુત્ર તું સમો રે;
 શે મુજને સંભારે તું નાર ! આણ્યો જેણે આ સમો રે ॥ ૩
- કદા એમ કરે તું વિચાર, કે વેચ્યાં ધન જેટલે રે;
 તેતું આપો મૂકાવશે નાથ, દુઃખ જશે તેટલે રે. ૪
- હે હરિણબાળલોચના હુંય, તુંથી વધુ દુઃખમાં રે;
 આવી પડ્યો છું આજ, ભય નથી ભૂખમાં રે. ૫
- તે તું ન જાણે સ્ત્રીજન, જાણીને શું કરે રે;
 પ્રથમ રાજ્ય ગચ્છું લહ્યું દષ્ટ, વહાલાં નહ પરહરે રે. ૬
- આખર વેચ્યાં સ્ત્રી પુત્ર, ચાંડાળ પછે થયો રે;
 આ સંસારસાગર માંથ, કેવો હૂબી ગયો રે. ૭
- આવી ભરતી દુઃખની જાણ, તેનાં મોજાં આ જુઓ રે;
 એમ વિલપે હરિશ્ચંદ્ર ભૂખ, કોણ કે' શે રૂઓ રે ! ૮
- નિત્ય સંભારે પત્ની ને પુત્ર, જેની વૃત્તિ આપમાં રે;
 પછે ચાંડાળે સોંપ્યું કાજ, નૃપ જોઈ તાપમાં રે. ૯
- મરેલાં માણસકેશં વસ્ર, લેવાં નિત્ય તાહરે રે;
 જે જે જાણે મહદાં આ દિશ, નિરીક્ષા તેની તું કરે રે. ૧૦
- તારે રે'ણું આ સ્મશાનસ્થાન, રાત દિન જાગતાં રે;
 લેવો કર મહદાંનો જેહ, ન ધર્મને ત્યાગતાં રે. ૧૧
- પ્રત્યેક શવથી જેહ, જે તુજને મળે રે;

૫ હરિણબાળલોચના—મૃગના બાળક જેવાં ચંચળ નેત્રવાળા. બ-
 ય ઈ.—ભૂખમાં ભય નથી—અર્થાત્ આ દુઃખથી હું ખાવાપીવાતું ભૂલી
 ગયો છું. ૧૦ નિરીક્ષા—તપાસ.

- તેના દેવો તારે છોડે ભાગ, નગરનૃપને કળે રે. ૧૨
- ત્રણ ભાગ દેવા મુને બાણ, બે ભાગ પર તારે જીવણું રે;
એવી આજ્ઞા કરી આંડાળ, નૃપને લાગ્યું અવનણું રે. ૧૩
- પણ શું કરે ! છે તેના દાસ, તેથી સર્વ હા કહ્યું રે;
દીધો દક્ષિણસ્મશાને વાસ, જાણે ત્યાં શે રહ્યું રે. ૧૪
- મહાધીર સ્મશાન છે તેહ, તેનું વણુંન શું કરું રે;
કાંઈ કિચિત લાખું હુય, જેવું પુરાણે ધર્યું રે. ૧૫
- રાત્રે થાય ભયાનક રાજ, સુણ્યે અંગ કાંપતાં રે;
રાવમાળા છે વ્યાપ્તમાન, અતુર જોઈ આંપતાં રે. ૧૬
- નિરાવાસર દુર્ગધ વાયુ, વાયે જોરમાં રે;
ધૂમ્રગોઠે દિશાઓ ભરાય, વન્દિ મેદ તોડે તોરમાં રે. ૧૭
- જ્યાં પિશાચ ભૂત પૈતાલ, ઘણી ભમે ડાકિણી રે;
યક્ષ રાક્ષસ જંદ લાણાય, કરે નૃત્ય ચાકિણી રે. ૧૮
- જ્યાં ગીધ શિયાળ ને શ્વાન, અરૂપરૂ આફળે રે;
શ્વાન અસ્થિ કરડતાં દખાય, લઢેવઢે મહાબળે રે. ૧૯
- પડ્યા અસ્થિતણા અંબાર, કા'યાં રાવ જ્યાં ઘણાં રે;
તેની દુર્ગધે ન ત્યાં ઊભાય, દુઃખની શી મણી રે!! ૨૦
- જ્યાં મૃતકદહને કાજ, રડે સગાંસાગવાં રે;
તેના કાલાહલ મોટો થાય, રડે ઘણાં આગવાં રે. ૨૧
- હા પુત્ર ! હા બંધવ ! નાદ, કે' હા વત્સ ! હા ભાઈ ! રે;
કા સ્નેહી પોદારે સાધ, કે' વા'લી તું ક્યાં ગેઇ રે! ૨૨
- કા સ્વામીને પાડે રીર, કા બેન બોલાવતી રે;

૧૨ કળે—કુક્તિથી—વિનય વગેરેથી. ૧૬ રાવમાળા—મડદાંની દા-
રેયો. આંપનાં—નાશીજતાં. ૧૭ નિરાવાસર—રાત્રીદિવસ. વન્દિ—ચિન્તા-
નો અગ્નિ. મેદ—મુડદાંના સરોરનો ધાતુ. ૧૯ અસ્થિ—હાડકાં.

૨૦ ઊભાય—ઊભા રહેવાય.

- કો માતા કહી મારે હાક, કે' ક્યારે જોઉં આવતી રે. ૨૩
- મારા દાદા ખડદાદા એમ, કહી કહીને રૂએ રે;
અરે દીકરા ન જોલે કેમ, શે સામું નવ જુએ રે. ૨૪
- કેમ ભીઠો ન મારા બાપ ! એમ કહી કહી રડે રે;
કોઈ રાવની રહીછે ઉઘાડી આંખ, તે શું ખાતા તડે રે. ૨૫
- તેમાં નહિ પલકારો કે તેજ, લાગે મહાભયભરી રે;
કેટલાંકે મીચીછે આંખ, ક્રૂવા જોઈ મરું ડરી રે. ૨૬
- બળે મહાં તેનું વસા માંસ, મેઢ મળે ધૂમશું રે;
દુર્ગંધીએ નવ રે'વાય, મતિ ધાય ગૂમ શુ રે. ૨૭
- એવાં શવે ભરાયું સ્થાન, અર્ધે બળ્યાં બહુ દીસે રે;
કાળાં ડીંકરા જેવાં પડ્યાં દાઢ, જોઈ ગીધ અતિ હીસે રે. ૨૮
- બળી મુખની ત્વચા જે વાર, ત્યારે કેડું દીસતું રે;
જાણે દારી ખાણીની જાય, ન જોઈ મન હીસતું રે. ૨૯
- લોભ પાપે કરી દેહ પુષ્ટ, તેનાં વડે આ યશે રે;
એવો ઉપદેશ લે સુખાણુ, સ્મશાનજ્ઞાન તો જશે રે. ૩૦
- કેટલાંક બળે છે અગન, દિસે હસતાં ઘણાં રે;
ચિતાગ્નિ કરે ચકચક શબ્દ, નહિ કોઈ માન્યુર્યા રે. ૩૧
- ખેડા અસ્થિઢગપર કાક, કા કા ભીચરે રે;
જ્યાં સગાંવા'લાં આકેંદ, બહુ ખેડાં કરે રે. ૩૨
- ત્યાં વસે ઘણા આંડાળ, કરે મોઢ ભરી બાંખના રે;
મતક જોઈ રીજે મન માંય, ધરી એક કંખના રે. ૩૩

૨૩ રીર—ગોદાર. ૨૭ વસા—ચરખી. ૩૦ એવો ઇન્—દે સુખાણુ !
તું એવો ઉપદેશ લે; કેમકે પાછળથી સ્મશાનજ્ઞાન (સ્મશાન જોઈને થયેલું
જ્ઞાન) તો જશે—નારા પામશે. ૩૨ કાક—કાગડા. આકેંદ—રડારોગ. ૩૩
બાંખના—માખાનું.

આય-ભૂત ભૈરવ પૈતાલ, ગરળે રમી રમી રે;

યાય ભેગો સર્વનો સાદ, દે દહ દમી દમી રે.

૩૪

(ન્યાં) પડ્યા છાણાંના ઢગલા અપાર, રાખોડીના ઘણા રે;

તેમાં અસ્થિ દેખાય હરોહાર, ગણુ ગુણુ કોતણા રે.

૩૫

હવે સ્મશાનના અલંકાર, વર્ણવી દાખિયે રે;

તે ન મા'અરિ જ્ઞેજ્ઞા દણ, એવુ અમે ભાખિયે રે.

૩૬

દેશી પ્રેર.

નાના પ્રકારના ગલિદાન મૂક્યાં, લેવા ન આવે દેવ રે;

પુષ્પહાર પડ્યા ભૂમિમાં, ન સાધી કો સિદ્ધની સેવ રે.

૩૭

દીવા અનત ખજે અવનિપર, નહિ દેવધર ત્યાંય રે;

કાકગૃધ્રનાં પીંછાં પડ્યાં અતિ, માલ નહિ જે માંય રે.

૩૮

અનેક પ્રકારના અનેક શબ્દો, વારવાર સંભળાય રે;

શું મૃત્યુસોકનું નરક શૃંગાર્યું, મદમતિએ ન્યાંય રે.

૩૯

આમાંગલિક શબ્દ ભય ઉપજે, આવે ખાવા વ્યાધિ શિયાળ રે;

તેમની ચીસોએ ઊંક લાજે, ભણે હોય ભયદેવતા ભયપાળ રે ! ૪૦

તે સ્મશાનમાં આવી વશ્યો, નૃપ હરિશ્ચંદ્ર તણ શોક રે;

સ્વસ્થિતિનો શોચ કરે ઘણો, ન્યાં ત્યાં દુઃખ કરે આલોક રે. ૪૧

ત્યાં રહી તે વળી શું શું કરતો, તે કથમ કેવાય હુંધી રે;

મહાકવિ કોઇ મોટા બાણે, દુખિયાનું દુઃખ ગુંધી રે.

૪૨

વલણુ.

દુખિયાનું દુઃખ ગુંધી બાણે, હું અદ્યપમતિ અજ્ઞાન રે;

પુરાણીકારણુ પુરાણુ શોધું. નવ મતિ મુજ મહાન રે.

૪૩

૩૬ તે ઇ૦— મહાઅરિ (કદા દુશ્મન)ને પણ તે દૃષ્ટિએ દેખવાવા-
શે આવશે નહિ. ૪૧ આલોક—દર્શન. ૪૨ ગુંધી—મંચમાં વર્ણવી. ૪૩
પુરાણીકારણુ—પુરાણીઓએ જરૂર પાડી તેથી.

કડવું ૨૩ મું.

રાગ મેવાડાની દેશીશ્રેર.

વિલપેછે નૃપ મન માંય, હો રે હઠીલા ભૂસુર;	
તેં આ શું કર્યું દુઃખદાય, હો રે હઠીલા ભૂસુર.	૧
ક્યાં ગયા સેવક મંત્રી સુજાણ, હો રે હઠીલાં	
ગયા ક્યાં પ્રાણાણ ગુણવાન, હો રે હઠીલાં	૨
અરે દૈવ લીધું ફો રાજ્ય, હો રે હઠીલાં	
શું થયું સુખ સર્વે મારે તાજ્ય, હો રે હઠીલાં	૩
હા શીખ્યા ! હા તારા ! નાર, હો રે હઠીલાં	
હા પુત્ર ! અતિ સક્રમાર, હો રે હઠીલાં	૪
છોડ્યો હીનભાગી તમે ક્રમ, હો રે હઠીલાં	
હા ! હા ! મુનિ કૌશિક ધરો દોમ, હો રે હઠીલાં	૫
નથી નથી કૌશિકનો વાંક, હો રે હઠીલાં	
થયો હું તો પૂર્વેને પાપે રાંક, હો રે હઠીલાં	૬
હવે શું કરું બીજું કાજ, હો રે હઠીલાં	
આંડાળ સેવા આવી લાગી આજ, હો રે હઠીલાં	૭
તે મેં સ્વીકારવી ધરી પ્રેમ, હો રે હઠીલાં	
જો સોંપ્યો મુનિએ મને નેમ, હો રે હઠીલાં.	૮
અરે આ છે રૂક્ષ યશીર મલિન, હો રે હઠીલાં	
દીસે સૌર વિના મહા હીન, હો રે હઠીલાં	૯
આ શુ ગંધાય એમનું અંગ, હો રે હઠીલાં.	
અરે મારે કરવો શું એમના સંગ, હો રે હઠીલાં	૧૦
ચિન્હ આંડાળનાં ધરે એહ, હો રે હઠીલાં	

કરે જોદિકા જાલે જોહ, હો રે હડીલા ભૂમુર.	૧૧
હવે એ સૌ ધરૂં મારે દેહ, હો રે હડીલા૦	
અહીંથી તહીં ભટકું નિઃસંદેહ, હો રે હડીલા૦	૧૨
એ જોયી ક્રમાઈ ઇચ્છે જાણ, હો રે હડીલા૦	
હવે તેણું મારે કરણ નિરવાણ, હો રે હડીલા૦	૧૩
કાલે આવે મૃતક નણ આંહી, હો રે હડીલા૦	
મળશે માલ ઘણો તે માંહી, હો રે હડીલા૦	૧૪
તેમાંથી આટલો તો મારો ભાગ, હો રે હડીલા૦	
ખીન્ને રાખું રાયનો ધરી અનુરાગ, હો રે હડીલા૦	૧૫
ત્રણ ભાગ રહ્યા જે સૌય, હો રે હડીલા૦	
તે તો, આંડાળ મારાતા હોય, હો રે હડીલા૦	૧૬
આમ જાખી રખકું ભૂદેવ, હો રે હડીલા૦	
એક ભવમાં બે માનું એવ, હો રે હડીલા૦	૧૭
દાદેલાં ચીંથરાંની કંથા અંગ, હો રે હડીલા૦	
પહેરી દરૂં હું રાની અભંગ, હો રે હડીલા૦	૧૮
ચિતાની રાખાડીએ મહારાજ, હો રે હડીલા૦	
મુખ કર ઉદર લેપાયાં આજ, હો રે હડીલા૦	૧૯
મેઢ વસા મજાતરડે જાણ, હો રે હડીલા૦	
આવે કરઅંબુલિમાં ઘણી ઘણ, હો રે હડીલા૦	૨૦
હું મૂકું નિરાયા વારંવાર, હો રે હડીલા૦	
કયે કર્મે લખ્યાં આંડાળવરજાર, હો રે હડીલા૦	૨૧
જેણે પંચા બલિદાનકેરા હાર, હો રે હડીલા૦	
તે મારા મસ્તકબૂધાણ વગી સાર, હો રે હડીલા૦	૨૨

એમ વારંવાર કરે પોકાર, હો રે હડીલા ભૂમુર.	
નવ ખાયપીએ મુણે હોકાર, હો રે હડીલાં	૨૩
ગદ્ય ઉંધ મારી નાસી ગાડ બાર, હો રે હડીલાં	
મારા પર કોખ્યો શાથી પ્રભુ સાર, હો રે હડીલાં	૨૪
કૌશિકમુનિ ! વિત્યા માસ બાર, હો રે હડીલાં	
તે તો બાર યુગ જેવા નિરધાર, હો રે હડીલાં	૨૫
એમ રાય વિધવિધ કરે પિલાપ, હો રે હડીલાં	
પછે તેને પ્રકટ્યો કેવો તાપ, હો રે હડીલાં	૨૬
તેનું કરું યથામતિ પરણન, હો રે હડીલાં	
મુણે તમે શ્રોતા વક્તાજન, હો રે હડીલાં	૨૭

વલણુ.

શ્રોતા વક્તા સાંભળો, સતિયાનું કેવું સત્ય રે;	
તિલપુર અસત્ય ન આચર્યું, છે ગરવી જેની મત્ય રે.	૨૮

કડવું ૨૪ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

પક્ષી કે' મુણ્ય નૈમિનિ તું'ય છ, પછે ૪૫નું ત્યાં થાતું શું'ય છ;	
એક સમય સૂતો થાક્યોપાક્યો છ, જોતાં રચના પડ્યો ઘણો ડાકો છ. ૧	

ઢાળ

ડાકો પડ્યો પ્રિયવિયોગી રાજા, જેનું શરીર કર્કશ બાણ;	
જેની ઘણે દિવસે આંખ મળી, પણ ન સ્વપ્ને મુખ વખાણ.	૨

૧ જન્મગરણાદિ સંસાર સ્વપ્નતુલ્ય છે, એવી વ્યંજના કરવાને હરિશ્ચં-
દ્રનું સ્વપ્ન વર્ણ છે: પક્ષી ૪૦—૨૫૪ છે. ૨ પ્રિયવિયોગી— પાદાસાંના
વિયોગવાળો.

- આધિવ્યાધિ સર્વ ટળી ગઇ, આવ્યું નાનું સરખું મોત;
ત્યાં દૈવકૃપાએ કે સ્મરણનાવાસે, પ્રકટી સ્વપ્નની જોત. ૩
- એવો વિચાર સ્વપ્ન થયો કે, ગુરુદક્ષિણા ન અપાઇ;
તે માટે દહાંતર ધરી મારે, દુઃખ બોગવણું અટવાઇ. ૪
- ગુરુદક્ષિણા લોપ કર્યાનું, એ પ્રાચશ્રિત સત્ય;
એવો વિચાર થયો સ્વપ્ના માંહે, ગરવી જેની ગત્ય. ૫
- વળી તેજ સ્વપ્નમાં એમ થયું કે, હું રહ્યો ચાંડાળણી પેટ;
તેના ઉદરે વસતાં નૃપ વિચારે, અહીંથી છૂટ્યે પામીશ વેઠ. ૬
- જો વેળો છૂટું તો પુણ્ય કરું હું, એવે થયો જન્મ તત્કાળ;
લોકે ચાંડાળખાળક તે કહ્યો, એણું સ્વપ્ન પામ્યો ભૂપાળ. ૭
- તેણે ધંધો લીધો હાથમાં, પિતા કરે તે કરણું કાર્ય;
આસક્ત થયો શવક્રિયા માંહે, તવ બૂદ્ધ્યો જાતિ આર્ય. ૮
- સાત વર્ષનો એમ થયો તે, એવે એક દિનનું શવ આવ્યું;
દિન નિર્ધન હોયે તે નવ જાણ્યું, તેણે કર લેવા મન ભાવ્યું ! ૯
- પણ તે વિષેએ માન્યું નહિ, ત્યારે દુઃખ દેવા તેને લાગ્યો;
તે પ્રાક્ષણાએ તે બાળક આગે, વિનયગુણને ત્યાગ્યો. ૧૦
- ચાંડાળખાળને કૌશિકમુનિનું, કૃત્ય કહ્યું માંડી આમ;
અહો પાપિષ્ઠ અશુભકર્મકારક, તું સુણ્ય કૌશિકનું કામ. ૧૧
- હરિશ્ચંદ્રે દક્ષિણા નવ દીધી, તેથી નૃપ થયો ચાંડાળ;
અહ્યા તું ચાંડાળ થઇ દિનધન ઇચ્છે, તે છૂટીશ કિંચે કાળ. ૧૨
- તેણે તે કાંઈ માન્યું નહિ, ત્યારે વિષે દીધો શાપ;
હે અધનોદ્યમ પડચ નરક માંહે, અધુના સેહે તન તાપ. ૧૩

૩ નાનું સરખું મોત—જીવ. દૈવકૃપા—(વક્રોક્તિ. અર્થાત્ જીવમાં પણ સુખ મળ્યું નહિ !) ૮ શવક્રિયા—મુદ્ધાં ઉપર કર લેવા વગેરે કર્મ. આર્યજાતિ—(હરિશ્ચંદ્ર પોતાની) ક્ષત્રિયજાતિ.

- એવું વચન વદનેથી નીકળતાં, ત્યાં દીડા લયાનક દૂત;
કરમાં પારા ગ્રહીને આવ્યા, તેથી સારાં સો એક જૂત ! ! ૧૪
- બળાત્કારે તેણે બાંધી લીધો, તે પાણુ જોયું દૃષ્ટ;
ખેદ પામી હા માતા ! હા પિતા ! એમ લાખી પાખ્યો અતિ કષ્ટ. ૧૫
- તે કાંઈ સુખ્યું નહિ યમદૂતે, નાખ્યો જઈ નરક માંય;
તેને તપ્ત તેલની પેણીમાં બોળ્યો, દુઃખ દુઃખ દીકું ત્યાંય. ૧૬
- ત્યાંથી કાઢી તેને કર્પતે કાપ્યો, જેનું આભિષ પડતું બોમ;
વળી ત્યાંથી તે દુખિયા નૃપને, નાખ્યો અંધતમસ જ્યાં નહિ સોમ. ૧૭
- તહીં તેને રૂધિરાદિકનું બોજન, કરવું પડ્યું નિરપાણુ;
હું આંડાજબાળક નરક પડ્યો છું, એવું નૃપને થઈ ગયું ભાન. ૧૮
- એ રીતે યમદૂતો બાળે, દિવસે દિવસે અધિક;
પચાવે ખેદ ને ક્ષોભ પમાડે, કોઈ જગાએ મારે ઢીક. ૧૯
- કાપે હણાવે અંગ અતિશે, કંઈક સળગાવે દહ;
ઠાઢે મારે તાપે ઊભો રાખે, કંઈક ઉરાડે વાયુમાં તેહ. ૨૦
- એવાં એવાં દુઃખ અનેક દેતાં, ત્યાં ગમે કેવું બાણુ.
એક દિવસ સો યુગશેો જાયે, એ તો કહી શકે અભાણુ ! ૨૧
- એવાં એવાં સો વર્ષ રહ્યા તે, મહાનરકની માંય !
તે યમદૂતોવડે સાંભળી, ઘણું કંપે ઊભો જ્યાંય. ૨૨
- એવે ફંક્યો તેને પૃથ્વી પડ પર, ત્યાં પિષ્ટાલક્ષક હુજો શ્વાન;
આકીકાઢેલા અજને ખાતાં, મૂક્યા એક માસે શ્વાને ખાણુ. ૨૩
- પછે તે ગર્દભ થયો, કરિ કીરા અજ બિડાણ;

૧૭ આભિષ—માંસ. સોમ—ચંદ્ર (નો પ્રકાશ). ૧૯ પચાવે છ—
તેનાં અંગને રાંધે છે, ખેદ પમાડે છે અને ક્ષોભ પમાડે છે. ૨૨ યમદૂ-
તોવડે—યમદૂતો પસેથી.

- કંક ને બલિવર્દ બકરો, દિગ્ કૃમિ જંતુ ભૂપાળ. ૨૪
- મતસ્ય કચ્છ વરાહ શાહુડી, કુકુટ કીર ચક્રવી જાત;
સારિકાને શૂડલો નૃપ, થયો ન કંઈ મળ્યાત. ૨૫
- પછે સ્થાવર વૃક્ષ વેલી થયો, ગુહમ ઇત્યાદિક સર્પ;
ચક્રુઃશ્રવાદિક સર્પ મહિ, તે પામ્યો જન્મ અખર્વ. ૨૬
- એમ જાત જાતના જીવતાણા, તેણે ધારણ કીધા દહ;
તે જાતિ જાતિના દુઃખમાં, થયો સંતપ્ત નૃપતિ જેહ. ૨૭
- એ રીતે કયોનિ ભટકતાં, પ્રસં થયાં સો વર્ષ;
ત્યારે કોઈક કાળે પોતાને કળી, જન્મ જોઈ પામ્યો હર્ષ. ૨૮
- એણું એણું દુઃખ ઘણું દીકું, વળી તે જન્મનું લાખું દુઃખ;
ધૂત રમતાં રાજ્ય કલત્ર હાર્યો, નાશી ગયું સહુ સુખ. ૨૯
- તે એકલો રહ્યો જાતોજાતે, ત્યારે નાશી ગયો વન માંય;
તે વનમાં તેણે હરિ એક દીઠો, મુખ ફાડી બેઠો ત્યાંય. ૩૦
- તે સિંહ આવી તેને ખાઈ ગયો, વળી જીવતો હુઓ તેહ;
તપ પત્નીનો શોચ કરવા લાગ્યો, મુખશું બોલ્યો એહ. ૩૧
- અહો તારા ! મુને દુખિયો મૂકી, નાશી ગઈ તું ક્યાંય ?

૨૪ કીશ—વાનર. અજ—બકરો. બિહાસ—બિહારો. કંક—ગીધ. દિગ્—
પશી. કૃમિ—જીવડો. ૨૫ કુકુટ—કૂકો. કીર—પોપટ. સારિકા—મેના.
શૂડલો—ચડો.

૨૬ ગુહમ—બોયું. ચક્રુઃશ્રવા—સાપ. અખર્વ—ખર્વ મળ્યા વિનાના—
અપાર. ૨૯ કલત્ર—ઝી. ૩૦ હરિ—સિંહ.

૩૧ જીવતો હુઓ ઇ—(ખાઈ ગયા પછી પોતાને જીવતા દેખવું એ
રાખમાં સંજવી શકે એવું છે).

વળી તેણે પુત્રવતી લહી પત્ની, તે કે'તી ગયા પતિ બાંધ.	૩૨
અહો સ્વામી ! શું ઘૂત રમ્યાનું, તમારે છે કામ;	
આ સ્ત્રી પુત્ર મહાદુઃખ પામ્યાં, હવે એવું ન રમશો સ્વામ.	૩૩
વળી ફરી ફરી તે નાસવા લાગ્યો, પણ દોઢી નહિ સ્ત્રીજન;	
પાછો સ્વર્ગમાંથી તે સ્ત્રીને નિહાળે, દીન સરખી રાજન.	૩૪
એકકારક રવ કરે રહી તે, કે' રક્ષો રક્ષો સ્વામીનાથ;	
વળી પાછો તે આ વિધિ દેખે, રડે સ્વસ્ત્રી ગ્રહી પુત્ર હાથ.	૩૫
નૃપતિને નાકમાંહી બોલાવે, કૈશિકે કહ્યું ધર્મને બાણ;	
એવામાં નાગપાશે નૃપ બંધાયો, જેની કુંઠિત ધઈ ગઈ વાણ.	૩૬
બાંધી રૂંધી ધર્મનિકટ લાવ્યા, તેણે કથ્યું કૈશિકકૃત્ય;	
તોપણ ત્યાં નવ લેશ જણાયો, દેશ અસત્યતણો સત્ય.	૩૭
એ જે જે જોયું નૃપે સ્વપ્ના માંહે, તે તે બોગવ્યું વર્ષ બાર;	
બારમું વર્ષ પૂરું થાતામાં, વળી યમદૂતે ગ્રહો નિરધાર.	૩૮
તેવામાં યમ કોપસ્વરૂપી, દોઢો નૃપે સ્વયંચક્ષ;	
તે કોપરૂપી યમ નૃપ શું બોલ્યો, સાંભળ આ એક પક્ષ.	૩૯
વારી ન શકાય એવો તું જાણે, છે વિશ્વામિત્રનો ક્રોધ;	
તે કૈશિક મુનિ તારા પુત્રને મારે, માટે માન્ય તું મારો બોધ.	૪૦
આટલા નૃપ હુઆ અવનિ, તે નહોતા તુજ જેવા;	
દક્ષિણા આપી ન આપી તેમાં શું, સાથે સધાય જેટલી સેવા.	૪૧

૩૨ વળી ૪૦—વળી સ્વપ્નમાં પોતાની પત્નીને પુત્ર સદિત દેખે છે અને તે પત્ની તેને કહે છે કે હે બાંધ રૂપ પતિ તમે ગયા અર્ધાત્ અમારું રક્ષણ કેમ કરતા નથી. ૩૬ નાકમાંહી—સ્વર્ગમાં. કુંઠિત—જડ.

૩૭ દેશ ૪૦—ત્યાં પણ તેમાંમાં અસત્યનો દેશ જણાયો નહિ એ સત્ય છે. ૩૯ કોપસ્વરૂપી—વિશ્વામિત્રનો ક્રોધ જાણે મૂર્તિમાન યમ થયો દોષ તેવે. ૫૬—તરફ. એક તરફની હકીકત સાંભળ્ય.

- સત્યવાદીની તારે છાપ શે જોઈએ, જેથી પડે અતિ દુઃખ;
દક્ષિણા મારે દેવા નહિ કે', જો થાયે પલકયાં સુખ. ૪૨
- સત્યવડતા હું નથી કહે તું, તો મળે કલત્ર ને પુત્ર;
રાજ્ય રિદ્ધ સર્વે મળે, વળી મળે ઘર ઘરસૂત્ર. ૪૩
- સ્વપ્નામાં નૃપ ઝંખી ઊડ્યો એમ, એ શું જોલો યમરાજ;
આપું કહી ડયમ અન્યથા જોલું, શે કરું અસત્ય હું કાજ. ૪૪
- સુખ અંતે દુઃખ દુઃખ અંતે છે, સુખ સુણો ધર્મરાય;
માટે મારે સર્વ વિમતું દેવું, કે'વી ન મુખે નાય. ૪૫
- ત્યારે જોઈ આણી ધર્મ કે' પાપી, જા પડય મૃત્યુગોક;
તારે કર્મે અવશેષ રહ્યું તે, જોગવ્ય આણી શોક. ૪૬
- જો દહતર ગાંઠ હૃદમાં રાખીરા, તો થારે કલ્યાણ;
નહિ તો આ નરક માંહે પચીરા તું, માન્ય મારી સત્યવાણ. ૪૭
- નિશ્ચે તું કૌશિક કદી ન છોડે, જા જા પરો મૂઠમત્ય;
એમ ખરું જોડું સમજાવિયું છે, પ્રોઠી જેની પત્ય. ૪૮
- એવે જારમું વર્ષ પૂરું થયું, આવ્યો દુઃખના અંત;
તેને યમદૂતે નાખ્યો પૃથ્વી, જાણે પડ્યો ભૂમિ મહાંત. ૪૯
- યમલોકથી હું પૃથ્વી પહોંચું, એવો ભય પેઠો મન માંય;
હુણકીછળકી જાગ્યો રાજા, અરે ! આ શું કહેવાય ! ૫૦
- આ દુઃસ્વપ્ન કયમ આવ્યું મુજને, તેનું કરવા લાગ્યો ધ્યાન;
શાપી આવ્યું એ કેમ થયું, તેનું થાય ન કંઈ અનુમાન. ૫૧
- પછે વિચાર્યું કંઈ એ કૂડું, દાઝ્યા ઉપર એ લુણ;
જેનો પાર પમાય ન એવું જોયું, આ તે કર્યું કોનું ઝણ. ૫૨
- કીક સ્વપ્નામાં જે જોયું તે જોયું, પાણી પીત્યાં મારાં જાર વર્ષ;
એવી ભ્રાંતિ જ્યારે થઈ જૂપતિને, ત્યારે પૂછે સાચીને કરી સ્પર્શ. ૫૩

તેમાંના જે બહુ મતિવાળા, તે લાગ્યા નહિ વિશ્વાસ;

આહા ઇહી કરવા લાગ્યા, નૃપતિ કેરું હાસ.

૫૪

કેટલાક કે' ના નથી વીત્યાં, કહે કેટલા હાય;

એકું મુણી નૃપ મહાકુખ પામ્યો, પણ ત્યાંથી ક્યાં જાય.

૫૫

આખર મુરને શરણ ગયો તે, બોલ્યો મુખથી બોલ;

હે દેવલોક મારું રક્ષણ કરજો, વળી મારી તારાકેશી તોલ.

૫૬

બાળકનું ભદ્રબુધુર કરજો, કરું ધર્મદેવને હું પ્રણામ;

વિધિહરિને નમું હું લાવે, પરાવર શુદ્ધ રૂપ મારું નામ.

૫૭

સર્વથી જૂના વિકાર પિના, અહો મણુ પરગેશ;

પાગે લાગું હું બૃહસ્પતિ, નમું શિરસાષ્ટાંગે મહેશ.

૫૮

એમ નમન કરી દેવને, પછે લાગ્યો કરવા કામ;

આંડાળવૃત્તિને અનુસર્યો, ભણ મુખે શ્રીધનશ્યામ.

૫૯

વલણ.

શ્રી ધનશ્યામનું સ્તવન કરી, નૃપ મૃતકનાં લે ચીર રે;

શું વિષ મેમાનંદ વર્ણવે, જે અમળ આડગ મહાધીર રે.

૬૦

કંકણું રથ મું.

સામેરી દેશીશ્વર.

ગયું રાજ્ય ગયું રાજ્ય ગયો પુત્ર, દા'ડો દુઃખ ધખધખ્યો રે;

સાંભળ પક્ષી કે' જૈમિનિ તુંય, નૃપ જોઈ શું ભણ્યો રે. ટેક. ૧

જ્યારે નિવૃત્તિ પામ્યો સ્વમંગલ, ત્યારે હતો તે થયો રે;

પામી સ્મૃતિઓ સર્વે નાશ, મલિન અંગ થઈ ગયો રે. ગયું રાજ્ય ૦ ૨

કાળો કુળડો હાથમાં ડાંગ, જાતી આલ્યો ઝટપટો રે;

ઉઘરાવે મૃતકનાં દાણુ, કરે ઘણી લટપટો રે.	ગયું રાજ્ય ૦ ૩
ન સંભારે પદ્મિની પુત્ર, ઉત્સાહ સહુ ગયો રે;	
ગયું રાજ્ય જેતું અવિધાર, સ્મશાનવાસી થયો રે.	„ ૪
હવે એક દિનનો સમા જોગ, ઘરાને શો બન્યો રે;	
કરે દિજ ઘરનાં સર્વ કાર્ય, જેને પિતાશ્રી ગણ્યો રે.	„ ૫
રમે પાસે નાનરો બાળ, સુખ જોણે જોગવ્યાં રે;	
તે એકું અણકું ખાય, જોણે જોગ જોગવ્યાં રે.	„ ૬
લાગે ભૂખ ત્યારે જીએ પેટ, જાયે માતા કને રે;	
દીન થઈ માગે ઘણું માન, કુધારથી જો બને રે.	„ ૭
તારા જાયે માતાની પાસ, કે' બાળક ભૂખ્યો થયો રે;	
કરે હરફોડા તરફોડા તેહ, પૈભવ જેનો ગયો રે.	„ ૮
નવ સમજે નાનો બાળ, રડે ખાવા કારણે રે;	
ચુંટે કેશ પછડે કર પાદ, માતા પડે ધારણે રે.	„ ૯
આવે દયા ભટાણીને કોઈ વાર, ત્યારે આપે ખાવા રે;	
તે તો જૂંટી લે ભટણ સાર, રહ્યું હવે કંઈ બવા રે.	„ ૧૦
એમ રડી રડી થાકે બાળ, મરી જાયે ભૂખડી રે;	
જે જમ્યો પૂરાં પકવાન, મુખ માગી સુખડી રે.	„ ૧૧
તેને ટાઢો શીજો કો'યો ભાત, તે પણ મળતો નથી રે;	
લાગ્યું હૈયામાં તારાનું દુઃખ, તે યુઃ કહું કથી રે.	„ ૧૨
પડિયાં આંટણુ પગને હાથ, કુધા લાગી ઘણી રે;	
નથી માત પિતા પતિ સંગ, કે જોણે મારી ગણી રે.	„ ૧૩
તેમાં જીએ તે પુત્રનું દુઃખ, સુખ ગયું સ્વામીનું રે;	

૬ જોગ—સયોગ. જોણે સુખના સયોગ જોગવ્યા (એકલા કર્યા છે).

અર્થાત્ જોણે પૂર્વે સુખ દીઠાં છે. ૭ કુધારથી (કુધાર્ત) —ભૂખથી પીડા-મશે. ૮ ધારણે—અર્થાત્ મૂર્છામાં.

- સુણે શર સમા ઘણા બોલ, (કરે) સ્મરણ બહુનામીનું રે. ગયું રાજ્ય ૦૧૪
તેની ચળાવવા વૃત્તિ વિષ, ઉપાય આઝા કરે રે;
કર્કું હોય સીધું સટ કામ, તદપિ કોપે ભરે રે. " ૧૫
- માપે આણુમાપકેરી ગાળ, કપે નારી અવનવી રે;
પણ મન સત્ય એહ સુખદાય, કવન શાં કવે કવિ રે. " ૧૬
- જ્યારે થાક્યો દેતાં કુખ દિન, ત્યારે મતિ નવી કરી રે;
કેળગર્ભ સમે થયો રક્ષ, તે બાળક ધરી રે. " ૧૭
- દેવપૂજનકેરે માટ, પ્રુષ્પે વીણે પ્રેમદા રે;
રમે કુસુમસમૂહની માંય, બાળક થઇ મહામુદા રે. " ૧૮
- રમતો રમતો ગયો તે બાળ, કેતકી પાસ કારમો રે;
જેને લોહ પનોતી ઉર, બેઠો રાહ બારમો રે. " ૧૯
- થાયે દુર્લભ સુર્લભ જાણ, તેવી લહી કેતકી રે;
અતિ નીચાં લહી થડ બાળ, ચઢવા કરી મન વકી રે. " ૨૦
- પડ્યો પણ અઢ્યો ઉપર બાળ, લેવા પડવ કેવડો રે;
કું કું કરી ધાયો નાગ, શે કહું હતો કેવડો રે. " ૨૧
- હતું પ્રાણહરણ જેવું રૂપ, પછે કહો શું કહું રે;
દંશ્યો કરઅંગુષ્ઠે કરાળ, હતું નોતું હું લહું રે. " ૨૨
- પાડી ચીસ મહાવિકરાળ, પડ્યો પૃથ્વી અટ લઇ રે;
સુણી ધાઇ આવી કને માત, કપોલે કર દઇ રે. " ૨૩
- પડ્યો પુત્ર યમો તેજ હીન, લહી પડી માવડી રે;
ત્યાં ગાળ દેતો આવ્યો વિષ, શે વાર લાગી આવડી રે. " ૨૪
- તેણે મુખે દીઠો કને પુત્ર, કે અતિ આનંદિયો રે;
હતો એ માંય એને સ્નેહ, હવે નિર્જે એ કિયો રે. " ૨૫

૧૪ શર—તીર. ૨૨ કરઅંગુષ્ઠે — હાથને અંગૂઠે. ૨૩ કપોલ—

- એમ વધે ન પામ્યું મન શાંત, કૌશિકનો ભાઈ હતો રે;
કર્યો છૂટા દંડનો પ્રહાર, યમ સું થયો હતો રે ! ગયું રાજ્ય ૦ ૨૬
- વળી મૂર્છા ઊડી તારા નાર, નમન કર્યું આપને રે;
મારા પુત્રને દંડ્યો નાગ, જૂઠી તેથી આપને રે. " ૨૭
- હવે આને સ્મશાનની માંય, લઈ હું ક્યમ જઈ રે;
ત્યારે દિવસ કે' તારા ભોગ, નદી નાખ્ય હું લહું રે. " ૨૮
- આપું ખાવાને બોલાવું વિપ્ર, મૃતક ઉચકાવવા રે ?
જા નાખી આવ્ય વે'લી તું નાર, નથી કે બોલાવવા રે. " ૨૯
- તોય ઊઠે ન તરણી ત્યાંય, શોકે ઘઈ આકુળી રે;
તેને મારી છૂટે પાષાણે, વામા વપુ બ્યાકુળી રે. " ૩૦
- પછે બાળક નાખી ખાંધ, ચાલો સ્ત્રી ઝટપટી રે;
નથી મૃતકના ઉચકનાર, દશા એવી ઝટપટી રે. " ૩૧
- લે મૃતક વિસામો એક, ચઢે જ્યારે પાલખી રે;
આ તો કરતું વિસામા અનેક, ગહન ગતિ ના લખી રે. " ૩૨
- નહિ ચાર કે દસ વે'નાર, પ્રશ્ન નથી પ્રકળે રે;
એકે નાખ્યો ન સ્કંધ મોઝાર, લખ્યા લેખ ક્યમ ટળે રે ! " ૩૩
- એવી દશાએ તારા નાર, આવી સ્મશાનમાં રે;
પુત્રમેમે જૂઠી પિતાવેણુ, દેવા દાહ દાનમાં રે. " ૩૪

૨૬ કૌશિકનો ભાઈ—કૌશિક જેવો ક્રોધી (દુષ્ટ). ૩૦ વામા—સ્ત્રી.
વપુ—દેહ. ૩૨ લે ઇં—જ્યારે મૃતક (શય) પાલખી (દાહડી)માં ચઢે છે
ત્યારે તે એક વિસામો (ચક્રુ હોય ત્યાં આગળ) લે છે; પણ આ તો સ્ત્રી
ચાકતી ત્યાં શયને ઉતારતી, એમ અનેક વિસામા થતા હતા.

૩૩ સ્કંધ—ખાંધ—ખમો. ૩૪ પિતાવેણુ—' નદીમાં નાખી આવ્ય '
એવું. દેવા ઇં—શયને દાહ રૂપી દાન આપવાને માટે.

આવી મૂક્યો ગંગાતટે બાળ, ગઈ કાષ્ટ યોજવા રે;
કોચે મૃતકને ફેડા ગીધ, રહી રાખ ચોળવા રે. ગયું રાત્ર્યં ૩૫
તેને મારો છંટે ઉરાડે નાર, કરે કાષ્ટ એકઠાં રે;
કા કા કરી આવિયા કાક, થયાં પક્ષી બેગડાં રે. " ૩૬
જેમ તેમ મેળવી કાષ્ટભાર, ચિતામાં નાખતી રે;
મુત નવરાવી ગંગામાં, દીનપણું દાખતી રે. " ૩૭

વલણ.

દીનપણું અતિ પીન દાખે, ભાખે યું ભવથી બળી રે;
વિમળન તે ક્ષિપ્ર કે'શે, રે'શે હરિ હૃદયે મળી રે. ૩૮

કંડવું ૨૬ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

લઈ પુત્ર ઉત્સંગે રડે અપાર છ,
દુઃખે સોસવાયલી નિરધાર છ;
મુદ્રા મ્હાનપતી છે ઉદાસ છ,
રજે ભરાયા કેશ નિરાસ છ. ૧
હા વત્સ ! હા પુત્ર ! કુમાર છ,
શે ન ખોલો વા'લા સુકુમાર છ;
અહો રાજન્ તમે ગયા ક્યાંહી છ,
દુઃખ દુઃખ જોડ જ્યાંહી ત્યાંહી છ. ૨
આ પુત્ર પૃથ્વી પર નવ મૂક્યો છ,
રમતા પૃથ્વી પર જેને દુક્યો છ;

તે સર્પદંશે પડ્યો પૃથ્વી ઉપર છ,
 તેને કયમ ન જીઓ તમે નૃપવર છ. ૩
 એવા વિધ વિધ કરે વિલાપ છ,
 ઝટ જાવાનો જેને સંતાપ છ;
 એવે ધુરકી આવ્યો રાજાન છ,
 ન્યમ રડે મરાણ પોકે મોટો સ્થાન છ. ૪
 વાધી આશા નૃપચાંડાળને એવી છ,
 મળશે વસ્ત્ર વિલપે કોઈ દેવી છ;
 ગયો ધર્યો ધર્યો તેની પાસે છ,
 દીઠી બેઠી નારી ત્યાં ઉદાસે છ. ૫
 સ્વભી કરે બેઠી વિલાપ છ,
 તેણે જાળખી ન જાતે આપ છ;
 તેનું કારણ પણ છે એવું છ,
 કાંકે કબ્બે ઘણું દહે સેવ્યું છ. ૬
 ઘણા પ્રવાસે ઘણા શ્રમે છ,
 ગયો નવરંગ જાળખે ક્યમે છ;
 તે રાજપુત્રીએ પણ તેને ત્યાંય છ,
 ન જાળખ્યો જાયો જૂદા ન્યાંય છ. ૭
 જેના સુંદર કેશ કપોળ વિશાળ છ,
 કોમળ ગાત્રે હર્યા મૃદુ મૃણાલ છ;
 તે સર્વાંગે જટાથી ભરિયો છ,
 દૈવે શુક્રદ્રુમશો દહ કરિયો છ. ૮
 જેને જાળખે નહિ પ્રભુ જાતે છ,

પછે વામા ઝાળખે ક્રેધ વાતે છ;

એવે નૃપે નયેા મુએલો બાળ છ,

મહા મનોહર અંગ રસાળ છ.

૯

નહિ સત્તતંતુએ વીંટયો જાણ્ય છ,

ડશ સર્પે વદ સ્ત્રી વાણ્ય છ;

એવો સુત નેધ મકટયો ખેદ છ,

નૃપ અંગે થયો પ્રસ્વેદ છ.

૧૦

નેથું તેનું કંશે મંડિત મુખ છ,

નેધ ઉચી ભૂકટિ પામ્યો દુઃખ છ;

ગ્રીવા શંખ સમાને રાજે છ,

લાંબા સ્થામ કંશે અતિ વિરાજે છ.

૧૧

ન ઝાળ્યા ન ચાળ્યા જાણુ છ,

તદપિ કરે કંશનાં કોણુ વખાણુ છ;

છે કમળપત્ર સરખાં નેત્ર છ,

ભિંબકૂળ અધર શું ગોહનું ક્ષેત્ર છ.

૧૨

મુખ થઇ ગયું પો'ણું મરણે છ,

દૂધિયા દાત દીસે પડ્યો ધરણે છ;

નાખી ચાર દાઢ દિસે મહામુંદર છ,

દીસે ચાર વેંતનું અંગ મનહર છ.

૧૩

ગાળ માટલી નેથું છે મુખ છ,

નેધ દીર્ઘબાહુ જાયે દુઃખ છ;

છે ચાર રેખા ને મત્સ્યાકૃતિ છ,

- યવચિન્હવાળા કરની મહાગતિ છ. ૧૪
- સામુદ્રિક લક્ષણવાળી શિરાઓ છ,
તેણે યુક્ત પાદવાળા ક્યાં જાઓ છ;
તારી ત્વચા છે મા'મનોહારી છ,
ત્રિવલી નિરખી ત્રિવેણી સમારી છ. ૧૫
- એવા બાળને જોઈ મરેલો છ,
દર્શ્યો નૃપ અંગમાં અતિ ડરેલો છ;
રે આ નૃપબાળકશો છે કુમાર છ,
ક્યાં તેને લઈ ગયો કાળ કરાળ છ. ૧૬
- આ તેની માના યોગામાં સૂતો છ,
ધમિ કે'તાં રોહિતાશ્વ અંતર ખૂલ્યો છ;
મારો કમળનેત્રાણો બાળક આવો છ,
ક્યમ આ બાળક મન મુને લાવ્યો છ. ૧૭
- હાં હાં જો યમે કર્યું ન હોય ફર્યું કર્મ છ,
તો આટલી વયનો બાળક હોય પર્મ છ;
હોય આવા રૂપનો ને આવો છ,
માટે મુને મોહો મોહ ઉપજાવ્યો છ. ૧૮
- એમ કર્યું મન તેણે સમાધાન છ,
જોતો ઊભો વિદ્યપતી નારી મહાન છ;
રાજપત્ની યોલે મુખ આમ છ,
કયા પાપ યોગે કથળ્યું મારું કામ છ. ૧૯
- કયા પાપે દુઃખના કુંગર પડ્યા છ,

૧૪ સામુદ્રિક લક્ષણ જુઓ છે: છે ઇ-૨૫૯ છે. રેવા-રેખા (લીટી). મત્સ્યાકૃતિ-માંડલાની આકૃતિ. યવચિન્હ-જવનું ચિન્હ. ૧૫ શિરાઓ-નસા. ત્રિવલી-પેટની ત્રણ કરચલીઓ. ૧૭ અંતર ખૂલ્યો-મનમાં ખુલ્યો-ચિંતા કરાવી.

- કયો વિધિએ ઘાટ ના ઘડિયા છ;
હા નાથ ! અહા મહારાજ ! છ,
શે ન નિહાજો કુખણી આજ છ. ૨૦
ક્યાં રહ્યા ન જુઓ મારી ભાજ છ,
ન મારું કુખ જુઓ દયાજ છ;
ન કરો મારી આસનાવાસના છ,
યાઓ મકટ સમ તમને આશના છ. ૨૧
ગયું રાજ્ય સગાં ને સુહૃદ છ,
સ્ત્રીપુત્રવિક્રય સાધ્યું મૂરત છ;
અહો કૂર દૈવ તેં શું નથી કીધું છ,
કયું કુખ હરિશ્ચંદ્રને નથી દીધું છ. ૨૨
આ વચન સુણી નૃપ ચાંડાજ છ,
સન્મન્યો સટપટ્યો ત્યાં તત્કાજ છ;
અરે આ શું સુંદર સ્ત્રી છે મારી છ,
આ સુત મારો શું જૂપ ભારી છ. ૨૩
રે રે શણે મુજો એ જાજ છ,
(એમ) શોચવાજો થયો ભૂપાજ છ;
એજ શૈળ્યા ને એજ પુત્ર છ,
આજ મારું ઉજડ થયું ઘરસૂત્ર છ. ૨૪
એમ કહી રૂદન કર્યું મહાગાઠ છ,
વંશયો કર્વતનો ઊભો વાઠ છ;
પડ્યો મૃત્તિય તથા પૃથ્વી માંચ છ,
કે જોયું નારીએ ઊઠી ત્યાંચ છ. ૨૫
રે રે શ્વપચણવાજો મારો સ્વામી છ,
એથી દૂણું કુખ તે દયિતા પામી છ;

થઈ પીડિત ન પીડા સે'વાઈ જ,
મૂર્છા પામી મહિલા મોવાઈ જ.
કેટલેક સમે પામ્યાં તે ચેતન જ,

૨૬

(૫૩૪) શોકસાગરમાં ડૂબ્યાં મહાધન જ;

નૃપ બોલ્યો હા સુત ! મુકમાર જ,
નેત્ર નાસા બૃકટિ વિશાળ જ.

૨૭

કેશે ભરાયલું મુખ તારું જ,
કેમ હૃદય ચીરાય ન મારું જ;
પોતાની મેળે આવી મારી નિકટ જ,

બાપ કોણ કે'શે ! દિન વિકટ જ !

૨૮

હું મીતે આલિંગન દધશ કોને જ,
કોને વત્સ કહીશ તું જોને જ;

લાગી તારે ઘૂંટણિયે પીળી રેણુ જ,

ન થાઈ મલિન, માગે કોણ વેણુ જ !

૨૯

તું મારા અંગ પ્રત્યંગે થયો ઉત્પન્ન જ,

કરે મારું હૃદય તું નિત્ય પ્રસન્ન જ;

તેવા પુત્રને વેચ્યો મેં જાતે જ,

હલકી વસ્તુ ન વેચાય વાતે જ.

૩૦

રે પ્રથમ રાજ્ય ને દ્રવ્ય મારું લીધું જ,

પછે દૈવે સર્પરૂપે દુઃખ લીધું જ;

૨૬ શ્વપચપણુવાળો—ચાંડાળપણુવાળો. દૂણું—અમણું. મહિલા—ત્રી.
મોવાઈ—મોહ પામી ગઈ. ૨૭ મહાધન—(શોકસાગર). નાસા—નાક.

૨૮ લાગી ઇ—ઘૂંટણે ચાલવાથી તારા ઘૂંટણે વળગેલી પીળી રંગ-
વડે હવે હું મેલો યદ્યપિ નહિ ! ૩૦ અંગ પ્રત્યંગે—અંગોઅંગથી—દરેક
અંગથી.

જોઈ દૈવ સર્પે ડરોલો આ સુત છ,

રે રે દૈવ તું મહાઅદ્ભુત છ.

૩૧

થયો છું ભયાનકં વિષે અંધ છ,

કયા કર્મના બંધાયા બંધ છ;

એમ કે'તાં પ્રસયો પ્રસ્વેદ છ,

ગદગદ વાણી થઈ ઉપન્યો ખેદ છ.

૩૨

(પછે) આલિંગ્યો મૃતબાળને ભૂપ છ,

પડ્યો નિશ્ચેત થઈ અનુપ છ;

હવે ત્યાં નારી કરતી શુંય છ,

તે યથામતિએ ભાખું હુંય છ.

૩૩

જણ્યો જનનીએ શૂરોપૂરો છ,

દાતા ભક્તમાં નહિ અધૂરો છ;

વલાણુ.

નહિ અધૂરો ત્રણે વાતે, હરિશ્ચંદ્ર મા' ધીર રે;

રે પડતા પર પાડુ સહી, છે દૈવ વસમો વીર રે.

૩૪

કડકું રૂમું.

રાગ કેદારો.

રાજપત્ની કે' આજખું આને, મને મતિ દીધી ભગવાને;

એ તો એજ નિશ્ચે થયો મનથકી રે.

૧

પુરુષપંચાનન જોવો એજ, સુમન મન મોહકારી લલ્લો મેંજ;

ચંદ્ર હરિશ્ચંદ્ર આજે ન રે' ટકી રે.

૨

૩૨ વિષે—ઝેરવડે. ૨ પંચાનન—સિંહ. સુમન છં—સુમન(દેવ)ના મને આનંદ પમાડનાર (યશાદિક કરીને). અથવા સુમન(પુષ્પ)ની પેઠે મનને આનંદ પમાડનાર.

હાળ.

- છે ચંદ્ર જેવો હરિશ્ચંદ્ર એ, એમાં નહિ મીનમેળ; ૩
 શી ઉચ્ચ નમતી નાસિકા, કુંદનકળી દંતની રેખ.
 એહ પ્રખ્યાતા એહ જ્ઞાતા, એહ છે હરિશ્ચંદ્ર;
 શે પુરુષેશ્વર પધારિયા, સ્મશાનમાં મહામદ્ર. ૪
 એમ વિધ વિધ વિચારતાં, ચૂકી સુત સામેની દબ્દ; ૫
 પૃથ્વી પડ્યો પતિ લાળતી, કામિની પામી કબ્દ.
 શોકસાગરમાં ડૂબી છે, એવે પતિ જોયો પાસ;
 છે તેહ વળી સ્મશાનમાં, પડ્યો પૃથ્વી થઇ ઉદાસ. ૬
 એમ સ્વામી સુત સંબંધી તાપે, તપી રહી તન્વંગી;
 એવે અનિદિત આંડાળકેશે, કરદંડ જોતી જંગી. ૭
 આ દંડ શ્વપચ ધારતા, તે કયમ ધર્યો પતિ હાથ;
 એમ વિચારી ભવ્યનયની, લટી પડી પૃથ્વીસાથ. ૮
 પછે રેતે રેતે સંજા પામી, આમ ઉચરી વામ;
 હ નિર્દય દૈવ તુને ધિક છે, શે કયો આવો સ્વામ. ૯
 મર્ષાદા વિહોણો નિંદ તું, કયમકે કયો નૃપ આંડાળ;
 તેં ઇંદ્રવૈભવ લેઇ લેતાં, ન કરી દયા વિકાળ ! ૧૦
 હે દૈવ તેં એતું રાજ્ય લીધું, કયો સુહૃદ્ગનવિયોગ;
 શ્રીપુત્ર વેદાભ્યાં છતાં, ટાળ્યો ન ભવનો રોગ. ૧૧
 સંતોષ નવ થયો એટલે, તેથી કયો નૃપ આંડાળ !
 અહો રાજન મહાદુઃખવતી છું, કયમ ન લેતા સંભાળ. ૧૨
 પૃથ્વી પરથી ઊડ્ય પ્રિયે, ખેડ ખર્ચકે જાણ;

૪ મહામદ્ર—અતિ ગંભીર. ૭ તન્વંગી—નાચ્છુક દસરીરવગ્નો. અનિદિત—
 વખાણવા યોગ્ય. કરદંડ—રાયમાંની લાકડી. ૮ શ્વપચ—આંડાળ. ભવ્યનયની—
 શોભાપમાન આંખોવાળી. ૯ સંજા—એતના. ૧૦ ઇંદ્રવૈભવ—ઇંદ્ર સરખો
 વૈભવ.

- મલ્લુ એમ કેમ કે'તા નથી, વદા વદા મુખ વાણ. ૧૩
- ભૂ'તિ હું નવ લહું, તમ છત્ર ધરાતું સીશ;
મુવર્ણુઝારી ચામર વ્યજન, ક્યમ ન દેખું આ દિશ. ૧૪
- શો વિધાતા વાંક પડિયો, કે દીધો આવો દંડ;
આગે સેવકે સર્વ ચાલતા, જે છત્યા નૃપ નવખંડ. ૧૫
- અંગવસ્ત્રે અવનિ પરની, વાળતા ધૂળ ભૂપ;
એને સ્વચ્છ ઠરી બેસાડતા, ક્યમ તે ફરે અહીં કુરૂપ. ૧૬
- આ સ્મશાન છે શું દૈવ ન જાણે, જ્યાં ઓપરીની નહિ ઓટ;
પડ્યાં ઘડાકેરાં કાચકાં, કાઢે ભૂત ભૈરવ દાટ. ૧૭
- શબના નિર્માલ્ય સૂત્રથી, ઢંકાયલું દેશે જાણ;
એવું પરમ દારૂણ સ્મશાન આ છે, ક્યમ રહે દહે પ્રાણ. ૧૮
- વસાથી રસ નીકળી, જેણે કરી અઙ્ગકૃત ભોમ;
એ સૂકો રસ મહાગંધુ મારે, ન બુજે સન્મુખ સોમ. ૧૯
- રક્ષામાં વન્હિ રહેતો, જેણે બાબ્યાં અર્ધા હાડ;
તેમાંથી મહાગજ્જ નીકળી, નહિ રમ્ય દ્રુમ કે નહિ પાંડ. ૨૦
- ગીધ શૃગાલાદિને સ્વરે, નાકાં કુદ્ર પ્રાણી જય;
જ્યાં ચિતાધૂંઝે દિશાઅંતર, મેશશાં લેવાય. ૨૧
- અહીં ભક્ષ્ય મળશે મૃતકનું, એમ લહી નિશાચર હરખાય;
એવા સ્મશાને પીડા પામ્યો, ફરે છે મહાશય. ૨૨
- એ પ્રમાણે વદી મુખથી, મહાશોકકેરું પાત્ર;
પછે નૃપપત્ની નૃપ ગળે બાઝી, જેનું ગળથું સુંદર ગાત્ર. ૨૩

૧૪ વ્યજન—વીંજણે. ૧૮ નિર્માલ્ય—શરીર ઉપરથી ઊતરેલા.
ઠરી—વાળથી. દેહ—દેહમાં કે દેહ અંતે પ્રાણ.

૨૦ મજ્જ—હાડકાંમાં રહેલી ચરબી. ૨૧ કુદ્ર—હલકાં. ધૂંઝે—ધૂમાડાથી.
દિશાઅંતર—દિશાઓના વચલા ભાગ—અર્થાત્ સર્વત્ર.

૨૨ નિશાચર—રાત્રે ફરનારાં પ્રાણી. અથવા ભૂત, રાક્ષસો, વગેરે. પીડા
પામ્યો—પીડા પામેલો.

- પીડિત રવે પોકારતી તે, કરી ત્રિવિધ વિલાપ;
પત્ની પતિને એમ ભાળે, આ તે સ્વપ્ન કે સંતાપ. ૨૪
- મહાભાગ્ય ! માનો જેમ જેવું, વદો તેવું નાય;
મુજ મન મહામોહ પામે, શું સાચું નથી સાક્ષાત. ૨૫
- ને હોય સાચું તો કહું હું, નથી રહ્યો ધર્મજ કાંઈ;
નથી સાચતા એમાં રહી, નથી માલ પતિ ! એ માંહી. ૨૬
- તેમ દ્વિજસુર પૃથ્વીકેરા, પાલનમાં નથી ધર્મ;
અનૃસંસપણું સત્ય આર્જવ, વિષે નથી શુભ શર્મ. ૨૭
- ને ધર્મ હોયે એહમાં કે, શર્મ હોયે સ્વામ;
તો દુઃખ તમને કેમ આવે, નવ કર્યું કહું કાગ. ૨૮
- એવાં વચન મુણી સતીકેરાં, નિઃશ્વાસ નાળે રાય;
કુંઠિત વાણીએ સર્વ ભાષ્યું, ક્યમ થરી નીચની કાય. ૨૯
- એ સાંભળી રડતી સતી, નાખતી હિયણ નિઃશ્વાસ;
પછે પુત્રમૃત્યુકેરું કારણ, ભાખી થઈ ઉદાસ. ૩૦
- કારણ મુણી ધારણ ટળી, નૃપ ગયો પુત્રની પાસ;
આલિંગી ચુંબન કર્યું મુખપર, પડ્યો પૃથ્વી ખાઈ ત્રાસ. ૩૧
- વળી ખેઠો થઈ બોલ્યો, હે નારી છું દય દીન;
હે લાલસા ઘણી લાલની, દુઃખ પડ્યું આવી પીન. ૩૨
- તો ગયો વા'લો પુત્ર જ્યાં ત્યાં, જવું આપણ બેય;
જઈ માગવી ભીખ યમની પાસે, તે નિશ્ચય નારી રય. ૩૩
- હે વરાંગી મુણો સાચું, ક્યાં મુઢી સે'શું દલેશ;
અરે કિંક દૈવ દુને કિંક છે, આ રહ નથી અવશેષ. ૩૪

૨૭ અનૃસંસપણું—સૌજન્ય. આર્જવ—સરળતા—સીધી રીતે વર્તવાનો ગુણ. શર્મ—શુભ.

૩૨ છું ધીન—આપણુ દય (બન્ને) દીન છું (છીએ). લાલસા—પ્રીતિ—રમેહ. લાલની —પુત્રની.

૩૪ અવશેષ—આટી. અર્પાત સઘળું વેચતાં આ દેહ પણ વેચ્યા વિ.

- છે કોણ અભાગી હું સમો, નથી મર્ણુમાં સ્વતંત્ર;
ચાંડાળને જણું પૂછવા, જુઓ જન આ જન્ન. ૩૫
- એમ ન કરતાં અગ્નિમાં પેસું, તો છે અન્ય જન્મે દુઃખ;
દાસ થઇ વળી અવતરું હું, હા ! ગયું શમણે સુખ. ૩૬
- બોલ્યું અબોલ્યું ને કરું તો, પડું નરકની માંય;
ત્યાં કીટ થઇ હું અવતરું, હા ! હું જઈ રે ક્યાંય ! ! ૩૭
- ન્યાં જંતુ કીટી ખાય મુજને, જેવું પડે પડે આમિષ;
વસા શોણિત સ્નાયુ આદિક, જેવી પડે ઉદિશ. ૩૮
- એવે પદાર્થે ભરી પૂરી, વૈતરણી નદી નામ;
તે માંય પડવું પડે મારે, (તવ) હવે શું કરું મહાધામ. ૩૯
- વળી અસિપત્ર કાનન વિષે, ચલાવે ચમદન;
હું રૌરવ નરકકંડે પડી, વળી અવતરું થઇ ભૂત. ૪૦
- છું દૂષ્યો દુઃખરૂપી સાગરે, વળી ક્યાં પડું નરક નિદાન;
માણી માણ ત્યાગે સુખ લહે પણ, પડે બોગવડું વિધાન. ૪૧
- અરે એ વિચારી હું શું કરું, તૂટી ગયો વંશનો તાર;
મહાવેંતા જળપ્રવાહમાં, દૂખી ખાધો પુત્રે માર. ૪૨
- તે જેજ તદપિ નવ મરું હું, કંકિ છું પરતંત્ર;
પણ શાસ્ત્રમાં એવું હશે નહિ, કે દુઃખી તેહ સ્વતંત્ર. ૪૩
- એમ તો નહિ હોય નિશ્ચે, પણ એવું સુણ્યું છે કાન;
કે કળે કૂટાચો જેહ માણી, તેને રહે ન પાપનું લાન. ૪૪

૩૫ મર્ણુમાં ઈન્—મરવાને માટે સ્વતંત્ર નથી. ૩૬ તેનું કારણ કહે છે: એમ ૪૦—સ્પષ્ટ છે. ૩૮ ઉદિશ—નદારી દિશા—નરકની દિશા. ૩૯ એવે પદાર્થ—એવા (પડ, માંસ, વગેરે) પદાર્થો.

૪૦ અસિપત્ર કાનન વિષે—તરવાર જેવાં પાંદડાંવાળા ઝાડના વનમાં.
૪૨ જળપ્રવાહ—(દુર્ભાગ્યરૂપી).

- શોકકષ્ટ આ મુત મરણે, જેવું રહ્યું વશી નિર્વાણ;
તેવું કાંઈ નથી તિર્યક્ વિષે કે, અસિપત્ર વન જાણ. ૪૫
- તેવું દુઃખ નથી વૈતરણીમાં, માટે મુણે સાધવી વાણ;
પુત્ર ચિતા પ્રદિપ્તાગ્નિમાં, હું તો હોમીશ પ્રાણ. ૪૬
- કંઈ અપરાધ કીધો તાહરો, તે ક્ષમા કરજે શામ !
હો હાસ્યવદની આજ્ઞા આપું, તું નિઃશંક આચર આમ. ૪૭
- જા દિનગૃહ મેં જ્યાંહી વેચી, વળી મુણ્ય મારું વેણ;
જો મેં દાન આપ્યું હોય કંઈએ, મખ કર્યા હોય મુખદણ. ૪૮
- જો ગુરૂજન સંતોષિયા તો, તે પુણ્યે પુત્રની સાથ;
તું મળે મુજને માનિની, પૂરે ઇચ્છા બોજોનાથ. ૪૯
- આ લોકમાં જે પુત્ર કાર્યે, ક્યાંથી હોઇએ એક;
એ કૃત્તેચ્છા પૂરી ક્યમ પડે, દૈવે ક્યો વતરેક. ૫૦
- હો દોષરહિતા ! હસિતવદની, તેહ પણ મહાસ્મિત;
હું માગું મહિલા તુજ કને, ધરી પ્રેમની પ્રીત. ૫૧
- હાસ્યમાં કે ગુપ્તસ્થાને, કદી વદો અઘટિત બોલ;
એ સર્વ ક્ષમા કરી રહો રાજ, તરૂણી ધારી તોલ. ૫૨
- હું રાજપત્ની છું સતી, નવ કરીશ એવો ગર્વ;
કોની અવજ્ઞા કરવી નહિ, સંતોષવા દિજ સર્વ. ૫૩

૪૫ શોક ૪૦—આ પુત્રના મરણમાં જેવું શોકનું કષ્ટ વશી રહેલું છે તેવું કષ્ટ કાંઈ તિર્યક્ (પશુપક્ષી આદિક)ની જાતિમાં કે અસિપત્રના વનમાં નથી, એ નક્કી છે. ૪૮ મખ—મગ.

૫૦ આ લોક ૪૦—આ લોકમાં પુત્રને અર્થે આપણે જે એક (એક-કાં) ક્યાંથી હોઇએ ? વતરેક (વ્યતિરેક)—વિનાનો. અર્થાત્ પુત્ર વિનાનો. ૫૧ દોષરહિતા—દોષવિનાની. મહાસ્મિત—અતિ ચોક્કસ હાસ્ય.

તેમાં જાણો અધિક એ છે, વધુ પૂજનિક શ્રદ્ધ;
છે દેવતુલ્ય ભૂસુર સઘળા, જે જાણે આગમ ધર્મ.

૫૪

વલણ.

આગમધર્મ લહે તે ધર્મધારી, જે આચરે તે દિન રે;
વિષ્ણુ પ્રેમાનંદ વર્ણવે, ઉગે ક્ષેત્ર તેવાં જીન રે.

૫૫

કંકુ ૨૮ મું.

રાગ મારૂ.

સાંભળો સ્વામી મારૂં વચન, હું છું સાધવી રે;
અહીં રહી જૂર દિનરાત, રે' જોડી લાધવી રે. ૧
યાશે અગ્નિ જાળવ્યમાન, ત્યારે અમો શું કરું રે;
દુઃખ ભોગવવાને અશક્ત, પડી પ્રાણ પરહરું રે. ૨
એ માનો નિશ્ચે મારા નાથ, દુઃખ સુખ ભોગવું રે;
ન શું નાક પતિ સંઘાત, જીગતી એ જોગવું રે. ૩
આવું સાથે પાછાં ભૂમિ માંય, બીજી ધ્યક્ષ નથી રે;
રાજા કે' વારૂ કીજે એમ, ઘટે તુને એ સતી રે. ૪
પછે સૂવાડી ચિતામાં સુત, ઓસાથે મહામતિ રે;

૫૫ બ્રાહ્મણપણાતું વિશેષ લક્ષણ બતાવે છે. આગમ ઇ—આગમ-
(શાસ્ત્ર)માં કહેલા ધર્મ લહે (જાણે) અને તે પ્રમાણે જે આચરે તે
ધર્મધારી દિન જાણવા. ત્યારે હમણાં તેવા કેમ નથી તે વિષે કહે છે: જોગ.
ઇ—જેવાં ક્ષેત્ર તેવાં જીન જોગે છે. બ્રાહ્મણોમાં ક્ષેત્ર સંકર થયો છે. માટે
તેવા ધર્મધારી બ્રાહ્મણ હવે નથી; એ ધ્વનિ છે.

૩ ન ઈ—શું પતિ સંઘાતે નાક (સ્વર્ગ) જીગતીસર જોગવું નહિ ?
—તમારી સાથે શું હું સ્વર્ગમાં ન આવું ?

સ્તવે હૃદયકંદરનો ભૂપ, જેની ગહન ગતિ રે.	૫
તું છું સર્વેશ્વર દેવનો દેવ, આદિ મધ્ય અંત નહિ રે;	
છો કૃષ્ણવાર્ણ મહાકૃપાળ, ધર્યું અંબર પીત સહી રે.	૬
જેને પરમાત્મા હરિ વાસુદેવ, નારાયણ કે' સહુ રે;	
એવા ભદ્રકારી ભગવાન, કીર્તિ હું ક્યમ કહું રે.	૭
હવે આ ચિતાની ગાંધ, પડુંછું ઉતાવળો રે;	
મળજો આખો જે મારે નાથ, તે તેના કામળો રે.	૮
આ જોષ્ટિકા તેની આંહી, હું તો બળી મરું રે;	
હાથ સાંભરી શૈબ્યા વાત, કહે હવે શું કરું રે.	૯
આ તેની વસ્તુ હરી જશે કોઈ, તેન નહિ પો'ચશે રે;	
તો તે કરશે તેના સંતાપ, અતિ અતિ શોચશે રે.	૧૦
માટે અહીં ઉભી રહે નાર, સોંપી આવું હું જઈ રે;	
રખે પડતી એકલડી તુંય, ગયો એવું કહી રે.	૧૧
થયો વિશ્વાગિત્ર નિરાશ, આને આ શું સૂઝિયું રે;	
ન હોય કસાઈને કે'ર, તેવું નવું જૂઝિયું રે.	૧૨
તે ગયો આંડાળની પાસ, નૃપ પે'લો જઈ મળ્યો રે;	
તેને શીખવી થયો અકોપ, બેઠ નૃપે નવ કહ્યો રે.	૧૩
આખો નૃપ આંડાળની પાસ, નમન કરીને નમ્યો રે;	
આ પ્રભુ સોંપી તે લીજે વસ્ત, દુઃખે મને જાહુ દમ્યો રે.	૧૪
તેથી પડું હું અગ્નિમાંય, તેનું કારણ એ હવું રે;	
એક સુત પાછળ મરે નાર, જ્યું તે મેં અવનવું રે.	૧૫
તેથી થયો મુને પૈરાબ, મારે મરવું સાથમાં રે;	
તેનું દુઃખ સહું નવ જાણ, ધરું વનિહ હાથમાં રે.	૧૬

૫ હૃદયકંદરનો ભૂપ—હૃદય રૂપી શુકાના રાજ—ઇશ્વરનો. ૮ મારે

નાથ—મારે નાથે—આંડાલો.

એટલે થાય પ્રભુ મલીત, મારી વાણી ॥ ખરી રે;
 મુણી નયન ચઢાવી ચાંડાળ, બોલી ઉઠ્યો તરતરી રે. ૧૭
 તેનું લીધું કે નહિ તેં દાણ, પે'ણું કહી દ મને રે;
 નથી ખરમ્યા આપ્યા તેં દ્રામ, મરવા દઉં ક્યમ તને રે. ૧૮
 ને બળી મરેછે નાર, તેને અમો જાણખું રે;
 છે મોટાની માનિની તેહ, પૂરું નેન છે પખું રે. ૧૯
 તેણે દ્રવ્ય આપ્યું હશે હાય, તે લઈ નાશી જવું રે;
 લાવ્ય દખાડય ક્યાં છે તે દ્રામ, પામ્યો ને આને નવું રે. ૨૦
 જોમ કહી માર્યા દંડ બે ચાર, કેરો જાણી ખેંચીઆ રે;
 જાણ્ય ઉઠય કહી મારે લાત, વેંચાતે વેંચીઆ રે. ૨૧
 શયે કહ્યાં ઘણાં મુખ વેણ, દયા ક્યાંથી વ્યાધને રે;
 રૂડે મણી પશુ ને ઝાડ, વ્યાપ્યો શોક સાધને રે. ૨૨
 મારી મેયકા કેસે માર, લાવ્યો ચિતા કને રે;
 ફાડી આંખ્ય ને બોલ્યો બોલ, શું કરું હું તને રે. ૨૩
 ત નાખી દ ગંગામાં બાળ, અથવા કર્યું હું કહું રે;
 નાખ્ય ચિતામાં નારી એ દુષ્ટ, તો ખરો હું લહું રે. ૨૪
 નેણે કીધું હું સાય કપટ, તને લઈ નાશી જવા રે;
 હું ખરો ત્યારે ચાંડાળ, ન દઉં એને છાંયા રે. ૨૫
 તારે હાથે મરાતું દે મૂક, આત્મા પડશે પાળવી રે;
 ના કેતાં બોલણું મુનિ કૌશિક, આપદા આવી દાળવી રે. ૨૬
 લઉં તેની પાસે આપ્યો દ્રામ, પછે તું મૂકો થયો રે;

૧૮ તેનું—ને સી પાસેથી (મળતો કર). ખરમ્યા—તને વેચાતો
 સેવામાં ખરમ્યા.

૨૧ વેંચાને વેંચીઆ—વેંચાતી વેંચાતી—જૂદી જૂદી જગોએ (લા-
 ન મારે છે). ૨૨ સાધને—(?)

નિકર નાખ્ય ચિતામાં આ નાર, ન કહું તારો ગુણ ગયો રે. ૨૭

મુણી મહામુનિકેરું નામ, થરથર નૃપ કાંપિયો રે;

જેયું જીવતીએ જાશે છવ, હૃદ સાથ ચાંપિયો રે. ૨૮

જે મુણી ચાંડાળનાં વેણુ, મુઆ સરખી યદ હતી રે;

(પાણી) સતી પતિદુઃખે થાય સાવધાન, ગરબી છે જેની ગતિ રે. ૨૯

જોઈ આલિંગી ઉભી નાર, કે ચાંડાળ કોપિયો રે;

માયો દડનો મોકમ માર, અંતર કોપ રોપિયો રે. ૩૦

નૃપ જાણે મૂઝવ તું નાર, ઘે'લી કાં યદ રે;

પણ છૂટી સાંભળી મડાગાંઠ, જે એકદા પડી ગય રે? ૩૧

ચાંડાળ વિચારી મન મત્ય, પછે યોદ્ધો મુખથી રે;

કહું કૌશિકને આનું ન કામ, કે છૂટી ગાંઠ દુઃખથી રે. ૩૨

શો છે મહામુનિ કેરો મતાપ, નામે થાય અવનવાં રે;

નૃપ આવી ઉભો ચાંડાળ પાસ, અતિ કષ્ટ અનુભવ્યાં રે. ૩૩

માન્ય આગા મારી તું આજ, નહિ તો પાછો દઉં આપી રે;

કરશે સીધો સદ મહારાજ, તને શાપી શાપી રે. ૩૪

નૃપ કે' શાપચક્રી શું થાય, વશ્યું સ્વામીપણ ઉરે રે;

યથો મુનિવતી ચાંડાળનોદાસ, કહે તેવો શે ઝૂરે રે. ૩૫

નાખ્ય ચાંડાળ કે' આ નાર, ચિતા વિપે ઉંચકી રે;

નિકર નાખ્ય મૃતક તેનો સુત, નિરખું સુણું હું વકી રે. ૩૬

એક સત્ય પાલન કરે માટ, વિચારી શું કરે રે;

યથો નિશ્ચે કે નાખવો સુત, ચિતામાંથી જઈ ધરે રે. ૩૭

તેના સાંચા જઈ સ્ત્રીએ હાથ, અઘટતું શે કરો રે;

પાજો સત્યવાદી તમે સત્ય, તજી મન ખરખરો રે. ૩૮

સ્વપત્ય સ્વામીનું છે મેં'લું વેણુ, નાખો નારી આજ્યમાં રે;

કરો પતિપણું એટલું સ્વામ; જુડું ટળે લાજ્યમાં રે. ૩૯

- જેણે મૂક્યા વિધિનિષેધ, ખરાકેરે કારણે રે;
તેણે જીવલી હરતે નાર, ધીરજ રાખી ધારણે રે. ૪૦
- જેવે નાણે નારી અગ્નિ માંય, તેવે યયું સત્ય ઉદરે;
તણ વિશ્વામિત્રના ત્રાસ, ઝૂટી પડ્યા મહામુદરે. ૪૧
- પે'લા પૃથ્વી પડ્યા ધર્મરાય, ત્વરાવડે દોડતા રે;
પછે આવ્યા પ્રજ્ઞા નૃપની પાસ, મુનિ વખોડતા રે. ૪૨
- સાધ્યદેવ ને વિશ્વેદેવ, વિમાનથી પડ્યા રે;
લોકપાળાદિક શેષનાગ, સિદ્ધાદિ વારિ ચડ્યા રે. ૪૩
- આવ્યા ગંધર્વ ને આવ્યા રુદ્ર, અશ્વિનીતનુ આવિયા રે;
ઇત્યાદિ ખોલ્યા મુખ આમ, સુરાધિસુર કા'વિયા રે. ૪૪
- પરાકાષ્ઠ યદ્ય સત્યની ભૂપ, નારી મૂકી ભૂમિમાં રે;
જો આ જીવ્યો તારો મૂળો બાળ, ગ્રહો મુખ ચુમીમાં રે. ૪૫
- નૃપ નારી મૂકી ભૂમિ માંય, નમ્યો સર્વ દેવને રે;
નથી અર્ધ પાદ મારી પાસ, સાધું શેણે સેવને રે. ૪૬
- માનસિક પૂજા કરી હુંય, વચન મુખ ઉચરું રે;
વિશ્વામિત્રનું માન્યા વિણ મન, કબૂલ નહિ કંઈ કરું રે. ૪૭
- એમ કહી વળી લાગ્યો પાદ, શ્વપચવેશે શોભતો રે;
મહામુનિ તે કૌશિક સત્ય, (હજી) કોપ ન થોભતો રે. ૪૮

વલણ.

- થોભતો નથી લોભતો નથી, શોભતો મહામુન્ય રે;
વિમનન શુ વર્ણવે, કે' ગદ્યે કીધાં પ્રણય રે. ૪૯

૪૪ અશ્વિનીતનુ—અશ્વિનીકુમાર. સુરાધિસુર—દેવાધિદેવ—મોટા દેવ
૪૫ પરાકાષ્ઠા—પરિસીમા. ૪૬ વિમનન ઈન્—વિપ્રમન (પ્રેમાનંદ)
તો'શુ' વર્ણવે ! પણ જેમણે પ્રણય કીધાં છે એવા પુરાણીઓ તે વાત ગદ્યમાં
કહે—વર્ણવી શકે છે ! (વક્રોક્તિ).

ક્રિષ્ણં ૨૯ મું.

રાગ ગોડી.

પક્ષી કે' સુણો નૈમિનિદેવ છ, સાધી સાચી નૃપે સત્ય સેવ છ;
તેણે દેવ થયા તુષ્ટમાન છ, જોડ્યા નૃપશુ ધર્મ મહાન છ. ૧

ઠાળ.

ધર્મ કહે નૃપ નિવૃત્તિ પામો, મળે ઇચ્છિત સર્વ;
છે ધન્ય દહતા તાહરી, ધન્ય ઇંદ્રીસંયમગર્વ. ૨
હું સત્યવાદી તું ખરો, તારું ખરું છે સત્ય;
મસજત થઇ તુજ ગુણવડે, હું ધર્મ આલ્યો અત્ય. ૩
વળતો વાસવ જોલિયો, સુણ્ય મહાભાગ જુપાળ;
હું ઈંદ્ર આલ્યો તુજકને, લેવા તારી ભાળ. ૪
તું પુત્રપત્ની સાથ રાજ, છત્યો સનાતનલોક;
ને સર્વ ફલિભ અન્યને, તે તે છત્યું મહાઓક. ૫
માટે આલ્ય રાજ સ્વર્ગમાં તું, સ્ત્રીપુત્રકેરી સાથ;
પછે ચિતા પાસ વાસવ જઇ, ત્યાં શું કરે સુરનાથ. ૬
આજ્ઞા કરી કે અમૃતધન ઊડયા, તેવે ઝર્જડયાં કુંકુંભિ દેવ;
વળી ત્યાં પ્રુપવૃષ્ટિ પૂરી થઇ, જ્યથોપ થયો તતજોવ. ૭
અમૃતવૃષ્ટિચક્રી ઊડ્યો, સુર સમક્ષે ભાળ;
પે'લાં જેવો સુકોમળ છે, ઝગે ભાળ વિશાળ. ૮
થઇ સર્વ ઇંદ્રિય મકુલિન, મન મસજત પુત્ર દેખાય;
એવો જોઇ સજીવન પુત્રને, નૃપ બેટો મહાકાય. ૯

૩ અત્ય—અતિ. વાસવ—ઈંદ્ર. ૫ સનાતન—અનાદિ. મહાઓક—પર-
ગધામ. ૭ અમૃતધન—અમૃતના પરસ્પદ. ઊડયા, વુડયા)—વરરથા. જ્યથોપ
—જ્યપના અવાજ.

- પછે દેવ અનુકંપાથકી, પાઞ્ચો નૃપ સહુ બોગ;
આનંદ અંતરમાં થયો, વહી ગયો છે મહારોગ. ૧૦
- સ્ત્રીપુત્ર પોતે સર્વ સુખિયાં, થયાં અદ્યજ માંય;
તવ પુનરપિ પુરંદર બોલિયો, સુણ્ય હરિશ્વંર રાજન. ૧૧
- સદ્ગતિ પામીશ (આ) સર્વ શું, છે તે માંહે વિશેષ;
સ્વદેહે સ્વર્ગે આલ્ય અધુના, એમ વધા મુખ મહેરા. ૧૨
- હરિશ્વંર કે' દેવેશ મારો, છે સ્વામી ચાંડાળ;
તેનું ત્રણ આખ્યા વિણ કેમ આવું, કોપે કૌશિક કૃપાળ. ૧૩
- કે'શે ન કીધું કામ મારું, વળી ચાંડાળવૃત્તિ નીચ;
કૌશિક કને તે જાય નાહો, તવ ક્યાં પડું કંડે કીચ. ૧૪
- સર્વ દેવ કે' તેં સત્ય સાધ્યું, તેથી કંપિયા કૃપાળ;
નથી વિશ્વામિત્ર અહીં આવિયા, તેને તેડું નૃપાળ. ૧૫
- એમ કહી વિશ્વામિત્રને, બોલાવિયા તે કામ;
મહામુનિ મહામોદ સાથે, આવ્યા ભજતા નામ. ૧૬
- ઈંદ્ર કે' નૃપ આ જુઓ, વિશ્વામિત્ર મોટા મુન્ય;
ત્રણ વિશ્વના ન થયા જાણો, મિત્ર રૂપ મહાપુન્ય. ૧૭
- તે વિશ્વામિત્ર મિત્ર થાવા, ઇચ્છે તારી સાથ;
જે ઉગ્રવક્ત્રા મહામુનિ, તે વદે મિષ્ટ પૃથ્વીનાથ. ૧૮
- વિશ્વામિત્ર કે' નૃપ મા'મતિ, હું થયો છું પ્રસન્ન;
નથી ચાંડાળ સ્વામી તાહરો, કહું સત્ય સુણ્ય રાજન. ૧૯
- તુંને કલેશ થાશે એમ માની, મેં સોંપ્યું ધર્મને કાજ;
ચાંડાળવેશે તે રહ્યા, તુંને છળવા મહારાજ. ૨૦

૧૦ અનુકંપા-દયા. ૧૧ પુરંદર—ઈંદ્ર. ૧૭ વિશ્વામિત્ર સખેનો અર્થ
કહે છે: તથા ઇન્—સ્પષ્ટ છે. (વિશ્વ + અમિત્ર).

આ ધર્મ ઊભા તેણે દાખ્યું, કૃત્ય કરવા કૃડ;	
દિનરૂપ લઇ હું રહ્યો પોતે, તેં લહ્યું દિનરૂપ ગૂઢ.	૨૧
છે માયા એવી માહરી, ન જાણે મોટા દેવ;	
નિષ્કૃતિ યઇ તમ ત્રણેકેરી, સાધી સત્ય સત્યની સેવ.	૨૨
ઈંદ્ર કે' નૃપ આલ્ય વે'લો, જે સ્વર્ગ ઇચ્છે સુર;	
વળી પુણ્યશાળી નૃપને મળે સુખ, જ્યાં વસે ભરપુર.	૨૩
હરિશ્ચંદ્ર કે' વાસવ સુણો, હું નમી કહું એક વેણ;	
તમે સુખી કરવા મુજને, દેખાઓજો સુખદેણ.	૨૪
મારાં સંબંધી મહાકુખથી, પીડા પામ્યા લોક;	
તે અયોધ્યાજન કરી પરા હું, કેમ થાજી અશોક.	૨૫
સ્વલકતકેરો ત્યાગકર્તા, પડે નરક મોઝાર;	
પ્રહ્લગુરુગોહત્યાકેરું, લાગે પાપ અવિધાર.	૨૬
વળી સીહલ્યાનું પાપ તેને, લાગે ભાળે વેદ;	
મદ્દલકતને કુખ જેહ દેતા, તેના પરલોકે પડતા બેદ.	૨૭
એ ગુરુમતાપે સર્વ જાણું, માટે ન આવું સ્વર્ગ;	
પદારથે મણુ આપ સ્વર્ગે, હું ન આવું અપવર્ગ.	૨૮
સર્વ પુર આવે જો કદા, સ્વર્ગકેરે માંધ;	
તો મણુ હું આવું સાથે, જાય નર્ક તો જઈ ત્યાંધ.	૨૯
સુરેંદ્ર કે' નૃપ સાંભળો, જે છે નગરવાસી જન;	
તેનાં પાપ નાનાવિધનાં, કંઈ પુણ્યલેશ પાવન.	૩૦
નહિ પાપ એકલું પુણ્ય હોય, તેહ પામે સ્વર્ગ;	
તે સર્વ સાથે શી રીતે તું, સાધી શકીશ અપવર્ગ.	૩૧
હરિશ્ચંદ્ર કે' સુરપતિ સુણીએ, હું અહીં પામ્યો નેથી સુખ;	

- કર્યા યજ્ઞ પ્રજાપુણ્યથી મેં, તેનું જોઈ કેઈ વિધ દુઃખ. ૩૨
- મેં રાજ્ય પાળ્યું સત્ય પાળ્યું, એ બેયમાં જેની સા'ય;
તે હપકાર કર્તા કેમ જીલું, જ્યારે સુખ થાયે કાય. ૩૩
- વળી એક વિનતિ માહરી, તમે સુણો સુરદેવ;
મેં અલ્પ કંઈ કર્યું પુણ્ય હોયે, થાવ સમાન કૃણદા એવ. ૩૪
- જો સમાન સર્વેતાણું થાતાં, ઘટે મારું પુણ્ય;
થાઓ અનેકનું એક દિન સરણું, તેમાં નથી કંઈ ન્યૂન. ૩૫
- હું સર્વ સાથે ભોગવીશ, એક દિન વેંચ્યું સુખ;
એમ સર્વ પુણ્ય પ્રભુ વેંચીએ તો, જાય જૂનું દુઃખ. ૩૬
- તથાસ્તુ તવ ઇંદ્ર બોલ્યા, જા નૃપ મળ્યું વાંચ્યું જાણી;
ઇંદ્ર ધર્મ કૌશિક સાથે, નૃપ ચઢી બેઠો વિમાન. ૩૭
- પુત્ર પત્ની સાથે લઈ ભૂપ, ગયો અયોધ્યાગામ;
થયો દેવ સાથે દેવ પોતે, ધન્ય સત્ય મહાધામ. ૩૮
- અયોધ્યાજન નૃપ વિચોગે, છે મહાદુઃખી દેહ;
તેને દર્શન થતાં આનંદ વાધ્યો, નૃપ નિરખ્યો નિઃસંદેહ. ૩૯
- વિશ્વામિત્ર વાસવ પાસે જોઈ, જોઈ નિકટ ધર્મ નરેશ;
આનંદધન વાધ્યો ઘણો, જે શકે ન વર્ણી શેષ. ૪૦

વલણ.

- શકે ન વર્ણી શેષ ત્યાં, થયો મંગળાનંદ રે;
તે વિપ્રજન શું વર્ણવે, એક રસનાએ મતિમંદ રે. ૪૧

કકણ ૩૦ મું.

રાગ ધનાશ્રી.

નગરમાં પધાર્યા સુર સર્વં છ, છે સાથે કૌશિક ગલિતગર્વ છ;
 રાચે પૂજા તે સુરની કીધી છ, યજ્ઞ વિણ સોમવલ્લિ દીધી છ. ૧
 એમ કરી અતિશે આશ્વાસન છ, તે જોઇ હરખ્યા સુરરાજન છ;
 આસનથકી ઊઠ્યા સુરમૂપ છ, હરિશ્ચંદ્ર નિકટ ઊભા મહારૂપ છ. ૨
 મોટા સુરપતિ બોલ્યા છ, તોલ હરિશ્ચંદ્રકેરા તોલ્યા છ;
 સર્વ લોક સાંભળો મારી વાણી છ, ન રાકું સૂર્યવંશ વખાણી છ. ૩
 જેના પુણ્યપ્રતાપે આજ છ, સ્વર્ગ લેઇ જવો નગરસમાજ છ;
 ધર્મની કૃપા થઇ એવી છ, છે કીર્તિ જપતિકેરી તેવી છ. ૪
 અહીંથી સો ઘણું સુખ છે સ્વર્ગે છ, ન કે નગરસહિત અપવર્ગે છ;
 મળ કે' રાય આવે તો આવું છ, અમો એમનાં અનુયાયી કા'ણું છ. ૫
 હરિશ્ચંદ્ર કે' ચાલો મુખે છ, વાસવ વદે દહં સુખ મુખે છ;
 જ્યાં થઇ સર્વની ઇચ્છા જાવા છ, કે વિમાન સ્વર્ગે ન લાગ્યાં માંવા છ. ૬
 પૃથ્વી સ્વર્ગ થઇ રહ્યું એકાકાર છ, રાકે નભ નિસરણીની દીસે હાર છ;
 બોલ્યા પુરંદર પૂરેપૂરું છ, હવે રહ્યું સુખમાં ન કાંઇ અધૂરું છ. ૭
 ચઢી એસો વિમાનની માંય છ, તવ કોકે રાંકા કરતાં ત્યાંય છ;
 થશે આ નગરનો રાજા કોણ છ, જો આ સર્વ આક્યું સ્વર્ગે આણ છ. ૮
 એવે વિશ્વામિત્ર ઊઠ્યા મહાભાગ છ, જેણે કર્યો છે કેદાંતિન ત્યાગ છ;
 રોહિતાશ્વને કરી અભિષેક છ, સ્થાપ્યો નૃપમણિ દોષવતરેક છ. ૯
 પુણ્યશાળી મળ વસાવી બીજી છ, પછે ચાલ્યા સ્વર્ગે ચઢવા રીઝી છ;

૧ ગલિતગર્વછ—સહ અજાણવાનો જેનો ગર્વ ગળી ગયો છે એવો.
 ૨ સુરરાજ—૦૬૬. ૫ ન કે ૬૦—કોઇ એવો પૂર્વે યથો નથી કે જે નગર સ-
 હિત અપવર્ગે (સ્વર્ગમાં) ગયો હોય. ૬ દોષવતરેક—દોષરહિત.

પુત્ર મિત્ર સ્ત્રી સાથે લીધાં છ, સેવક આદિનાં સન્માન કીધાં છ. ૧૦
 છે મન મુદિત ને તન પ્રકુલ છ, ચઢ્યા સ્વર્ગ લોક લહી મહામૂલ્ય છ;
 ચઢતાં ચઢતાં નૃપને થયો વિચાર છ, ન માય સ્વર્ગે લોક અપારછ. ૧૧
 તેથી કરી કલ્પના નગરની ત્યાંય છ, કે થયું નગર અનુપમ ન્યાંય છ
 બેઠેલાં જન જેહ વિમાન છ, તે સહિત વશ્યા નગર મહાન છ. ૧૨
 તે સમે તેનું જોઈ ઐશ્વર્ય અનુપ છ, દેસાચાર્ય કે' ધન્ય સ્વરૂપ છ;
 શાસ્ત્ર તત્ત્વ જાણે બોલ્યા શ્લોક છ, કરી મહાપૈભવનો આલોક છ. ૧૩
 હરિશ્ચંદ્ર જેવો રાય ન થારો છ, થયો નથી તો કોણ ગુણ ગારો છ;
 એનું આખ્યાન સુણશે કોઈ છ, તે કદી રે'શે ન દુઃખથી રોઈ છ. ૧૪
 થારો દુષ્ટિયો સુષ્ટિયો જાણુ છ, ગારો સાંભળશે નિર્ધાણુ છ;
 સ્વર્ગાધિપ્તિ જેના મનમાં છ, મળે સ્વર્ગ સુખી થાય જનમાં છ. ૧૫
 હોય પુત્રની ઇચ્છા જેને છ, મળશે પુત્ર સુણે કથા તેને છ;
 લાગી સ્ત્રીની મનસા મનમાં છ, થારો સહુ સુખ તેના તનમાં છ. ૧૬
 ગયું રાજ્ય મળશે દ્રુષ્ટી પાણું છ, કે' પુરાણ મણુ તે માનો સાચું છ;
 દંભવૃત્તવાળા નૃપ ધન્ય છ, દાનેશ્વરી નૃપ મહામન છ. ૧૭
 જે દાન સ્વર્ગ લઈ ગયું સાથ છ, આપું નગર ને નગરનો નાથ છ;
 વળી સ્વર્ગે થયો નૃપ મહાન છ, આચરો સત્ય સહુ મતિમાન છ. ૧૮
 પક્ષી કે' જૈમિનિ કહ્યું સર્વ છ, તોય હરિકથાનો હોય ન ધર્વ છ;
 કહી કથા હરિશ્ચંદ્રની પૂરી છ, લાખું રહી કથા જે અધૂરી છ. ૧૯
 રાજસૂયયજ્ઞતણે જે વિપાક છ, કહું પૃથ્વીક્ષયકારણ સુખ નાક છ;
 થયું તે વિપાકનિમિત્ત જે યુદ્ધ છ, બકઆડીકરં જે મહાવિશુદ્ધ છ. ૨૦

૧૩ દેસાચાર્ય—શુકાચાર્ય. ૧૭ મહામન—મોટામનવાળા. ૧૯ ધર્વ—
 તૃપ્તિ. ૨૦ વિપાક—પરિણામ. કહું છું—તે વિપાક પૃથ્વીના ક્ષયનું નાક
 (સ્વર્ગના સુખના ક્ષયનું) કારણ છે તે કહું છું. બક—બગસો. આડી—
 બગસાની ભતિનું જળચર પક્ષી.

તે સર્વ પ્રાકૃતપદ્યે કીકું છ, ગદ્ય ગાવા ગવડાવાનું પાણી લીધું છ;
 શોધી સંસ્કૃતથી કરી ચુક્યું છ, કર્યું પ્રાકૃત જેવી બુદ્ધિ છ. ૨૧
 ક્યાં પુરાણી ને ક્યાં પ્રેમાનંદછ, ક્યાં ગદ્ય પદ્ય ક્યાં મંદ ગોવિંદ છ;
 સંવત સત્તરસેં પાંસઠ માંય છ, હરિશ્ચંદ્ર આખ્યાન ગાયું જ્યાંય છ. ૨૨
 ત્યાંથી નાહી કર્ણના ન થયું સુખ છ, પુરાણીનું થયું પ્રકુલ્લ સુખ છ;
 ઇતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણે છ, હરિશ્ચંદ્રોપાખ્યાને મન માને છ. ૨૩
 થયો અહીં અષ્ટમો અધ્યાય પૂરો છ, રહ્યો કથા ભાગ કંઈક અધૂરો છ;
 તેહ ભાષું અધ્યાય નવમે છ, શ્રોતા વક્તા સાંભળો તમે છ. ૨૪

વલણ.

શ્રોતા વક્તા તમે સાંભળો, ધરી મનમાં સત્ય રે;
 વિષ્ણુ પ્રેમાનંદ ઉચરે, ગુણનિધિ કરી ગત્ય રે. ૨૫

કડવું ૩૧ મું.

રાગ કેદારો.

રાજ્યભ્રષ્ટ હરિશ્ચંદ્ર ભૂપ, ગયો સ્વદેહે સ્વર્ગે અનુપ;
 હતા તેના પુરોહિત વસિષ્ઠ મહામુનિ રે. ૧

૨૧ પુરાણીઓ તરફ કઠાક્ષથી કહે છે: ગદ્ય ઇ—પુરાણીઓની પેઠે ગદ્ય ગાવાનું કે ગવડાવવાનું તો અમે પાણી લીધું છે । —પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

૨૨ ક્યાં ગદ્ય ઇ—અર્થાત્ પુરાણીઓનું ગદ્ય ક્યાં અને પ્રેમાનંદનું પદ્ય ક્યાં ? એમાં કેટલો તફાવત છે તે કહે છે: ક્યાં ઇ—મંદમતિવાળો પુરુષ ક્યાં અને (સર્વથા) ગોવિંદ ક્યાં ।

૨૩ ત્યાંથી ઇ—સંવત સત્તરસેં પાંસઠમાં મેં આ હરિશ્ચંદ્ર આખ્યાન ગાયું તે વખતથી (પુરાણીઓના મનની અમારા ઉપરની) કર્ણના (ક્યા-ભાવ-કૃપા) નાહી અને (અમને તો) સુખ થયું. (એ વક્રોક્તિનો અર્થ). પ્રસ્તુત અર્થ તો, કર્ણ રસનું વર્ણન પતી રહ્યું, એવો છે. .

કર્યો તેમણે જળવાસ જાણુ, નિકળ્યા બા'ર અવધે તે સુખાણુ;
જે વરયા બાર વર્ષ ગંગાજળે મહાગુણી રે. ૨

ઢાળ.

મહાગુણી નિકળ્યા બા'ર ન્યારે, થયું અનુષ્ઠાન પૂર્ણ;
ત્યારે અવનતું મુનિએ સાંભળ્યું, થયું અખિલ અહીંનું ચૂર્ણ. ૩
એ કર્મ વિશ્વામિત્રનું, એણે દીધું નૃપને દુઃખ;
નૃપ કુંવર પત્ની વેઆવ્યા, કરી ચાંડાળ જોયું ન મુખ. ૪
એ સર્વ વાતો સાંભળી, જેને પ્રીતિ પરમ વિશાળ;
તે હરિશ્ચંદ્રને કૌશિકે, દુઃખ દીધું મહાવિકાળ. ૫
જાનવલ્યમાન હુવા મહામુનિ, કે વરચો આવી કોપ;
મારા સુત સો એણે હણ્યા, તદ્દપિ ન કર્યો શાંતિલોપ. ૬
કંઈ કોપ મનમાં થયો તો, પણ નહિ આટલો જાણુ;
વર નૃપમણિને દુઃખ દીધું, શું લઉં એના પ્રાણુ ! ૭
મહાભાગ્યશાળી ભૂમિપતિ, કરે નિત્ય દ્વિજપૂજન;
તેને રાજ્યથી એણે બ્રષ્ટ કીધો, ધિઃક શે થયો મુનિજન. ૮
નૃપ સત્યવાદી શાંતગુણી, નહિ જેને અરિ ઉપર દેવ;
અપરાધ ન દર્શો અંગ આખે, ધર્માત્મા બીજે શું શેષ ! ૯
ધર્મકાર્યે સાવધ સાચો, જેને અનન્યાશ્રય મારો;
તેને પુત્ર કલત્ર પરિજન સહિત, કૌશિકે કાઢે માર્યો. ૧૦
વળી રાજ્યબ્રષ્ટ એને કરી, તે દીધાં દુઃખ અપાર;
અરે અધર્મોર્ધમ બ્રહ્મદેવી, શે થયો જ્ઞાનીમાં અંગાર ! ૧૧

- જે મૂઠ કૌશિક તું થયો તો, તને શાપું આજ;
 બકજનતિને તું પામ્ય અધુના, જઇ કરચની ફૂડાં કાજ. ૧૨
- એ શાપ કૌશિક સાંભળી, તહીં કોપી ખોલ્યો ત્રાડી;
 હે વસિષ્ઠ મારા શાપથી તું, જઇ પડ્ય જળે થઇ આડી. ૧૩
- એમ એકમેકના શાપથી, પામ્યા તિર્યક્ જાતિ જાણ;
 તોય તેમનું વૈર છૂટ્યું નહિ, શો કોથ દવ મહાન !! ૧૪
- તે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, પરસ્પર ધરી ક્રોધ;
 છતી આડી ધ્ય સહસ્ત્ર યોજન, ચઢ્યો કરવા બક રોધ. ૧૫
- તવ બક ત્રણ સહસ્ત્ર છનું, હંચો ચઢ્યો કરી કોપ;
 પછે લઢવા લાગ્યા માંહોમાહે, કરી ધર્મમહતા લોપ. ૧૬
- કોઇ ચંચુકેરા મહાર કરતો, કોઇ મારે પક્ષથી પૂર;
 વજ ગરૂડ લઢ્યા ખરા પાણુ, તે નહિ આવા ચર. ૧૭
- યુદ્ધ થાતું ખેતાણું, ભલે થાય આઠે જામ;
 પાણુ ગભરાટ અવનિમાં થયો, તેણે ગયું કથળી કામ. ૧૮
- વળી રક્તનેત્ર બગલે કરી, ફૂડાવી પાંખો ત્યાંય;
 એક ઝપાટો ઝડપથી કીધો, આડી ઊભો ન્યાંય. ૧૯
- છે જેની ડોક હંચી ઉંટશી, એવા આડીએ કીધ કોપ;
 તીવ્ર નખ પાદે બક ઉતરડ્યો, કણું તેં કયો નૃપનો લોપ. ૨૦
- એમ પક્ષ ફૂડાવી લઢે, તેથી હવો વાયુ ધોર;
 તેના વેગ એટલો વધી પડ્યો કે, વટ્યો પર્વતકેરો તોર. ૨૧
- જેમ લઘુ વૃક્ષ કપે પવનથી, તેમ કપે નગ નંગરાજ;
 અમે હંચા એમ કે'તા નગ, પડે મૃત્યવી અકાજ. ૨૨
- એવા વાયુ ધોરથી, પડ્યા કેટલા નગ જાણ;

પૃથ્વી પ્રૂણ ઊઠી એટલું, કર્યું કોકે મમાણુ !! ૨૩

પૃથ્વીકપ જ્યારે થયો, ત્યારે ઉછળ્યા સાગરવાર;
થઇ એકગમ કોરી પૃથ્વી, રહ્યો એકગમ જળભાર. ૨૪

એમ એકત્ર થાતાં નખી જગતી, તે રોકે જશે પાતાળ;
ત્યાં ઘણા માણી પર્વતપાતથી, ચગદાઇ ગયાં દુઃખજન. ૨૫

ત્યાં તળે ઉપર ઉદધિનું, થયું તેવે વાર;
તે માંદ્ય મુઝા કેટલા, વળી મરે કેતા બા'ર. ૨૬

ધરતીકપે કો મુઝા, કો મુઝા વાયુજેર;
હાહાકાર ત્યાં થવા લાગ્યો, જન કરે સોરજકોર. ૨૭

જડ નહિ પર્વત જગતીના, તવ જડ કં'વા કોણ;
શુદ્ધિ વિહોણા જડ વડું, એવું થયું બુદ્ધિ જોણ. ૨૮

ભૂમંડળ નભમંડળે ગયું, નભમંડળ પાતાળ;
એમ સર્વનાં મનમાં થયું, ભૂલ્યા બાપ વા'લો બાળ. ૨૯

કદી રાજદ થાય ઓ વત્સ મારા ! રચામા વદે કહી સ્વામી !
અહીં આવિયે અહીં આવિયે, કરી કર્ણા કામી. ૩૦

હે નાથ ! નાસો નમ પડેછે, ભાગીએ ભરપર;
રે પડ્યો પર્વત પતિ ઉપર, થયાં હાડ ચૂરેચૂર ! ૩૧

એવે પત્ની પર પાણી ફેર્યું, મુઝો બાળ ફાટી લોભ;
દ્વાદશ દિવાકર નભ ચળ્યા, કં'ધ્યા કદ્રુકં'વર સોમ. ૩૨

એ પ્રકારે સર્વ સ્થળમાં, થયો હાહાકાર;
તે જોઇ પ્રજ્ઞા વેદ સાથે, ત્યાં આવિયા અવિધાર. ૩૩

બે દિવસતમ શાંત કીધા, પછે પદ્યા વિશ્વસ્વામી આમ;
અહો મહામુનિ તમ બુદ્ધથી, કયળે છે મનનું કામ. ૩૪

૨૪ વાર (વારિ)—પાણી. ૩૨ કદ્રુકં'વર—સર્પ. ૩૪ દિવસતમ—
છાતમ પક્ષીઓ કે આલ્મણા.

- તેથી શાંત થઈ વિરામ પામે, કે નેથી શાંત થાયે જન્મ;
 તે સુણ્યું પાણુ કોણુ માને, શું બોલ્યા જન્મ અવ્યક્ત. ૩૫
- વળી કોધામર્ષ કૂડો કરી, તેમણે અલાલ્યું યુદ્ધ;
 ત્યારે જગતપિતાએ વિચાર્યું મન, કેમ બંધ થાયે બુધ. ૩૬
- લહે બંધુ મલ્લ જશા, જેમાં પીઠા પામે વૃદ્ધ;
 તેમ જગત માર્યું જાય છે, લહે મા'મુનિ થઈ અયુદ્ધ. ૩૭
- તેનું કારણ મન ધરી, પછે કીધું તાતે આમ;
 તિર્યકચાનિ સંહારી બેની, તેથી સિદ્ધિ પામ્યા સ્વામ. ૩૮
- તમોગુણમય પક્ષીવૃત્તિ, જ્યાં ટળીગઈ પળમાંય;
 કે વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર થઈ ત્યાં, ઊભા રહ્યા મુર જ્યાંય. ૩૯
- મૂળ રૂપે બે લહી પછી, વધા બ્રહ્માદેવ;
 હે વત્સ વસિષ્ઠ તું શું કરે આ, ભૂલી ભવની સેવ. ૪૦
- અહો કૌશિક કારમા, તમે મન વિચારે કોણુ;
 તમે તામસવૃત્તિ દય તને, ચાઓ શાંત બંને ઓણુ. ૪૧
- હરિશ્ચંદ્રે યસ કીધો, શું તેનું કૃત્ય મુનિ આજ ?
 કા' પૃથ્વીક્ષય તે વિગ્રહે વશ્યું, એ રૂએ તમને કાજ ! ૪૨
- કો' વિશ્વામિત્રે શું બગાડ્યું, હરિશ્ચંદ્રકેરું કાર્ય;
 સ્વદેહે સ્વર્ગકેરી પ્રાપ્તિ, થઈ નગર સાથે આર્ય. ૪૩
- ઉપકાર કીધો નૃપતિને અતિ, કો' તેમાં બુંકું શુંય;
 કામ ક્રોધ બે વિકાર મોટા, થાય તપ નાશ લાખું હુંય. ૪૪

૩૫ શું ૪૦—અવ્યક્ત (અરૂપ) જે જન્મ જેમનો એવા બ્રહ્મા શું બોલ્યા તે તેમણે સુણ્યું તો ખરું, પણ માને કોણુ ? ૩૮ તાતે—બ્રહ્માએ સંહારી—મિથ્યા કરી.

૪૨ કૃત્ય ૪૦—પૃથ્વીના ક્ષયરૂપ તમારા વિગ્રહમાં રહેલું છે અર્થાત તમારી લલાછથી પૃથ્વીનો ક્ષય થાય છે એ કાજ શું તમને રૂએ છે ?

- તે વિકારે માનવ પડે, જેને કરો તમે ઉપદેશ;
તે ક્રોધે ક્રોધાક્રાંત થઇ, શું ઉબડો સહુ દેશ ॥ ૪૫
- છે ખલ એજ બળ અતિ મોહું, નથી તમને ક્રોધ;
એવાં વચન વિધિનાં સાંભળી, થઇ લગ્નિજત માન્યો બોધ. ૪૬
- પરસ્પર બે બેટિયા પછી, કર્યો સમા અપરાધ;
એમ માંહોમાંહે સમા આપી, નેથી રીઝયા સુર ન સાધ. ૪૭
- પછે પ્રજ્ઞા પ્રજ્ઞલોકે ગયા, કરે દેવ વંદન તેને;
ગયા વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર ત્યાંથી, બોધ લાગ્યો જેને. ૪૮
- આ આડી બકનું ચુદને, હરિશ્ચંદ્રનું ગુણગાન;
જે ક્રોધ શ્રવણે ધરે તેને, બેટે સ્વયં ભગવાન. ૪૯
- વળી એકાગ્રચિત્તે જે સુણે, તેના અધ્યબોધના થાય નારા;
કામ કાળે વિબ્ન ના'વે, ન થાય કદી ઉદાસ. ૫૦
- મેં સુણ્યું વાંચ્યું તેથી મારું, થશે પૂરું કાળ;
તોય કાર્ય થાવા નમુંઆને, ધન્ય પુરાણી મહારાજ. ૫૧
- સર્વ પુરાણીને નમન કરીને, સંસ્કૃતનું માકૂત ભાષું;
તમે રાગતાણી શ્લોક અઘાપો, તેવા આમાં રાગ ન દાખું. ૫૨
- સહુ મલુકૂપાથી પાંચરૂં થાશે! વધશે ઉદ્યમ આથી ॥
તમે આ વાંચી સંસ્કૃત વાંચો, રીઝે રૂડા લોક કયાથી. ૫૩
- ગદ્ય વા'લું ગુણુનિધિ! તમને, નવ પદ્ય તમથી કે'વાય!
ખટ શાસ્ત્ર ન વેદ ચાર પાઠે, તેને રેંગીયેંગીથી પો'ચાય!! ૫૪

૪૫ વિકારે—વિકારમાં (તમારું જોઇને). ૪૬ ખલ—અલગ. ૫૧
કવિ કહેછે: મેં ૬૦—૨૫૯ છે

૫૩ પુરાણીએએ પોતાની કથામાં રસિકતા આણુવા માટે આ આ-
ખ્યાન વાંચવું જોઇએ એમ કહેછે. તમે ૬૦—૨૫૯ છે.

ભાગવતમાં ભરી કાઢ્યું સહુ, નિગમ આગમ જ્ઞાન;
 તેથી સર્વજ્ઞાન સંપાદી બાળે, એથી ન કોઈ શાસ્ત્ર મહાન ॥ ૫૫
 કરું નમસ્કાર તમે મહાજ્ઞાની, બાણે સાંખ્ય ન્યાય વેદાંત;
 જો ભાગવતમાં એ સર્વ છે તો, કયમ કહો શાસ્ત્રી મહાંત : ૫૬
 એનો નિર્ણય કરશું વળી, કોક દિવસે જાણ;
 ઇતિશ્રીમાર્કંડેય પુરાણે, કથ્યું આડી ઝડક યુદ્ધ પ્રમાણ. ૫૭
 અધ્યાય નવમો થયો પૂરો, પૂરી થઈ હરિશ્ચંદ્ર કથાય;
 હું મારું કેશવકીર્તન કરતાં, મારા ભવોભવ વીતી જાય. ૫૮

વલણુ.

ભવોભવ વીતી જાય મારા, કવિતા સવિતા સમ મણી રે;
 છે એજ વસ્તુ બ્રહ્મ મારો, એ આ ભૂમિનો ચિંતામણિ રે. ૫૯

કડવું ૩૨ મું.

રાગ ગોડી.

જૈમિનિ પૂછે પક્ષીરાજ, નિવારો સંશય પડિયો આજ;
 કો' પ્રાણીમાત્રનાં જન્મમણી, તેની સ્થિતિ વણો અશરણશર્ણ. ૧
 શોશેતે વૃદ્ધિ પ્રાણી પામે, શે સંકોચાદ્ય રહે જન્મકામે;
 રહે ઊદરમાં કયે પ્રકાર, પછે કેઈ પેર વધે નિરધાર. ૨
 શે મણિકાળે થાય દહ વિયોગ, શે શુભાશુભ કર્મના ભોગયે ભોગ;

૫૫ પુરાણીની અદ્યક્ષતા વક્રોક્તિથી વણેછે: ભાગવતમાં ૬૦-૨૫૪છે.
 ૫૬ જો ૬૦-જો ભાગવતમાં સાંખ્ય, ન્યાય, વેદાંત, એ સર્વ છે તો તમે
 તે ભાગવતને જાણનારા છતાં સાંખ્યાદિ શાસ્ત્ર જાણનારા શાસ્ત્રીને મોટા
 શામાટે કહો છો? અર્થાત્ ભાગવત જાણવા માત્રથી તમારામાં શાસ્ત્રજ્ઞાન
 આવતું નથી !

- પચે સ્ત્રીના ઉદરમાં ગુરૂ ભાર, કયમ રે' ગર્ભ ત્યાં ગોળાકાર. ૩
અતિ સૂક્ષ્મ પચે નહિ કેમ, ટાળો દિગ્ગજતમ મારો વે'મ;
ખાચે એમાં જ્ઞાની ગોથાં મોટા, કરો નિઃસંશય છો પ્રજ્ઞ ભેટા. ૪
પક્ષી કે' સુણો નૈમિત્તિ આજ, આ તો તમે પૂછ્યું છે કપરું કાજ;
રહી જેમાં પ્રાણીજન્મમાર્ણની વાત, તે ભાર સોંપો અમોને બ્રાત. ૫
તદપિ યથામતિએ કહીશું, અમોથી જ્યાં જવાયે ત્યાં જઈશું;
ગતિ અનુસારે કરીશું ગમન, કહું એક પૂર્વકથા પાવન. ૬
એક પરમ ધાર્મિક સુમતિ નામ, દેહ તેનું દધાંત થાયે કામ;
થયો પિતા પુત્રનો જેવો વાદ, તેવો અહીં વર્ણવું શરવે સાદ. ૭
તમે એક ચિત્તે સુણો મહામુન્ય, જેથી વાધે મૌઢું મુનિ પ્રણય;
એક ભૃગુકુળનો મતિશાળી પ્રજ્ઞ, તેણે કીધાં સુતનાં ઉપવીતકર્મ. ૮
તે સુતનું સુમતિ એવું નામ, દિસે જડ હડીલો અંજે સ્થામ;
તેને કહ્યું પિતાએ મુખ આગ, તું જઈ ગુરૂકુળમાં સિદ્ધ કારય કામ. ૯
કરય વેદાધ્યયન તું મારજો, યદ્યપિ મુક્ત ભયો મહાકંભે;
તારો ગુરૂકુળમાં થશે નિવાસ, તેથી ટળશે ત્રિવિધિકેશ ત્રાસ. ૧૦
ત્યાં કરને ભિક્ષા લાપી ભોજન, પછે તું થઈ આવજે મુનિજન;
પછે તારી કીર્તિ ફેલાશે પૂર, એટલે પાણિગ્રહણ કરને મહાકુર. ૧૧
પછે શુદ્ધસ્થર્ધર્મને અનુસરને, કરી મખ સંતાન ઉત્તમ કરને;
ત્યાર પછે વાનમસ્થ તું પાજો, વન વસી સહુ આપદા ટાળો. ૧૨
વનમાં વસતાં ધરને સંન્યસ્ત, પછે થઈશ નિર્મુક્ત ને મગશે વસ્ત;
એવો રીતે યાશે પ્રજ્ઞાની માતિ, ત્યારે તું જાણજે થઈ સમાતિ. ૧૩

૩ પચે ઈન્-ગુરૂ (ભારે) ભાર (ખેરાકનો) ખાધો હોય તે સ્ત્રીના ઉદરમાં પચી જાય છે ત્યાં ગોળાકાર ગર્ભ કેમ પચ્યા વિના રહી શકે છે ?

૭ શરવે-મધુરે. ૧૨ મખ-ચઘ. ૧૩ નિર્મુક્ત-(સંસાર બંધનથી). વસ્ત (પ્રજ્ઞાશી).

પક્ષી કે' એ રીતે કહ્યું બહુવાર, તદ્દયિ નવ ઉચરતો કુમાર;
 જોઇ જહજોવો સુતનો વેધ, પામ્યો પિતા પ્રીતિવડે મહાહલેશ. ૧૪
 પછે આપી લાલચ કહી મિષ્ટવેણુ, તોય તે થઇ નહિ સુખદેણુ;
 જ્યારે લીધો પૂઠ તેની પૂરેપૂરી, ત્યારે સુત જોડ્યો વાણી મધુરી. ૧૫
 અહો પિતા શું કરો ઉપદેશ, એમાંનું કાંઇ મેં નથી રાખ્યું શેષ;
 કર્યો છે મેં પૂરેપૂરો અભ્યાસ, શીખ્યો છું નાનાવિધ કળા પ્રકાશ. ૧૬
 થયા મારા દશ સહસ્ર જન્મ જે જે, તે પિતા સાંભરે છે મુને તે તે;
 ઘણો વાર આવેલી દુર્દશા મારી, હું તો થયેલો ઉદાસ ને અવિચારી. ૧૭
 થયેલાં મારાં, ઉદય વૃદ્ધિ ઘણી વાર, ત્યાં થયેલો સંતોષી અવિધાર;
 અરિ મિત્ર પત્ની થયેલો સંયોગ, વળી પાછો થયેલો તેના વિયોગ. ૧૮
 ઘણી વાર હું વશ્યો માને પેટ, ઘણી વાર પિતા જોજે લીધી ભેટ;
 મેં સુખ દુઃખનો કર્યો અનુભવ, ઘણી વાર લાગ્યો મેં જોયો છે દવ. ૧૯
 ઘણા પિતા બાંધુ થયા છે મારે, નથી રહ્યું જાકી તો નિરધારે;
 વિષ્ણુમૂત્રે વેષ્ટિત ઉદર મેં સેવ્યું, આજોટ્યો ઉદરે લહી દુઃખ ઓવું. ૨૦
 વેડો અનેક રોગની પીડા અંગે, રમ્યો રામા સાથે કંઈ નવરંગે;
 કંઈ ખાધાં ગર્ભાશયમાં જોયાં, કંઈ જોયાં જાણ્યાં પુસ્તક યોધાં. ૨૧
 બાળ યુવા વૃદ્ધવયમાં દુઃખ દીઠાં, તે તો મને લાગે ન હાવે મીઠાં;
 અવતર્યો હું બ્રહ્માણુ ક્ષત્રી જાતે, કંઈક અવતર્યો રાત પ્રભાતે. ૨૨
 જન્મનો વૈશ્ય રૂઢને ત્યાં હુંય, પશુ કીટ પતંગ થયો વહું સુંય;
 થયો મૃગ પક્ષી જળચરકેરી જાતિ, હંતી કંઈક તો આ દેહ માતી. ૨૩
 થયો રાજ સેવકનો હું સુત, થયો કંઈ રાજપુત્ર મહાનૃત;
 એ વિષે ફરી ઘટમાળ જાણુ, અવતર્યો અહીં માનો નિર્વાણ. ૨૪

૧૪ પ્રીતિવડે—સુત ઉપર પોતાની પ્રીતિ હોવાથી. ૨૦ વેષ્ટિત—
 ચીંટાયલું. ૨૩ માતી—પુષ્ટ. ૨૪ મહાનૃત—ગોટો નવીન.

- મેં કહ્યા તેથી અનુભવ અધિક, પિતા મેં લીધા છે કીક;
શું કહું વારંવાર હું તેહ હવે થયો નિઃસંદેહ આ દેહ. ૨૫
- મળ્યું મોક્ષપ્રાપ્તિનું સાધન જ્ઞાન, પછે રૂચે ન મુને મહાન;
ઋગ્વેદ યજુર્વેદ ને વળી સામ, નથી પિતા મારે તેનું કામ. ૨૬
- એ છે ગુણવિહોણું ક્રિયાનું કૃત્ય, ખરી ગુંચવાણ છે વક્ષમી ગત્ય;
થયો ગુરૂજ્ઞાનામૃતે સંતોષ, વર્યો અભિલાષામાં મુને રોષ. ૨૭
- થયું ચિત્ત સંતુષ્ટ મારું આપ, ટળ્યો બોધપ્રકાશકેરો તાપ;
થયો તેના ઉદય ઉલ્લસે માનું, પછે એથી અધિક ન વેદ પિછાનું. ૨૮
- ક્રિયા સુખ દુઃખ હર્ષ રસ ગુણ, એનું નહિ જેમાં લેવાયે ઋણ;
એવું બ્રહ્મપદ મળશે મને, પછે હું શણે જાઉં વને. ૨૯
- રસ હર્ષ લય ઉદ્દેગ ક્રોધ, અમર્યાદિકનો થયો મને બોધ;
એ પદ્ધતિ બનેલો જે હરાણ, તેને પિતા કરી જાણું હું શરણ. ૩૦
- એના જાણ્યા આસક્તિ રૂપ મેં પાશ, પકડે આત્મા મૃગ કરી ઉદાસ;
માટે માનો પિતાજી મારું વેણ, આ છે અધર્મવાણું ને - દુઃખદેણ. ૩૧
- હું તો વેદત્રયીનો મૂકીશ ધર્મ, તમને તજી સાધીશ હું પરશ્વર;
પક્ષી કે' સુણો જૈમિનિદેવ, પિતામહ પ્રભ થયો તતખેવ. ૩૨
- વિસ્મય પામ્યો સુતની સુણી વાણી, અંતરઆનંદી બોલ્યો પ્રમાણી;
ગદગદ વાણીએ જાણ્યું આમ, હે વત્સ તું શું દાણે નિષ્કામ. ૩૩
- તને જ્ઞાન પ્રગટ થયું ક્યાંથી, જડ સરખો તું દરેં યાંથી;

૨૭ એ ઈ૦—વેદમાં દહેલી યજુર્વેદ ક્રિયાઓનું કૃત્ય ગુણ વગરનું અર્થાત્ સ્વલ્પજ્ઞાન રૂપ જ્ઞાન ન આપનાર હોવાથી નિષ્ફળ છે. અભિલાષામાં-ઇ-અહામાં. અર્થાત્ ઇચ્છાઓ મને થતી નથી—વૈરાગ્ય થયો છે.

૨૮ બોધપ્રકાશકેરો—વેદના અર્થ જાણવાસમર્થવાનો. ઉદય થયો—(આઃમુદાન થવાથી). ૨૯ ઋણ—કરજ. અર્થાત્ ક્રિયા વગેરેની જેમાં જડ નથી એવું સ્વલ્પ-પદ. ૩૦ હરાણ બનેલો—હરાયલો—જીવ.

- તે કેવી રીત થયો જ્ઞાની તુંય, ગયા જ્ઞાનનું કારણ શુય. ૩૪
- થયો કોઇ દેવ મુનિનો શાપ, શે લાગ્યો અંગ અજ્ઞાનનો તાપ;
- પુત્ર કે' મુણો મારી વિગત, પૂર્વે હું કોણ કેવી હતી ગત. ૩૫
- આ જન્મ પે'લાંનો વૃત્તાંત, આજ કહી સંભળાવું મહાદાંત ।
- હતો પૂર્વે હું પ્રાણણ જાત, થયો પ્રાણવિદ્યામાં હું પ્રખ્યાત. ૩૬
- આત્મતત્ત્વ જાણખી મેં લીધું, તેને પરમાત્મા આરોપી દીધું;
- રહ્યો આત્મવિદ્યામાં સંલગ્ન, તેના તે અભ્યાસે મન થયું મગ્ન. ૩૭
- કરતો સત્પુરુષોકેશે સંગ, શોધતો અંતર પ્રકૃતિ ધરી ઉમંગ;
- તે યોગમાં થયું આસક્ત મન, જાણ્યો પ્રજ્ઞ એક મેં તન ને ધન. ૩૮
- પછે થયા સંશય શિષ્યના ટાળું, એકું પડ્યું હૃદ મારે અજવાળું;
- થાયે સિદ્ધ મનમાં ધાર્યાં જે કાર્ય, પછે હુંતો થઇ પડ્યો આચાર્ય. ૩૯
- આચાર્ય પદવી ભોગવી બહુ કાળ, વળી એકાંતિક યોગ ગ્રહ્યો તત્કાળ;
- પણ કોઇ અજ્ઞાન આવી નહિયું, પ્રકૃતિ પાલટી ને સર્વ અડિયું. ૪૦
- બૂધ્યો સાવધગિરીમાં ભાન, યોગપ્રપ્ત થયો મહાન;
- થયો દેહ આત્માનો વિયોગ, પૂર્વસ્મૃતિનો સિદ્ધ છે યોગ. ૪૧
- એવો મહિમા યોગનો મોઢો, તે તણ માનું ક્ષમ ભવ ખોટો;
- મુણો તાત છતેંદ્રિય છું એમ, હવે કરું ચત્ત થાય જેમ સ્તેમ. ૪૨
- રહ્યું સ્મરણ પૂર્વ જન્મનું જેહ, જાણ્યો જ્ઞાનદાનનું કૃણ તેહ;
- આશર્યા વેદત્રયી જે ધર્મ, તેને જાતિસ્મૃતિ ન હોયે પર્મ. ૪૩
- હું આત્મવિદ્યાનો પૂર્વથી ભોગી, જઇ એકાંતે જગાવીશ જોગી;
- મળશે મોક્ષ મને પિતા તેમાં, પૂજો કંઈ સંશય ઉપજ્યો એમાં. ૪૪

૩૪ ગયા ઇન્—તું જાની છે તો તું મુક્ત ન થતાં જન્મ કેમ પામ્યો ?
 એ અર્થ છે. ૩૬ મહાદાંત—ઈન્દ્રિયદમન કરવામાં મોટા. ૪૨ માનું
 ઇન્—ખોટા ભવને કેમ સત્ય માનું ? ૪૩ વેદત્રયી—ત્રણ વેદના જાતિ-
 સ્મૃતિ—પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ.

- પિતૃકાણુ ટાળીશ પૂરે, નહિ શંકા માંહે રાખું અધૂરું;
પક્ષી કે' સુણે જૈમિનિ તમે, એહ વારતા પિતાને ગમે. ૪૫
- આવી શ્રદ્ધા પુત્રને વેણે, પછે શું પૂછજી ત્યાંહી તેણે;
પિતા પૂછે પુત્રની જોઇ મહામતિ, કયમ પ્રાપ્ત થાય પ્રાણીને સંસૃતિ. ૪૬
- કહો વારંવાર થવાનું કારણ, કે' પુત્ર સમબલુ' તાત તારણ;
જે રીત એની છે જાતિ ભાતિ, તે અનુભવસિદ્ધ કહું પ્રખ્યાતિ. ૪૭
- સંસાર રૂપી ભ્રમણચક્ર જેહ, નથી થાતું જૂનું પિતાજી તેહ;
એના ન દૃષાય આદિ કે અંત, તે તમ આજ્ઞાએ કહીશ મહંત. ૪૮
- મરણથી આરંભી ભમે કેમ, તે સંસારચક્ર ભાખું ટળે વે'મ;
વગર કાષ્ટે કાયાનો અગ્નિ, બળેછે જીવો તન તજી લગ્નિ. ૪૯
- તેની કાપે ઉજ્જ્વળતા અંગમાંય, તીવ્ર વાયુ બેદ મર્મસ્થળ ન્યાંય;
બેદાયાં મર્મસ્થાન જેટલે, ઉદાન ઉર્ધ્વ ગતિ ધરે તેટલે. ૫૦
- તેથી અટકે ભક્ષેલાં અન્નજળ, તેમાં કર્યાં જળદાન થાય વિમળ;
પ્રાણીને આખ્યાં હોય અન્નદાન, તે થાય સુખી જન કે' મહાન. ૫૧
- જેણે આખ્યાં શ્રદ્ધાએ અન્ન અપાર, તે અન્નવિણુ તૃપ્તિ પામે તે વાર;
જે નથી બોલ્યો અસત્ય કે કાળ, જેણે પ્રીતિમાંય અગાવી ન જાળ. ૫૨
- જેણે શાખી શ્રદ્ધા આઠે જામ, તે નવ સુખની શ્રેષ્ઠ મામ;
જે રાખે નરસુરપૂજામાં પ્રીતિ, જેણે તજી ધર્મ ને કુનીતિ. ૫૩
- કપટાદિકે દોષથી જેહ રહિતા, હોયે શુદ્ધ અંતઃકરણ સહિતા;
હોય જે ઉદાર ને લજ્જાવાન, તે સુખે મૃત્યુ પામે મહાન. ૫૪

૪૬ સંસૃતિ—જન્મ મરણ રૂપ સંસાર. ૪૯ લગ્નિ—લગની—આસ-
કિત. અર્થાત્ દુરાચર તજીને જીવો.

૫૧ તેમાં ઈન્—તેમાં—તે અવસ્થામાં—મરણ કાળે જ્યારે પ્રાણી ગમે
ઉતરતું નથી ત્યારે, આખા જન્મમાં જે જળદાન કર્યા હોય છે તે વિમળ
(મોખ્યાં—અર્થાત્ તે સમયે સાહાય કરનારાં) થાયછે.

જે નર કામ ક્રોધ કે દેવથી જાણ, નવ ધર્મ કેરી મૂકે ખાણ;	
જેવું બોલવું તેવું આચરે, હોય શાંતિવાજો પરદુઃખ હરે.	૫૫
તે મરણ સમયે મરે મુખે, હવે વદું આવે કેવા નર દુઃખે;	
અર્ગિન મૂકી સળગાવે જે ગેહ, પીડાય દાહથી મરતાં તેહ-	૫૬
જે ન આપે મુષ્ટ કોને અન્ન, તે મરતાં ક્ષુધાર્થી મરે જન;	
જે સત્પુરુષને આપે ધન, તે જીતે શીત મણે યદ્ય પાવન.	૫૭
જે કરે તૃપાર્થીને જળદાન, તે જીતે મણિંતે તાપ મહાન;	
જે ન દુઃખ દે કોઇને જરી, મૃત્યુકાળે વેદના કરતા પરિ.	૫૮
જે આપે જ્ઞાનનું દાન યદ્ય ગુરુ, મોહ વશ થાય રે' ન અધૂરું;	
આપે જે કો આરશીકેસં દાન, જીતે અધિકારને તેહ મહાન.	૫૯
આપે મોહ અજ્ઞાન બીજને જેહ, પીડા મહાભય પામે તેહ;	
તેનાં અંગ વેદનાએ કાપે, તેને ઋષિમુનિ જોઈ શાપે.	૬૦
જે પૂરે જોટી સાક્ષી જાણ, જે ભાજે મિથ્યા ભાખ પ્રમાણ;	
જે આપે શીખામાણ શીખ જોટી, જે કરે વેદની નિંદા મોટી.	૬૧
તે મરણકાળે પામે મહાભ્રાંતિ, જાચે નારી તેનાં મુખ શાંતિ;	
તેને આવે તેડવા યમદૂત, લયકંર દષ્ટિવાળા શુ' ભૂત !	૬૨
દુર્ગંધ ઉડે આજે શરીર, કરે વાંકા મુદ્ગર ધરી હરી ધીર;	
એવા દૂત આવે પાપીને લેવા, તેને જોઈ લય પામે કહું કેવા.	૬૩
થાયે આગ્રિ અંગે મહાકંપ, છૂટી જાય રહો જે જંપ;	
વારંવાર બૂમો પાડે મુખે, હા ભાઈ માતા કે' મહાદુઃખે.	૬૪
થાય તેની વાણી અસ્પષ્ટ ઉચારી, તે નવ સમજે કોઈ સમારી;	
ભમે તેની દષ્ટિ ચારે પાસ, સૂકાએ મુખ લલ લલ શ્વાસ.	૬૫

૫૫ જે છં—જે પુરુષ કાગક્રોધાદિકથી લલચાઈને ધર્મની ખાણને
ઊડતો નથી. ૫૬ ગેહ—ધર.

- પછે ઉર્ધ્વસ્વાસ ઉપડે તેને, થાય દૃષ્ટિકરો ભંગ જેને;
 એવી વેદનાઓ વીંટાય અંગ, પછે તેના નરદહ થાય ભંગ. ૬૬
- રહ્યા દહમાં આત્મા જેહ, જાય મા'સુદમ તે બીજે દહ;
 તે અંગયાતના ભોગવવા માટે, હોયે કર્મે ઉપજેલો ઉચ્ચાટે. ૬૭
- નથી હોતાં તેનાં માતાપિતા, કર્મજન્ય પૂર્વસ્થળે શોભિતા;
 હોયે તેની તેટલી વય જાણુ, હોયે તેવી અવસ્થાનુ' પ્રમાણુ. ૬૮
- હોયે તેવી સ્થિતિ રીતિ સર્વ, પછે તેના યમદૂત ગાળે ગર્વ;
 બાંધે મહાદારણુ પાશે તેને, દડે મારો દક્ષિણુ ખિંચે જેને. ૬૯
- છે તે માર્ગમાં કાંઠા કૂડા, વાગે આણીઆળા જૂડેજૂડા;
 કંઈ ગહવર ગુફા ગંભીર, ખુંચે શંકુઆકૃતિ ગરજ સરીર. ૭૦
- કંઈ હથો નીચો માર્ગ અપાર, પડિયા પાપાણુ હારોહાર;
 કંઈ દવ લાગ્યો વન દંખે, કંઈ ખાડા ટેકરા વસમા પેખે. ૭૧
- તપે સૂર્ય સહસ્ર કિરણુ ત્યાંહી, અમાંગલિક હોકાર થાયે જ્યાંહી;
 તેવા કુઃખમાં જન્મડા ખિંચે, જોઈ કર્મ વેંચાય તેટલો વેંચે. ૭૨
- ખિંચે યમદૂત ઝીકી પાશે, બીજી મગ શૃગાળ ખિંચતા ભાશે;
 તે તો ખિંચી ન થાય નિવર્ત, થાય રડતાં અન્ય આવર્ત. ૭૩
- એવા સુખે જાયે યમ પાસે ! એવું જોઈ આવજો પાપની આશી;
 જેણુ કર્યાં હોય ઉપાનનાં દાન, જેણુ આપી છતરી જોઈ ગુણવાન. ૭૪
- જેણુ દાન માંહે આર્ખ્યાં હોય વસ્ત્ર, જેણુ અન્ન દીધાં હોય તણ દસ્ત્ર;
 તે મનુષ્યને સુખરૂપ થાયે પંથ, એવું લાખ્યું પુરાણુકેરે અંથ. ૭૫
- બાકી મહાપાપી થઈ પરતંત્ર, રીબાય બાર દિવસ મધ્યાન્હ જનં;

૬૭ મા'સુદમ—મહાસુદમ શરીરવાળો. ૭૦ જૂડેજૂડા—બારેબારા.

૭૩ નિવર્ત—વિસમ પામેલા. આવર્ત (આટત) વીંટાયલાં. ૭૪ પાપની આશી આવજો—પાપ કરજો. ૭૫ દસ્ત્ર—ગર્વ (?)

- પછે જાય તે ધર્મની પાસે, ત્યાં પાણુ સ્થૂળ શરીર ત્રાસે. ૭૬
- ત્યાં કર્મભય શરીરે થાય દાહ, હવે કહું સ્થૂળ શરીરનો રાહ;
- જ્યારે સ્થૂળ શરીર કાપે હાથે, જ્યારે મારે વંશના સોટા સાથે. ૭૭
- ત્યારે તે પામે પ્રાણી મા'પીડા, ન તજે કર્મ વિપાકે કૂડી કીડા;
- પડે અગે રાક્ષા ન તે ફાટે, જોઈ તેમાંનું જળ ઉચ્ચાટે. ૭૮
- ધાંણો કાળ ભોગવે એવા ભોગ, દિનપ્રતિ વાધે દારૂણ રોગ;
- મૃતકના બંધુ લાવી હેત, તિલ જલાંજલિ અર્પે પ્રેત. ૭૯
- વળી કરે પિંડદાન જે પુત્ર, તે થાય પ્રાણીને માર્ગે સૂત્ર;
- જે તૈથ્યાલંગ ચોપડે હેતે, તે ન બળતા આઝી રેતે. ૮૦
- પ્રેતબંધુ અંગે થાય સંવાહન, અથવા જમે કુટુંબકેરા જન;
- તેવડે ત્યાંહી પ્રેત ધરાય, એવો અમરપુરતણો મહિમાય. ૮૧
- જેના બંધુ સૂવે સાથે અહીં, તેનું પ્રેત સુખી થાય તહીં;
- જેના બંધુ આપે અહીં દાન, તેણે પ્રેત જંતુ થાય મહાન. ૮૨
- મુઆ પછી દિવસ બાર, જતાં યમનગર થાય નિરધાર;
- એટલી અવધિમાં આપે જેહ, તે સહુ પ્રાણી પામે તેહ. ૮૩
- બાર દિવસ સુધી જાણુ, જીવે જીવ પોતાનું ઘર નિર્વાણુ;
- પછે યમપુર જાણી લઈ જાય, ત્યાં પ્રાણી ભય ઘણો મન ખાય. ૮૪
- લોહા સરખી વણે સ્થામ, કઠોર ઘોર મૂર્તિ યમધામ;
- જતાં જીએ રાત્રી આંખોવાળા, જીએ કાળા કાળજી જેવા રૂપાળા. ૮૫
- મૃત્યુ કાળ અંતકની મધ્ય બેઠા, એવા જીવે યમનૃપ જોયા ન-હેઠા;
- નીકળી છે મુખની બાહર દાઢ, ચઢી મહાભૂકટિ કાળ કરાળ. ૮૬
- ભયાનક મુખ ગિહામણું, તપ્યું ચારે પાસે વ્યાધિ તાપણું;

૭૬ મધ્યાન્હ જન્મ—અરા બપોર. ૭૭ વંશના—વાંસના. ૮૧ સંવાહન—શરીર ચંપાવવું. ૮૫ રૂપાળા—રૂપવાળા—કાળજી જેવા રૂપાળા. ૮૬ મૃત્યુ ૪૦—મૃત્યુ, કાળ અને અંતક, એઓની મધ્યે બેઠેલા.

- એવા ત્યાં નિરજે યમરાજ, નેના કરે શોભે પારસમાજ. ૮૭
- છે મોટા બાહુ હવદંડાસક્ત, જુએ માણી અકર્મા કે ભક્ત;
પછે મનઆવી કરે આજ્ઞાય, તેવી ગતિ માણી પામી પીડાય. ૮૮
- ને પૂરે જૂડી સાક્ષી સદાય, તે માણી રૈરવમાંહી પચાય;
સુણો તે રૈરવકેરું સ્વરૂપ, જ્યાં ઘણા દરેં કુઃખના રૂપ. ૮૯
- ને બે સહસ્ર યોજન વિસ્તાર, ત્યાં કેવું કુઃખ દે માણીને સાર !
એક બોધો હંડો મહાખાડો, તેમાં ભાર્યો અગ્નિ ઉભડો. ૯૦
- તે તાપે તપી જૂમિ સમસ્ત, નહિ તહીં ટાઢી કોઇ વસ્ત;
નામ અંગારજૂમિ તેનું, છે રૂપ જાજ્વલ્યમાન નેનું. ૯૧
- તેના મધ્ય ભાગે મૂકે યમદૂત, થાય પીડા પાપીને જ્યાં અદ્ભુત;
તીવ્ર તાપે બળે પગ તેના, કહીએ હાલ હવાલ કેના કેના ! ૯૨
- ડગલે ડગલે પડે શેઠા પગમાં, તે ફાટે ફૂલે રગરગમાં;
ફાટે તે શેઠાની આમડી જ્યારે, ઘણો તાપ લાગે માંહી ત્યારે. ૯૩
- એ શીત મૂકાવે પાગ, થાય રાત દાંડો એવો યાગ !
હવ નારો ભાગે એવી બોમ, જ્યાં નહિ દિવાકર ને સોમ. ૯૪
- એમ નાસતાં પામે યોજન પાર, કે બીજું નરક ત્યાં છે તૈયાર;
પાપની થાવા શુદ્ધિ સાચી, જુએ નામ માત્ર નરકમાં પાચી. ૯૫
- જ્યારે તે ફરી આવે સહુ નરક, ત્યારે થાય ત્રિવંધ્યોનિમાં ગરક;
આપદ ફૂમિ કીટ પતંગ, મત્સર જૂ લીખ થાય અપંગ. ૯૬
- કરિ બલિવર્દ સ્નાનની જન, થઇ માર્ગ ભટકે રાત;

એમ અનેક ચાનિ પામે તેહ, જેમાં પામે દુઃખ અતિશે દહ.	૯૭
પછે પામે મનુષ્યપણું જાણુ, થાય તેમાં કાણો ખેહેરો અજાણુ;	
વામન કુત્સિત રોગથી વ્યાપ્ત, જેનો દહ જોઇ નિંદ આપ્ત.	૯૮
વળી પુષ્કસ શ્વપચ કેરી જાત, તેમાં અવતરી ભક્ષે જૂઠા ભાત;	
એમ ભોગવે પાપ રહેલાં, જેણે દહે દુઃખ સહેલાં.	૯૯
પછે આરોહિણી જાતિ થવા લાગે, હોય પુણ્ય પૂર્વનું તો અનુરાગે;	
થાય શ્વપચનો શૂદ્ર જાણુ, શૂદ્રકેરો પૈશ્ય પ્રમાણ.	૧૦૦
વૈશ્યના ક્ષત્રી થાય સોય, ક્ષત્રીનો દિનવર હોય;	
દિનનો થાય દવેંદ્ર, થાય દવેંદ્રનો મહેંદ્ર.	૧૦૧
એમ જન્મ થાય હંચી જાત, કરે નીચ કર્મ તો ખાચે લાત;	
કૂડે કર્મે પડે જાતિ નીચ, ચૂષે તે મૂત્રાદિ ને કીચ.	૧૦૨
એ રીતે પાપકર્મી કરી પેર, કહ્યું તે ક્યમ જાયે જમને ઘેર;	
હવે જડ કહે સુણો તાત, કહ્યું પુણ્ય કર્મી કરી વાત,	૧૦૩
પામે શુભગતિ જાતાવી જેવી, જેણે પુણ્યકર્મની સેવા સેવી;	
યમરૂપ ભાષે માર્ગે જાવા, જ્યાં હોય ગંધર્વગણુ ગાવા.	૧૦૪
જ્યાં કરે અપ્સરા ઉભી નાચ, થાય દિવ્ય દહ કાંતિમંત સાચ;	
પેરે કુસુમગાળા તાણ, સુખભોગવે ગાણ ગાણ.	૧૦૫
જોઇ પુષ્પહાર ને નૂપુરશબ્દ, જેના રવ મધુરે થાય મન લબ્ધ;	
કરે એવા વિમાન માંહે પ્રવેશ, જાય દુઃખીઆનો જોતા દેશ.	૧૦૬
થાય પુણ્યવિપાક તેમનો પૂરો, કે રહે ત્યાંના લોક અધૂરો;	
પડે પૃથ્વી ઉપર તે પ્રાણી, જણે તેને મોટા રાયની રાણી.	૧૦૭

૯૮ આપ્ત—સર્ગાં વાહાતાં—લાગતાં વગગતાં. ૯૯ પુષ્કસ—ચાંડાળની એક જાત. ૧૦૦ આરોહિણી—હંચે ચડતી—ઉત્તમપણુને પામતી. ૧૦૪ ગંધર્વ ગણુ—ગંધર્વનાં દેવતાં. ૧૦૭ પુણ્યવિપાક—પુણ્યનો પરિણામ.

- કે કોઈ મોઠાના કુળમાંય, લઈ અવતાર રે'તો ત્યાંય;
ત્યાં પાણુ આચરણ રૂડાં રાખે, અન્યાય અસત્ય ન દૃષ્ટે દાખે. ૧૦૮
- બોગવી તે સ્થળના બોગ, ટાળે વળી આ ભવરૂપી રોગ;
જઈ પાછો વસે સ્વર્ગમોઝાર, કદી થયો હોય દુરાચારસંસ્કાર. ૧૦૯
- તો અવરોહિણી ગતિએ કરી, નીચી નીચી ચોનિ જાય ફરી;
અહો વિપ્રે મહાભાગ, કહ્યો માણીમરણતણો આ ભાગ. ૧૧૦
- હવે આવે ગર્ભમાં કેઈ પેર, તે અમો ભાખું માધવની મે'ર;
ધતિશ્રી માર્કંડેય મોઝાર, પિતાપુત્રસંવાદ કેરો સાર. ૧૧૧
- નરકનિરૂપણ આ માંય, થાયે સંપૂર્ણ દશમોધ્યાય;
આ પાસા વ્યાસ વચ્ચે સંસ્કૃત, આ પાસા મારું પ્રાકૃત. ૧૧૨
- કવિએ કુંજો આ શો ગર્વ, નથો ગર્વ સાંભળો સર્વ;
થયા પુરાણી મોંઘાડાટ ! તેથી મને થયો ઉચ્ચાટ ! ૧૧૩
- હવે કોણુ દેખાડે વસમી વાટ, થયા બંધ સ્વર્ગનર્કના ઘાટ;
ત્યારે કર્યું પ્રાકૃત રૂપી વિમાન, જાણુવા ન જોઈએ મહાન. ૧૧૪
- બમણું શ્રોતાયી વક્તાને પુણ્ય, એકું રાજ્યમાં કહ્યું મહામુન્ય !
વળી કરવા શ્રમ પુરાણીના થોડો, મેં યથામતિ કથાભાગ જોડ્યો. ૧૧૫

વલણુ.

- કથાભાગ આ યથામતિએ, જોડ્યો જેવો ગત્ય રે;
હવે પુરાણી ! પ્રાધરૂં થાશે, મોટી રાખો મત્ય રે ! ૧૧૬

કંકણું રૂર મું.

રાગ મેવાડો.

પુત્ર કે' સાંભળો હો, કહ્યું કથા ગર્ભની;

પવિત્ર થાવા ધારે હો, આ એક રાજાકો દર્ભની. ૧
 છવનાક નરકથી છૂટે હો, કે જાય સ્ત્રીઆર્તવધકી;
 પામે તેના બીજને હો, સિંચાય નરરેતે ટકી. ૨

હાળની દેશીફિર.

નરરેતે ટકી રહી સિંચાયે, છવ જાણો સર્વનો;
 રે' આધિવ્યાધિ ઉપદ્રવે, ગુણ ગર્ભકેરા ગર્વનો. ૩
 બીજ બંને કંઈ યથા વિણ, હરી રહેતાં ઠામમાં;
 પછે એક રૂપે થાય તે, બને બુદ્ધિદા મુકામમાં. ૪
 બંધાય પેશી ત્યાર પૂઠે, તેમાં શું કહેલું તે કહું;
 નેમ લધુ બીજમાં વૃક્ષાદિકના, રહે આંકુર આદિ બહુ. ૫
 તેમ દહુકેરા અવયવો, રહે પેશીમાં વચી;
 તે માંધથી અંગ પંચની, યથા વિભાગ બાહે દરી. ૬
 એ વિધિ ઉત્પત્ત થાયે, પંચ પેહેલાં અંગને;
 પછે નાક વદન ને કાંતું થાતાં, વળી એવાં ઉપઅંગ ને. ૭
 નખ ત્વચાને રોમ નીકળે, તે વધે ગર્ભની સાથમાં;
 નેમ નારિચેલની સાથ વાધે, (તેનો) કોરા લઈ જુઓ હાથમાં. ૮

૧ રાજાકા—સગી. તમે પવિત્ર થવાને આ એક દર્ભની સેર દાખમાં
 લ્યો. શુદ્ધ પાસે જ્ઞાન આંમળવા જતાં દાખમાં દર્ભ લેછને જનું એવો શિ-
 શ્ટાચાર છે. ૨ નાક—સ્વર્ગ. આર્તવધકી—આર્તવને મારો. તેના—સ્ત્રીના.
 નરરેતે—(અથવા) નરના વીરિદ્વારા. (રેત-વીર્ય).

૪ ગર્ભની ઉત્પત્તિ વળે છે. બીજા ધન—આરંભમાં જન્મે (સ્ત્રી અને
 પુરુષના) બીજા કંઈ યથાવીણ (પોતાની અસત્ત્વ સ્થિતિમાં) ઠામમાં
 (ગર્ભાસપમાં) હરી રહેતાં. પછી તે એક રૂપે થાય—એકાં મળી જાય,
 અને તેજ મુગમમાં (સ્થાનમાં) બુદ્ધિદા (પરપોટો) બને.

૫ પેશી—ગોળ લાંબો અંકાર. ૬ દરી—ઉપ. ૭ પંચ અંગ—માથું,
 બેહાથ અને બે પગ. ૮ કોરા—રોડો.

- તેમ ગર્ભ કોશ વધે સદા, થાય જીવ મોટો જાણુન્ને;
(હવે) કેઇ પેર રેં તે ઉદર માંહે, તેહ મનમાં આણુન્ને. ૯
- એ ઘુંટણ ગમ એ હાથ કેરી, હથેલિયો રાખી રેં;
ઘુંટણતાણા પિભાગ પર, અંગુષ્ઠકેરી સાખી ર. ૧૦
- અંગુલિ ઘુંટણ અગ્રભાગે, ઘુંટણ પૃષ્ઠભાગે નેત્ર છે;
છે એ ઘુંટણ મધ્યે નાસિકા, ને કક્ષાદિકતું ક્ષેત્ર છે. ૧૧
- એ પાદ પાની કટિ ભાગે, માંસમાં છૂપી રહે;
બાહુ જંઘા બા'ર રેંતાં, વ્યાસમુનિ એવું કહે. ૧૨
- એ મકારે ઉદરે રહી, ગર્ભ મોટો થાય છે;
પશુ માણી ગર્ભ સ્થિતિ તે, રૂપ અનુસાર કે'વાય છે. ૧૩
- ગર્ભાશયના અગ્નિએ, થાય કઠિન ગર્ભ અપાર રે;
ને ખાય માતા પીએ માતા, તેણે જીવે ગર્ભ તે વાર ર. ૧૪
- તે ગર્ભાશય છે પિતા ! પુણ્યપાપકેરી મત્ય રે;
તે ગર્ભકેરી નાભિ ઉપર, છે ઈક નલિપ્ત સત્ય ર. ૧૫
- તેવડે પોપણ થાય તેનું, કહ્યું એવું આગમે;
શ્રીતું અજ પામે ને વડે, તે છિદ્રથી ઉદરે શમે. ૧૬
- ખાય પીએ નારી ને ને, તે ગર્ભઉદરે જાય છે;
તેવડે તન વૃદ્ધ થાય, વૃદ્ધિ આગમ ગાય છે. ૧૭
- તે કામ ગર્ભ છે પ્રજા રૂપે, જાણે જૂનભવિષ્યવર્તમાન રે;
પછે પીડાતો નિર્વેદ પામે, મુખ વદે મહાજ્ઞાન ર. ૧૮
- તે સ્મરાણ કરતો એવું નિત્યે, આ કબ્જથી છૂટું હું'યરે;
તો બીજી વાર ન આવું એમાં, વધુ જાણું શું'ય ર. ૧૯

૧૧ અગ્રભાગે—આગળ. પૃષ્ઠભાગે—પાછળ. ક્ષેત્ર—સ્થાન. ૧૫ ન-
લિપ્ત—નાળ. ૧૭ વૃદ્ધિ છું—અતે વૃદ્ધિ પણ પામેછે એમ આગમ
(વેદ) ગાય છે. ૧૮ નિર્વેદ—અજ્ઞાન—ઉદાસીનતા.

- હું પુરુષાર્થ એવો કરીશ નિશ્ચય, નવ આવણું પડે અહીં;
અનુભવેલાં દુઃખ ગાથે, મહાકષ્ટ પામી મનમાંહી. ૨૦
- દેવબળથી કષ્ટ પડિયાં, તે સંભારે હરઘડી;
પછી ગર્ભમાંથી બા'ર નીસરે, જેને વાર નવ લાગે વડી. ૨૧
- પણ પ્રાણપત્ય પવનથી તે, પીડાય છે અતિ ઘણા;
હૃદય દુઃખથી રડવા લાગે, સુણે દીનસ્વર સહુ તે તણા. ૨૨
- જ્યાં ઉદરમાંથી બા'ર આવ્યો, કે ઘણું ચૂર્છના અવિધાર રે;
વળી વાયુ અડક્યે બા'રનો તે, થયો સચેતન સાર રે. ૨૩
- તે પછે પુરુષની પ્રકૃતિ જે, વીંટી લે છે જાણિયે;
તેણે મોહિત થાયે જ્ઞાનશ્રમ થઈ, તેનું દુઃખ મન શું આણિયે. ૨૪
- ગયું જ્ઞાન જ્યારે ત્યારે બાળક-લાવ પામ્યો માનિયે;
પછે કુમાર ને યુવા થાતો, વધ્યો મોહ પ્રમાણિયે. ૨૫
- વળી વૃદ્ધ થાયે શિયિલ ઇંદ્રી, મરે પાછો મૂક તે;
એમ જન્મ પામે મરે જન્મે, ઘટીયંત્રશો ઘટ ગૂઢ તે. ૨૬
- કોઇ વાર સ્વર્ગે જાય પુણ્યે, કદી પડે પાપે નરકમાં;
કદી સ્વર્ગ નરકે એથ સેવે, કદી ફરફડે તે ફડકમાં. ૨૭
- કદી જન્મ લઈ આ લોકમાં, કર્મ દૂડાં ભોગવે;
કદી ભોગવતાં મૃત્યુ આવે, જે રહ્યાં તે નોગવે. ૨૮
- તે શેષસહિતે સ્વર્ગમાંહે, જાય આઘી આપથી;
કદી સ્વર્ગ નરકે શેષ રાખી, પડે પૃથ્વી આપથી. ૨૯
- નારડીરાને નરક કુંડે, નાખતા યમદૂત તો;

૨૨ પ્રાણપત્ય પવનથી—ઉત્પત્તિ કરનાર વાયુથી. ૨૪ પ્રકૃતિ—માયા.

૨૫ ઘટીયંત્ર ઈન્દ્રીય—ઘટીયંત્ર (રેંટ) ઉપરના ઘટ (ઘણ) ની પેઠે ગૂઢ થઈ રહેલો તે. ૨૬ શેષસહિતે—ભોગવતાં બાકી રહેલાં કર્મ સહિત.

- મહાપુણ્યશાળી સ્વર્ગસુખ લે, ધરી વર તન નૂત તો. ૩૦
- એ બેય પાપી ચક્ષ દેખે, સ્વર્ગ નરકનું સુખ ને;
કો કંઈ એયકી અધિક કંઈ છે, બુદ્ધિ દુઃખિયો દુઃખ ને. ૩૧
- સ્વર્ગમાં નથી દુઃખ એવું, માનસો નવ તાત જ;
ગયો સ્વર્ગ બ્યારથી જીવ, તેને દુઃખ છે એક વાત જ. ૩૨
- હા સુકર્મકરો ક્ષય યારો, એટલે પડીશ પૃથ્વી હુંચ રે;
એમ રાત્ર દિવસ કષ્ટ વન્હિ, દુઃખ દે કંહું શુંય રે. ૩૩
- વળી તે જોઈ નારકીશને વિચારે, શું કૂડાં કર્મો આ ગતિ ।
રે મલુ દુઃખ નવ દઈશ આણું, તું આપને મહાસન્મતિ. ૩૪
- એમ ચિંતાતુર નિરાવાસર, રહે માણી સ્વર્ગના;
વળી ગર્ભવાસે કૂડે આવે, ને જીવ વાણી અપવર્ગના. ૩૫
- ચોનિ માર્ગે જન્મ થાતાં, દુઃખ કેવુ મહાન છે;
થઈ બાળક મૂળાપણું સેવે, કો' કંઈ વૃદ્ધપણામાં માન છે. ૩૬
- તરણુતામાં અતનુ ઈર્ષા, ક્રોધાદિથી દુઃખ થાય છે;
પછી વૃદ્ધતા એ કામ દુઃખનું, માર્ગે દુઃખ મોટા ગાય છે. ૩૭
- તે પછે ખેંચાણું પડે છે, યમદૂતથી મહાનરકમાં;
વળી જન્મમરણુ ને નરક જાગ્યે, ધ્રુજતો જીવ ધરકમાં. ૩૮
- ઘટીયંત્ર જેવી જીવગતિ છે, માયાજન્યબંધનમાં પડી;
દિવારાત્રી ભટકાવતી તે, નહિ જંપ માનો અધ ઘડી. ૩૯
- બંધાય બાણ્યા છતાં પાછો, મૂઠ મમતાને ધરી;

૩૦ નારકીશને—નરકકુડમાં પડના ચોગ્ય થયેલાને. વર—હિંમત. તન—શરીર. નૂત—નવીન. ૩૫ નિરાવાસર—રાત દહાડો. ૩૭ અતનુ—કામ. ૩૮ માયાજન્યબંધનમાં—માયાથી ઉપજેલા બંધનમાં. દિવારાત્રી—રાત દિવસ.

- હે સંસારસાગર દુઃખકારી, મેં સુખ નવ દીધું જરી. ૪૦
- માટે મોક્ષ અર્થે વેદનથીનું, કહો સાધન શે કરું ?
- હે પિતા ! ગતિ પુરાણીકેરી, કહો કેઇ વિધ આચરું ? ૪૧
- કે'ણું જૂઠું કરણું જૂઠું, વળી ધરણું જૂઠું મનમાં;
- હે પિતા વળી વળી હુંય માણું, ન દયશ જન્મ એ જનમાં. ૪૨
- ઇતિશ્રીમાર્કંડેય પુરાણે, પિતા પુત્ર સંવાદે કરી;
- ઐકાદશમે અધ્યાય પૂરો, થયો બોલો શ્રીહરિ. ૪૩

વલણુ.

- શ્રીહરિ બોલો સર્વ કોઇ, ટળે ગર્ભવાસનું કષ્ટ રે;
- વિમ્બ મેમાનંદ નામ મિથ્યા, હે મિથ્યા પુરાણીસૃષ્ટ રે. ૪૪

કંકણું ઠંઠ મું.

રાગ સામેરીની ચાલ લેકેકણી.

- પિતા કે' સુણો મુત મારા રે, સુણ્યા જ્ઞાનદાનના રાખદ સારા રે;
- જ્ઞાનદાનનો આશ્રય કરતા રે, તેહ સંસારસાગર તરતા રે. ૧
- ઐહ વર્ણુઓ મોટો તે' રસ્તો રે, યાશે અધિકારીને રાસ્તો રે;
- તે' રૈરવ નરકનું વર્ણુન કીધું રે, તેવાં સાથે બીજાનું નામ દીધું રે. ૨

૪૧ પુરાણીકેરી ગતિ—(૪૨ મી કડીમાં કહેતે તેરી). ૪૨ પુરાણીઓ પુરાણ વાંચે છે પણ તેણું આચરણ નથી રાખતા તે વિશે કહે છે: કે'ણું ઇ—૨૫૪ છે. “ મંત્રધાન્યદ્વચનધાન્યત્તર્વચાન્યદરાત્નનામ્—દુષ્ટ પુરુષોના મનમાં કાંઇક હોય છે, મોટે કાંઇક બીજું બોલે છે અને આચરે છે કાંઇ જુદીય રીતે. ” (દિનોપદેશ). એ જનમાં—એવા દુષ્ટ પુરુષોમાં.

૪૪ છે ઇ—પુરાણીની સૃષ્ટિ (અર્થાત્ સમાજ) પણ મિથ્યા છે ! અથવા પુરાણીએ કરેલા પ્રયત્ન. ૨ અધિકારીને—યોગ્યતાવાળાને.

- તે સર્વ નરકનાં કે' મુને નામ રે, કેવાં તેનાં કે' વિસ્તારી કામ રે;
 જેમાં જવું તે જાણુવી વાત રે, જાણ્યા પછી થાય તો કરવી મા'ત રે. ૩
 પુત્ર કે' સુણો પિતા મારા રે, કહ્યો નર્ક રૌરવ મેં અવિધારા રે;
 હવાં મહારૌરવ નામા કહું નર્ક રે, વર્ણવતાં કાંઈ ન રાખું ફર્ક રે. ૪
 મહારૌરવમાં બાર સહસ્ર યોજન રે, છે તામ્રપૃથ્વી હે મુનિજન રે;
 તેની નીચે તાપ તપાવ્યો છે પૂરો રે, દર્શનસ્પર્શને થાય અંગ ચૂરો રે. ૫
 ભાસે મહાભયાનક ભોમ રે, જતાં બળે શત યોજનથી રોમ રે;
 તેવી પૃથ્વીમાં થમના દ્વતો રે, મૂકે બાંધી રૂંધી હું પાણુ હુતો રે. ૬
 ગોઠિમલાં ખાતો ગરબડે માણી રે, તેને આવી પડે પીડા અજાણી રે;
 નીકળે જોલામાંથી જે વારે રે, મકટચો મજબલિત ચૂસો જીએ ત્યારે રે. ૭
 કાકે બકે ઉલૂકે વરૂં વીંછી રે, કરડે મત્સરે ઉરાડે કો પીંછી રે;
 કોચે ગીધ ચચુંવડે ત્યાંહી રે, તાણાતાણુ કરે માંહોમાંહી રે. ૮
 મહા રૌરવાગિનથી પીડાતો માણી રે, આકુળ વ્યાકુળ થઈ રડેતાણી રે;
 હા પિતા ! હા માતા ! ભાઈ ! રે, આવો આવો અહીં કોઈ ધાઈ રે. ૯
 એમ ઉચરો શાંતિ ન પામે રે, દશ ક્રોડ વર્ષે એ દુઃખ વામે રે;
 પાપાચારીની ગતિ એવી રે, કહી મહારૌરવમાં થાય જેવી રે. ૧૦
 હવે તમ નામ નરક કહું હુંય રે, જે છે સીતળ કહું રૂપ શુંય રે;
 તે મહારૌરવ જેટલું જાણો રે, તે અધિકારવાણું મમાણો રે. ૧૧
 દારૂણ અધિકાર ને સીતથી દુખી રે, દાડાદાડ કરતાં થાય ન સુખી રે;
 પરસ્પર બેટી કરે સમાશ્રય રે, ટાઢે દાંત લાગે લાગે મહાભય રે. ૧૨
 ત્યાં જૂખ તૃપા ઉપને બલિષ્ઠા રે, મહા ઉપદ્રવે સાંભરે ન ઇંબ રે;

વાયુવહને ઠરી જાય પાણી રે, ગળે હીમાળે ઘણા માણી રે. ૧૩
 ત્યાંના વાયુ વાયે મહા ધોર રે, ભાગે હાડ પાંસળાં તોડે તોર રે;
 તેમાંથી નીકળે મજાજ શોણિત રે, ખાય સુધારથી ધરી મા'મીત રે. ૧૪
 છે નારકીશકેરું બોજન એવું રે, ભગે તે અંધારે કે'વું કેવું રે;
 ઘાટે પશુ જ્યમ એકમેક રે, તેવા અંધકાર ધરે વિવેક રે. ૧૫
 હે દિવસતમ ! મુણે આપ રે, પાપક્ષય મુધ્રી એવો તાપ રે;
 હવે નિહંતન નામ નરક રે, છે એથી મોટો ગુણનિધિ ગરક રે. ૧૬
 તેમાં નિરંતર વાગી રે' હાક રે, કૃષ્ણ કરે કુલાલ જેવા આક રે;
 તેના પર મૂકે પાપી નરને રે, કાળસૂત્રે કાપે તેના ધરને રે. ૧૭
 થમદૂત કાળસૂત્રવડે કેમ રે, કાપે કુંભાર કાપે તેમ રે;
 મૃતિકાના પિંડ મૂકી આક ઉપર રે, કાપી કાપી ભાજન લે નીકર રે. ૧૮
 તેમ થમદૂત કાળસૂત્રવતી રે, કાપે નખશિખથી મૂઠમતિ રે;
 જેમ જેમ કાપે કરોડો વાર રે, તેમ તેમ થાય નિગ્યાં દહ તૈયાર રે. ૧૯
 દુઃખી જીવિતનો હોય ન નાશ રે, કાં કે લાગ્યાં કર્મતણા ફડા પાશ રે;
 એ રીતે નિહંતનમાં દુઃખ પામે રે, પાપક્ષય મુધ્રી દુઃખ ન શામે રે. ૨૦
 એ પછી અમતિષ્ટ નામે નરક રે, લાખું મારે મુખે ન રાખું ફરક રે;
 તેમાં રહે નારકીશઃ મહાપાપી રે, લે દુઃખ અતુલજાને મન માપી રે. ૨૧
 જે ચક્ર નિહંતનમાં હુતાં રે, તે ચક્ર આ નરકે વચુતાં રે;
 તેમાં વિરોધ એ પિતા જાણો રે, બાળુએ જળ રેંટ જેવો પ્રમાણો રે. ૨૨
 એ છે પાપી કર્મીના અંધ હેતુ રે, છે પ્રુથ્વચાળીને પાંસરી સેતુ રે;
 તે ચક્રમાં રાખી ભભાવે પાપી રે, જુએ વારે વારે જમડા કાપી રે. ૨૩
 નવ અઠકવા દે દૂત રે, શું કરે ત્યાં હોય શાણો સૂત રે;

૧૭ કુસાલ-કુભાર. ધરને-ધડને. ૧૮ ભાજન-વાસણ. ૨૨ વચુતાં-
 કામે વળગ્યાં. અથવા, તે ચક્ર તો આ તરફે ફરેલી પામે—કાંઈ દિસાળમાં
 નહિ. ૨૪ સૂત-સૂતપુરાણી જેવો પુરાણી.

- રેંટનાં લોટા પેઠે કોક બાંધ્યા રે, સાંધે સાંધો જોઈને સાંધ્યા રે. ૨૪
- જેમ ભરાય ઠલવાય ઘડવાં રે, તેવાં થાય અંગ અકર્મીનાં અડવાં રે;
- રૂધિર વમન કરતાં જાય હોઠળ રે, આવે ઉપર તળે કરે મહાળળ રે. ૨૫
- જોમ ફરતાં ફરતાં આંતરડાં રે, આવે મુખદારા તૂટ્યાં તતરડયાં રે;
- ચાલે અશ્રુના રેલા આંખે રે, મુખ સ્વપ્ન નવ તહીં આંખે રે. ૨૬
- એમ દુઃખ બોગવે અવધિ સુધી રે, તોય નવ ચેતી ચાલે ભુધી રે;
- પછે નરક અસિપત્ર વન રે, છે તે સાંભજો ધરી મન રે. ૨૭
- છે એક સહસ્ર ચોજન આઘી રે, રહે અંગારે જૂમિ જાગી રે;
- તેના પર તરણિનાં પડે કિરાણુ રે, તે તીવ્રતાપે તપી ઉઠે મા'રણુ રે. ૨૮
- તેમાં પડે નારકીશ આવી આવી રે, હવાં મધ્યભાગે જૂમિ કેવી કા'વી રે;
- શીતળ સિંગધપત્રવાળું એક વન રે, છે પત્રખડ્ગ જશાં મુનિજન રે. ૨૯
- જ્યારે વાયે વાયુ મહાજેરે રે, ત્યારે પડી પત્ર તે તન તોડે રે;
- ત્યાં વસે શ્વાન ભયાનક જાણુ રે, મોટાં મુખ વ્યાઘ્ર જશાં પ્રમાણુ રે. ૩૦
- લાંબી દાઢને પો'ળાં મુખ રે, થાયે ફરતાં જોઈ જોને દુઃખ રે;
- બળે દવ પૃથ્વી ઉપર પૂર રે, દાઢી ઉડે છાં શું આકતું તૂર રે. ૩૧
- કરે પગ ઉંચા નીચા મહાદુઃખે રે, પીડિત થઈ વશાએ પોકારે મુખે રે;
- સંભારે માળાપ કરી આકંદ રે, જોણું અહીં જાણ્યા નહિ જોવિંદ રે. ૩૨
- જોણે ત્યાં છાંયડો બેસવા માટે રે, આવે અસિપત્ર કેરા ઘાટે રે;
- ત્યાં અસિપત્ર પાડવાવાળો રે, વાયે મહાવાયુ કરાળો રે. ૩૩
- તેથી લઈ વિશ્રાંતિ બેઠા જેહ રે, પડે પત્ર તેનાપર તેહ રે;
- તેણું કપાય અંગ ઉપાંગ રે, નાસે જંતુ થઈ મહારાંક રે. ૩૪
- તે નરકે નથી બીજી જગ રે, તપી પૃથ્વી સજગી આગ્ય રે;

લળકે ચક્ષુઃશ્રવાની જીવ્યા જેવી રે, અગ્નિ જ્વાળની જીવ્યા તેવી રે. ૩૫
 એવી જીવ્યા માંહે પડે જઈ પ્રાણી રે, તેને ફાડી ખાચે કૂતરા તાણી રે;
 ત્યારે રડે પોકે પોકે તેહ રે, એવાં કષ્ટે કષ્ટાચે દેહ રે. ૩૬
 હે પિતા અસિપત્ર વન ભાખ્યું રે, એમાં અધૂરું કંઈ નથી રાખ્યું રે;
 હવે એથી મહાભયંકર જેહ રે, તપ્તકુંભ નામે નરક કહ્યું તેહ રે. ૩૭
 તેની આસ પાસે વીંટાયો અગ્નિ રે, લોહરજ ઉજળે જયા જઈની રે;
 તે રજ ઉકાળવાને ગોળે રે, તૈલ તપાવી રાખ્યું પોલે રે. ૩૮
 તેમાં નાખે પાપી યમદાસ રે, ટાંગે હથે માથે ખાચે ત્રાસ રે;
 માંહી ઉકાળી ઉછાળે લાવે રે, થાય ફેલ્યા તે દુઃખ ઉપજવે રે. ૩૯
 પછે ફાટે ફેલ્યા એકી વારે રે, વહે જળ મળજી એકી ધારે રે;
 તેથી થાય વ્યાપ્ત અંગ અનેશ રે, ત્યાં ગીધ ટોળાં ઉડતાં હેયાં રે. ૪૦
 તે ચીરી ખાવા લઈ જાય પ્રાણી રે, નાખે પાછા અગ્નિમાં આણી રે;
 તેથી કૂટે નેત્ર કપાળ ને હાડ રે, પછે ખીલે ઘાણી ચઢાવે તાડ રે. ૪૧
 થાય ઘાણીમાં એકાકાર રે, શિર રનાયુ માંસ ત્વચા નિરંધાર રે;
 એવું અંગ થાય મવાહી જ્યારે રે, કરે ઘટ તેને યમદુત ત્યારે રે. ૪૨
 પછે કરી તૈલપરીક્ષા જીવે રે, ખુદખુદાએ સંશય ખુવે રે;
 પછે તેમાં તળે પાપાચારી રે, એ તપ્ત કુંભની કથા વિસ્તારી રે. ૪૩
 વળી કહ્યું મારી કેવી કા'ણી રે, લેજો પિતાશ્રી તમે જાણી રે;
 યદ્ય મનસા પુરાણીની પૂરી રે, તોય કહી ન કથા માધુરી રે. ૪૪

૩૫ ચક્ષુઃશ્રવા—સર્પ. ૩૮ જઈની—ગારવાનું એક હથિયાર—મારી
 નાખનારી. ૪૩ ખુદખુદા ઈ—તેલ તપ્યું છે કે નહિ એવો સંશય તેમાં થતા
 ખુદખુદા (પરપોટા)થી ખુવે છે. અર્થાત્ પરપોટા થતા હિંમતા તેલમાં તેને
 નાખે છે. ૪૪ મનસા—ઈચ્છા. પૂરી યદ્ય (આ નરકની વાત જાણીને), અથવા

શું છે આપણે તેથી કામ રે, ભજવા એક ચિતે શ્રીરામ રે;
ધૃતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણે રે, પિતાપુત્રસંવાદ મમાણે રે. ૪૫
મહારૌરવાદિક નરકાખ્યાન રે, મુણે ભણે તે યાય મહાન રે;

વલણુ.

મહાન યાચે સર્વે જાણી, ચેતી ચાલે ચિત્ત રે;
જન પ્રેમાનંદ નામ મિથ્યા, છે મિથ્યા પુરાણી વિત્ત રે. ૪૬

કંકણું ઉપ મું.

રાગ ગોડી.

પુત્ર કે' મુણે મારા તાત, ગયા મારા સાત જન્મ પશ્ચાત;
હું થયો વૈશ્યકુળે ઉત્પન્ન, કર્યું ત્યાં મેં સુરભિરોધનું મન. ૧

હાળ.

સુરભિરોધનું મન કર્યું મેં, પિતા કહું મુણે તેની વાત;
મેં જળપાન કરંતી ગાયો વાળી, કર્મવિપાકે થઈ દુઃખરાત. ૨
દારૂણ નરકે જઈ પડ્યો હું, જ્યાં અગ્નિજ્વાળ ભયંકર હોય;
વળી લોહની ચંચુવાળા દિવ્યી, સમાકુલ તે જ્વળિ સોય. ૩

પુરાણીની (વિત્ત સંબંધી) મનસા પૂરી થતાં છતાં પણ તે અધુરો કથા કહેતા નથી.

૪૬ છે ૪૦—પુરાણીઓનું વિત્ત (વિદ્યાર્થિ સામર્થ્ય કે ધન) પણ મિથ્યા છે.

૧ પશ્ચાત—પાછળના. આ જન્મથી પાછલા સાતમા જન્મમાં. સુરભિ-રોધ—ગાયોને આંતરી રાખતી. ૩ સમાકુલ—વ્યાપ્ત.

- જ્યાં ઘાલી ઘાણી માંહી સરીરને, પીલે ચાલે રક્તમવાહ;
તેના કદમે બેસાડે ઝુનિ, કુકર્મી કેરો જાણી રાહ. ૪
- ચાપ કુલાહલ નાખે માણી, નરકવિષે જેવે મહાઝુત્ય;
તે સર્વે મુણી સો વર્ષ રહ્યો હું, કાંઈ ન અવધિ ધારો ન્યૂન. ૫
- સંતમ મહાતાપની પીડા, દાહસહિત વધાણુ દેહ;
તપ્તપ્રલિનતરવેણીતટમાં, નાખ્યો કુંબે નિઃસંદેહ. ૬
- એવે દુઃખે આવી પડેલા, એવે વાચો શીત પવન;
વળી એકાએક રત્નરૂપ નર, આવી ઉભો ઝાટમ મન. ૭
- તે નરકેરા આગમથી ઝુનિ, નારકીરાની ગઈ પીડાય;
હું પણ સ્વર્ગસમા સુખ માંહે, આવી પડિયો ઝુનિરાય. ૮
- યાતનાકષ્ટે કૂટાયલાને, એકાએકે આ શું સુખ;
એમ વિચારી હંચું જોયું, થયું અવનવું ગયું ક્યાં દુઃખ ! ૯
- એવે નિકટે નરવર જોયો, રત્ન સમાને જેનું રૂપ;
તેની પાસે વળુ કાપના, ઉભો દૂત મહાકરૂપ. ૧૦
- દંડ હરતમાં જાણી કે'તો, આ મગ આ મગ આવો દેવ;
એ સર્વે મેં જાતે જોયું, કરી મુકર્મની સારી સેવ. ૧૧
- નરક પડેલા નરઆદિક કે', કાણુ ઊભા રો' ભારે ભૂપ;
આપ અંગના સ્પર્શ વાયુથી, સહુ થઈએ સુખમાં તદ્દુપ. ૧૨
- દયા કરી તે વેણુ મુણીને, બેઠો ત્યાં તે મત્રિમાન;
સહસ્રધા સંયુક્ત યાતના—દેરા કષ્ટનું સુણવા જાન. ૧૩

૪ દર્દમે—કાદવમાં રાહ—રસ્તો. ૫ અવધિ—છેડો. ૬ વધાણુ—તરસ્યો. તપ્ત ઇન્—તમ (તપેલા) પ્રલિન (ભાદાળી રેતી) વાળા તરવેણી (તથા નદીઓના સમામમ) ના તટમાં. ૭ યાતનાકષ્ટે—નરક પીડાના દુઃખથી. ૧૧ આ મગ—આ માર્ગે—આ પાસે. ૧૩ સહસ્રધા—હજાર પ્રકારે.—સંયુક્ત—એકત્રી મળેલી.

પછે તેણે મહા કૃપા કરીને, પૂછ્યું યમદૂતોને આમ;
 મેં શું પાપ કર્યું કે આલ્યો, નરક નિકટે નાખે નામ ? ૧૪
 કૃણ કુબ્ધર્મ કર્મ કયાનું, કહો તેહ મુજને સહ વાત;
 (હું) વિદહ જનપદ જનક કુળનો, વિપશ્ચિત નૃપ છું મખ્યાત. ૧૫
 રૂકે મકરે પુરૂષો પાળ્યા, પદ્મિનીકેરી કરી મેં વાર;
 ધર્મનૃપશા મનુએ કર્યું ભેમ, તેમ કર્યું મેં રક્ષણ સાર. ૧૬
 કરી સુખી મેં સર્વ મળને, કરી યજ્ઞ સંતોષ્યા દેવ;
 ધર્મવડે ધરણી મેં પાળી, નથી રણ મૂકી નાઠો ખેવ. ૧૭
 અતિથિ નિર્મુખ નવ વાળ્યો કેઇ, મારે ઘેરથી જાણો દૂત;
 પિતૃ દેવ ઋષિ પરિજન પોખ્યા, કરી પૂજા મેં ભેરવ ભૂત. ૧૮
 પરશ્વી પરધન મેં નવ વાંચ્યાં, વળી કહું સુહૃદ મારી વાત;
 (ભેમ) સુરભિ જળને સ્થાનક જાએ, જળ પીવા થાય પરભાત. ૧૯
 તેમ પર્વણિ ત્રિવિક્રાંતમાં, સુરપિતૃ આવે નરગેહ;
 તેહ વિમુખ થઇ પાછા જાએ, તો થાય નિર્બળ નરદેહ. ૨૦
 યજ્ઞ કરેલા થાય અકૃણ સહુ, વાપી કૂપ કર્યા જાય વ્યર્થ;
 એમ સર્વ ધર્મનો -હાસ થાયછે, જાએ ગાંઠે હોયે ગર્થ. ૨૧
 નિઃશ્વાસ નાખી જો જાય પિતૃ તો, સાત જન્મનાં જાએ પુણ્ય;
 સુરનિઃશ્વાસે ત્રણ જન્મનાં, થાયે પુણ્ય કર્યા જો શૂન્ય. ૨૨
 એવું જાણી હું દેવકાર્યમાં, રહ્યો સદાએ સાવધ માન;
 પિતૃકાર્યમાં તત્પર આ તન, રહ્યું નિરંતર કરી સન્માન. ૨૩
 તો કયી પેરે દારણ નરકે, થયો પ્રાપ્ત હું હે યમદૂત !
 નથી કવિરવિશા નિંદા કદીએ, આ શું મિથ્યાટીખળ વૃત્ત !! ૨૪

૧૫ જનપદ—દેશ. વિપશ્ચિત—એ નામનો રાજા. ૧૬ ધર્મનૃપશા
 —ધર્મરાજના જેવા (મનુ). ૧૮ પરિજન—પોષ્યવર્ગ. ૨૦ નરગેહ—
 મનુષ્યને ઘેર. ૨૧ વાપી—વાવ્ય. -હાસ—કમીપણ.

જૂઠા બોલા જોઈ પુરાણી, કે વેદાંતી શાસ્ત્રી અજાણુ;
સ્વભાષાવર્ધકનિંદકનો, કાલ્યો છે મેં કચરઘાણુ ॥ ૨૫

શીખ્યા થોડું કરી કે' મોટું, જોવા નાં ગે' કાખ્યાં નાક;
નાસ્તિક જનનું નામ ન રાખ્યું, વળહી નિગમધર્મની હાક. ૨૬

પિતા કહે તવ દૂત શું બોલ્યો, તે સુણવા ઇચ્છા થાય;
ઇતિશ્રી માર્કંડેયપુરાણે, પૂર્ણ થયો તેરમો અધ્યાય. ૨૭

વલણુ

તેરમો અધ્યાય પૂરો થયો, રીઝો પુરાણી રાજ રે!
માફત કથા કરો માની દિનનું, સુધરે સઘળાં કાજ રે ॥ ૨૮

કડવું કડ મું.

રાગ ધનાશ્રી આલણેર.

પુત્રકે'તે મોટા પુરૂષે પૂજ્યું, સર્વ સુણતાં આપું છું;
તે ભયંકર યમદૂત છતાં બોલ્યો, મધુર વેણુ મન લાવ્યું છું. ૧

યમસેવક કે' રાજ મહારાજા, તમે સર્વ ભાખ્યા સત્ય છું;
સંશય નહિ તિલમાત્ર એ માંહે, તમે પાવન કીધાં અત્ય છું. ૨

પણ કિચિત્માત્ર કંઈ પાપ કર્યું તે, હું સંભારી આપું છું;
વિદર્ભનૃપ પુત્રી પીવદી નામે, તે તમ પત્નીનું આપ્યું ન દાપું છું. ૩

ઋતુમતી મતિદાલી હતી તેના, ઋતુકાળ મિથ્યા કીધો છું;
વરાંગી કેકેયીની આસક્તિથી, ઋતુવાળીને ભોગ ન દીધો છું. ૪

- તે પાપે આ ભવાનકે નરકે, આવી પહોચ્યા તમે શબ્દ છ;
સ્વસ્તી સમીપ ઋતુસ્નાત લહી, જે ન કરે સમાગમ કાળ છ. ૫
- તે માંગલ્ય હત્યારે થાયે, તૂટે તેના પ્રણયની પાળ છ;
હું કહું તે સત્ય સહુ માનો, રખે કંઈ સંશય કરતા આળ છ. ૬
- હોમ સમયે હોમાગ્નિ રાખે, આજ્યાહુતિની આશ છ;
તેમ ઋતુકાળે બીજપાત પ્રજાપતિ, ન થાયે થાય નિરાશ છ. ૭
- એ મર્ધાદા જેહ ઉદ્ધરે, થઇ ધર્માત્મા કામાસક્ત છ;
તે પિતૃઋણુનું પાપ લે પાપી, પડી નરકમાં બંધત છ. ૮
- અહો પૃથ્વીપતિ એટલું કુકૃત, પાપકેરું પિછાનો છ;
હવાં પ્રણય ભોગવવા અર્થે, ચાલો સાચું માનો છ. ૯
- તે સાંભળી જનકનૃપ બોલ્યો, અનુકંપાએ આમ છ;
ધર્મિજન રથજે આવું અનુચર હું, તું કરચ કંઈ મારું કામ છ. ૧૦
- કેટલાકે પ્રજા હું તુને ખૂણું, તેના ઉત્તર દીને છ;
કઠિન ચંચુએ નેન વણસાડી, આ કાક બિલા રીએ છ. ૧૧
- જેમ જેમ ચક્ષુ ફોડી નાખે, તેમ તેમ થાયે નવાં છ;
તેવી રસના ઝેંચી નવી થાતી, તેનાં નિહિત પાપ શાં હવાં છ. ૧૨
- વે'રી વે'રી આ નરને દુઃખ દે, તે કયા કારણ માટે છ;
તસકુંભમાં તૈલ પૂરી પગલે, તપલે રેતીએ શાસાટે છ. ૧૩
- લોહવદન આ દિવ્ય પુરૂષને, ચંચુમહારે ખેંચે છ;

૫ ઋતુસ્નાત—ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી સ્નાન કરી શુદ્ધ થયેલી.
૭ આજ્યાહુતિની—ધીની આહુતીની. તેમ ઈ—તેમ ઋતુકાળે બીજ—
પાત ન થાય તો પ્રજાપતિ નિરાશ થાય, એ અન્વય. ૮ બંધત—રૂપ. ૧૦
અનુકંપા—કૃપા.

ક્યાં પાપ કર્યા એ પ્રાણી, પક્ષી મંહોમાંય વેંચે છ.	૧૪
વિહંગમવર અંગના ત્રોડે, રે રે ! સાધે સાંધા છ;	
ધંધમાં ધાયે અંધ બની દ્વિજ, ત્રોડવા સ્નાયુ બાંધા છ.	૧૫
રીર નાખે મહાપીઠ સરીરથી, તોય પક્ષી અંચુએ ચીરે છ;	
રાતદિવસ એવી રઠ લાગી, નવ પ્રહાર કરે કદી ધીરે છ.	૧૬
શાં કુર્મ કર્યાં એ પ્રાણી, વળી બોગવે ચાતના બીજ છ;	
તે સર્વનાં પાપ કહી હું ને દાખો, હે યમના દૂત રીઝી છ.	૧૭
યમકિંકર કે' હે નૃપ મોટા, ને પૂછ્યો પાપકર્મવિપાક છ;	
તે નેમ છે તેમ હું ભાખું, કમળ નર વિમુખ થાય નાક છ.	૧૮
બોગવે પાપપુણ્ય અનુક્રમ, પછે થાય ઉભયનો નાશ છ;	
પુણ્યપાપ એ બોગવ્યે છૂટકો, ધરે હર્ષ કે રે' ઉદાસ છ.	૧૯
કર્મક્ષય છે બોગવ્યે નિર્મલે, પાપપુણ્ય બોગક્ષય કેમ છ;	
તે હું કહું તે સાંભળો રાજા, તણ અંતર્ગત વેંમ છ.	૨૦
કુષ્કાળ બોગ કર્યાથી થાયે, કુષ્કાળકૃણદા કર્મ ક્ષય છ;	
નેમ ભય અનુભવથી ભયકૃણદાથી, થાય છે કર્મનો વ્યય છ.	૨૧
કલેશતણી રીત એ વિધિ બાણો, હવે કર્મની વિધિ ભાખું છ;	
કર્મબંધને જીવ નાના પ્રકારની, પામે ગતિ તે દાખું છ.	૨૨
મૃત્યુ પમાડવા રૂપી ગતિ કર્મ, તેષકી મૃત્યુ થાયે છ;	
પાપીન્નન અકર્મગતિને, અહોરાત્ર ઊભો ગાયે છ.	૨૩
શ્રદ્ધાળુ શાંત ઉદાર સુકર્મી, આમોદકૃણદાથી કર્મ કરતા છ;	

૧૪ દ્વિજ-પક્ષી. ૧૮ કમળ ઇન્દ્ર-નરનાક (સ્વર્ગ) થી વિમુખ કેમ થાય છે તે નેમ છે તેમ (યથાર્થ) ભાખું. ૨૦ પાપ ઇન્દ્ર-પાપ અને પુણ્ય-નો બોગવડે કેમ ક્ષય થાય છે તે હું કહું. ૨૧ વ્યય-નાશ. ૨૩ અકર્મગતિને—દરિદ્રતા રૂપ ગતિને.

તેવડે તે તેહજ પામે, વળી સ્વર્ગી સ્વર્ગને ધરતા જી.	૨૪
સુખ ફળદાતા સુખને પામે, હવે કહું પાપની પેર જી;	
વિકટ માર્ગમાં અજગર હાથી, પામે કુષ્કર્મ કેરી મે'રજી.	૨૫
અશુઃશ્રવા ને ચૈરનો ભય જ્યાં, એવાં પાપી સ્થાનક પામે જી;	
આનંદ ઉત્સવે 'ભય પ્રણયશાળી, સુખી વને સુખ કામે જી.	૨૬
સુગંધિક સુમનની. માળા, હોંસે હેડે નાખી જી;	
પાડૂ વસન ધારી સર્વાંગે, વર વાહનની સોઇ દાખી જી.	૨૭
સુખ માગ્યાં ભોજન તે પામે, કરે સ્તુતિ બંદી ભાટ જી;	
પુણ્યનાં પ્રણયપાપ પિછાનો, સંચાયલા મહાઘાટજી.	૨૮
તે કોટિ મહાકોટિ જન્મ સુધી, છે સુખદુઃખ અંકુર જી;	
જેમ બીજ અંકુર ફૂટી દ્રુમ થવાને, છે જગકેરી જરૂર જી.	૨૯
તેમ પ્રણયપાપ રૂપી અંકુર ફૂટે, સુખદુઃખરૂપ દ્રુમને માટે જી;	
દશકાલાદિક અક્રિય તદપિ, (તોય) કામ તેનું શિર સાટે જી.	૩૦
કુષ્કર્મ કર્મ કર્યું રજ કોઇએ, તેથી દશકાળાદિએ પડે પગ જી;	
રહ્યો પાપકર્મ કંટક કર્મને લપાઈ, તે વીધે પગની રગ જી.	૩૧
જો બૃહત્ પાપ હોયે તો માનો, લાગે શૂલ કે શંકુ અંગે જી;	
તે પીડા જેવી થાય મા'પીડા, આવી પડે કષ્ટ ઉમંગે જી.	૩૨
વળી શિરચ્છેદનું કુઃસહ દુઃખદાપી, કુષ્ટ કર્મથી થાય જી;	
સંચિત ફળ દેવાને ચોગે, ક્યહાં સુધી તે ભય જી.	૩૩
અરુચિ ભોજન રીત ઉપરુ શ્રમ, તાપ હેતુ લઈ સાથે જી;	

૨૪ આમોદફળદાયી—દર્પ ૨૫ ફળને આપનારા. ૨૬ અશુઃશ્રવા—સાપ. ૨૭ સુમન—પુષ્પ.

૩૦ દેશ ઇ—દેશ અને કાળ વગેરે જો કે અક્રિય (ક્રિયા વિનાના) છે તથાપિ તેનું કામ શિર સાટે છે—તે સુખદુઃખફળ આપવામાં અસર કરે છે. ૩૧ કુષ્કર્મ કર્મ—પાપ કર્મ. ૩૨ બૃહત્—મોટું. શંકુ—ખીસો.

- પાપસંતાપકારી સ્વયસાથે, નાજે એકમેકની ઇચ્છા માથે છ. ૩૪
- એ રીતે મહાપાપ ધરે છે, મોટા રોગાદિકની અવધિયા છ;
વળી બૃહત્ પાપ શસ્ત્રઘાતમાં, લાખું પ્રવર્તે ભિયા છ. ૩૫
- વનિહકબીની પીડા દે વળી, દે બંધનાદિક મહાદુઃખ છ;
હવાં થોડું પુણ્ય ત્યાં યું યું આપે, તેહ ઉચારું મુખ છ. ૩૬
- સુસ્પર્શ મુગંધ સુરવ સુરસ, આપે સુરપ હેલામાં છ;
રજનું ગજ ન થાય કદાપિ, ચૂર્ણ હોય તે કે' મેળામાં છ. ૩૭
- મહાપુણ્ય શુભકર ગંધાદિ, વિધવનું સુખ આપે છ;
દશકાળાદિકે પ્રાપ્ત થયેલું તે, મા'કાય માપને માપે છ. ૩૮
- એ પ્રકારે અસંખ્ય જન્મે કર્યાં, જે જે પુણ્ય ને પાપો છ;
તેણે ઉપજેલાં મુખાદિ બોગવી, સહે પ્રાણી સુખસંતાપો છ. ૩૯
- જાતિ વ્યક્તિ દશ વિરૂદ્ધ જ્ઞાને, કે અજ્ઞાને કર્યાં કર્મ છ;
તે દેહમાં ટીસીવત રે'તાં, આત્મામાં અંકુર પર્મ છ. ૪૦
- કોઇ મનુષ્ય કોઇ કામમાં, કે કોઇ સ્વર્ગમાં જાણો છ;
તન મન વાણી વડે કરે નિશ્ચે, પુણ્યપાપ કર્મ ગમાણો છ. ૪૧
- ખાધાથી બોજ્ય પદાર્થનો કાય, તેમ ચિત્તવિક્રિયા કરનારું છ;
અતિ કે સૂક્ષ્મ દુઃખસુખ જે છે, તેહ પ્રાણી ધરનારું છ. ૪૨
- તેમાં પણ સુખ દુઃખ ઉપબોગે, પુણ્ય કે પાપ પિછાનો છ;
કે ઉભયથી એકનો કાય છે, જનકે જરૂરે જાણો છ. ૪૩

૩૫ અવધિયા—વિક્રિયા—વિકાર. વળી ૪૦—વળી મોટાં પાપ શસ્ત્રથી ઘાત કરાવવામાં પ્રવર્તે છે. ૩૭ સુરવ—સાદો શબ્દ. સુરસ—સારો રસ. ૪૦ જાતિ—સામાન્ય. વ્યક્તિ—વિશેષ.

૪૨ ખાધાથી ૪૦—જેમ ખાવાવડે બોજનનો કાય થાય છે તેમ ચિત્તની વિક્રિયા કરનારું અતિ કે સૂક્ષ્મ (થોડું) જે સુખ કે દુઃખ તે પણ ભોગ-વ્યા પછી પ્રાણી ધરનારું છે—સમાપ્ત થનારું છે. ૪૩ ઉભયથી—બન્નેમાંથી --પાપ કે પુણ્યમાંથી.

એ પ્રકારે આ નરકે પડ્યા નર, ભોગવે યાતનાભોગ છ;
 દિવારાત દુઃખ સહી અપરિમિત, ટાળે છે કુકર્મ રોગ છ. ૪૪
 તે રીતે હે નૃપાણ છે નાકનું, આજ હું કંઈક વખાણું છ;
 સુરવર સાથે વાસ કરે નર, મન ધારે સુખ માણું છ. ૪૫
 સિદ્ધ ગંધર્વે અપ્સરા ગાયે, ગીત વગાડે વાદ્ય છ;
 એ ચેરે પુણ્ય ભોગવે પ્રાણી, જાણી આદ્ય અનાદ્ય છ. ૪૬
 પણ તેહ જરૂર જવાનું જાણો, ઓરસીએ ચંદન ગાકું છ;
 પુણ્ય પાપે ઉપજેલું સુખદુઃખ-સંસારાણું સારું માકું છ. ૪૭
 કર્મ સુરનરતિર્યક્તાને પામી, ભોગવે ભલી પેર છ;
 હવાં હે મહારાજ કહું સુણો, શા પાપે થાયે કેર છ. ૪૮
 કયા પાપકર્મે કંઈ યાતના, ભોગવે પ્રાણી માત્ર છ;
 તે સર્વ બાકી રાખ્યાવિણ ભાણું, શાથી કંઈ સહે કુપાત્ર છ. ૪૯
 જે અધ્રમોધ્રમ ફૂડી નજરે, પરસ્ત્રી સામું ભાળે છ;
 જે નીચી નજરે પરધન વાંચે, તેનાં ચક્ષુ પક્ષી ટાળે છ. ૫૦
 તે પક્ષીની ચાંચો જાણે, ઈંદ્રનું હોયે વજ્ર છ;
 ફરી ફરી પાછી તે પ્રકટે, માની આણુમૂલી વજ્ર છ. ૫૧
 જેટલા અક્ષિનિમેષ મુધી જને, કીધાં ફૂડાં કામ છ;
 તેટલી પીડા તેની પામી, જાયે જમને ધામ છ. ૫૨
 જે મનુષ્યે અરિદ્રષ્ટિના, નાશકેરે માટે છ;
 ખોટા શાસ્ત્રોપદેશ કર્યા કંઈ, ઘાલે તેને ઘાટે છ. ૫૩

૪૪ દિવા—દિવસે. અપરિમિત—માપ વગરનાં. ૪૫ નાકનું—સ્વર્ગનું.
 સુરવર—ઉત્તમ દેવો. ૪૮ સુરનરતિર્યક્તા—દેવપણું, નરપણું, કે પશુપણું.
 ૫૧ વજ્ર—ઈંદ્રનું હથિવાર તથા હીરો. ૫૨ અક્ષિનિમેષ—આંખોના
 મીંચકારા. તેટલી—તેટલા હજાર વર્ષો લગી.

- અથવા એવી સલાહ કીધી, કે રૂચ્યો શાસ્ત્રનો અર્થ છ;
 ખરાનું ખોટું સમજાવ્યું, વાંચી ઘટમાં ગઈ છ. ૫૪
- કહીએ પુરાણી જેવું કારણ, લાગે નહિ સંદેહ છ;
 અથવા અસત્ ઉચ્ચારણ કીધું, કે અનિંદ્ય નિંદ્ય જેહ છ. ૫૫
- વેદ સુર વાડવ ગુરૂ ગરવા—કેરી નિંદા કીધી છ;
 વજ્રજ્વલાળા પક્ષી તેની, રસનાની લે સિદ્ધિ છ. ૫૬
- કેતાં સહસ્ર વર્ષો સુધી, તોડે રસના તેની છ;
 નવી થાય વળી કાપે વેગે, દીનતા શી કહું તેની છ. ૫૭
- એ મિત્રોમાં બેદ પડાવે, પિતાપુત્રમાં તેમ છ;
 એક કહુંબમાં એવું કરતા, ભોગવે કેવું ક્ષેમ છ. ૫૮
- આચાર્ય ને યજ્ઞમાનની વચ્ચે, પાડે જે કો બેદ છ;
 માતાસુત્રમાં સુત્રું કરાવે, તેનું વેરાય કરવતે મેદ છ. ૫૯
- જે બીજને તાપ પમાડે, કરે આનંદવૃત્તિરોધ છ;
 તેહની ગતિ હવાં હું ભાખું, કરી પુરાણનો શોધ છ. ૬૦
- તાલપત્રના વ્યજન જેવા, વીરભાણુકેરા તેમ છ;
 ચંદનાદિકની ચોરી કરે તે, પાત્રે શી જમની રે'મ છ । ૬૧
- આકાશિકા કે બારી અટારી, વાયુનાં સ્થાનક નિરખી છ;
 ઉઘાડાં બેઠ ચોરી કારણ, પેસે પુરુષ પરખી છ. ૬૨
- તેને પ્રાણુગત પીડા રે'તી, જાણે સર્વે જન છ;
 તે તપાવેલી રેતે બેઠા, જુઓ વિચારી મન છ. ૬૩
- તેણે ઉકાળ્યું લોહ ચૂર્ણમહી, ઘડાવિધે તે નાખ્યું છ;

૫૬ વાડવ—ધાત્રણ. રસનાની ધ્રુ—અર્થાત્ તેની જીભ ચાંચવડે તોડી પાડે. ૫૭ કેતાં—કેટલાંક.

૫૯ સુત્રમાં—પુત્રમાં. સુત્રું કરાવે—ચૂર્ય કરાવે (લઝાઘ બાલીને) કે સુનકાર કરાવે (અભોલાપણું). ૬૧ વીરભાણુના—વીરજ્વલાળાના.

- પાપનું કૃણ તે ભોગવી છૂટે, શાણું સમ્મને દાખ્યું છે. ૬૪
- જે જન દેવપિતૃ સંબંધી, જોઈ આવેલું આમંત્રણ છે; .
- બીજાને ઘેર શ્રાદ્ધાન્ન જમે જે, તેને અંગે થાય પ્રણ છે. ૬૫
- વળી વિહંગમ સામા સામી, અંચુમાં ફરવી ખેંચે છે;
- નવાં નવાં અગ થાયે તેને, વારંવારે વેચે છે. ૬૬
- જે પુરૂષો કુવેણ કાઢી, સત્પુરૂષોને પીડે છે;
- મર્મસ્થળ છેદે વળી તેનાં, અંગ ભરાયાં કીડે છે. ૬૭
- તેને તોડી ખાતાં નવ વારે, કાંઈ ઊભો જન છે;
- જે જનના મનમાં અન્ય વસતું, તાણું દેખાય તન છે. ૬૮
- અન્ય વાત મુખેથી ઉચરે, કરે ચાડી મુગલી સાર છે;
- તેની રસના તીક્ષ્ણ અસ્ત્રે કપાયે, પામે તેના પાર છે. ૬૯
- જે ઉદ્ધત થઈ માતા નિંદે, નિંદે પિતાને જેહ છે;
- તિરસ્કાર ગુરૂ જનનો કરતા, અહીં દૂલ્યા નિઃસંદેહ છે. ૭૦
- વિષ્ટામૃતપરથી ભર્યો આ, ખાડો જુઓ ખાંતે છે;
- નીચે મસ્તક ડૂબકાં ખાયે, ઓ રહી એકાંતે છે. ૭૧
- જે નર મુર અતિથિ જેવા, પોષ્યવર્ગ ન ભાળે છે;
- પિતૃ પાવક પક્ષી જનને, બલિદાનથી ટાળે છે. ૭૨
- જૂતવર્ગ અભ્યાગત મૂકી, ભોજન કરતા જાણ છે;
- પરિનિર્યાસ પામે તે માણી, થઈ મેત મમાણ છે. ૭૩
- અદ્રિ જેવડાં અંગ તેમનાં, મુખ છિદ્ર સોયનું નાકું છે;
- આહાર તેમના વર્ણો ભાખું, ખાતા કાચું પાકું છે. ૭૪

૬૪ છૂટે—(તે ઘડામાંથી). ૬૫ પ્રણ—ગુમહું—નાર. ૭૨ પોષ્યવર્ગ—
પોષણ કરવા જેવાં કુટુંબી વગેરે. પાવક—અગ્નિ. ૭૩ નિર્યાસ—રસ—
ગુંદર.

- તે જન જોવા ઇચ્છા હોય, તો જુઓ આ પડિયા છ;
અમારા જેવે નૃપ! તેના, ઘાટ રૂડેરા ઘડિયા છ. ૭૫
- કોઈ પંડિતમાં પંડિત પ્રાધાણ, કે ગમે તે જાત છ;
ભોજન કરવા જેઠા આવી, કે સાધે ઝટ વાત છ. ૭૬
- વિષમ ભોજન કરાવે તેને, તે જિજ્ઞાસાહારી થાય છ;
જે સંઘાતે વિદરા લીધા, હોય રકે કે રાય છ. ૭૭
- તેની પાસ જો ખાવા નાથ, તેને મૂકી જો ખાય છ;
અન્નાર્થીની આરત નવ પૂરે, સ્વેદભવિયે તે નાથ છ. ૮૮
- અહો નરેન્દ્ર જે નર કરતા, ગાયત્રિજ્વલિતને સ્પર્શ છ;
ઉચ્છિષ્ટકા અમથા અડકે, તે દુઃખ પામે બહુ વર્ષ છ. ૭૯
- અગ્નિકેરા કુંભે ઘાલે, જે હસતો તો તેના છ;
જે ઉચ્છિષ્ટહોઈ ભુદ્ધિ પૂર્વક, કરે કૂકું કહું દાપ ઝોના છ. ૮૦
- તેમના નેત્રમાં યમના કિંકર, પ્રજાજે છે અગ્નિ છ;
તે ત્રાહિ ત્રાહિ કરી કરી પોકારે, લાડમાં જોઈ લગ્નિ છ. ૮૧
- જે જન ચરણે ગાય અગ્નિને, કે જનનીલિંગને જાણુ છ;
વડા ભ્રાત્ર પિતા કે ભર્ગિનીને, કરે સ્પર્શ પ્રમાણુ છ. ૮૨
- કે ગુરુકુળકેરી કામિની, અથવા હોય વૃદ્ધ છ;
સ્પર્શ કરે પગ તેમના, જાણે અગ્નિ મધ્ય છ. ૮૩
- તપી લોહની જેડીમાં જાંધી, જનુસુધી પગ જાણે છ;
અંગારા માંહે ઊભા રાખે, પેરપેરે પ્રજાજે છ. ૮૪
- જે નર પાયસાન્ન તિલ તાંદુલ, અન્ન સુરવિવેદનજ્ઞેષ્ઠ છ;

- સંસ્કારવિણુ તે અન્ન ભક્ષે, તેન થાય કેવો દુઃખ રોગ છ. ૮૫
- પૃથ્વીપૃષ્ઠ પર પાડી તેને, જાતે જુએ જેમ છ;
- યમદૂતો આંતરડાં કાઢે, મુખદ્વારથી એમ છ. ૮૬
- પછે તે આંતરડાં સ્થાનક, લોહ રાખી જેંચે છ;
- તેહ જુઓ જગતીપતિ ! જાતે, લાડવંતો શો લેંચે છ. ૮૭
- અધમોધમ નર ગુરૂવરને, દિજવેદને નિંદે છ;
- પાપીજન મુણી હરખાચે, તેના તેને વંદે છ. ૮૮
- તેમના કર્ણમૂળમાં ઘાલે, તપાવેડા ખીલા છ;
- આર્તનાદ યમદૂત ન મુણે, જુઓ પડ્યા તે વીલા છ. ૮૯
- ક્રોધ લોભમાં વશ થઇ જણે, ધર્મશાળા ભાગી છ;
- દવ ને દિજમંદિર દરાં, ભાગી એક ભય ત્યાગી છ. ૯૦
- તેહ વારંવાર વિલપે પાપી, તોય યમદૂત ત્વચા તોડે છ;
- તીક્ષ્ણ શસ્ત્રે શરીરને છૂંદે, છોડે નહિ હાથ જોડે છ. ૯૧
- માનવ દાનવ કે દિજ જાતે, સુરભિ ભૂસુર સામે છ;
- સવિતા સન્મુખ કે પથ મધ્યે, લાગે મૂનાદિ કામે છ. ૯૨
- તેનાં આંતરડાં કાક કાઢે આ, ગુદદ્વારથી જેંચી છ;
- જે નર કન્યા આપવી ભાખી, બીજાને દે વેંચી છ. ૯૩
- તેને અનેક પ્રકારે કરવતે કાપી, કારનદીમાં નાખે છ;
- તાણાવા દે વેંતે પૂરે, દીન શબ્દ તે દાખે છ. ૯૪
- ભય કાળે કે દુષ્કાળે, નિષ્કિંચન પત્નીપુત્ર છ;
- પરિજન સજ્જન બંધુ ત્યાગે, સર્વ પોતાનું ઘરસૂત્ર છ. ૯૫

૮૫ પાયસાન્ન—દૂધપાક. તિલ—તલ. તાંદૂલ—ચોખા. અન્ન—ખંકરો.
સુર—દેવ. સંસ્કારવિણુ—શુદ્ધિ કર્યા વગર.

૮૯ આર્તનાદ—પીડાયલા પ્રાણીઓનો નાદ. ૯૫ નિષ્કિંચન—લગાર પ-
ણ દ્રવ્યાદિ વિનાનાં. પરિજન—કુટુંબાદિનાં મનુષ્ય.

- સર્વને મૂકી પિંડને પોષે, તેનું આમિષ કાઢે જીએ. ૯;
 તે તેના મુખ માંહે મૂકે, સાંભળી સંશય જીએ. ૯૬
 તે પોતાનું આમિષ ખાચે, કાકાદિક ન ખાય ૯;
 મુખ ન જીએ ભાવનું, છે એ પ્રત્યક્ષ ન્યાય ૯.
 લાંબે કરી શરણાંગત ત્યાગે, કે તેવડે જીવણહારો ૯;
 તેને યંત્રમાં ઘાલી ઘચરડે, દુહનો આવે વારો ૯.
 આખા જન્મે કરેલું સુકૃત, બીજાને દ વેચી ૯;
 જાણે ભરી મેં મુખસુધી, ધતવડે ખલેચી ૯.
 સૂરાડી શિલાતલપર તેને, પીસે પૂરેપૂરો ૯;
 આપ્યું ઓળવે તેને બાંધી, નાખી કરે ચક્રચૂરો ૯. ૧૦૦
 ત્યાં જીવનું તૃથિક કાકોલ, આદિક દિવારાત ૯;
 ફાલી ખાચે અંગરંગને, તે કે' કોને વાત ૯. ૧૦૧
 પરસ્ત્રી સંગમ જે સાધે, દિવસે કરે મૈથુન ૯;
 તે મુધાધી શુષ્ક થયા આ, ઢળી ગઇ અણઉણ ૯ ! ૧૦૨
 તરશે તાળવે જીભ ચોટી ગઇ, કંઠે કાચકી બાધી ૯;
 મહામહાવેદનાએ પીડિત, યાતના આવી લાધી ૯. ૧૦૩
 તેમને વળી સીમળાવૃક્ષે, લઇ નઇ ચઢાવે ૯;
 અંગ લોહમય કંઠકે વીધે, દઢ કંઠ દઢાવે ૯. ૧૦૪
 રૂધિરધાર અંગેથી ચાલે, નાંચે તેમાં ઊભો ૯;
 વારંવારે તે વૃક્ષ ઉપર, ચઢાવીને દુલ્યો ૯. ૧૦૫

૯૬ આમિષ—માંસ. ૯૮ તેવડે ઇ—જે પોતાનાવડે જીવતો હોય તેને ત્યાગે. ૧૦૦ શિલાતલ—પથરનું પૃષ્ઠ. ૧૦૧ તૃથિક—ચીંટી. કાકોલ—સાપ. દિવારાત—રાતદહાડો. ૧૦૨ અણઉણ—પુનઃજન્મ.

- વળી તે નૃપસાદ્દલ ભાજો, પરસ્ત્રીના જે રંગી છે;
તેમને યમના કિંકર બાજે, અતિ થઈ ઉમંગી છે. ૧૦૬
- તપ્તકૂલડીમાંહે તપાવી, નાશ કરવા ધારે છે;
ફૂડું કંઈ ત્યાં નારાતું સુખ ક્યાં, જવાડે ને મારે છે. ૧૦૭
- અવસા ગુરૂની કરી જડમતિ, શિલ્પાદિ વિદ્યા શીખે છે;
કે બીજી વિદ્યાના ભોગી, ભટકી ભટકી ભીખે છે. ૧૦૮
- તેને માથે પાષાણની શિલા, મૂકી ભારે ભારે છે;
માર્ગ મધ્યે બેસાડે તેને, દુઃખના દિન વધારે છે. ૧૦૯
- વ્યથાતણી કથા કે' કોને, ભૂખદુઃખે સૂકાય છે;
ભોગવે કલેશ આપદા બેઠો, કષ્ટ સહે અતિકાય છે. ૧૧૦
- જે જન જળમાં મૂત્રવિષ્ટા, શ્લેષ્મ અશુચિ નાખે છે;
શ્લેષ્મવિષ્ટામૂત્રે ભર્યા નરકે, કો'યા કરે શું ભાખે છે. ૧૧૧
- જેણે અન્યોન્યે આતિથ્ય રીતે, ભોજન કર્યું ન કરાવ્યું છે;
તેને નરકે ભૂખ્યા રે'વાપણ, ભાગ્યે લખાઈ આવ્યું છે. ૧૧૨
- તે પરસ્પર નરામિષને, તોડી ખાતા જુઓ છે;
દુઃખ કર્યું તેને દુઃખ પડતું, તેને કષ્ટે શે રૂઓ છે. ૧૧૩
- જે વાડવે વેદને ત્યાગ્યા, કે અગ્નિધારી ત્યાગ્યો છે;
તેને ગિરિશિખરાગ્રેથી પાડે, થયો જુઓ આ નાજો છે. ૧૧૪
- જે જન જીવતી કાઢી જાએ, પે'લા પતિ જીવે છે;
ધણીરણી તેના થઈ બેસે, તેને સોચે શીવે છે. ૧૧૫
- પિપીલિકા ખાચે તેને, કૃમિનો દહુ ધારે છે;

૧૦૭ એવી વેદના વેદતાં તેમનો નાશ પણ થતો નથી તે કહેછે:— ફૂડું-
ધ—૨૫૯ છે. ૧૧૨ રે'વાપણ—રહેવાપણ. ૧૧૪ ગિરિશિખરાગ્રેથી—પ-
ર્વતના શિખરની યેચ ઉપરથી.

- તૂટે પાણુ છૂટે નહિ એવી, મકોડી માનવ મારે છ. ૧૧૬
- પતિતનો પ્રતિગ્રહ કરતા, કે તેવાને મખ કરાવે છ;
- સેવા સાધે તેવા કેરી, તેને પાપાણુ ભરાવે છ. ૧૧૭
- કીટ કરી વચ્ચેવચ્ચ રાખે, કબ્બ કરે એ પેર છ;
- પોખ્યવર્ગ સુહૃદ્ય અતિથિ, આવી બેઠા ઘેર છ. ૧૧૮
- મિષ્ટાન્ન આરોગે પોતે, નેઈ રહે તે જન છ;
- તેને બળતા અંગારા આપ્યા, કરવાને બોલન છ. ૧૧૯
- હે ભૂપાળ ! આ જૂંડાએ, ક્યો ઘણો કારભાર છ;
- માલિકનું મન મનાવી પોતે, ચોરો છાનો ભંડાર છ. ૧૨૦
- વિશ્વાસે રહી તેણે ન જાણ્યું, પાણુ જાણુ જમરાજ છ;
- માટે વરૂ તેનું વાન ઉતરડે, પીએ શોણિત આજ છ. ૧૨૧
- આ મનુષ્ય અંધ બધિર મૂગા, ભૂખ્યા શૂખ્યા ભંટકે છ;
- તેને યમહૂતો ઊભા નવ રાખે, માર મારે ને અટકે છ. ૧૨૨
- ઉપકાર કરેલો એ ભૂલ્યા, અકૃતમ્રતા ધારી છ;
- તેને સૂર્યસુનુકિંકર નૃપ ! જમાડે સુખડી સારી છ ! ૧૨૩
- આ તમે નિહાળો જોને, તે મહાકુષ્ઠ મહીપાળ છ;
- ઉપકારકારી મિત્રનો ઘાતી, તે કબ્બ વેઠે કરાળ છ. ૧૨૪
- તેને તપ્તકંભમાં નાખે, પછે શૈલશિલા વાટે છ;
- તપાવેલી રેતે પછી બેસાડે, દુઃખ દે ઘાટે ઘાટે છ. ૧૨૫
- એને યંત્રમાં ઘાડી ઘચરડે, પછે અસિપત્ર વન જારો છ;
- કરવતે વેરાશે કાયા, ખતા એ વિધ ખારો છ. ૧૨૬

- કાળસૂત્રનામા નરકે એ, કપાશે મહાપાપી છ;
 યાતના એવી અનેક ભોગવી, તનથી જશે તાપી છ. ૧૨૭
- એ પ્રકારે પાપનિષ્ઠિત કરી, પામે કેવી ગતિ છ;
 તે તો કહી ચકાય ન કોઈથી, ન પો'ચે ત્યાં મમ મતિ છ. ૧૨૮
- એકાદશાકેશ શ્રાદ્ધમાં, કે દ્વાદશાહકેશ છ;
 પ્રાદ્ધાણબોજન કરવા જાયે, વર્ણવું તેના ફેરા છ. ૧૨૯
- અથવા શ્રાદ્ધવૃત્તિ પર છવે, તે મળી એકઠા સર્વ છ;
 સર્પશરીરથી ફેન નીકળે, તે પીતા મૂકી ગર્વ છ. ૧૩૦
- સુવર્ણચોરી પ્રાદ્ધાણહત્યા, મધપાન કરે જેહ છ;
 ફૂડી દષ્ટિ ગુરૂપત્ની ઉપર, કરતા નિઃસંદેહ છ. ૧૩૧
- તેવા નરપર નીચે ઉપર, ચારે પાસે ચેતે છ;
 મજ્જવિત પાવકની જ્વાળા—માંહે મૂકે હેતે છ. ૧૩૨
- રાત દિવસ તે બળતા રે'તા, વા કમંથી છૂટે છ;
 ત્યાર પૂઠે ક્ષયરોગી જન્મે, કપાળ બેઠા ફૂટે છ. ૧૩૩
- કર્મ ફૂટતાં એ વિધ પાછા, જાયે નરકમાંય છ;
 આધિવ્યાધિવાળા પાછા, જન્મે જાયે ક્યાંય છ ? ૧૩૪
- એ રીતે એક કલ્પપરિમિત, જાયે ત્યાં સુધી થાયે છ;
 દુઃખાગ્નિમાં બળ્યા કરે તે, હોયે રંક કે રાય છ. ૧૩૫
- ગોહત્યા કરનાર પાણ, એ નરકાદિક પામે છ;
 વધુ કષ્ટ ત્રણ જન્મ સુધી, તેનું તો નવ વામે છ. ૧૩૬
- (વળી) ઉપપાતકી જે નરક ભોગી, તેના ભોગી તેહ છ;
 અહો રાજન મુણિયે હાવાં, નરકથી છૂટે જેહ છ. ૧૩૭

૧૨૭ કાળસૂત્રનામા—કાળસૂત્ર નામે. ૧૨૮ પાપનિષ્ઠિત—પાપનું પ્રા-
 યગિત. ૧૩૦ ફેન—ફીણ. ૧૩૫ કલ્પ પરિમિત—કલ્પ જેટલો (કાળ).
 ૧૩૬ વધુ—વધારે ૧૩૭ ઉપપાતકી ધન—ઉપપાતક કરનારા જે નરક
 ભોગવે તે દુઃખ ગોહત્યારે ભોગવે છે

- ને ને કરેલાં પાપવડે જન, ને ને ચોનિ જનમે જ;
 તે સહુ હું ભાણું હમાણાં, એક ચિત્તે સુણો તમે જ. ૧૩૮
 આ નરકદુઃખવક્તા કેવાં, નરકમાં પામે કષ્ટ જ;
 રહી ગચ્છું તે કે'વું મારે, નામીયાનું નષ્ટ જ. ૧૩૯
 પુરાણની પોથી કર ધારી, શ્રોતાને સમજાવે જ;
 આતતાપી જેવાં કર્મ કરેતા, સુધી થઈ ન લજાવે જ. ૧૪૦
 મૃત્યુલોકે તે જનને નૃપ, જીવતાં જીવ પડતા જ;
 આ લોકે સહુ નરક ભોગવે, જન્મ લેતાં નવ અડતા જ. ૧૪૧
 એવા જનનું દર્શન તમને, કરાવવા નવ ધારું જ;
 અજ્ઞ શ્રોતાને સોંપ્યા એવા, ખૂડે ખૂડાડે લારું જ. ૧૪૨
 રાજ કે' મારા પુરાણી, મારા પેલા મુખા જ;
 તેમને એવા ઈચ્છા ઉપની, હાલ કેવા અહીં હુઆ જ. ૧૪૩
 તેં અધુના જે લક્ષણ ભાખ્યાં, તેવાં તો નહિ તેમાં જ;
 યમકિંકર કે' ખોટી વાતો, સંશય શાના એમાં જ. ૧૪૪
 અમે ફરેછું મૃત્યુલોકે, તેમાં એવા અતિ આવે જ;
 એવે ત્યાં યમરાજ આવી, પાનાં પ્રસ્વક લાવે જ. ૧૪૫
 રાજને દર્શાવી સઘળું, સંશય નાખ્યા કાપી જ;
 ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કહી એ વિધ ભાખ્યો, મહતા ખોટી માપી જ. ૧૪૬
 એવા વક્તા કેરું મારે, હવે ન જોવું મોઢું જ;
 ધન્ય પુરાણી ધન્ય ! કે' રાજ, મુખ જોઈ ચાદર ઝોઢું જ ! ૧૪૭

૧૩૯ નરક દુઃખવક્તા—નરકનાં દુઃખ કહેનાર. ૧૪૦ આતતાપી—અ-
 ગ્નિ મૂકનાર, ઝેર દેનાર, હથિપાર ગાવનાર, ધન લૂંટી લેનાર, સ્ત્રી અ-
 ને આળસી ધાત કરનાર, વગેરે દુષ્ટ કર્મ કરનાર આતતાપી કહેવાય છે.
 સુધી—સારી શુદ્ધિવાળા. ૧૪૨ અજ્ઞ—અજ્ઞાની.

ઇતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, જડોપાખ્યાનનીમાંયં ૭;
યમકિંકર સંવાદતણો આ, ચતુર્દશો અધ્યાય ૭. ૧૪૮

વલણુ.

ચતુર્દશો અધ્યાય ભાષ્યા, હરિકૃપાએ આજ રે;
વિમ્બેમાનંદ આતુર્પિંશી, પુરાણની બાંધે પાજ રે. ૧૪૯

કડવું ૩૭ મું.

રાગ મેવાડો દેશીશ્ચર.

ધર્મરાય આવી ગયા રે, ટાળી સંશય નૃપનો જાણુ;
નિર્મળ નૃપ નવ થયા રે, તેણે યમ નવ જોડ્યા વાણુ. ૧
ચાતના રહી ભોગવા રે, દૂતે લીધા રાયને સાથ;
ધરાણીધર દુઃખી હવા રે, પૂછે વિદહકેશ નાય. ૨

ઢાળ.

વિદહપતિ કે' યમકિંકરને, કેવે પાપે કેવી;
ચોનિ પામે તે તું ભાષે, જોવી જાણે તેવી. ૩
યમકિંકર કે' સાંભળ રાજા, એક ચિત્તથી તું'ય;
પતિત નિકટથી ધન મતિગ્રહ, કરતા ભાષું હુ'ય. ૪
તેવાં દિજ જે દાન ગ્રહે તે, નરકથી છૂટે જ્યારે;
ગર્દભચોનિ પામે પે'લી, દુઃખ સહે અતિ ત્યારે. ૫
પતિતને મખ જેહ કરાવે, તેહ કૃમિ થઈ જનમે;
અઘટિત દાન લેનારાની ગતિ, સાંભળી એવી અમે. ૬
માન ન રાખે ગુરૂવરકેરું, મન કરે ધન હરવા;

સ્ત્રી ઉપર કૂકું ચિત્તકર્તા, પામે નહિ પ્રભુ । તરવા.	૭
શ્વાન થઇ તે ભટકે ભામે, વામે સુખ સર્વત્ર;	
ગુરુપ્રતિ જે કૂકું ધારે, તેહ વર્ણવું અત્ર.	૮
માતપિતાનું માન ન રાખે, તે જન રાસલ થાય;	
માતપિતાની નિંદા કરતા, થાય મેના રાય.	૯
ભ્રાતસ્ત્રીનું માન ન રાખે, તે થાય કપોત;	
તેને દુઃખ દેનારો કૂર્મજ, થાય મકટે પોત.	૧૦
પોષકજનનું અન્ન ખાઇને, ઇષ્ટ ન વાંચે તેનું;	
મૂઠતા પામી મરકે થાતો, મુખ નવ જોવું એનું.	૧૧
પારકી આપણ પોતાની કરી, જે રાખે જન જાણ;	
કીડો થઇ નરકમાં પડતો, છૂટે નરક અજાણ.	૧૨
પરઉત્કર્ષ સહે નવ પોતે, છૂટે નરકથી તેહ;	
રાક્ષસ થઇ નરઆમિષ ખાતો, જાણો નિઃસંદેહ.	૧૩
વિશ્વાસનો ઘાતી જન પાપી, ધરે મીનનું રૂપ;	
માછી મારે જીવે પાછો, ભટકે ભવ કૂરૂપ.	૧૪
માયાન્ન જવ તણ ને કળથી, સરસવ આણ કલાય;	
શાલિ મગ ગોધૂમ ને અજસી, ખીજાં ધાન્ય મનાય.	૧૫
તૂણ આદિક જે ખાણી ચારે, તે મૂઠતાથી સોય;	
નકુલ મુખશો ઉદર થાતો, બિડાલ બેઠો જોય.	૧૬
પરત્રી સર્ગે વરૂ નર થાયે, ઉચી ડોકે જોતો;	
વિકાળ વદન બિહામણું દીસે, વ્યાઘ્રને જોઇ રોતો.	૧૭
કમ અનુક્રમ કૃતરો થાયે, રૂગાલ ન થાય બગલો;	
ગીધ વ્યાઘ્ર ને કંક થાય તે, ભક્ષે આમિષ દગલો.	૧૮

૧૫. માયાન-અડદ. કલાય-વટાળા. શાલિ-ડાંગર. ગોધૂમ-ધઉં.

૧૮ કંક-એ નામનું માંસાદારી પક્ષી.

- જે અધમોધમ પાપી માણસ, ભાઈની સ્ત્રીને ઇચ્છે;
આખરૂ લેવા યત્ન કરે તે, નરકની પીડા વાંચે. ૧૯
- નરક યાતના પૂરી થાતાં, કોયલ થાય પ્રમાણ;
એવાં અનેક દુઃખને પામે, જાણો જાણ સુખાણ. ૨૦
- કામી થઈ મિત્ર ગુરૂપત્ની, કે નૃપ ભાર્યા વાંચે;
પાપી નર તે શૂકરચોનિ, નરતા ભવમાં ઇચ્છે. ૨૧
- યજ્ઞ દાન વિવાહ વિષે જે, વિદ્ય કરે જઈ હાથે;
નરકકૃમિ થાય તે જાણો, આવે ન યુક્તિ સાથે. ૨૨
- વાકદાન એકની સાથે કરી, કન્યા આપે ખીજે;
તેની ગતિ પણ એના જેવી, થાયે શીઝે ખીજે. ૨૩
- જે જન સુરપિતૃપ્રાણાણને, જમાડયા વિણ જમતા;
(તે) નરકથી છૂટી વાયસ થાતા, કા કા કહીને ભમતા. ૨૪
- પિતા સરખા મોટા ભાઈનું, જેહ કરે અપમાન;
નરકથી છૂટી કૈંચ થાય તે, જાયે સર્વ ગુમાન. ૨૫
- શૂદ્ર થઈને પ્રાણાણીકેરો, કરે સમાગમ જેહ;
કૃમિ થઈ તે કૂડો જન્મે, જાણો નિઃસંદેહ. ૨૬
- વળી શૂદ્રે પ્રાણાણીમાંથી, સંતતિને નિપજાવી;
કાઇનો કીડો થઈ પડ્યો તે, વળગ્યું આવી ભાવિ. ૨૭
- અધમોધમ જે ભૂલી જાયે, કર્યા પરે ઉપકાર;
નરકનિવૃત્ત થયા પૂઠે તે, થાયે શૂકર સાર. ૨૮
- કૃમિ મદ્ગુ ચાંડાળની જાતિ, પામે વારાફરતી;
મૂઠ ન જાણે કે આ સુખની, ઉતરી જાયે ભરતી. ૨૯

કૃત્તમ્ કૂટો પુરૂષ થાતો, કૃમિ કીટ પતંગ;	
વૃશ્ચિક મીન ને વાયસ થાતો, ધરે કૂર્મ નીચનું અંગ.	૩૭
હાથે નવ હથિયાર જેહને, કે સાથે હોય જાણ;	
તેવાને હણતા નર જાણો, રાસભ થાય પ્રમાણ.	૩૯
બાળક સ્ત્રીની હત્યા કર્તા, પામે કૃમિનો દહ;	
ભોજનચોરીકર્તા થાયે, મશિકા જન જેહ.	૩૨
એ મહિ વળી ભેદ રહ્યા તે, સંભળાવું આ વાર;	
એક ચિત્તે તું સંભળ રાભ, પામીશ દુઃખના પાર.	૩૩
ધાન્યની ચોરી જેહ કરે તે, નરક વિષેથી છૂટી;	
મૃત્યુલોકમાં બિડાલ થાયે, કૂતરાં નાખે કૂટી.	૩૪
ગુડ તિલથી મિશ્ર કરેલાં, ચોરે બોજ્ય પદાર્થ;	
તલસાંકળી આદિકથી જાણો, સર્વે એવો સાર્ય.	૩૫
તેહ સમૂહને ચોરે ને જન, તેહ મૂષક થઈ જાતો;	
આજ્યચોર નકલ બને છે, વિષદંડ્યાને ખાતો.	૩૬
ચોરે અજનું આમિષ ને જન, તે મદ્ગુ વાયસ થાય,	
મત્સ્યમાંસનો હરણકાર તો, વાયસ થઈ મકલાય.	૩૭
ચોર કર્મ કરી હરિણકેરું, લાવે આમિષ જેહ;	
તે શકરો થઈ શિકાર કરતો, જાણો નિઃસંદેહ.	૩૮
મીઠા બોલો મીઠું ચોરે, તે વૃશ્ચિક વાયસ થાય;	
ચોરકર્મ દધિનું કરતા, કૃમિ થઈ અટવાય.	૩૯
પયની ચોરી જેહ કરે તે, થાયે વાગોલ જાણ;	
તેલ ચોરે તે તેલમાંથના, જંતુ થાય પ્રમાણ.	૪૦

- મધ ચોરે તે મચ્છર થાયે, પૂરીઓ ચોર્યે કીડી;
ચોરી નિષ્પાવની કરતા, ઘરોળી થઇ રે' ભીડી. ૪૧
- આસવ ફેરી ચોરી કર્યેથી, તેતર થાય અબાણ;
હોહચોર તો વાયસ થાયે, કાંસે હારિત બાણ. ૪૨
- રૌપ્યપાત્ર ચોરે ને જન તે, હોલો હોઇ ભટકે.
યવનાનુ' ભક્ષણ થઇ તે, ઉંઘે માથે લટકે. ૪૩
- સુવર્ણપાત્રની ચોરી કરતાં, કૃમિની ચાનિ આવે;
રેશમીવસ્ત્રની ચોરી કરતા, કંકર નામ કહાવે. ૪૪
- સોળા કેરું આણું કરીને, ચોરી બચે નહ;
કાશિટાંભાંહે બંધાએ, જન્મોજન્મે તેહ. ૪૫
- જમવા જાતાં વસ્ત્ર ધરે ને, દિજની નારી બાણ;
સારંગ દિજ થાયે તે ચોર્યે, યોલે મીઠી વાણ. ૪૬
- બનાત કે ધાબળીઓ ચોરે, કૌમ જાતિનું વસ્ત્ર;
કીર થઇ તે તો બધાએ, ઉતરી બચે દસ્ત્ર. ૪૭
- સૂતર કેરું વસ્ત્ર ગ્રહે તે, ચક્રવાક થઇ અટકે;
માદા મરતાં મરણું પડે વળી, ભાઠામાંહે ભટકે. ૪૮
- ચોરી લેવા વહકલ વાંચે, તે બગલો થઇ બૂકે;
રંગાદિના પદાર્થ ચોરે, તે ઝાઝું નવ જીડે. ૪૯
- એટલે મયૂર જાતિમાંહે, અવતરી નાચે નિત્યે;
ચોરી શાક તણાં ને કરતા, પીડાય એવી રીત્યે. ૫૦
- રક્ત વસ્ત્ર ચોરી લે ને જન, તે હવહવક થાય;

૪૧ નિષ્પાવ—વાઘ. ૪૨ આસવ—એક જાતનું મધ. પ્રવાહી આવે. હારિત—એક જાતનું પક્ષી. ૪૩ રૌપ્યપાત્ર—રૂપાનું પાત્ર. ૪૪ કંકર—એ નાગનું પક્ષી. ૪૭ કૌમ—ચીર. દસ્ત્ર—ગર્વ.

કૃત્ત્વ કૂડો પુરુષ થાતો, કૃમિ કીટ પતંગ;	
વૃશ્ચિક મીન ને વાયસ થાતો, ધરે કૂર્મ નીચતું અંગ.	૩૦
હાથે નવ હથિયાર જેહને, કે સાથે હોય જાણ;	
તેવાને હણતા નર જાણો, રાસભ થાય પ્રમાણ.	૩૧
બાળક સ્ત્રીની હત્યા કર્તા, પામે કૃમિનો દહ;	
ભોજનચોરીકર્તા થાયે, મશિકા જન જેહ.	૩૨
એ માહે વળી બેઠ રહ્યા તે, સંભળાવું આ વાર;	
એક ચિત્તે તું સાંભળ રાજા, પામીશ દુઃખનો પાર.	૩૩
ધાન્યની ચોરી જેહ કરે તે, નરક વિષેથી છૂટી;	
મૃત્યુલોકમાં બિડાલ થાયે, કૂતરાં નાખે કૂટી.	૩૪
ગુહ તિલધી મિશ્ર કરેલાં, ચોરે બોજ્ય પદાર્થ;	
તલસાંકળી આદિકથી જાણો, સર્વે એવો સાર્ય.	૩૫
તેહ સમૂહને ચોરે જે જન, તેહ મૂંઝક થઇ જાતો;	
આજ્યચોર નકુલ બને છે, વિષદંટ્યાને ખાતો.	૩૬
ચોરે અજનું આમિષ જે જન, તે મદ્ગુ વાયસ થાય,	
મત્સ્યમાંસનો હરણકાર તો, વાયસ થઇ મકલાય.	૩૭
ચોર કર્મ કરી હરિણકેરું, લાવે આમિષ જેહ;	
તે શકરો થઇ શિકાર કરતો, જાણો નિઃસંદેહ.	૩૮
મીઠા બોલો મીઠું ચોરે, તે વૃશ્ચિક વાયસ થાય;	
ચોરકર્મ દધિનું કરતા, કૃમિ થઇ અટવાય.	૩૯
પપની ચોરી જેહ કરે તે, થાય વાગોલ જાણ;	
તેલ ચોરે તે તેલમાંયનો, જંતુ થાય પ્રમાણ.	૪૦

મધ ચોરે તે મચ્છર થાયે, પૂરીઓ ચોરચે કીડી;

ચોરી નિષ્પાવની કરતા, ઘરોળી થઇ રે' ભીડી.

૪૧

આસવ કેરી ચોરી કરચેથી, તેતર થાય અન્નાણ;

લોહચોર તો વાયસ થાયે, કાંસે હારિત બાણ.

૪૨

રૌપ્યપાત્ર ચોરે ને જન તે, હોલો હોઇ ભટકે.

યવનોનું ભક્ષણ થઇ તે, ઉંઘે માચે ભટકે.

૪૩

સુવર્ણપાત્રની ચોરી કરતાં, કૃમિની ચોનિ આવે;

રેશમીવસ્ત્રની ચોરી કરતા, કંકર નામ કહાવે.

૪૪

સોળા કેરું ઓળું કરીને, ચોરી બચે નહ;

કાશિટાંભાંહે બંધાએ, જન્મોજન્મે તેહ.

૪૫

જમવા જતાં વસ્ત્ર ધરે ને, દિવની નારી જાણ;

સારંગ દિવ થાયે તે ચોરચે, બોલે મીડી વાણ.

૪૬

બનાત કે ધાળણીઓ ચોરે, કૌમ જાતિનું વસ્ત્ર;

કીર થઇ તે તો બધાએ, ઉતરી જાય દસ.

૪૭

સૂતર કેરું વસ્ત્ર ગ્રહે તે, ચક્રવાક થઇ અટકે;

માદા મરતાં મરણું પડે વળી, ભાઠાભાંહે ભટકે.

૪૮

ચોરી લેવા વડકલ વાંચે, તે બગલો થઇ બૂકે;

રંગાદિના પદાર્થ ચોરે, તે ઝાઝું નવ ઊડે.

૪૯

એટલે મયૂર જાતિમાંહે, અવતરી નાચે નિત્યે;

ચોરી શાક તણા ને કરતા, પીડાય એવી રીત્યે.

૫૦

રક્ત વસ્ત્ર ચોરી લે ને જન, તે જીવજીવક થાય;

૪૧ નિષ્પાવ—વાત્ર. ૪૨ આસવ—એક જાતનું મધ. પ્રવાહી આવે. હારિત—એક જાતનું પક્ષી. ૪૩ રૌપ્યપાત્ર—રૂપાનું પાત્ર. ૪૪ કંકર—એ નામનું પક્ષી. ૪૭ કૌમ—ચીર. દસ—ગર્વ.

સત્તા પરની નિશાન રે'તી, નિશદિન દુઃખી થાય.	૫૧
સુગંધી કેરા મદાર્ય ચોરચે, છછુંદર થાય તેહ;	
સામાન્ય વસ્ત્ર જે ચોરી જાયે, શશલો થાયે એહ.	૫૨
ફળ મૂળ ને કંદ ગ્રહે તે, નપુંસક થઈ જવે;	
કાષ્ટ હરનારો કીડો થાયે, હરિ કાષ્ટમાં રીવે.	૫૩
મુમન ચોરચે દરિદ્રી થાતો, પંગુ યાનને ચોરચે;	
શાક ચોર તો હારિત હોયે, કાષ્ટ ગ્રહેલું કોરે.	૫૪
જળ ચોરે તે આતક થાયે, ભૂમિ ચોરે જે જન;	
દુઃખ દારૂણ પામે પૂરાં, સાંભળિયે ઇક મન.	૫૫
રૌરવાદિક નરક ભોગવી, તૃણ ગુહ્ય વેલી થાય;	
વૃક્ષજાતિના અનુક્રમે તે, એ વિધિએ પળાય.	૫૬
એમ દુરતાં કિંચિત ક્ષય પાપે, માનવ દેહે આવે;	
વળી કૃમિ કીટ પતંગ પક્ષીના, દેહ ધરે મન ભાવે.	૫૭
જળચર પશુ ચાંડાળજ થાયે, વળી બળદ થઈ ભટકે;	
નાક ચઢાવી નીચું ભાળે, ભાર ભર્યાથી અટકે.	૫૮
ત્યાર પૂઠે તે પંગુ થાયે, કુટ્ટી બધિર થાય અંધ;	
ક્ષય રોગી તે અક્ષય થાયે, નેત્રરોગ સંબંધ.	૫૯
મુખને રોગે માફું લાગે, લાળ ગળે ચોપાસ;	
ગુદ રોગે ગાંડાશો ભટકે, અર્સે હર્ષે ન આશ.	૬૦

૫૧ છપછવક—એક જાતનો પક્ષી. એનાં પીછાં સત્તાં હોય છે. ૫૩ હરિ ૪૦—હરિ (ઇશ્વર) તેને કાષ્ટમાં રીવે—બંધ કરે. ૫૪ સુમન—ફૂલ. પંગુ—પાંગળો. યાન—વાહન. ૫૬ ગુહ્ય—ભોયુ.

૫૮ પંગુ—પાંગળો. કુટ્ટી—કોઢિયો. બધિર—મેહેરો. અક્ષય—અનંતકાળ સુધી. ૬૦ હર્ષે ૪૦—અર્સે (અર્સ રોગથી) હર્ષની આશ રહેતી નથી.

એવા એવા રોગે રંગાઇ, જન્મે ભૂમિ માંય;	
અપરમાર થાયે વળી પાછો, મૂર્છા થાયે ન્યાંય.	૬૧
નરકકુંડ કે મૂત્રની મહિ, પડતો તે નિરધાર;	
શૂદ્ર થાય વળી તે જાતે, રાતે ખાયે માર.	૬૨
પૃથ્વી સુરભિ કનક હરે વળી, ચોરી લે વિદ્યાય;	
લોપ કરે ગુરુ દક્ષિણાનો, દુઃખમાં તેહ ડટાય.	૬૩
પાણિ ગ્રહણ કરી પત્ની પોતે, તે બીજની કે'ય;	
બુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી પ્રસંગ દે, ઠરવી અન્યની દેય.	૬૪
યમયાતના સર્વે બોગવી, થાય નપુંસક જાતે;	
અગ્નિમાંહી સમિધ ન નાખે, કરે હોમ પ્રખ્યાતે.	૬૫
અણર્ણુ વ્યાધિ તેને થાતો, મંદાગ્નિ મહામહા તે;	
કૃતદ્વતા પરનિંદા કરતા, દુઃખની બેસે રાતે.	૬૬
વચન મર્મના બેદ સરિખું, બીજને કહે નેહ;	
નિષ્કુરતા નિર્દયતા વા'લી, પરબી સેવન દેહ.	૬૭
અપવિત્ર થાવા પરધન હરવા, વાંચે ને મન માંય;	
સુરનિંદા છેતરપંડીના, કરતાને કહું આંય.	૬૮
અતિ કૃપણતા માનવહત્યા, કરતા ને ને જન;	
શાસ્ત્ર વિષે નિષેધ કર્યા તે, કરે થઈ પ્રસન્ન.	૬૯
તેહતાણી હું કહું પરીક્ષા, જાણો જૂપતિ આમ;	
નરક વિષેથી નિકળી આવ્યો, કરતો કેડાં કામ.	૭૦
નરકમાંય બોગવતાં ને રહ્યું, તે કરવાને પૂરું;	
કુર્ણુદિ આવ્યો આ લોકે, સહે કદ અધૂરું.	૭૧

૬૧ અપરમાર—દેહરાનો વ્યાધિ. ૬૫ સમિધ—હોમદ્રવ્ય. ૬૬ મહા-
મહા—અતિધરો (મંદાગ્નિ).

પ્રાણી માત્ર પર દયા સમા જે, ધારે અહોનિશ;	
સર્વતું સારું જોલે જોડા, કોઈ ઉપર નહિ રીસ.	૭૨
પર ઉપકારી સત્યાચારી, વચન હિતનાં બાળે;	
આગમ નિગમે જેહુ કહ્યું તે, શ્રોતાને પણ દાળે.	૭૩
તેને સિદ્ધાંતે જે ચાલે, દેવ દિન ગુરૂ વંદે;	
સિદ્ધ ઋષિતું પૂજન કરતાં, બીજાને નવ નિંદે.	૭૪
સમાગમ સારા જનકેરો, સારો ક્રિયા સાધે;	
સુહૃદભાવ છે સર્વે સાથે, આગુઘટતું નવ લાધે.	૭૫
એવાં સારાં કર્મ કરે તે, મહાપુણ્યશાળી મોટો;	
સ્વર્ગ વિપેથી આવ્યો તે જન, જેનો નહિ કો જોટો.	૭૬
હે રાજન! મેં સર્વે ભાખ્યું, સારું માકું કર્મ;	
પાપીને ઉદ્દેશી ભાખ્યા, ધર્મકેરો ધર્મ.	૭૭
એ સર્વે જોયું રાજાજી, હાવાં ચાલો બીજે;	
નરક જોવાનું લખિયું કર્મે, જન જોઈ મન રીજે.	૭૮
પુત્ર કહે પિતાજી મુણિયે, યમકિંકર લઈ પાસ;	
જીવાને જવ રાજા લાગ્યો, થયા સર્વ ઉદાસ.	૭૯
વિનતિ કરીને તે સ્થળકેરો, નારકીશ કે' આમ;	
અહો ભૂપતે થોભો થોભો, વાને થાય વિરામ.	૮૦
એ ઘટિકા જે રહો વધારે, તો સુખી સહુ થઈએ;	
ઊભા રો' ઊભા રો' આંહી, ગુણગણ નૃપના ગઈએ.	૮૧
આપ અંગના વે'તો વાયુ, અમારી ઉપર આવે;	
આદહાદિત મન અમારું યાતું, સર્વે સુખ ઉપજાવે.	૮૨

સર્વે પીડા પરિતાપને, દુઃખડાં દૂર પળાય;	
માટે દયા કરે દામોદર, એ વિધ ગુણગણ ગાય.	૮૩
એવું વચન સાંભળી સર્વેનું, રાજ પૂછે આમ;	
હે યમદૂત કહે તું આને, સાચી યાય વિરામ.	૮૪
મારામાં એવું શું છે ને, સહુ પામે આલ્હાદ;	
મોઢ પુણ્ય મેં સાધ્યું કેવું, વદા તજી મમાદ.	૮૫
બીજને સુખ થાયે મુજથી, કયા પુણ્યદ્રુજ યોગે;	
તે સર્વે વિસ્તારી લાખો, આ તન છે આરોગે.	૮૬
યમકિંકર કે' સાંભળ રાજ, તેં પિતૃ દવન પોખ્યા;	
અતિથિને વળી પોખ્યવર્ગને, ભૂપ ભડા સંતોખ્યા.	૮૭
તેમને આપતાં ને રહ્યું, તેવડે રાખ્યું તન;	
ભૂખ્યા રહ્યો પણ ભારે ન ગણિયું, હે નૃપ તેં જોજન.	૮૮
તે ત્રણ દેવે મન આરોપ્યું, તેણે તનવાયુ જાણ;	
આલ્હાદ ઉપજાવે સહુને, પંચ કરે પરમાણ.	૮૯
એ કારણસર નારકીઆને, પીડા ન થાયે પંડ;	
તેં અશ્વમેધ વિધિપૂર્વક કીધા, દીધા દુષ્ટને દંડ.	૯૦
તે કારણની ધારણ ધારી, યમપુરીમાં યમરાય;	
યંત્ર અશ્ર અગ્નિથી પીડન, હેદન દાહ ન થાય.	૯૧
તારે તેને કષ્ટ કારમાં, કોમળ મધને જાય;	
પુણ્યશાળી પાપીને જોતા, ખેડા ખેડા યમરાય.	૯૨
રાય કહે ભાઈ ઠીક કહ્યું તે, જાયે પીડાતોની પીડ;	
એ દાનથી બીજું નવ દણું, પીડની ભાજે ભીડ.	૯૩
મારાવડે દુઃખીઆની પીડા, ને યાયે મહુ દૂર;	

૮૬ આરોગે—આરોગ્ય. ૮૯ ત્રણ દેવે—ચક્ષુ, શ્રોત્ર અને શિવમાં.

૯૧ યંત્ર ઇન્—યંત્રથી પીડન, અશ્રથી હેદન અને અગ્નિથી દાહ ન થાય.

૯૩ પીડાતોની પીડ—પીડાથી પીડાવવામાં આવી પીડા.

તે સુખ સ્વર્ગે હું નવ દેખું, જલ્લોકમાં ભૂર.	૯૪
જો નિકટ હું વાસ વસું તો, નારકી પામે સુખ;	
ભદ્રસુખ હું દુઃખરો છોડું, સત્ય વદું મુજ સુખ.	૯૫
યમદૂત કે' ચાલો ચાલો, ઊભા ન રહિયે આંધ;	
પાપીની યાતના મૂકી પડી, સા'ચીની ઈંદ્રજાંબી.	૯૬
પ્રણયવડે તમે પ્રાપ્ત કર્યા તે, ભોગવો ભરપૂર ભોગ;	
પાપી નેપાથી પાપજ લાગે, (જેમ) ચેપીરોગથી રોગ.	૯૭
રાજા કહે જ્યાં સુધી આ પ્રાણી, મુજથી પામે સુખ;	
ત્યાં સુધી કોઈ સ્થળે ન આવું, જો પામું અતિ દુઃખ.	૯૮
અરિપક્ષનો હોય કદાપિ, આવ્યો સ્વયને રારણ;	
જે જન તેને રારણ ન આપે, ધિકાર જન્મ્યો ધરણ.	૯૯
દુઃખિત દીનનું રક્ષણ કરવા, થાય ન જેનો વિચાર;	
તે નરનાં તપ દાનજ મિથ્યા, મિથ્યા મખદૂળ સાર.	૧૦૦
મૃત્યુલોકે કે પરલોકે, થાય ન તેનું કલ્યાણ;	
વળી બીજું યમદૂત બતાવું, સાંભળીએ સુભણ !	૧૦૧
જે નરનું મન બાળક આતુર, વૃદ્ધ ઉપર નવ લાગે;	
તેને માણસ જેહ કહે તે, ચાતુરતાને ત્યાગે !	૧૦૨
રાક્ષસ જેવો તેને જાણો, યમના દૂતો ! આજ;	
નારકી પાસે ઊભા રહ્યાથી, કયજે મારું કાજ !	૧૦૩
તપ્ત અગ્નિથી જેહ નિપજ્યું, ગંધથી ઉપજ્યું જેહ;	
સુંધા તૃષાથી જેહ નિપજ્યું, નરક નિઃસંદેહ.	૧૦૪
મૂર્ચ્છા ઉપજે એવું મોટું, તે પણ મારે માન્ય;	

૯૫ ભદ્રસુખ — ભલા મોંવાળા ! (યમદૂતનું સંબોધન). દુઃખરો
— જાડ જેવો સ્થિર. ૧૦૦ મખદૂળ — યમનાં ફળ.

- રક્ષણદાન આ લોકને દીધે, માનું સુખ મહાન. ૧૦૫
- એકને દુઃખ થવાથી ઘણા જો, સુખ પામે આ સ્થાન;
- તો મુજને શું ન મળ્યું માનું, મારે આ સ્વર્ગ સમાન. ૧૦૬
- એવો દૃઢ નિશ્ચે જોઇ મારો, ચાલ્યો જાં યમદૂત;
- યમકિંકર કે' રાજા ભાજો, ધર્મ વાસવ અદ્ભુત. ૧૦૭
- તમને તેડવા કારણ આવ્યા, માટે જાઓ જરૂર;
- ચાલો અટપટ અટપટ ચાઓ, દાનેશ્વરી મહાશૂર ! ૧૦૮
- એવે અવધિ પાપતણા ત્યાં, આવી રહ્યો રાયકેરો;
- યમરાય આવી એમ બોલ્યા, સફળ કરો મમ ફેરો. ૧૦૯
- ભારી નૃપાળ ભૂપાળ ભૂમિમાં, તે' કરી સેવા મારી;
- તેણે કારણ તેડવા આવ્યો, અપવર્ગ આ વારી. ૧૧૦
- આ વિમાનમાં બેસી જાઓ, વાર ન કરશો કાંઈ;
- પાર્થિવ કે' પરમેશ્વર ! સુણિયે, મારે રે'વું આંહી. ૧૧૧
- નારકીશ આ નરકે પામે, પીડા પરમ નિધાન;
- આર્તસ્વરે રક્ષણ કરવા કે', એનું ક્વણ નિદાન ? ૧૧૨
- પોકારી હોકારી ભાજે, મૂકું તેને કેમ;
- સ્વર્ગે ન આવું હું એ કાળે ! રૂડા ! રાખો રે'મ ! ૧૧૩
- દંદ્ર કહે ધરણીધર ! મા'રું, સાચું સાંભળ્ય વેણ;
- પાપી પાપ કરમને બોજે, તે શેનું દુઃખદણ. ૧૧૪
- પ્રણયકર્મ તે' કીધાં પૂરણ, માટે જાને સ્વર્ગ;
- એ માંહે આનાકાની શી, વર્ણસંકર એ વર્ગ. ૧૧૫
- પાર્થિવ કે' હે ધર્મ પ્રભુ, અહો શચીપતિ શક;

જે જાણો તો સંશય ટાળો, વસતું વળગ્યું વક.	૧૧૬
પરિભાણ કો' પ્રણય મારાતું, કૃપા કરીને દેવ;	
એટલું સાંભળવા મન ઇચ્છા, સાચી સાધું સેવ.	૧૧૭
ધર્મરાય કે' સાંભળ્ય રાજા, તારૂં પ્રણય અમાપ;	
અખિંધબિંદુ અસંખ્ય ગણાયે, અસંખ્ય તારા આપ.	૧૧૮
આકાશમાં રહી એક ચળકે, ખીન્ને અખિંધા યાય;	
તેની સંખ્યા યાય ન કહિયે, વૃદ્ધિધાર ગણાય ?	૧૧૯
સુરસરિતા તટપુલિન કણુની, સંખ્યા ભાષે કોણ;	
અપાર માંહે ગણતી એની, તેવાં તારાં પ્રણય આણ.	૧૨૦
કોઇથી સંખ્યા યાય ન તેની, જાણો જાણ મુજાણ;	
કરી દયા અધુના તમે રાજા, પ્રણયનું વાધ્યું પ્રમાણ.	૧૨૧
નારકી છવ ઉપર નથી કોઇયે, દયા કરી દયાળ;	
કોટલાવધિગાણું વાધ્યુ તેથી, પ્રણય તારૂં ભૂખાળ.	૧૨૨
પરવરો પાર્થિવ તે કારણ, સ્વર્ગ વિષે મુખ લેવા;	
પાપના બોક્તા પાપી કરીએ, દૂર કૃપાણુજ નેવા.	૧૨૩
પાપ કર્મે પાપજ નિપજ્યાં, તે કરવા દો નાશ;	
તવ રાજા ધર્મણું બોલ્યો, સ્મિત કરીને હાસ.	૧૨૪
હું નિકટ નારકી નવ પામે, મુખનું સમાણું લેશ;	
તો સમાગમ સત્પુરૂષનો, કરશે કો દેવેશ.	૧૨૫
દેવેશ્વર એ કારણ માટે, મારૂં જે સુદૃઢ અલ્પ;	
સર્વ સમરપુ' નારકીને હું, કપાય કષ્ટના કલ્પ.	૧૨૬

૧૧૮ અખિંધબિંદુ—સમુદ્રના પાણીનાં ટીપાં. ૧૨૦ સુરસરિતા ઈન્દ્ર-
દેવ નદી ગંગાના કિનારાની રેતીના કણુની. ૧૨૧ અધુના—હમણા.

૧૨૩ પાપી—પાપીને. કૃપાણુ—તરવાર. ૧૨૬ કલ્પ—અર્થાત્ અનેક
કલ્પ લગી પોટોયે એટલાં કષ્ટ.

પુણ્ય પ્રભાવ ને મારો હોયે, તો થાવ નારકી મુક્ત;	
ઈંદ્ર કે' પુણ્ય વધ્યું' પ્રથમથી, અર્પણ દાન યુક્ત.	૧૨૭
પ્રથમ કરતાં હંચા પદને, પામ્યા પાર્થિવ જાણ;	
પાપ કર્મી નારકી છૂટ્યા, તેહ જીવ્યા સુજાણ.	૧૨૮
પુત્ર પિતાની મર્યે ભાળે, એવો રાજા નેધ;	
વિયતમાંથી વૃષ્ટિ થાતી, પુષ્પની સાધી સોધ.	૧૨૯
પુરંદરે પૂર્ણ પ્રેમથી, રાય વિમાન બેસાડ્યો;	
સ્વર્ગલોકમાં સાથે સાથે, સુરેંદ્રે તો તેડ્યો.	૧૩૦
એ યાતનામાંથી મુક્ત થયો હું, વળી બીજા અનેક;	
કર્માનુસારે જાતિ વ્યક્તિ, પામ્યા એકે એક.	૧૩૧
દિવસતમ એ રીતથી સર્વે, નરકનું વર્ણન કીધું;	
ને ને પાપે ને જાતિમાં, જન્મે તે સાથે લીધું.	૧૩૨
એ પ્રકારે ઉભય બેદથી, સર્વે સંશય ખોડ;	
જ્ઞાન પૂર્વ અનુભવે મકટ્યું, જેવું જોયું જોડ.	૧૩૩
ને મેં જોયું તે સંભળાવ્યું, વર્ણવી વાણીએ આજ;	
હે મહાભાગ હવે શું ભાખું, સોંપીએ શુભ કાજ.	૧૩૪
પુરાણી બાવા પૂરે પૂરે, લક્ષ દધ આ કે'જે;	
સંસ્કૃતમાં ને શૂન્ય વળે તો, પ્રાકૃત પાસે લેજે.	૧૩૫
કે'વાનું તે કાઢી નાખી, આચરવાનું રાખી;	
રૌરવ નરકે જાતાં અટકો, સીધી સાજ્યો દાખી.	૧૩૬

૧૨૯ વિયતમાંથી — આશ્રમમાંથી. ૧૩૦ પુરંદરે— ઇંદ્ર. ૧૩૩

ઉભય બેદથી—સ્વર્ગ અને નરકના બેદથી. ૧૩૫ શૂન્ય વળે—અર્થાત્ ન સમજે તો.

ધતિશ્રી માર્કંડેય પુરાણે, પિતાપુત્ર સંવાદ;
પંચદશોધ્યાય પૂરાણ યાતાં, મગટયો અતિ ઉલ્લાદ.

૧૩૭

વલાણુ.

ઉલ્લાદ ઉર મગટયો અતિ, ગુણગણ હરિના ગાઈ રે;
વિમ મેમાનંદ નામ મિથ્યા, પુરાણી રાઈ માર્શઈ રે.

૧૩૮

કંકણું ૩૮ મું.

રાગ મહારાની દેશી.

પિતા કે' મુણ પુત્ર તું, કહી હેય વાત સંસારની;	૧
ઘટી યંત્ર જેવી સરખી રીતિ, સરસ શ્રીના સારની.	
સ્વરૂપ એણું તેં કહ્યું તે, યથારથ સરવે ખરું;	૨
તે જાણિયું મેં જુક્તિથી, તવ માર્ગ કેવો હું ધરું.	
પુત્ર કે' પિતા મુણો, રાંકા તણ શ્રદ્ધા ધરો;	૩
મારું વચન હૃદયે ધરી, સંસાર સાર કરો પરો.	
આશ્રય કરો આશ્રમતણો, આ વાનપ્રસ્થ વિચારીને;	૪
વિધિપૂર્વક વર્તી તેમાં, ત્યાગ તનમાં ધારીને.	
કરો પરિગ્રહ અગ્નિનો, નિજ મહા માનસ મારીને;	૫
પરમાત્મમહિ આત્મને, આરોપવો અવિધારીને.	
મુખદુઃખ ને કુધાવૃથાદિક, દંડ મૂકો નામથી;	૬
વ્યવસાય વાણી પરિ કરી, નિવૃત્તિ પાઓ કામથી.	
એકાંતરે જોજન કરી, ઈંદ્રિયો રાખો કાણુમાં;	૭
વાસ વસવા મન ધરો, ગિરનાર કે વણી આણુમાં.	

૧ દેવ—તજવા જેવો. શ્રીના સારની—સદ્ગુણના તત્ત્વની. અર્થાત્
ધનાદિક પણ ધર્મપત્રની પેઠે અસ્થિર છે. ૫ પરિગ્રહ—ગ્રહણ. મહા—
(કિ. વિ.). ૬ દંડ—જોડાં.

- આળસ રહિતે આચરે મણુ, ભિન્નચર્યા ભાવથી;
બાહ્ય વિષય છોડી દઈ સહુ, યોગ ધારે સાવથી. ૮
- યોગકર્માસક્ત થાતાં, યું બને તે દાખણું;
પ્રતીકાર થાયે દુઃખ યોગે, નિઃસંગકેરું ભાખણું. ૯
- ન વરણાય એવી અનુપમ સહુ, મુક્તિ માને લોક જો;
તેતણેા હેતુ યોગ જાણ્યે, ટળે સર્વે શોક એ. ૧૦
- આવણું જણું સર્વ ધારે, યોગમાંહી મળ્યે સદા;
પંચ ભૂતની ભૂતિ ટળશે, દુઃખ નહિ દેખો કદા. ૧૧
- પિતા કે'ંછે વત્સ મુજ, ફરી જન્મ જે ધરવેા પડે;
દુઃખ ખમવા દહુ ધરી જે, તે મટે ભય શેવડે ? ૧૨
- હેતુ મુક્તિતણેા જે તેં, યોગ ભાખ્યો મુખથી;
તેહ કે' વિસ્તારીને તું, સર્વ મુણું મુખથી. ૧૩
- યોગમાં આસક્તિ રાખે, સ્વભાવથી મમ આતમા;
નિઃસંગ માનું તેથી તેને, તોય છે તેને તમા. ૧૪
- સંસારબંધન નવ પડું હું, એવી મારે આશ છે;
યોગ ભાખો યોગીમુત સહુ, જેહ તારી પાસ છે. ૧૫
- સંસારરૂપી સૂર્ય તાપે, ખેહ થાયે દહુ આ;
તે રૂપ માનસનેજ છાંટે, તેહ ભાખું જેહ આ. ૧૬
- બ્રહ્મજ્ઞાન રૂપી હિમ જળથી, ઠંડ હિમ બની ગયેા;
તે તુજ વચનવારિએ મુત, તાપ તનકેરો વ'યો. ૧૭
- અવિદ્યા રૂપ અજગરે હું, ગળી કાઢ્યો બા'ર છે;

૮ બાહ્ય—બાહ્યરના. ૯ પ્રતીકાર ઈ—જેનાવડે દુઃખના સયોગનો પ્રતીકાર થાય છે. નિઃસંગ ઇ—નિઃસંગનું સુખ (મુક્તિ).

૧૧ ભૂતિ—વૈભવ. અર્થાત્ સંસાર. ૧૬ છાંટે—(બ્રહ્મજ્ઞાન રૂપી જળથી).

પીડાયલો પિડે ઘણો હું, મૃતક દહ અસાર છે.	૧૮
તેહ તારે વેણુ પીયૂષે, જીવશે ને જાગશે;	
ક્ષેત્ર ધર ને પુત્ર પત્ની, સુત આ જીવ ત્યાગશે.	૧૯
ઇત્યાદિ સર્વે ઠણ્ઠકારી, મૂકશે મમતા પરિ;	
વિજ્ઞાનકુંચી દે બતાવી, જેહ તેં હૃદયે ધરી.	૨૦
દુઃખકેરી શૃંખલાને, તોડી મુજને મુક્ત કરચ;	
જ્ઞાનઘોડે ચઢાવી દધ, પિતાકેરો હસ્ત ધરચ.	૨૧
પિતા તારે પુત્રને કે, પુત્ર તારે બાપને;	
ન્યાય એવો શાસ્ત્રમાંહે, કશું કે'વું આપને.	૨૨

વલણુ.

આપ છો આણુમાપ મારા, સદાચારી સુત રે;	
તદા ભાણે પૂત ત્યાં, મહામનહર પૂત રે.	૨૩

કંકણું ૩૯ મું.

રાગ ગોડી.

નમસ્કાર કરેં ગુરુરાય, નમું ગણપતિ મહાકાય;	
નમું શંકર યોગાચારી, નમું શુક્રમુનિ બ્રહ્મચારી.	૧
નમું બ્રહ્મા વિષ્ણુદેવ, તજી તન મનનો અહમેવ;	
હરિ પૂરો આશા આ વારી, યોગધર્મ કહું વિસ્તારી.	૨
જેવી ભાષા માકૂત મારી, તેવી યોગની ચુકિત સમારી;	
ગિર્વાણુ ભાષા મહાભારી, અતિ સરસ અને વળી સારી.	૩
નવધા લક્ષિત મહામોટી, પણ નાસ્તિકને મન ખોટી;	

૧૮ પીયૂષે—અમૃતવડે. ૨૧ શૃંખલા—બેડી. ૨૩ પૂત—પૂત. ૫૧
—પવિત્ર (વચન).

- તેવા સંસ્કૃતનાસ્તિક સર્વ, કેવા તેને ભાષાગર્વ ! ૪
- મહાભાયાને મૂકી વેતી, ધારી સારી સુખ ન દેતી;
કરી ભાષા માર્ગ અનેક, બૂલ્યા વૈખરીકેસે વિવેક. ૫
- તેહ વિવેક લાવવા માટે, ગિરવાણુ ગિરાને ઘાટે;
મૂઠ મારા જેવા ઉતાર, યયા તેણે આપું વિચાર્યું. ૬
- સારી ગિરાનો સ્વાદ લેવા, અન્નણુને કેવી તે કે'વા;
કિંચિત માર્ગના દરીક થાવું, યોગ વેદાંત યુક્તિએ ગાવું. ૭
- હોય આકાશમાં સૂર્ય જેહ, કંધ વિધિએ લવાય તેહ;
તોય બાળકને ભરી પાણી, પિતા માતા આપે આણી. ૮
- તેટલું ન લવાય ગિરાથી, કંઈક લવાય વડ વીરાથી !
તે નેઈ શે થાવું નિરાશ, વધારવી વડપણુ આશ ! ૯
- એવા એવા કરીને તર્ક, કયા આરંભુ અલર્ક;
એકે ચિત્તે સાંભળો સર્વ, મહાપવિત્રકારી પર્વ. ૧૦
- સુત પિતાનો સંવાદ, સુણો પરો કરી મમાદ;
કહે તનુજ સુણો તાત, પૂછી અલર્કે ભાષુ વાત. ૧૧
- બુદ્ધિશાળી દત્તાત્રેય મુનિ, તેવો અલર્ક પૃથ્થક ગુણી;
તેને કહ્યો યોગ જે રીત, તેહ સુણાવું ધરી મીત. ૧૨
- યશે આત્મા માંહી ઉજેહ, તવ પિતા કરે સંદેહ;

૪ સંસ્કૃતનાસ્તિક (સંસ્કૃતભાષા ભણવાથી સ્વભાષાની આશ્યા વિનાના). કેવા ઇન્—તેમને સ્વભાષાના ગર્વ કેવા ?

૫ મહાભાયા—સરસ્વતી—વાણી. સંસ્કૃત વાણી સારી છતાં તેના ન બાળનારને તે સુખ આપનાર ન હોવાથી તેને વેહેતી મૂકી અને જૂદી જૂદી ભાષા રૂપી અનેક માર્ગ કર્યા, તથા એમ કરીને વૈખરી (વર્ણાત્મક વાણી) નો વિવેક બૂલ્યા.

૯ ગિરાથી—સંસ્કૃત વાણીમાંથી ? વડ વીરાથી — કોઈ મહાકવિથી વધારવી ઇન્—મોટા (કવિ) થવાની આશા વધારવી.

- દંતાત્રેય તે કોનો સુત, કયી રીતે રહ્યો યોગ પૂત. ૧૩
- યોગ સંબંધી કયો મત્ર, તેની કેવી મનસા તૃષ્ણુ;
મહાભાગ અલર્ક તે કોણ, એણું સાંભળિયું નામ યોણ. ૧૪
- પુત્ર કહે સુણો મહાન, નગર નામે પ્રતિષ્ઠાન;
તેમાં કૌશિકકુળનો વિપ્ર, વાસ વસતો કહું ક્ષિપ્ર. ૧૫
- તેના પૂર્વજન્મને પાપે, કાયા કુદરોગ સંતાપે;
મહાવ્યાધિગ્રસ્ત ભરતાર, જોડે સેવા કરતી નાર. ૧૬
- પરમેશ્વરથી વધુ માને, વદે લોક શે ભજે આને !
તેનું સુણે ન શ્રવણે વેણ, માને પતિનિન્દા કુઃખટ્ટણ. ૧૭
- પતિને અંગે એળે તેલ, રાખે રાખા રૂડો મેળ;
નવરાવે નારી નેહ, વાંચે શે સુખ થાયે દેહ. ૧૮
- હસ્ત પાપ આપે હેતે, વસ સજાવે વપુ વેતે;
જમાડે રમાડે જાણ, કંઈ વિષ્ટા ધુએ નિરવાણ. ૧૯
- થતું મૃત્તાદિથી મલિન, કરે સ્વચ્છ મહિલા અનુદિન;
કુષ્ટ રોગથી રૂધિરમવાહ, ચાલે અંગથી ઉઘડ રાહ. ૨૦
- તેહ ઘોઘ નાખે નારી, સુખકાળ દે રાધ્યા સમારી;
એવા એકાંતિક ઉપચાર, વદી વર વાણી નિરધાર. ૨૧
- કરે વિનયે વરતી જાણ, સેવા સાધે ધારી પ્રાણ;
તથાપિ તે પ્રાણાણ ક્રોધી, જોતો છીડાં જાંવડાં શોધી ! ૨૨
- કઠોર વેણ વદે મહાકૂર, થાયે સતી ઉપર શૂર;
મો'ર મો'રની ગાળો માપે, તિરસ્કાર કરી તન તાપે. ૨૩

૧૩ યોગપૂત—યોગથી પવિત્ર. ૧૬ મહાવ્યાધિગ્રસ્ત—મોટા રોગથી

ગળાયેલો ૨૩ મો'ર મો'રની—મારે દીમનની. અર્થાત્ બહુ ભૂંડી.

- રેડા પ્રિયપણાનો શબ્દ, અન્ય થાય કલટા ઉપલબ્ધ;
તડે મારવા કરી મરોડ, તરણીને કરે તરછોડ. ૨૪
- ક્રોધમાં પડી જાયે ભૂમિ, જાયે મારવા ઝૂમી ઝૂમી;
પડે પૃથ્વી જ્યારે નાથ, શ્યામા સાથે ત્યારે હાથ. ૨૫
- વનિતાનો કહે કોઈ વાંક, કહું હું તો તે મહારાંક;
કહે દાઢ વાંક હશે કોઈ, તેહ રહે ભવોભવ રોઈ । ૨૬
- માત્ર વાંક જે કહે પ્રાણી, તો થાય પીડા અંગ પ્રમાણી;
કુબ્ધ રોગે કળતર થાય, ચતુરાપર ચીડિયાં ખાય. ૨૭
- તે સર્પ સહન કરે નારી, તેના પર જઈએ બલિહારી;
ગણે પતિને દવાધિદવ, સાધે અહોનિશ તે સેવ. ૨૮
- મહામલિન અંગે મૂઠ, નારી માને ગરડારૂઠ;
માને સર્પ પુરુષથી શ્રેષ્ઠ, એનાથી નર માને નેષ્ઠ. ૨૯
- પગે ચલાય નહિ નિરવાણ, યોદ્ધો તે નારીશુ વાણ;
એક દિવસને સમાજેગ, તેના કંઈ થયો શાંત રોગ. ૩૦
- ત્યારે યોદ્ધો મુખેથી આમ, અહો ધર્મજ મારી શ્યામ;
આપણા નગરની માંય, રાજ્યમાર્ગે વેશ્યા રહે જ્યાંય. ૩૧
- તેને આને દીડી મેંય, ઘણી વાર દીડી હશે તેંય;
તેહ તરણી કને જાવું, મારા મનમાં આવ્યું આવું. ૩૨
- મારું ચિત્ત રમે તેનામાં, આહા ! સ્વરૂપ શું એનામાં;
તે સ્ત્રી જોઈ મેં માતઃકાળે, હવાં રાત્રી થઈ હે બાળે. ૩૩
- મેં જોઈ તેને જે વાર, ત્યારથી લાગી હૃદ નિરધાર;
મને સર્વાંગે તે નારી, નવ આલિંગે નિરધારી. ૩૪
- તો થાયે આને મૃત્યું મારૂ, સ્વામિની હું સત્ય ઉચ્ચારૂ;
ગર્ભધે'લા વદે આવું, નવ શંકામાં મન લઈ જાવું. ૩૫
- કહે મૂઠ તે મુખે તદા, કામવિકાર વસે સદા;

પ્રાણીમાત્રમાં વસે તે વઠ, મોહ્યા બ્રહ્મા મોહ્યા શક.	૩૬
જે મેં દીઠી વારાંગના, ઘણા મોહ્યા તેના વના;	
કરે પ્રાર્થના તેને માટે, કંઈ ન મળ્યે ઉચ્ચાટે.	૩૭
એવી વારતા સાંભળી આજ, રૂપે ચળે મોઠા મહારાજ;	
તું ગઈ લેવા ફૂલ, ત્યારે પ્રગટ્યું હું ને શૂળ.	૩૮
મેં સુખ કર્યો પોકાર, આવ્યો એક જન સુણી હોકાર;	
તેણે કહી હું ને સહુ વાત, મેં પૂછી દીઠી પ્રભાત.	૩૯
મારી ઇચ્છાને તે કળિયો, શૂળ રાગ્યે હશી વળિયો;	
હવાં સાંભળ નારી તુય, આ દેહે અપંગ છું હુંય.	૪૦
તેની પાસે કેમ જવાય, સિદ્ધિ મનારથની કેમ થાય ?	
લાગે વિષમ વારતા એહ, હોયે દુઃખમાં કંઈ મેહ ?	૪૧
એમ વદી નાખ્યો નિઃશ્વાસ, રે રે પોત્તે શે મારી આશ !	
આવી જોઈ પતિની દશા, ગુણુ ગોરીને દિલ વસ્યા.	૪૨
સત્કુળમાં જન્મેલી જાણુ, પતિધર્મ ધર્યો પ્રમાણુ;	
તેણે જોયો કામાતુર સ્વામી, સર્વ ધન લીધું મહાનામી.	૪૩
જેથી રીઝે વેશ્યાનું મન, તેણું લીધું સર્વસ્વ ધન;	
બાંધી કટિ પટકુળે કશી, જેને સ્વામીસેવા ઉર વશી.	૪૪
કંધે એસાડી લીધા નાથ, બે કર મૂકાવ્યા સ્વમાથ;	
ધીમે ધીમે ચાલે મહિલા, કહિયે કથીવિધ રાત્રીએ વહિલા !	૪૫
કર્મના ભેગ જીવ્યો ભાઈ, કેવી રણસંબંધ સગાઈ ?	
આવ્યો મેઘ ચઢી ચારે પાસ, ગયો કાપાનોય પ્રકાર.	૪૬
દશ દિશામાં અંધકાર, તેવે સમે ચાલે ક્યમ નાર !	

૩૭ વઠ—વાંકા (કામદેવ). શક—ઈદ્ર. ૩૭ તેના વના—તે ન મળવાથી. ૪૫ વહિલા—ધન—વહિલા સારસ રાત્રી છે માટે તેને સારસનું નેકું ધોરીને કહી રાત્રીએ—સંકટ. ૪૬ કાપાનોય—રાત્રીનો પથ.

રાખવા સતીકેરું સત્ય, વિચારી વીજળીએ મત્ય.	૪૭
ક્ષણે ક્ષણે કરે અખકાર, માર્ગ દખાડવા નિરધાર;	
તેને પ્રકાશે સાચવી ચાલે, ખાડા ઢેકરા નારી ભાળે.	૪૮
એ પ્રકારે સહી દુઃખ, ઇચ્છે પતિને કરવા સુખ;	
રાજમાર્ગમાં ચાલી જાય, થાક લાગે પણ ન ખાય.	૪૯
એવે એક થયું અવનવું, યથામતિએ તેહ કહું;	
તેહ માર્ગકેરે મોઝાર, પરોવ્યા માંડવ્ય શૂલીએ સાર.	૫૦
નહિ ચોર છતાં કરી ચોર, દીધા શૂળિયે મુનિકિશોર;	
મૌનવ્રત ધર્યું મુનિ માટે, નવ આવ્યા મરતાં ઉચ્ચાટે.	૫૧
તેહ શૂળીકેરી પાસે, ગઇ નારી પતિકેરી આસે;	
ગઇ વીજળી આકાશમાંય, કે નારી અકુળાતી ગઇ ત્યાંય.	૫૨
જ્યાં શૂળીએ ઋષિ ફરકે, તેને અધારે દિજ પગ અડકે;	
પીડાયલા મહાદુઃખે જાણ, તેનું કરે કોણ પ્રમાણ.	૫૩
તેવા દુઃખીને અડક્યો પાગ, હાલ્યું અંગ હાલ્યા મહાભાગ;	
તે સમે મુનિના નીમ, યથા પૂરો આવી રહી સીમ !	૫૪
આવ્યા તો ખોલવાનો વારો, ગયો સમય મૌનનો સારો;	
તેથી ખોલ્યા મુખે એમ, કયા દુષ્ટે મૂકી આ રેંમ !	૫૫
જેણે દુઃખીઆને દુઃખ દીધું, તેને જોઇએ શાસન કીધું;	
જેણે દુઃખ દીધું મને જાણ, તેના સૂર્ય ઉઝ્યે જાશે પ્રાણ !	૫૬
એમાં સંશય નહિ લગાર, સૂર્ય ઉઝ્યે મરે નિરધાર;	
સૂર્યનું દર્શન નવ દેખે, જેહ દુઃખી હુને ઉવેખે.	૫૭
એવો દારૂણ પ્રાણહારાપ, સુણી પામી સ્ત્રી સંતાપ;	

બોલી મુખથી એવુ વેણુ. સૂર્ય ઉગશે નહિ દુઃખદણુ.	૫૮
જેણે મરે પતિ મારો, તેહ સૂર્યનો ઉદય નિવારો;	
એમ શાપી ચાલી સતી, ગણિકાજેહ મધ મહામતિ.	૫૯
દાર ઊભી રહી બોલી નાર, પુંશ્ચલિ ઉઘડયને બાર;	
મુખ માગ્યો લે તું દ્રામ, નિવાર્ય સ્વામીના કામ.	૬૦
ગણિકા નિકળી ઝરૂંબે, એવે વાડવ આવ્યો દુઃખે;	
એકાકી તે બોલ્યો બોલ, તરણીના ધારી તોલ.	૬૧
થઇ મનસા પૂરી મારી, હવાં ગેહે ચાલ્ય તું નારી;	
પાતિવ્રત્ય પાળે તું, રો પત્નીવ્રતને મૂકું હું.	૬૨
ચાલ્ય વેલી વેલી ઘેર, કંઈ મુણવી ન મારે પેર;	
તુંથી હેકું વિશ્વ હું માનું, અખળે વનિતા સહુ છાનું.	૬૩
એમ કહેતામાં વળી પાછી, થાય અબળા અતિશે આછી;	
ઉભી ગણિકા મારે હાક, જેને યૌવન ધનનો છાક.	૬૪
આવી નારી ઘરમાં ધસી, નવ પ્રાણહરણની પીડા વસી;	
હર વિધિ ન હારે બિભૃ, સતીથી મોટા નહિ બિભૃ.	૬૫
પછે શું ગળ્યું સૂર્યકેરું, સતી દયાળકેરું દેરું;	
સવિતાભાવે રહી રાત, હવે નહિ કદી પરભાત.	૬૬
તે જોઇ પામ્યા ભય દેવ, તણ તન મનનો અહમેવ;	
કે'વા લાગ્યા મુખથી આવું, સ્વાધ્યાયરંહિત થઇ કયાં જાવું ?	૬૭
વપટકાર સ્વધા ન સ્વાહા, એ વિહોણું વિશ્વ છે આહા !	
એ નાશ ન પામે કેમ, રહે કેમ સિતિજનું દેમ.	૬૮

૬૨ પાતિવ્રત્ય—પતિવ્રતાપણું. ૬૫ બિભૃ—જયશાળી. ૬૬ સવિતા-ભાવે—સૂર્યના અભાવે—સૂર્ય ન હોવાથી. ૬૭ સ્વાધ્યાય—વેદાધ્યયન.

૬૮ વપટકાર—દેવને બલિદાન આપતી વખતે કરવાનો ઉચ્ચાર. સ્વધા—પિતૃને બલિદાન આપતાં કરવાનો ઉચ્ચાર. સ્વાહા—અગ્નિને બલિદાન આપવાનો ઉચ્ચાર. સિતિજ—પૃથ્વીમાં ઉપજેલા પ્રાણીઓ.

- દિવા રાત્રીની ગતિ વિના, સુર યસે ન યદ્યએ ભીના;
થાય માસ ઋતુનો કાય, જાયે કય અને વિકય. ૬૯
- થાય તેનો જ્યારે નાશ, દય અયનનો થાયે હાસ;
દક્ષિણાયન ઉત્તરાયન, શે જણાય વાહી કે વન. ૭૦
- એમ અયન નવ હોવાય, સંવત્સર શી પેર કંવાય;
સંવત્સર વિના કાળ ગણતી, રહે પ્રવૃત્તિ તેની આશ્રણતી. ૭૧
- પતિવ્રતાને વેણે બંધાયો, સૂર્ય ઉદયમાં ન સંધાયો;
નવ ઉગે સૂરજ જ્યારે, સ્નાનાદિક ન થાયે ત્યારે. ૭૨
- અગ્નિમાં આહુતિ નવ પડે, જ્ઞાનાદિક અભાવ તેવડે;
પાવકમાં હોમ કર્યા પાળે, આપણું પોપણ કો દાળે. ૭૩
- તે પોપણ વિણ ન ધર્મ, જાયે આપણો ગળી ગર્મ;
મનુષ્યમખભાગે તૃષ જ્યારે, વૃષ્ટિ કરીએ આપણુ ત્યારે. ૭૪
- તેણે તણુ અન્નની થાય નિષજ, અનુગ્રહની એહ ઉપજ;
વૃષ્ટિથી થાય ઔષધી જાણુ, તેવડે કરે યજ્ઞ પ્રમાણુ. ૭૫
- યજ્ઞ કરીને પૂજે દેવ, સાધે સાચી સર્વની સેવ;
ત્યારે મનોરથ પૂરું તેના, ગુણ કહું એના કે તેના. ૭૬
- અધોવૃષ્ટિ કરીએ દેવ, ઉર્ધ્વવૃષ્ટિ નર કરે તતખેવ;
આપણે વરસાવીએ જળ, હુતદ્રવ્ય નરવૃષ્ટિ વિમળ. ૭૭
- જે દુરાત્મનુ કુષ્ટનર જાણુ, નૈમિત્તિક ભૂલે અજાણુ;

૭૦ અયન—સંક્રાંતિ—ઉત્તરાયન અને દક્ષિણાયન. હાસ—ધટાડો.

૭૧ આશ્રણતી—એમની એગ.

૭૪ મનુષ્ય ધં—મનુષ્યોએ કરેલા મખ(યજ્ઞ)ના ભાગ પામીને.

૭૫ અનુગ્રહની—કૃપાની. ૭૭ અધોવૃષ્ટિ—આકાશમાંથી નીચે પાણીની વૃષ્ટિ. ઉર્ધ્વવૃષ્ટિ—મૂર્તિ ઉપરથી સ્વર્ગમાં યજ્ઞની વૃષ્ટિ. નરવૃષ્ટિ—નરોએ કરેલી વૃષ્ટિ.

કરે અર્પણ નહિ તેહ કર્મ, તેને અર્પિએ નહિ સુખ શર્મ. ૭૮

ન દે આપણને મખભાગ, રાખે લોલુપતામાં રાગ;

મૂઢી આપણને ને ખાય, તેને મારીએ જો મહાકાય. ૭૯

તેનું કરવા નાશ મમાણ, વારિ વનિહ સપિતા જાણ;

વાયુ વસુંધરાને દૂષિત, જોઇ કરીએ એવી રીત. ૮૦

તેણું દૂષિત જળ ને અન્ન, ઉપભોગ કરે ને જન;

તે દુરાત્મનને દારૂણ દુઃખ, મહામારીએ હરીએ સુખ. ૮૧

ધત્યાદિ ઉપસર્ગોપતી, મરણ પામે તે મૂઢમતિ;

જે હવિર્દાને પમાડે સંતોષ, ભક્ષે શેષાન્નકેરો કોશ. ૮૨

તેવા મહાત્માને પ્રહુયની પ્રાપ્તિ, કરીએ સ્વર્ગ લોકે સમાપ્તિ;

અધુના સમૃદ્ધિ ગઇ તેની, હવાં આશ કરીએ કેની. ૮૩

થાયે દિનની ઉત્પત્તિ કેમ, સુર સકળ વિચારે એમ;

એકમેક કહે સુર એણું, અતિ કેણું જોવા જેણું ! ૮૪

યજ્ઞનાશશંકા કરનાર, શંકાતુર દીડા અપાર;

વળી વચન સાંભળી દીન, જોયા વારિ વિહોણા મીન. ૮૫

બોલ્યા પ્રજાપતિ પાવન, અહો સુરવર ગ્રોહમ મન;

પરમ તેજનો જેહ પ્રભાવ, તેહ તેજે થાયે સાવ. ૮૬

તપનો મળાવ તપવડે, થઈ શાંત ને પાછો પડે;

માટે વચન માનો મારું, સુખ થાવાનું ઉચ્ચારું. ૮૭

પતિવ્રતાના મહાત્મ્યને માટે, ઉદ્વેગ થાવા સર્થ ઉચ્ચારે;

૭૮ દુરાત્મન—નકારી ખુદિવાળા. નૈમિત્તિક—કાંઈ નિમિત્તથી કરવાનાં કર્મ. ૮૧ મહામારીએ—મહામારીના રોગવડે.

૮૨ ઉપસર્ગ—આમંત્રુદ ઉપદ્રવ. હવિર્દાને—દોષવાળા પદાર્થે અધિમાં અર્પાને. શેષાન્ન—દોષતાં જાડી રહેણું અન્ન. ૮૩ તેની—દોષની. ૮૬ સાવ—સકળ. ૮૭ પ્રભાવ—મહિમા.

- નવ ઉગે સૂર્ય જો સદા, માનવ દાનવ દુઃખી તદા. ૮૮
- તમે સુર સહુને કબ્દ, મખવિણ થાઓ નબ્દ;
એવું વિપરીત ધારો ચિત્ત, તો માનો મારું વેણ ખચીત. ૮૯
- અત્રિ ઋષિની સતી નાર, તેજસ્વિની તરિયા મહાતાર;
અનસૂયા એવું અભિધાન, આરાધા તેને નિરવાણ. ૯૦
- કરો પ્રસન્નતાના ઉપાય, સુખ થાય તો મહાકાય;
પુત્ર કહે સુણો પિતા મારા, દેવ બનિયા જેહ બિચારા. ૯૧
- તેણે કીધું તપ અપાર, ત્યારે રીઝી આવી નાર;
સુરની પાસે જઇ ઝોલી, અનસૂયા તોલને તોલી. ૯૨
- કહો શી ઇચ્છા મનમાંય, ભાષો શુભ શું કરું આંય;
ત્યારે યાચના કરતા દેવ, સતીની કરી સારી સેવ. ૯૩
- માણ્યું યુધિથી સહુ સુર, જો પ્રસન્ન થયાં ભરપૂર;
તો પ્રથમની પેઠે દિન, થાય ઉદય ટળે દીન. ૯૪
- એહ ઇચ્છા અમારી સતી, પૂર્ણ કરો તમે મહામતિ;
અનસૂયા કે' સુણો સર્વ, માન્યું જેણે પતિ રૂપ પર્વ. — ૯૫
- તેના સત્યની હાનિ ન થાય, તેવો રચ્યું હું કાંઈ ઉપાય;
સાધવીનું મનાવું મન, સતી સ્ત્રીને કરું પ્રસન્ન. ૯૬
- પૂર્વવત પ્રકટશે દિન, કબ્દ આણ્યું થાશે હીન;
પુનરપિ દિવા રાત્રીની સ્થિતિ, કરી દેદશ રૂડી રીતિ. ૯૭
- જેમ માને પતિવ્રતાનું મન, તેના ધવને ન થાય વિધન;
જહ કે' સુણો જનક મારા, પતિવ્રતાના કેવા ધારા. ૯૮
- કહી દેવને એવું સતી, ગઈ ગોરી મંદિર મહામતિ;
સતીએ સતીને પૂછ્યું ક્ષેમ, પતિધર્મના ધારો છો નેમ. ૯૯

૯૦ તેજસ્વિની—તેજવાળી. તરિયા (ત્રિયા)—સ્ત્રી. મહાતાર—મો-
ટાને તારનારની. ૯૪ દીન—દીનતા. ૯૮ ધવ—સ્વામી.

- તેણે કહ્યો પોતાનો ધર્મ, સ્વામીધર્મ કહ્યો સુકર્મ;
અનસયા કે' સાંભળ વાત, પતિમુખદર્શને થાય શાત. ૧૦૦
- તેને જોઈ તું આનંદ પામે, તરવો ભવજળ જેને નામે;
માને દેવથી સ્વામી શ્રેષ્ઠ, પતિ પામે નર સહુ નેષ. ૧૦૧
- સ્વામીસેવા તે' સાધી ખરી, કથા એવી મેં કહ્યું ધરી;
કર્તું પ્રાપ્ત એ મોહું કૃળ, વાધું એથી બાળું બજ. ૧૦૨
- પૂર્ણ થયા મનોરથ તારા, વિદ્ય નાશ પામ્યાં અવિધારા;
અહો સાધવી સાંભળ વાણ, કહું પંચકણ્ણતણું મમાણ. ૧૦૩
- તેહ પાળવાં રહી રીત, સ્વપ્નમેં ધરવી પ્રીત;
તેમાં રહી ધન મેળવવું, હેતસ્વીશુ મન હેળવવું. ૧૦૪
- (જેહ) કર્યું ધર્મે રહી ધન પ્રાપ્ત, તેણે પોષવા સત્પાત્ર આપ્ત;
સત્ય નમ્રતા તપ ને દાન, દયામૃત રે'વું મહાન. ૧૦૫
- શાસ્ત્રે દર્શાવી ક્રિયા જેહ, કરવી રાગદેશરહિતે તેહ;
નિત્ય શ્રદ્ધા ધરવી તેમાં, કે'વું માનસને શુભ એમાં. ૧૦૬
- અહો પતિવ્રતે ! કેમે કરી, સ્વજાતિની ધારણ ધરી;
પામે ખલ્લાદિલોક મયાસે, જનત્રાસે ન ધર્મથી નાસે. ૧૦૭
- મહાકૃષ્ણ સહે નર કાય, તેની વિભાગી નારી થાય;
પતિસેવા કરે જે સતી, વેણુ ઉચાપે ન અર્ધ રતિ. ૧૦૮
- તે પ્રહૃય પ્રરૂપનું જેહ, અર્ધભાગે પામે નિઃસંદેહ;
પતિસેવાથી એટલું મળે, જેહ સંપાદું મહાળળે. ૧૦૯
- સ્ત્રીને ત્યાગ ન કરવો પડે, સરવતાએ સ્વર્ગે અહે;

૧૦૩ પંચકણ્ણ—દેવકણ્ણ, પિતૃકણ્ણ, મનુષ્યકણ્ણ, અતિથીકણ્ણ,
અને જૂતકણ્ણ. ૧૦૫ આપ્ત—સ્વજન. ૧૦૬ માનસને—મનને. ૧૦૮
વિભાગી—ભાગ લેનારી.

- કરે પુરૂષ પ્રયત્ને યાગ, મળે ચોષિદાને તેના ભાગ. ૧૧૦
- જૂઠું શ્રાદ્ધ ન કરવું જોઈએ, નથી સંશય તો શા જોઈએ?
- ન કરવો જૂદો ઉપવાસ, માત્ર સ્વામીસેવાની આશ. ૧૧૧
- તેહ આશા રાખે સાચી, તેના પાતક જાચે પાચી;
- અભિલષિત પામે લોક, સ્વામીસેવાથી ટળે શોક. ૧૧૨
- માટે મહાભાગ્યવતી નારી, સદા સ્વામીની સેવા વિચારી;
- અહોરાત્ર તેમાં રમવું, નવ બીજી લક્ષુતાએ ભમવું. ૧૧૩
- સતીની સ્વામી ઉત્તમ ગતિ, અનુત્તમ પોતાનો પતિ;
- સારી ક્રિયાએ કરે સ્વામી, સુરપિતરાચન મહાનામી. ૧૧૪
- અન્ન જળે અતિથિનું જાણ, અભ્યર્ચન કરે પ્રમાણ;
- તેનું અર્ધકૂળ નારીને મળે, પુણ્ય સંપાદ્યું મહાજળે. ૧૧૫
- જેહ કરે સ્વામીને પ્રસન્ન, સાધે સેવા એકે મન;
- મળે તેહને એ ભાગ, કુલટાએ ન જોવો લાગ ! ૧૧૬
- બીજી વાર કહ્યું કરી સ્પષ્ટ, નવ જૂલે નારીની સદૃષ્ટ;
- પુત્ર કે' સુણો મારા તાત, ગમી સતીને સારી વાત. ૧૧૭
- મહામાને કરી પૂજય, સત્ય સત્ય કહો મહામાય !
- વળી સતી ખોલી મુખ આમ, સુણે અન્નિકાપિની વામ ! ૧૧૮
- અહો ધન્ય છે મારું ભાગ્ય, એમ વદીને લાગી પાગ;
- કયો અનુગ્રહ અતિ મોટો, જેના જીગમાંહે નહિ જોટો. ૧૧૯
- કરી દેવે કૃપા અપાર, તમને મોકલિયાં આ વાર;

૧૧૨ પાચી જાય—રંધાઈ જાય. અર્થાત્ નાશ પામે. અભિલષિત—
 ઇચ્છેલા. ૧૧૪ સતીની ઈન્દ્રિય—સ્વામી એજ સતીની ઉત્તમ ગતિ છે. અનુત્તમ
 —જેનાથી બીજો કોઈ ઉત્તમ નથી એવો. સુર ઈન્દ્ર—દેવ અને પિતૃઓનું
 પૂજન. ૧૧૫ અભ્યર્ચન—પૂજન. ૧૧૬ કુલટા ઈન્દ્ર—અર્થાત્ અપ-
 નિવ્રતાએ એવી આશા રાખવી નહિ. ૧૧૭ નારીની સદૃષ્ટ—સ્ત્રી ભત્રી.

- સ્વભાવસિદ્ધ જે મારો સ્વભાવ, તેનો દર્શાવ્યો રૂડો ભાવ. ૧૨૦
- કલ્યાણકારી ગુણ જે મારો, તેને સશ્રદ્ધા વધાયો;
- સ્ત્રીને પતિના સરખી બીજી, ગતિ નવ બાણું હું રીઝી. ૧૨૧
- સ્વામીની પ્રીતિ આ લોકે, તારે પત્નીને પરલોકે;
- સ્ત્રીનો દેવતા સ્વામી એક, અન્ય બૂઠો સર્વ વિવેક. ૧૨૨
- કિંતુ કહો કલ્યાણી દેવી, કૃપાદષ્ટ કરી કેવી;
- પધાર્યો મારે મંદિર પોતે, ઋષિપત્ની જોતે જોતે. ૧૨૩
- આજ્ઞા કરો કરું હું શુંય, પતિપત્ની પરિજન છુંય;
- અનસૂયા કે' સાંભળ સતી, પતિવ્રતે ! તું મહામતિ. ૧૨૪
- તારે વચ્ચે સત્કર્મ બાણ, જેમાંથી ગયાં પ્રમાણ;
- તેવા દિનને રાત્રી રૂપે, જોતા દેવ ઊભા અનુપે. ૧૨૫
- મહાદુઃખિત શકસહિતા, તારા ગુણની ગાતા ગીતા;
- આવ્યા મારી પાસે આલી, યાચે પૂર્વની સ્થિતિ બાળી. ૧૨૬
- અવિખંડિત દિવારાત્રી, સુર સહુ ધણે વિધાત્રી;
- તેમની પ્રેરી આવી હુંય, મારું વચન સાંભળ્યું તુંય. ૧૨૭
- થયો દિવસનો અભાવ, યજ્ઞકર્મ સૂતાં સાવ;
- યજ્ઞકર્મનો થાતાં છેદ, પારિમાં વહી આલ્યા વેદ ! ૧૨૮
- તેથી દેવનું પોષણ અટક્યું, સુરવૃંદ ફેરે છે ફટક્યું !!
- સમુદ્ધેદ દિવસનો થયો, સકળ કર્મનો મારગ ગયો. ૧૨૯
- તેનો નાશ થયાથી નારી, નાશ વૃષ્ટિનો જો વિચારી;

૧૨૧ સશ્રદ્ધા—અદાસહિત. ૧૨૩ કિંતુ—પણ. ૧૨૪ પરિજન—સેવક.
૧૨૫ જેમાંથી—જે દિવસમાંથી. ૧૨૬ પૂર્વની સ્થિતિ—પેહેલાંની પેઠે
દિવસ થવા રૂપ સ્થિતિ.

૧૨૭ અવિખંડિત—નિરંતર. દિવારાત્રી—દિવસ અને રાત. વિધાત્રી—
(સૂર્યને અટકાવવારૂપ કર્મ) કરનારી. ૧૨૯ સુરવૃંદ—દેવનું ટોળું.

- એમ જગતનો થાય નાશ, ત્રિવિધિ પ્રકટયો ત્રાસ. ૧૩૦
- એહ કારણ મન વિચારી, દુષ્પ્રિયાર્જ જગત ધારી;
તેને ઉગારવા જો ઇચ્છે, વિશ્વનું વાર જો વાંચે. ૧૩૧
- તો સતી મતિ કરી મોટી, મારી શીખ ન માનીશ જોટી;
પૂર્ણ પ્રેમે થઈ પ્રસન્ન, કરચ રાત્રીકરો દિન. ૧૩૨
- થતો ઉદય ને વળી અસ્ત, જોઈ રીઝે સુર સમસ્ત;
પૂર્વવત વ્યવસ્થા થાયે, સુર ગુણગણ તારા ગાયે. ૧૩૩
- સતી કે' સુણો અનસૂયા માત, વિપરીત ભાખી એ વાત;
દીધો માંડવ્ય મુનિએ શાપ, સૂર્યોદયે પતિ પામે તાપ. ૧૩૪
- મુનિક્રોધ કરે નિધન, ક્યાં જાઉં સ્વામી વણ ?
એવી રીતે શાપાગ્નિ સળગ્યો, અસ્તાચ્છે સવિતા વળગ્યો. ૧૩૫
- એવી રીતે થયું છે માત, કહી પિસ્તારી સર્વે વાત;
જાણી પ્રમાણી કહો મુને, દેવદુઃખ રૂએ નવ હું ન. ૧૩૬
- અનસૂયા કે' સાંભળ્ય સતી, અહો ભદ્રે મહાગુણવતી;
તારી ઇચ્છામાં એવું આવે, કાળ મહાકાળનું શું કાવે ! ૧૩૭
- અસ્તાચ્છે સૂર્યને રાખે, તો દીનત્વ શે દાખે ?
તથાપિ પડવા મતીત, હું કરું તારા પર પ્રીત. ૧૩૮
- તારા સ્વામીને જીવાડું હું, તાતો તરણ કરું જીવે તું;ય;
સુરનરે સ્તુતિ કરવા જોગ, તું મહાગુણાળી આરોગ્ય. ૧૩૯
- મારા માણથી તું મને વાંલી, મહાદેવીશી થાય સું કાલી !

૧૩૦ ત્રિવિધિ—ત્રણ પ્રકારનો (અધ્યાત્મ, અધિદેવ, અધિભૂત).

૧૩૧ વાર—ભણ. ૧૩૩ ગુણગણ—ગુણનો સમૂહ. ૧૩૪ તાપ—(મરણ રૂપી). ૧૩૫ નિધન—મૃત્યુ. ૧૩૭ એવું—સ્વામીને જીવાડવાનું.

- પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનું માર્ત્ય, વૃદ્ધિગત કરવું મારે આત્મ. ૧૪૦
- પૂજવા ચોગ્ય એ છે ધર્મ, એવું કરવું મારે પર્મ;
- એવું ધારી મનમાં આજ, આવી તારૂં કરવા કાજ. ૧૪૧
- તારી મોટાઇ વધે જ્યાં, સુખ શાંતિ હુંને તેમાં;
- પુત્ર કે' સાંભળો મારા બાપ, એમ ટાળ્યો સતીસંતાપ. ૧૪૨
- બોલી બ્રાહ્મણી મુખે એમ, રૂચે એમ કરો થાય દોમ;
- સુણી અનસૂયા એવું વેણુ, રાકે સૂર્યને મોકલે કે'ણુ. ૧૪૩
- તેવો હંચો કીધો હસ્ત, અર્ધ આપી દીધું સમસ્ત;
- દશ દિવસનો વિચાર! થયો અકેવાકતણો સંજોગ. ૧૪૪
- અકવા અકવી મળિયાં ત્યાંય, જ્યે જ્યકાર થયો નલ માંય;
- વિયતે સૂર્યનું નહિ કામ, તથાપિ રીઝ્યા સુરસ્વામ. ૧૪૫
- તો ભૂમંડળનું કશું કે'ણું, સમને ચાણા સર્પે એવું;
- કર્તું આવાહન અનસૂયા, કે મકટ પરમેશ્વર હુઆ. ૧૪૬
- કમળ ખીલ્યાં ઝાંખી પોયણી, મભાત પ્રભા સોયણી;
- મધુક્ષિતપદ્મ કાંતીશ, મહાનમંડળ મકટચા ઇશ. ૧૪૭
- ઉદયાચળ ઉપર જાણુ, ચઢવા લાગ્યા પૂરણુ ભાણુ;
- નેમ તીરથી છૂટે બાણુ, તરણિપ્રભાએ લીધા પ્રાણુ. ૧૪૮

૧૪૦ મહાદેવીશી ઈન્—નું મહાદેવી સરખી છતાં સ્વામીના મરણુનો
ભય કેમ રાખે છે ? વૃદ્ધિગત—વૃદ્ધિ પામેણું. આત્મ—પોતે. ૧૪૫ વિયતે—
આકાશમાં. સુરસ્વામ—દેવેન્દ્ર.

૧૪૬ પરમેશ્વર—સૂર્યદેવ. ૧૪૭ પ્રભા—કાંતિ. મધુક્ષિત ઈન્—ખીલે-
લા કમળના સરખી કાંતિના ધણી (સૂર્ય). મહામંડળ—મોટા મંડળ
(ગોળ)વાળા. ૧૪૮ તરણિપ્રભા—સૂર્યની કાંતિ. પ્રાણુ લીધા—સતીના પતિ
બ્રાહ્મણના.

- લઘુ વૃક્ષ ને ઘોર પવન, જોત જોતામાં કરે નિધન;
તેમ સતીપતિ જોઈલો જાણુ, પ્રાણુરહિત ક્યો નિરવાણુ. ૧૪૯
- સમીરે ઉડે અદ્રિ કુદ્ર, સાચે નાવને ભરસમુદ્ર;
તેમ સાંચો પત્નીએ પતિ, દીન થઇ અગ્રુઝાઇ મતિ. ૧૫૦
- અનસયા કે' ભદ્રે શાંત, શોચ શે કરચ છું મહાંત;
ગતપ્રાણુ પતિને જ્ઞેઇ, શોક સમૂળો દે ખોઇ. ૧૫૧
- સ્વામી સેવા સાધી સત્ય, તપે મમ તપનું બળ અત્ય;
તે તપબળ જે તારણી, ટાળું મૃત્યુ રૂપી વારણી. ૧૫૨
- ન કહું વાર ઘડી પણ પો'ર, તોડું તાપસકેસે તોર;
સાંભલ્ય પ્રતિજ્ઞા મારી, થાચે પ્રસન્ન દેવમુરારિ. ૧૫૩
- જો મેં કોઈ સ્થાનકમાં જાણુ, રૂપ રીતે બુદ્ધિએ પ્રમાણુ;
વૈષ્ણરીમધુરતાએ કરી, ભક્તિ બ્રૂવાણુ જાણુ ધરી. ૧૫૪
- સર્વ રીતે સમાન પતિનો, કે અઢતી હોયે ગતિનો;
તેને ન જોયો ચક્ષુ મારે, માનસધર્મે ન માન્યો ક્યારે. ૧૫૫
- તે મારા સત્યવડે તારો સ્વામી, જોડો આ ઘડી હવિત પામી;
થઇ વ્યાધિથી નિર્મુક્ત કાય, પામો યૌવનપણુ સુખદાય. ૧૫૬
- પોતાની પત્ની સમેત, બોગવો મહામીનકેત;
શતવર્ષ જીવો સુખ પૂરે, એવું બોલી વાણી મધુરે. ૧૫૭
- વળી પાછી બોલી આમ, બડ કે' મુણો મહાનામ;
જોયો દેવ સમાને નર, નવ જાણુયો પતિપે વર. ૧૫૮
- તે પ્રણય પતિ જીવો એના, માર્યો વિશ્વાસે મેં જોના;

૧૫૦ સમીરે—વાયુવડે. અદ્રિ—પર્વત. કુદ્ર—હલકા. ૧૫૧ ગ-
તપ્રાણુ—પ્રાણુ વિનાનો. ૧૫૨ વારણી—તાડી (મધ). ૧૫૪ વૈષ્ણરી-
મધુરતા—વાણીની મિહાશ. ૧૫૫ માનસધર્મે ઈન્—અથવા મનના ધર્મે
કરીને પણ તેને ન માન્યો હોય. ૧૧૭ મહામીનકેત—કામ. ૧૫૮ વર—શ્રેષ્ઠ.

નિરોગી થઈ થાવ સોહાગી, છવો છવો મૃત્યુ ત્યાગી.	૧૫૯
મનવાણી કર્મે સદૈવ, ખોટો માન્યો એથી દૈવ;	
કરી આરાધના અવિધારી, થાવ સોહાસણ આ નારી.	૧૬૦
પુત્ર કે' મુણે પિતા તમે, ત્રણ વાર લાખ્યું તે સમે;	
અનસૂયાને ત્રીજે ઉચ્ચાર, વ્યાધિ નિર્મુક્ત સતીલસ્તાર.	૧૬૧
થયો, ગયો મરણનો રોગ, પામ્યો તરણતા આરોગ્ય;	
સર્વ સમાને અંગનું તેજ, પ્રકાશ્યું મંદિર વાખ્યું હેજ.	૧૬૨
જેમ દેવને જરા જય, તેવો સતી કૃપાએ થાય;	
ઊઠી ખેઠી થયો પળમાંય, હંધી ઊઠ્યા રો દિસે ત્યાંય.	૧૬૩
સુરમાં પ્રકટ્યો આનંદ, કુસુમવૃષ્ટિ કરી મંદમંદ;	
વાગ્યાં ફુંકુલિ દેવનાં ત્યાંહી, જય ઘોષ થઈ રહ્યો ન્યાંહી.	૧૬૪
દેવ આનંદી કે'વા લાગ્યા, અનસૂયાથી ગર્વને ત્યાગ્યા;	
ત્રિદશો કે' મુણ્ય તારણી, રાગ શિરોમણિ વારણી.	૧૬૫
શ્રીઓમાં સિંહિકા જાણ્યું, તારું કરે કોણ વખાણ્યું;	
અહો તપસ્વિની તેં આજ, કર્યું કહિન દેવનું કાજ.	૧૬૬
તોણે દેવ થઈ તુષ્ટમાન, પર દેવા ઊભા તું માન;	
મનગમતું માગે સૌય, નવ ના મુખથી કે' કોય.	૧૬૭
અનસયા કે' સર્વે દેવ, યજ્ઞાદિક ભારે બેવ;	
સહુ વરદાન આપવાકાજ, સજી ઊભા રહ્યા મહારાજ.	૧૬૮
મને માનો વરદાન જોય, (તો) ગયો મારા ભવનો રોગ;	
અદ્ય માગવું મારે દેવ, સુર સાધો માનસ એવ.	૧૬૯
વિધિ વિષ્ણુ મહેશ્વરજેહ, મારા પુત્રો થાયે તેહ;	
બીજું માગું હું વરદાન, અર્પે તેહ મુને મહાન.	૧૭૦

૧૬૩ જરા—વૃદ્ધા. ૧૬૫ ત્રિદશો—દેવો. રાગ ઈન્—વારણી (હાથ-ણી) ના જેવી પોતાના સ્વામી ઉપર પ્રીતિ કરવામાં શિરોમણી. ૧૬૮ બેવ—અર્થાત્ મારે બેઠ બરેલા—ગૂઢ દેવો ૧૭૦ વિધિ—યજ્ઞા.

સ્વામી સહિત કલેશનિવૃત્તિ, યાય તે અર્થ યોગની પ્રાપ્તિ;
 ઝોવો ઇષણા મારી દેવ, આપો રીઝયા તો તતખેવ. ૧૭૧
 તથાસ્તુ કહી વળિયા ખજા, વળ્યા વિધગુ આદિ સુખશર્મા;
 શિવ સધાર્યા કૈલાસ, લઇ આજ્ઞા અનસૂયા પાસ. ૧૭૨
 આજ્ઞામાં પણ સન્માન જાણી, ગયા સ્વયં સ્થળ પ્રમાણી;
 ઇતિશ્રીમાર્કંડેય પુરાણ, પુત્ર જાણુ ને પિતા અજાણુ. ૧૭૩
 તેના સંવાદ પોડશોધ્યાય, અનસૂયા વર પ્રાપ્તિ મહિમાય;
 પુરાણીનું કરવા કાજ, સતીગણ ગાયા સમાજ. ૧૭૪
 નથી સપ્તા જેવું કીધું કહી, સ્લોકાર્થ લીધો જહીં તહીં;
 જે ગિરવાણના હો જ્ઞાત, લઇ પુસ્તક જેસો બ્રાત. ૧૭૫
 અનુબ્રુપ નથી આ માંય, માર્કંડે ન છળવું જ્યાંય;
 રાગરાગણીકેરા બેદ, જે જાણો શીખ્યા હો વેદ. ૧૭૬

વલણુ.

વેદ શીખ્યા વાડવ થઇ, પામો રાગણી પાર રે;
 વિમ્ર મેમાનંદ પુરાણીમાટે, સાધિ શ્રમ નિરધાર રે. ૧૭૭

૧૭૧ ઇષણા—ઈશ્વા. ૧૭૨ સુખશર્મા --સુખ અને શર્મ (શાંતિ)
 વાળા. ૧૭૪ નદારા આચરણના પુરાણીઓને ઉદ્દેશીને કહેછે: પુરાણીનું
 ઇં—પુરાણીનું મોક્ષરૂપી કાજ કરવાને સતીના ગુણના સમાજ ગાયા.
 અર્થાત્ તે જાણીને સ્ત્રીઓને તે વ્રતભંગ ન કરે અને પોતે પાતકી ન થાય.

૧૭૫ સપ્તાહમાં બહુધા ઉતાવળને લીધે પુરાણીઓ. પૂરેપૂરા સ્લોક.
 વાંચતા નથી અને બધાનો અર્થ કહેતા પણ નથી, તેને ઉદ્દેશીને કહેછે: નથી
 ઇં—રૂપ છ. સ્લોકાર્થ ઇં—અહીં તો જ્યાં ત્યાં (સધળે) સ્લોકાર્થ લીધોછે
 —છોડી દીધો નથી. જે પુરાણીઓ માત્ર ગુરુગુણે શીખેલાં પુરાણ
 વાંચવા ઉપરાંત નવીન અથ લગાવી શક્તા નથી તેમને ઉદ્દેશીને કટાક્ષમાં

૬૬૫* ૪૦ મું.

રાગ દેશાળ-આલ છંદની.

ઉત્પત્તિ કે'વા દત્ત સેવા-કાજ હેવા કારમી,
 મિદ્યાન્ન મેવા દય દેવા, લાલ લેવા ધારમી;
 વિચાર એવા કરું કેવા, નહીં દેવા દાર મી,
 જગગુરુ મેવા અન્ય તેવા, ભાખું મેવા સારમી. ૧
 પરદાન પામી ગઇ ગોરી, મદ્યપતી સ્વયં ગેહમાં,
 અનર્જુના કેવી થઇ દેવી, સ્વામી સેવી દહમાં;
 વિધિસૂતું બીજા અગ્નિ રીઝયા, એકદા ઉજેહમાં,
 પરમતિ સ્વામી દૃષ્ટિ કીધી, ભાવ પ્રકટ્યો તેહમાં. ૨
 ઋતુસેનાત નઃતુ યુરભિ સમોસનો, સુન્દરંગી સામટી,
 કટિલંકે નેત્ર રહી રોધ, સિંહિકા વનમાં વટી;
 લાવણ્યવર્નો લલના અતિથે, અન્યની આશા ઘટી,

અતિ લોભ ઉપજ્યો લાડીલીથી, તપતણી તૃષ્ણા મટી. ૩

મનવડે સ્વામી થયા કામી, દાર ધારી ધ્યાનમાં,
તેતણા ધ્યાને મુનિમાનસ, વિકૃતિ થઇ વાનમાં;
મારૂંત વિકૃતિ તેહ નોઇ, વહ્યો ત્રાંસો તાનમાં,
વળી ઉર્ધ્વ વાચો વહન કારણ, માનિનીના માનમાં. ૪

તે શુદ્ધ કાંતિ પ્રજ્ઞ રૂપે, ચાર બાળુ વિસ્તર્યો,
વર દશ દિશાએ તે વિકારજ, ધ્યાનથી ધારણ કર્યો;
એ રમેગુણ સંયુક્ત શશિએ, જન્મ મુખ કરવા થર્યો,

* * * * * ૫

નવ હિર અનમ્બયાથકી હરિ, પ્રકટિયા માનસપણે,
આધાર એ અપિકાર બૂનો, સોમ ભોમ સમા ગણે;
આયુષ્ય એથકી વૃદ્ધિ પામે, શાંતિ સહુ એણે બણે,
સહિ ચંદ્રવિણુ ચાલે નહીં તે, ચંદ્રમા એને ભણે. ૬

હે દિવસતમ ! મુણે હાવાં, મહામોઠા દેવને,
સાક્ષાત કો'ને વિધ્યુ સ્વયને, સાધવી રહી સેવને;
મુખ વચનથી બંધાઇ બેઠા, જન્મવું પડ્યું એવ ને,
ભગવાનકેરું ભવિષ્ય કે'વા, ભટકવું શે બેવને. ૭

૩. સુરભિ—વસંત. વટી—અર્થાત ગઇ. લાવણ્યવતી—સુંદર. લલના—સ્રી. અન્યની ધ્રો—એની સુંદરતા આગળ બીજી સ્રીઓની સુંદરતા વિષેની આશા થતી ગઇ.

૪ વિકૃતિ—વિકાર. ઉર્ધ્વ—ઉચ્ચ. ૫ વાયુની સાથે ઋષિને માનસ વિકાર દિશાઓમાં પસર્યો, અને તેમાંથી ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયોતે કહેછે: તે ધ્રો—૨૫૯છે.

૭ દિવસતમ—ઉત્તમ બ્રાહ્મણ. એવ ને—અને નિશ્ચય. બેવને—અર્થાત બેદમાં.

કંકુ' ૪૦ મું.

રાગદેશાખ-આલ છંદની.

ઉત્પત્તિ કે'વા દત્ત સેવા-કાજ હેવા કારમી,
 મિષ્ટાન્ન મેવા દેવ દેવા, લાભ લેવા ધારમી;
 વિચાર એવા કરૂં કેવા, નહીં દેવા દાર મી,
 જગગુરૂ નેવા અન્ય તેવા, ભાખું બેવા શારમી. ૧
 વરદાન પામી ગઇ ગોરી, મદપતી સ્વયં ગેહમાં,
 અનસૂયા કેવી થઇ દેવી, સ્વામી સેવી દેહમાં;
 વિધિસૂતું બીજા અત્રિ રીઝયા, એકદા ઉજેહમાં,
 વરમતિ સ્વામી દૃષ્ટિ કીધી, ભાવ પ્રકટયો તેહમાં. ૨
 ઋતુસ્નાત ઋતુ સુરભિ સમીસતોં, સુંદરાંગી સામટી,
 કટિલકં જોઇ રહી રોઇ, સિંહિકા વનમાં વટી;
 લાવણ્યવતી લલના અતિશે, અન્યની આશા ઘટી,

કહેછે: ને ઇ—૨૫૬ છે. પુરાણીઓ માત્ર અનુષ્ટુપ અને બીજા ઉપેદ્ર-
 વજૂદિ પ્રાકૃત છંદોજ રાગ કાઢીને ખોલે છે પણ સગરાગણીતું તેમને જાન
 નથી હોતું એવા અભિપ્રાયથી કહે છે: અનુષ્ટુપ ઇ—૨૫૬ છે.

૧ હેવા—દેવ. કારમી—અદ્યુત. દેવ—આપવા મેગય (મિષ્ટાન્ન અને
 મેવા રૂપી). ધારમી—ધર્મિજ અથવા ધર્મ સંબંધી. મી—હું. જગ ઇ—
 નેવા જગગુરૂ (પરમેશ્વર) છે તેવાજ (દત્તાત્રેય) અન્ય (બીજા-જગ-
 ગુરૂ) છે. ભાખું ઇ—નેમની શારમી (શર્મ-મુખ સંબંધી) બેદવા (બેદ
 —મર્મ) હું ભાખું છું. અર્થાત્ દત્તાત્રેયનો મદિમા કહું છું.

૨ ગોરી—અનસૂયા. વિધિસૂતુ બીજા—અલ્લાના બીજા પુત્ર. વરમતિ
 —(અનસૂયા), ભાવ—મૃગારી ભાવ.

અતિ લોભ ઉપજ્યો લાડોલ્લીથી, તપતાણી તૃષ્ણા મટી. ૩

મનવડે સ્વામી થયા કામી, દાર ધારી ધ્યાનમાં,
તેતાણા ધ્યાને મુનિમાનસ, વિકૃતિ થઇ વાનમાં;
મારૂંત વિકૃતિ તેહ જોઇ, વહ્યો ત્રાંસો તાનમાં,
વળી ઉર્ધ્વ વાચો વહન કારણ, માનિનીના માનમાં. ૪

તે શુક્લ કાંતિ પ્રજ્ઞ રૂપે, ચાર બાજુ પિસ્તયો,
વર દશ દિશાએ તે વિકારજ, ધ્યાનથી ધારણ કર્યો;
એ રજોગુણ સંચુકત શશિએ, જન્મ મુખ કરવા ધર્યો,

* * * * * ૫

નવ ઉદર અનસયાથકી હરિ, પ્રકટિયા માનસપણે,
આધાર એ અપિકાર બૂનો, સોમ જોમ સમા ગણે;
આયુધ્ય એથકી વૃદ્ધિ પામે, શાંતિ સહુ એણે બણે,
સહિ ચંદ્રવિણ ચાલે નહીં તે, ચંદ્રમા એને ભણે. ૬

હે દ્વિજસત્તમ ! મુણે હાવાં, મહામોટા દેવને,
સાક્ષાત કો'ને વિભક્ત સ્વયને, સાધવી રહી સેવને;
મુખ વચનથી બધાઇ બેઠા, જન્મવું પડ્યું એવ ને,
ભગવાનકેરું ભવિષ્ય કે'વા, ભટકવું શે ભેવને. ૭

૩. સુરભિ—વસંત. વટી—અર્ધાત્ ગઇ. લાવણ્યવતી—સુંદર. લક્ષના—સ્ત્રી. અન્યની ઇન્—એની સુદરતા આગળ બીજી સ્ત્રીઓની સુંદરતા વિશેની આશા થતી ગઇ.

૪ વિકૃતિ—વિકાર. ઉર્ધ્વ—ઉચ્ચ. ૫ વાયુની સાથે ઋષિનો માનસ વિકાર દિશાઓમાં પસર્યો, અને તેમાંથી ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયોતે કહેછે: તે ઇન્—૨૫૮છે.

૭ દ્વિજસત્તમ—ઉત્તમ બ્રાહ્મણ. એવ ને—અને નિશ્ચય. ભેવને—અર્ધાત્ ભેદમાં.

પરસન્ન થઈ પુરાણવક્તા, કહે જન્મ્યા શ્રીહરિ,
 શંકરાચાર્યે સત્ય માન્યું, નથી છાનું જો ફરી;
 ઉદારકર્મા મહાધર્મા-ત્મા કહું મુખ ઉચ્ચરી,
 આજી અંશ ભાગે ઉપન્યા તે, યોગ ભોગ ધરી કરી. ૮
 તેહ દત્તાત્રેય ગુરુનામે, મસિદ્ધ સિદ્ધ થયા બધે,
 અનસૂયા ઉરજપાન કીધું, યોગમાં કો ના વધે !
 મુનિ અત્રિકેરો સૂનુ બીજો, પાર મલુનો ના લધે,
 અવતાર ઇશ્વરતાણો પોતે, સાધુજન કારજ સધે. ૯
 તે અત્રિના ત્રીભ તનુજનું, નામ ભાખું હું હવે,
 જે કોધી કુર્વાસા કહે સહુ, કવિ કિર્તિ તે કવે;
 હાવાં કહું હું જન્મ જોડી, અદ્ય મારે અનુભવે,
 સાક્ષાત વિધિ વિષ્ણુ પધાર્યા, તદા જન્મ લીધો ભવે. ૧૦
 અજનમા ગર્ભે હતા તેવે, સપ્ત દિન થયા હતા,
 દૈહ્યે ઉદ્ધતપાણું કીધું, તોડી આશ્રમની લતા;
 અપરાધ અદ્ય નૃપનો લખી મુનિ, થયા વિપળમાં છતા,
 નૃપ રાજ્ય લેશે દુઃખ દશે, હરાણુ કરશે સહુ મતા. ૧૧
 મુનિરાજ કોપામર્ષ થાતાં, દુઃખ વિસર્ગા ગર્ભનું,
 અતિ પરિશ્રમને કોણ લેખે, કહું પરાક્રમ શર્ભનું;
 તે કાણે ખેદ મુક્ત થઈ કરો, બળ બતાવ્યું અર્ભનું,
 છે લઘુ કિન્તુ પીડા કરી, અગ્ર માનો દર્ભનું. ૧૨
 મુનિ કોપઅગ્નિ સહો રાક્યા નહિ, રૂદ્રકેરો અંશ એ,

૮ ઉરજપાન—સ્તનપાન. સધે—સિદ્ધ થાય. ૧૦ વિધિ—બ્રહ્મા. બાવે
 —શિવે. ૧૧ અજનમા (અજન્મા)—શિવ. દૈહ્યે—એ નામે રાગબે.
 ૧૨ શર્ભ—એ નામે મોટું બળવાન પક્ષી. અર્ભ—બાળક.

અતિ તમોગુણ જેમાં અધિક છે, નથી હૃદયે દંશ એ;
ત્યાં અવતર્યા ત્રણ દેવ એ વિધિ, અત્રિકેરે વંશ એ,
વરદાન દેવોતણે પામ્યા, જન્મ સુર અવતંસ એ. ૧૩

છે શુદ્ધ બ્રહ્મા રમેગુણી, સત્વગુણી નાય છ,
છે તમોગુણી તામસી અતિ, સદાશિવ સહુ માય છ;
અજ અંદ્ર વિષ્ણુ દત્ત કા'વે, શીત સદ્ગુરુ સાય છ,
સહુ ક્રોધી દુર્વાસા ભણે ભવ, સાપ દ ભરી બાય છ. ૧૪

હિમરશ્મિકેરે હિમ કિરણે, વૃક્ષ વેલો વનસ્પતિ,
ઔષધી આવરદાજ પામે, માનવી પામે મતિ;
શુભ સ્વર્ગવાસવિષે વસે વિદ્યુ, ઉભણ જેની નવ ગતિ,
વિધિ નિત્ય પોષણ કરે સહુનું, કરે નિધિની ઉત્તતિ. ૧૫

ગુરુદત્ત દાનવ દાવ દાખે, મજા પાળે સર્વદા,
સતપુરુષ ઉપર અનુગ્રહ કરી, મસ્ત મદિરા રે' મુદા;
ધર્મો ભક્તિ ઉપર ભાવ પૂરણ, થાય ક્રોધી નવ કદા,
એ વિષ્ણુકેરા અંશને નમું, શિરસાષ્ટાંગે સદા. ૧૬

ઉદ્ધત અતિશે દેવ શંકર, મહાવિપાણુ પામિયા,
સહુ ક્રોધી દુર્વાસા કહે જન, સુર અસુરે નામિયા;
અપમાન કરતા ઈંદ્ર જેવા, ઈંદ્રપૈભવ વામિયા,
મનવડે વાણીવડે બાળે, શત્રુ સર્વે શામિયા. ૧૭

અંશાવતારી દેવ શંકર, અજનમા અવનિ પરે,
અત્રિપુત્ર બ્રહ્મા ધયા તે તો, ઔષધી પોષણ કરે;

૧૩ અવતંસ—અલંકાર. દેવોમાં અલંકાર ૩૫. ૧૪ નાયછ—દત્તા-
ત્રેય. અજ—બ્રહ્મા. શીત—(અંદ્ર). સદ્ગુરુ—(દત્તાત્રેય).

૧૫ હિમરશ્મિ—અંદ્ર. ૧૬ મસ્ત ધન—મદિરામાં મુદા (હર્ષથી)
મસ્ત રહે.

અધિકાર સોમતણો ધરે કરી, શીત શાંતિ વિસ્તરે,
 દત્તગુરુએ યોગ ધાર્યો, કામ કેવે તે કરે. ૧૮
 ભવમોહી યોગાસકત સાચા, બોલ્ય ભવ પૂરો ગણે,
 શંકરે માતાપિતા મૂક્યાં, કૃપા ભવ ઉનમતપણે;
 ઉન્મત્તનામા મત્ત ધાર્યું, દીન જોઈ સહુ બાણે,
 મુનિ કોઈ લાભી શોધી શોધી, સાપ દઈ તેને હણે. ૧૯
 ઋષિબાળથી વીંટાયલા ગુરુ, દત્ત સંસારે ફરે,
 વર ગુરુ અમારા છાત્ર ભાણે, પાગ જઈ પાસે ધરે;
 જ્યાં જાય ત્યાં તે જાય પૂઠે, ઊઠતાં ઊઠે કરે,
 જ્ઞે ખેસતા ગુરુ તોજ ખેસે, સિદ્ધિ જેની નવ સરે. ૨૦
 આસકિત એવી શિષ્યકેરી, જોઈ દત્તદ વારતા,
 નવ માનતા મુનિબાળ ત્યારે, સંગ ખોટો ધારતા;
 મન અસંગપણું સિદ્ધ સાધી, જળે કુબકી મારતા,
 સંતાઈ રે'તા કલ્પ સુધી, ધરી મન હૃદયરતા. ૨૧
 તહિં તોય તે પાણુ શિષ્ય વર્ગે, ત્યાગિયા નહિ રૂવને,
 વરકાંતિવાળી આકૃતિ લખી, ધરી સાચી રોવને;
 સરતીર ખેડા ધ્યાન ધારી, ત્યાગી તન અહુમેવને,
 જળઅન્ન ત્યારે લેઈ જ્યારે, જોઈ ગુરુવર એવ ને. ૨૨
 સો વપે સુરનાં એમ વીત્યાં, સરતટે ગુરુ પ્રીતિમાં,
 જન કોઈ જાણ નવ કરે મન, રાડય લાગી રીતિમાં;
 દત્ત ગુરુએ ધ્વાન ધાર્યો, દઈ દાપ પ્રતીતિમાં,
 સી સાથ જાણી હાય આણું, લહે દૂપણુ નીતિમાં. ૨૩

૧૯ જવ—સંસાર. બોલ્ય—બોલવવા બોલ્ય. ૨૦ છાત્ર—શિષ્ય.
 સરે—ખસે અર્થાત્ નાશ પામે. ૨૨ સરતીર—સરોવરને કહે.

- સહુ ત્યાગ ત્યારે કરે મારો, જાય જૂઠો જાણીને,
પછી સંગવાર્જિત સિદ્ધ થાઉં, મોહ મારું માણીને;
મન એમ ધારી શ્યામ સારી, લઇ નિકળ્યા નાણીને,
માસલનિતંબા દર્વો અંબા, માંગલિકા માનીને. ૨૪
- મુનિબાળ જોઇ દાપ એવો, અધિક શ્રદ્ધ લાવતા,
નવ મૂકવા નવ ચૂકવા રતિ, ધ્યાન એવું દલાવતા;
તપ દત્તગુરુ ત્યાં દાપકેરો, કોરા પૂર્ણ બતાવતા,
અતિ મધ પીતા માનિનીશું, દાપ વળી ઉપજાવતા. ૨૫
- ગાયન કરે સ્ત્રી સહિત સ્વામી, વાઘ વાઘ જોરમાં,
પર જામિનીશું જોગ ભારે, જોગવે ભર જોરમાં;
સંસર્ગ એવો કરે દવા, દાપ દરે દારમાં,
આસક્ત મદિરાપાન માંહે, તરૂંણી તેડે તોરમાં. ૨૬
- મુનિ ત્યાગ તોપણ નવ કર્યો, નવ ધર્યો ધ્યાન દાખને,
છે બાહ્ય વિધિ નિપેધ ક્રિયા, મહત જ્ઞાની કોશને;
સ્ત્રી સાથ છે તેમાંય શું થયું, જોગવ્યો ઇમ જોખને,
વળી દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધાંત શોધી, રોપડાવ્યો રોખને. ૨૭
- આંડાળગૃહમાં વાસવસતો, વાચુ દૂષિત છે વહી ?
જન જગતી પર સરવત્ર ચાલે, જગતી દૂષિત છે કંઈ ?
સપિતા કિરાણુ સર્વત્ર પસરે, સર્વ દૂષિત છે સહી ?
કવિતા કરે કવિ રવિ ગતિ સમ, કવિ દૂષિત છે નહિ. ૨૮
- તેમ ગુરુદત્તાનેય માનો, મધપાનપડે કરી,

૨૪ માંસલનિતંબા—માંસલ(પુષ્ટ) નિતંબવાળા. ૨૮ શિષ્યોએ જે દૃષ્ટાંત જોઈને દત્તગુરુ વિષે દોષ બુદ્ધિ કરી નહિ તે દૃષ્ટાંત કહે છે: આંડાળગૃહ ઇં—રપટ છે.

દૂષિત નથી કંઈ વાત માંહે, યોગચોગેશ્વર હરિ;

ને ચક્ષુ દૂપાણ દબિવાળાં, તેહ ચક્ષુ વાંક છે,

મુનિ ધર્મધારી કર્મકારી, અન્ય બીજા રાંક છે.

૨૯

સહુ એમ નિર્ણય કરી ઊભા, જોઈ જોગી રૂપને,

મુક્તિકાંક્ષિત યોગીજન સહુ, ધરે ધ્યાન સ્વરૂપને;

સ્રી સહિત મધનું પાન કરતા, લહે યોગી યૂપને,

યોગીશ્વરા ! તપ સમાસક્તા ! નમું યોગીરૂપને.

૩૦

ઘટિ દત્ત ઉત્પત્તિ નામ અધ્યા, સપ્તદશમે જ્ઞાણજ્ઞે,

સુતપિતા સંપાદમાં ગુરુ, દત્તનાંજ વખાણ જ્ઞે;

જયશાલ્ભી જોગી જગતમાંહી, જગતગુરુ મન આણજ્ઞે,

સહુ આગમે નિગમે પુરાણે, થયા જેહ મમાણજ્ઞે.

૩૧

નર રાખ્દ એવો એક લેવો, જૂની યાયે અર્થ જ્યાં,

રાખ્દાદિ લેતાં 'રાણી' યાયે, વર્ણુ જાયે વ્યર્થ જ્યાં;

તે રાખ્દકેરું મધ્ય લેતાં, 'પુણી' યાય સમર્થ જ્યાં,

પર 'ણી' જતાં 'પુરુ' રહે તે, ધાય દષ્ટે ગર્થ જ્યાં ! ૩૨

તે વર્ણુસંકર વર્ણુમાં વળી, સ્વત સંકર છે મુખી,

હું નયન ઢાળી નમું તેને, વર્ણુવું શોણુ દુખી !

૩૦ મુક્તિકાંક્ષિત—મુક્તિની જેમણે ઈચ્છા કરી છે એવા. યૂપ—યજ્ઞસ્તંભ. યોગરૂપી યજ્ઞસ્તંભ.

૩૨ પ્રેમાનંદ આ ગ્રંથમાં પોતાના રાખેલા રિવાજ મુજબ અધ્યાયના અંતમાં મૂખ પુરાણીની નિંદા સંબધી એક પ્રહેલિકા લખે છે: નર ૪૦—જેનો અર્થ જૂની યાય એવો એક નરજાતિનો રાખ્દ (પુરાણી) લેવો. રાખ્દાદિ લેતાં—'પુરાણી' રાખ્દનો આદિ અક્ષર લેઈ લેતાં. મધ્ય—'પુરાણી' રાખ્દમાંનો 'રા' અક્ષર લેઈ લેતાં. પર ૪૦—'પુરાણી' રાખ્દની પર (પછી) ને 'ણી' અક્ષર છે તે જતાં.

પૂરં કરં પુરાણ હાવાં, જોઈ પુરાણી સુખી !

કસુમ જળ ચંદન વિના માનો, પાણીની સેવા હુખી. ૩૩

વલ્લણ.

હુખી માનો સુખી સેવા, મુખી પુરાણી દેવ રે;

રૂખી મોટા હુખી નરકે, મુખી વર્ણવે જૂદવ રે. ૩૪

કકલુ' ૪૧ મુ'.

રાગ કેદારો.

સુજો પુત્ર કે' પિતા પવિત્ર, ચાર દત્તાત્રેય ચિરત્ર;

નેજો મિત્ર જગત આપુ' ગણ્યુ' રે. ૧

શિષ્યને થઈ પ્રસન્ન પોતે, મુક્તિ જીવિત આપી જોત જોતે;

સંશય જોતે સ્વરૂપ સાચું બાણ્યુ' રે. ૨

દાળ.

સ્વરૂપ સાચું બનિયું સહુનું, સાચી સાધ્ય સેવ;

(હવાં) અર્જુનને પ્રસન્ન થયા તે, વર્ણવું મોટા દેવ. ૩

હૈહય દશ વિધે વસતો ઇક, કૃતચીર્ય જૂપાળ;

તે જૂપતિ જૂ પાળી પ્રીતે, સ્વર્ગે ગયો દયાળ. ૪

૩૩ " પુરાણી " શબ્દનું પ્રયક્ષરણ કરવાથી શું નિષ્પન્ન થયું તે કહે છે: છે ૪૦—૨૫૪ છે. વર્ણુમાં—અક્ષરમાં કે જાતમાં. સદા ૪૦—તેમનો મુખી (શ્રેષ્ઠ પુરાણી) સદા, તે પણ સંકર (વર્ણુસંકર) છે. નવનં દાળી—આખ્યો મીચીને (તેમનું મુખ જોવું ઉચિત નથી, એ ધ્વનિ છે).

૩૪ મુખી વર્ણવે ૪૦—શ્રેષ્ઠ જૂદવ (શાહજો—પડિતો) એમ વર્ણે છે. ૧ ચાર—સુંદર.

રાજાનું આપ્યું નવ ખાતા, તે ધન કારણ રક્ષે;	
એવું રક્ષણ જે નૃપ નગરે, લોક ધરે છે વક્ષે.	૧૬
તેહ નગરનો રાજા જાણો, નિશ્ચે નરકે જાય;	
મન્યાદિકે કેવું ભાખ્યું, તેના કહું મહિમાય.	૧૭
રક્ષણકે રૂં સાદુ કરીને, લેવો કાંઈક ભાગ;	
તેહવડે ચોરી અટકાવી, હૃદયે ધરવો રાગ.	૧૮
એવું જે નવ કરતા રાજા, તે થાતા મહારાખી;	
તેવો પાપી હું નવ થાઈ, ધર્મ કર્મ ઉથાપી.	૧૯
તાપસ થઈને તપને સાધું, યોગી થાઈ યોગે;	
ત્યાર પૂઠે પૃથ્વીનું પાલન, કરું થઈ નીરોગે.	૨૦
યોગબળે અન્ને થઈ પૂરો, ધાન્ય માન્ય સંયુક્ત;	
સાધ્ય કરું સિદ્ધિ સર્વે હું, પૃથ્વીપતિ થઈ પુક્ત.	૨૧
એકજ રાજા મારા જેવો, થાયે પૃથ્વીમાંય;	
એવું થાયે જે દિન મંત્રી, રાજા થાવું ત્યાંય.	૨૨
જો નવ થાયે એમ કદાપિ, તો રાજા નથી થાવું;	
પાપભાગી થઈ મંત્રી મારે, નરક વિષે નથી જાણું.	૨૩
પુત્ર કહે પિતાજી સુણિયે, નિશ્ચય નૃપનો એવો;	
મંત્રીમંડળ સાંભળી શોએ, ઉપાય કરવો કેવો ?	૨૪
તે મંડળમાંથી મતિશાલી, ગર્ગમુનિ કે' આમ;	
આહો નૃપાણ તું એમજ ઇચ્છે, તો કરચ કહું તે કામ.	૨૫
૩૬૦ રીતે રાજ્ય ચલાવા, ઇચ્છા જો તેં ધારી;	
સદ્યાદ્રિકેરી ગુફા વિષે જા, વાસ વસે ભવપારી.	૨૬
મહાભાગ દત્તાત્રેય દેવા, ત્રણલોક ત્રણને માટે;	

ત્યાર પૂઠે તેના મંત્રીએ, પુરોહિતે ન લોકે;	
સુત અર્જુનને રાજ્ય આપવું, ધાર્યું એમ અશોકે.	૫
રાજ્યાભિષેક કરવા કારણ, બોલાવ્યો તે બાળ;	
તે સમયે તે આવું બોલ્યો, નૃપાળબાળ કૃપાળ.	૬
અહો મંત્રી જેને અતે છે, નરકતણું મહાદુઃખ;	
તેણું રાજ્ય ન વાંચું હું તો, ભલે જાઓ સહુ સુખ.	૭
જે અર્થે કર આપે લોકો, તે રક્ષણને માટે;	
સર્વ પ્રકારે રાજા જિંધે, રક્ષણ થાય ન વાટે.	૮
વ્યાપારી વ્યાપાર વિધેથી, દ્વાદશમે દે ભાગ;	
વ્યર્થ જાય તે આપ્યું લીધું, તેહ કહું મહાભાગ.	૯
માર્ગે જાતાં રક્ષણ કારણ, રાખે જન વળાવા;	
ધન મનમાન્યું તેને આપે, તવ તે જાય વળાવા.	૧૦
એહ પ્રકારે રક્ષણ કરતા, વ્યાપારી સહુ જાણ;	
ભાગ દ્વાદશમે કયી વિધિ લેવો, તેહ કહે સુજાણ.	૧૧
અજના પાળક એહ પ્રકારે, આહીર કરતા એમ;	
આજ્ય દુગ્ધ દધિ તકેથી, દેતા વાંચી ક્ષેમ.	૧૨
પશુમ ભાગ કૃષિકારો દે, બાકીનું લે પોતે;	
જે વધિયું તો વેંચી ખાતા, નીકર બેઠા રોતે.	૧૩
એહ પ્રકારે અનેક વિધિએ, લે રાજા ધન ધાન્ય;	
રક્ષણ તેણું થાયે કોથી, શું કરવું અનુમાન.	૧૪
એવા નૃપને ચૌર કહો કે, જાણો તેના જોવા;	
ઇષ્ટાપૂર્તાદિક ફળ તેણું, જાયે થાયે કેવો !	૧૫

૮ રાજ્યને અતે સામાટે નરક છે તે કહેછે: જે ઈ—૨૫૪છે. ૧૨ અજ—અકરાં. આજ્ય—ધી. દધિ—દહી. ૧૫ ઇષ્ટાપૂર્તાદિક—૫મ અને નવાણુ ત્રેગેરે કરાવવાં તે.

રાજાનું આપ્યું નવ ખાતા, તે ધન કારણ રક્ષે;	
એવું રક્ષણ જે નૃપ નગરે, લોક ધરે છે વસે.	૧૬
તેહ નગરના રાજા જાણે, નિશ્ચે નરકે જાય;	
મન્યાદિકે કેવું ભાખ્યું, તેના કહું મહિમાય.	૧૭
રક્ષણકે સારું કરીને, લેવો કાંઈક ભાગ;	
તેહવડે ચોરી અટકાવી, હૃદયે ધરવો રાગ.	૧૮
એવું જે નવ કરતા રાજા, તે યાતા મહાપાપી;	
તેવો પાપી હું નવ થાઉં, ધર્મ કર્મ ઉથાપી.	૧૯
તાપસ થઈને તપને સાધું, ચોગી થાઉં ચોગે;	
ત્યાર પૂઠે પૃથ્વીનું પાદન, કહું થઈ નીરોગે.	૨૦
ચોગબળે અલ્પે થઈ પૂરો, ધાન્ય માન્ય સંયુક્ત;	
સાધ્ય કહું સિદ્ધિ સર્વે હું, પૃથ્વીપતિ થઈ પુરત.	૨૧
એકજ રાજા મારા જેવો, થાયે પૃથ્વીમાંય;	
એવું થાયે જે દિન મંત્રી, રાજા થાવું ત્યાંય.	૨૨
જો નવ થાયે એમ કદાપિ, તો રાજા નથી થાવું;	
પાપભાગી થઈ મંત્રી મારે, નરક વિષે નથી જાણું.	૨૩
પુત્ર કહે પિતાજી સુણિયે, નિશ્ચય નૃપના એવો;	
મંત્રીમંડળ સાંભળી શોયે, ઉપાય કરવો કેવો ?	૨૪
તે મંડળમાંથી મતિશાલી, ગર્ગમુનિ કે' આમ;	
આહો નૃપાણ તું એમજ ઇચ્છે, તો કરચ કહું તે કામ.	૨૫
ફડી રીતે રાજ્ય ચલાવા, ઇચ્છા જો તેં ધારી;	
સદ્વાદ્રિકેરી ગુફા વિષે જા, વાસ વસે લવપારી.	૨૬
મહાભાગ દત્તાત્રેય દેવા, ત્રણલોક ત્રણને માટે;	

તેહ કંદર વિધે વસે છે, આરાધો શિર સાટે.	૨૭
સર્વત્ર સમદ્રષ્ટિવાળા, યોગ યુક્ત છે દેવ;	
ઐશ્વર્યવાન દત્તાત્રેય દેવા, વિષ્ણુ અંશી ઝોવ.	૨૮
જગતીપર આવ્યા જગદ્ધરવા, યોગશાસ્ત્ર આચરવા;	
વૃત્તારિ બેને આરાધે, દાનવ દુસ્તર તરવા.	૨૯
દૈત્યે પદવી પોતાકેરી, લઇ લીધી'તી ભણ;	
દિતિપુત્ર દાનવને છતી, દત્તે લીધા મ્રાણ.	૩૦
પુરંદરને પાછી અપાવી, ઇંદ્રની પદવી આપે;	
કૃતવીર્યના કાર્તવીર્ય કે', મુનિ દાનવ ક્ષમ શાપે !	૩૧
એ સર્વે વિસ્તારી ભાષો, ગર્ગગુરુ આજ;	
મુરે આરાધ્યા શી પેરે, દત્તગુરુ મહારાજ.	૩૨
ઇંદ્રપાણાના અધિકારતો, અમુરે લીધા ક્રેમ;	
દત્તગુરુએ કયી રીતથી, વાંચ્યું વાસવ ક્ષેમ.	૩૩

વલણ.

વાસવકેફે ક્ષેમ વાંચ્યું, કયું કયી વિધ રે;	
ગર્ગ મુનિ જણાવીએ તે, દત્તગુરુ મહાસિદ્ધ રે.	૩૪

કડવું ૪૨ મું.

રાગ સામેરી.

ગર્ગગુરુ કે' કાર્તવીર્ય તું, કરચની શ્રવાણ આજ રે;	
દાનવ દેવને હુઓ પૂરવે, રણસંગ્રામ રાજ રે.	ટેક. ૧
યાતુધાનપતિ જાંલ છે, નિર્જરપતિ પતિશયી રે;	

યુદ્ધ મંડાણું ઉભયતાણું, રચના સેનની રચી રે.	ગર્ગ ૨
એક દિવ્ય સંવત્સર વીત્યો, લઢતાં લઢતાં તું જાણ રે;	
તે સમય સુર સહુ હારિયા, નાઠા લધ લધ માણ રે.	૩
જય પામ્યા યાતુધાન ત્યાં, વિમચિતિ આદિ નામ રે;	
નિશ્તસાહી જયે સુર હુઆ, મૂઠ્યું યુદ્ધનું કામ રે.	૪
તોયે ઉત્સાહ ધર્યો સુરે, એકી વાતે ત્યાં સત્ય રે;	
મૂઠીઓવાળી નાસવું નિશ્ચે, ધર્યો ઉત્સાહ અત્ય રે.	૫
એવો ઉત્સાહ માની કરી, ગયા બૃહસ્પતિ પાસ રે;	
દૈત્યવધ ઉપાય વિચારતા, ત્રિદશો પામી ત્રાસ રે.	૬
વાલખિલ્યાદિ સર્વે મળી, મંત્ર કરતા પ્રમાણ રે;	
બૃહસ્પતિ સુખ એમ યોદ્ધિયા, સુણો સુર સુજાણ રે.	૭
દૈત્ય વિનાશ જો મન ધરો, શાંતિ પામવી સધ રે;	
તપાર્થી મહાત્મા મુનિ જો, આગમ નિગમે અવધ રે.	૮
આચરણ અવળાં જોમનાં, અત્રિપુત્ર ગુરુદત્ત દેવ રે;	
પ્રસન્ન કરવા જોઇએ તેમને, સાચી સાધીને સેવ રે.	૯
વરદાતા શંકર સમા, અધિકું વળી એહ રે;	
શિવનું આપ્યું નાશકારણે, આ તો મોઘવારી મેહ રે.	૧૦
જાણે વરદાન દશે સહી. થાશે દાનવ નાશ રે;	
વરદાને સહુ મળી એકઠા, પામશે જય આશ રે.	૧૧
કાર્ત્તવીર્યને કહે ગર્ગજી, સુણી દેવગુરુ ઉપદેશ રે;	
ચાલો આવ્યા દત્ત ગુરુકને, દીન દાખવા દશ રે.	૧૨

૨ યાતુધાન—રાક્ષસ. નિર્જરપતિ—દેવનો સ્વામી. પતિશચી—શચીનો પતિ—ઈંદ્ર. ૬ ત્રિદશો—દેવો.

૭ વાલખિલ્યાદિ—સૂર્યના રથની આગળ ચાલનારા એ નામના ઋષિ-ઓ. ૮ અવધ—દોષ રહિત. ૧૨ કાર્ત્તવીર્ય—સદસાનું.

- તો. અરિ પ્રભુનું કદ વિધિ, કરી ચક્રું શું હુય રે;
આકાશ લેવા બાથમાં, આવ્યાવત્ કરો શુંય રે. ૨૪
- સુર કહે એમ શું કહો, જગનિયંતા દેવ રે;
દાપ લેવે ન લાવણ્યને, નહિ કામ ક્રોધ અહમેવ રે. ૨૫
- વિદ્યારૂપી વારિએ કરી, શુદ્ધ થયું અંતઃકર્ણ રે;
જ્ઞાનકિરણો તેમાં પ્રકટિયાં, થઈ રહ્યો શુદ્ધ વર્ણ રે. ૨૬
- પાપરહિત પોતે સદા, બાણું જીવિત એ સર્વ રે;
ગર્વ ગળી ગયો સર્વના, પાણુ ધરો મહાપર્વ રે. ૨૭
- દત્તાત્રેય કે' સહુ ખરું, સમદષ્ટિ હું સત્ય રે;
બ્રહ્મજ્ઞાની ભરપૂર હું, નહિ જોડી તમારી મત્ય રે. ૨૮
- કિંતુ આ સ્ત્રીસંગમયકી, હું થયો છું ઉચ્છિષ્ટ રે;
સ્ત્રીસંગત સંતત કરે, ભ્રષ્ટ થાય મહાશિષ્ટ રે. ૨૯
- એ પ્રકારે જ્ઞાનીપણું, ગયું અમારું જેહ રે;
એમ સુણી બોલ્યા દેવ ત્યાં, આપ મહામોઢા મેહ રે. ૩૦
- વરસો ઇચ્છા જ્યાં મનતણી, તડિત તેડીને સાથ રે;
વળી સર્વકિરણની હારથ જે, પડે દિવ આંડાળ માથ રે. ૩૧
- દાપ ન ખાતે તોય તે, દિવસતમ સાર રે;
જગજનેતા છે સાથમાં, પાપરહિત આ વાર રે. ૩૨
- દયિતાને દાપ અડે નહિ, એણી પેર ગુરદત્ત રે;
ગર્વ કહે અર્જુન પ્રતિ, એમ જાણ્યા મહત રે. ૩૩
- ત્યારે હસ્ય કરી દત્તે તહીં, જોયું સુર સનમુખ રે;
બોલ્યા બાળા કર રતન ધરી, પ્રકટયું મોહું જે દુઃખ રે. ૩૪
- તેની મુખેચ્છા મારાચકી, સર્વે ધારી જો દેવ રે;

૨૪ પ્રભુનું—હરાવું. આગ્યાવત્—આગ્યા જેવું. ૨૫. લાવણ્યને—મુંદરતાને. ૨૭ પાણુ—દાપ (અમારે માથે ધરો). ૩૧ તડિત—વીનળી.

- આવલોક્યું આવી આશ્રમે, દત્તાત્રેયનું રૂપ રે; ॥ ૧૩
- લક્ષ્મી સહિત આનંદમાં, સુરા પીએ સુરરૂપ રે. ॥ ૧૪
- ગંધર્વ ગુણગણ ગાય છે, એવા બેવા દત્ત મુન્ય રે;
- સુર સમીપ ગયા સહુ, નમી કહે મહાપુણ્ય રે. ॥ ૧૫
- નમસ્કાર અંગીકાર તો, કરો જગ ગુરુ રાઇ રે;
- સાધ્ય અર્થની સિદ્ધિ કારણે, સ્તવન કર્યું સુખદાઇ રે. ॥ ૧૬
- લક્ષ્ય બોળ્યાદિક અર્પિયાં, અર્પ્યા પુષ્પના હાર રે;
- મુનિ કરે તે કરે દેવતા, બોલે તો બોલે સાર રે. ॥ ૧૭
- આલે તો આલે ત્રિદશો, બેસે તો બેસે ત્યાંય રે;
- એવા અનુગામી દત્તના, યયા સુરવર જ્યાંય રે. ॥ ૧૮
- ત્યારે દત્તગુરુ કહે દેવને, કદા અભીષ્ટમાટ રે;
- પરિચર્યા મૌઢપણે કરો, દિસે મનમાં ઉચ્ચાટ રે. ॥ ૧૯
- ભારી પાસે કશું જોઇએ, વદા વાણી એ સત્ય રે;
- સુર સમસ્ત બોલ્યા તદા, મુનિચાર્દ્રુ મહામત્ય રે. ॥ ૨૦
- જંભાસુરે સુર હરવિયા, લીધા બૂલોક બાણ રે;
- બ્રુવલોક સ્વર્ગલોક સહુ, લીધા છતી નિરવાણ રે. ॥ ૨૧
- ત્રયલોક ત્રિદશોતણા, ખુંચી લીધા કૃપાળ રે;
- વળી મખભાગ લઇ લીધા સહુ, કરો સ્થાય દયાળ રે. ॥ ૨૨
- રક્ષાણ કરો મુનિ અગતાણું, હતી અસુર આજ રે;
- તમ કૃપાએ સ્વર્ગ વાંચતા, પુનરપિ મહારાજ રે. ॥ ૨૩
- દત્તાત્રેય કહે તદા, હું છું મધપાનાસક્ત રે;
- હું અજીતેન્દ્રિય ઘણા, રમાણુ રામાને રક્ત રે. ॥ ૨૪

૧૩ સુરા-મદ. ૧૮ અભીષ્ટમાટ-ઇચ્છેલા પદાર્થને માટે. પરિચર્યા-
સેવા. ૨૦ બ્રુવલોક-પિતૃ ગોત્રો લોક. સ્વલોક-સ્વર્ગ. ૨૧ ત્રિદશોતણા-દેવના.
મખભાગ-ચંદ્રના ભાગ. ૨૨ હતી-હણીને.

- તો. અરિ પ્રભુનું કંઈ વિધિ, કરી શકું શું હુય રે;
આકાશ લેવા બાથમાં, આવ્યાવત્ કરો શુંય રે. ૨૪
- સુર કહે એમ શું કહો, જગનિયંતા દેવ રે;
દાપ લેખે ન દાવણ્યને, નહિ કામ ક્રોધ અહમેવ રે. ૨૫
- વિદ્યારૂપી વારિએ કરી, શુદ્ધ થયું અંતઃકર્ણ રે;
જ્ઞાનકિરણો તેમાં મકટિયાં, થઈ રહ્યો શુદ્ધ વર્ણ રે. ૨૬
- પાપરહિત પોતે સદા, બાહ્યું જીવિત એ સર્વ રે;
ગર્વ ગળી ગયો સર્વનો, પાણુ ધરો મહાપર્વ રે. ૨૭
- દત્તાત્રેય કું' સહુ ખરું, સમદષ્ટિ હું સત્ય રે;
બ્રહ્મજ્ઞાની ભરપૂર હું, નહિ ખોટી તમારી મત્ય રે. ૨૮
- કિંતુ આ સ્ત્રીસંગમયકી, હું થયો છું ઉચ્છિષ્ટ રે;
સ્ત્રીસંગત સંતત કરે, બ્રહ્મ થાય મહાશિષ્ટ રે. ૨૯
- એ પ્રકારે જ્ઞાનીપણું, ગયું અમારું જોડ રે;
એમ મુણી બોલ્યા દેવ ત્યાં, આપ મહામોટા મેહ રે. ૩૦
- વરસો ઇચ્છા જ્યાં મનતણી, તડિત તેડીને સાથ રે;
વળી સર્વકિરણની હારથ જે, પડે દિવ આંડાળ માથ રે. ૩૧
- દાપ ન પામે તોય તે, દિવસતમ સાર રે;
જગજનેતા છે સાથમાં, પાપરહિત આ વાર રે. ૩૨
- દયિતાને દાપ અડે નહિ, એણી પેર ગુરુદત્ત રે;
ગર્ગ કહે અર્જુન પ્રતિ, એમ બાણ્યા મહત રે. ૩૩
- ત્યારે હાસ્ય કરી દત્તે તહીં, જોયું સુર સનમુખ રે;
બોલ્યા બાળા કર સ્તન ધરી, મકટયું મૌહું જે દુઃખ રે. ૩૪
- તેની મુખેચ્છા મારાયકી, સર્વે ધારી જો દેવ રે;

૨૪. પ્રભુનું—હરાનું. આવ્યાવત્—આવ્યા જેવું. ૨૫. દાવણ્યને—મુંદરતાને. ૨૭ પાણુ—હાથ (અમારે માથે ધરો). ૩૧ તડિત—વીળળી.

તો દાનવ લાવો મારીકને, ઉતારું અહમેવ રે.	૩૫
જેવા વિના જીવ નવ લઈ, લાવો યુધ્ધને જા'ન રે;	
જાઓ ન વાર કરો વડી, શકે આવો અનુમાને રે.	૩૬
અવલોકાગ્નિ સુર ! માહરો, રેત તેજ પ્રજાજે રે;	
દર્શન માઈ દાનવ દમે, જોઈએ કોણ તેને પાજે રે.	૩૭
ગર્જ કે' અર્જુન સાંભજો, મુણી ગુરુ દત્તનું વેણ રે;	
સુરે અસુરને મોકલ્યું, પુનઃ લઢવાનું કે'ણ રે.	૩૮
વ્યાઘ્રને વળી વધારીઓ, તેને લાગે શી વાર રે;	
શિકાર થાય જો સામટો, તોય મારે મારણહાર રે.	૩૯
તેણે પ્રકારે દિનિમૂનુ, આવ્યા ધાઈ દેવ પર રે;	
જણાતા હણાતા આવિયા, ભયભીત થઈ સુરવર રે.	૪૦
દત્તાત્રેયઆશ્રમ પાસ જઈ, ઊભા કંપિતકાય રે;	
ગાળો દેતા મૂઠ વાતની, આવ્યા દાનવ ત્યાંય રે.	૪૧
દેવ ગયા જે આશ્રમે, તેમાં ગયા દૈત્ય સર્વ રે;	
ત્યાં દત્તાત્રેયને દીઠા, જેને બળ રૂપી ગર્વ રે.	૪૨
વામાંગા વામ અંગમાં, બેઠા કલ્યાણકારી રે;	
તન્વંગી તરુણ દિસે ઘણી, ચંદ્રમુખી અનિધારી રે.	૪૩
ચંદ્રનું તેજ શીતળ કહે, એના વદનને જોઈ રે;	
તે મૂઠમતિ માનું માનવી, રહે ભવોભવ રોઈ રે.	૪૪
એવી પ્રિયપત્ની ગુરુ દત્તની, જોઈ બેઠો અસુર રે;	
તે વળી મન વિચારતા, મહામાનિની મધુર રે.	૪૫
આ નીલાંબુજસમ નેત્રની, માંસલશ્રેણીવાળી કોણ રે;	

૩૯ અવલોકાગ્નિ—જેવા રૂપી અગ્નિ. રેત—વીર્ય-બળ. ૪૦ દિ-
તિમૂનુ-દાનવો. જણાતા હણાતા—દૈત્યો દેવો એમ નાસતા તથા તેથી
નેઓનો માર ખમતા. ૪૩ વામાંગા—ઓ. તન્વંગી—નામુક અંગવાળીઓ.

- માંસલકઠિનસ્તન આપતા, નિર્ખો મધુરવક્તા આણે રે. ૪૬
- રમણિક ગુણ રામા વિષે, જે જે હોય અવિધાર રે;
તે સર્વ વશ્યા આવી સામટા, આ નારીમાંહી સાર રે. ૪૭
- એવી નારી જોઈ અવનિમાં, ચળ્યા સર્વે અસુર રે;
ધ્રુજા ઉપજી તેને વિષે, થયા અતિરો આતુર રે. ૪૮
- ઉદ્ધત થયઃ ગુણ સહુ ગયા, તૂટી મનતુરીતેગ રે;
મનવાજી વહો પૂરમાં, કોથી અટક્યો ન વેગ રે. ૪૯
- દેવ મૂક્યા દેવે પડ્યા, વીસર્યા પૈરની વાત રે;
હરિવદનીહરણને કારણે, જીવે જાળવી જાત રે. ૫૦
- તેહ પાપે મતિમોહ થયો, તેજ થયું ક્ષય સર્વ રે;
તેણે કરી માહિમાંય કે', ધરી તન મનગર્વ રે. ૫૧
- છે તત્ત્વ રામા ત્રિલોકનું, રામારત્ન શિરોમણિ રે;
જો આવે હાથ આપતણે, (તો) વિધિદેવી મહા ગણી રે. ૫૨
- ક્રમ મળે તરણી ભક્તી, કરવા લાગ્યા તેનો મંત્ર રે;
સુર આરિ જૂલ્યા ગાજતા, લાગી તારણી તંત્ર રે. ૫૩
- સર્વે મળી એમ ભાખિયા, નાખો શિભિકામાં એવ રે;
હંચકી ચાલો સ્થાન આપણે, ભાગ્યો ભક્તો એ જોવ રે. ૫૪
- ગર્જ કહે નિશ્ચય કર્યો, દાનવે આણી પેર રે;
અતિ અતુરાગ્યા અભાગપરે, કાગે કર્યો દુડો કેર રે. ૫૫
- પછે દત્તની દયિતા સાધવી, ઘાક્તી શિભિકા માંય રે.
મસ્તક ધરી ચાલ્યા ઘરભણી, મોદવાળે મન જ્યાંય રે. ૫૬

૪૬ નીલાંબુજસમ—કાળા કમળ સુરખાં. માંસલશોણીવાળી—
માંસથી પુષ્ટ બળવાળી.

૪૯ મનતુરીતેગ—મન રૂપી ઘોડાની લગામ. વાજી—ઘોડો. ૫૦ હ-
રિવદની—ચંદ્રમુખી. ૫૨ તો છં—તો વિધિદેવી (વિધાત્રી)ને મોટી
ગણી—અર્થાત્ મોટું ભાગ્ય માનવું. ૫૪ શિભિકા—પાવળી. ભેવ—ભેદ-મર્મ.
૫૬ મોદવાળે મન—હર્ષવાળા મનથી.

ત્યારે મંદ હસી મુનિ ભણ્યા, મુર સિંધ થયું કાજ રે;	
વારૂ થયું વૃદ્ધિ પામિયા મુર, ખોયું અમુરે રાજ રે.	૫૭
દાનવની શ્રી સાતે સ્થાનથી, જોળંગી ગઈ આજ રે;	
મસ્તકમણિમાં વશી જઈ, હોલો લઈ ગયો બાજ રે.	૫૮
હવાં રહે નહિ લક્ષ્મીજી, યાતુધાનની પાસ રે;	
પ્રણય સકળ પરવારિયું, વાધો દેવ જયતાણી આશ રે.	૫૯
દેવ કે' સ્વામી જગતનાગા, કહો લક્ષ્મીનાં સ્થાન રે;	
ત્યારે મન માને અમતાણું, રાડયે વયું જઈ રાજ રે.	૬૦
શ્રી વશી સ્થાન કયે કયે, આપે કયું કયું કૃણ રે;	
કયા કયા સ્થાનકે વશી, થઈ નાશ કરે હરણ બળ રે.	૬૧
કૃપા કરી કહો મુનિ મહા, તવ ખોલ્યા ગુરુત્ત ત્યાંય રે;	
એક નિતે મુણો મુર સહુ, કહું વસે લક્ષ્મી કયાંય રે.	૬૨
લક્ષ્મી વસે અરણ નરતાણે, તો પાત્રે મંદિર મોઢું રે;	
જનુમાં રહી જુગતે કરી, તેનું બળ નથી ખોઢું રે.	૬૩
તે વસ્ત્રાભૂષણ આપે અવનવાં, દત્તી ધનના ભંડાર રે;	
ગુહ્યસ્થળનો પામી વાસ રે', ત્યારે આપે ઇંદિરા નાર રે.	૬૪
અંકે વશી આપે સંતતિ, હૃદ વશી પૂરે મનઅર્થ રે;	
કંઠે કંઠાભૂષણ હાથ વસે, પમાડે ઇંદ નન ગર્થ રે.	૬૫
બધુ બાળાને મેળવે વળી, અટતાં અટવી અપાર રે;	
અબ્ધિજા મુખ સ્થાનકે રહી, કરાવે મધુર ઉચ્ચાર રે.	૬૬
મીઠા ખોલો જન સહુ કહે, લક્ષ્મી વશી જો મુખ રે;	
વચનસિદ્ધિ તેને મળે, કવિ થઈ કાપે દુઃખ રે.	૬૭

૫૮ સાતે સ્થાનથી—હવે પછી કહેવાશે તે સાત સ્થાનથી. ૫૯ યાતુધાન—રાક્ષસ. ૬૬ અટતાં—દરતાં. અટવી—જંગલ. અબ્ધિજા—લક્ષ્મી.

બોલ્યું પાળે બીજા તેડું, ચાપ લીલા લે'ર એ પેર રે;
 શિરઃસ્થાને લક્ષ્મી જઈ રહી, જાય ત્યારે બીજાને ઘેર રે. ૬૮
 ત્યાગ કરે પળમાં સહી, એવી લક્ષ્મીની રીત રે;
 એ પ્રકારે થયું દૈત્યને, કહું તેની પૂર્ણ પ્રતીત રે. ૬૯
 શિબિકા મસ્તક પર ધરી, બેસાડી લક્ષ્મી માંચ રે;
 માટે તજશે અધુના જીઓ, તજે ભય થયો આંચ રે. ૭૦
 અસ્ત્ર ધરો તમે હસ્તમાં, પડો તૂટી શનુ પર રે;
 ભય ન પામે મારો સર્વને, મરડી અત્રે મૂળથી ધર રે. ૭૧
 તેજ વિહોણા કર્યા સર્વ મે', વળગ્યું વળી બીજી મોહું પાપ રે;
 પરસ્ત્રી હરણે પુણ્ય દબ્ય થઈ, પ્રકટયો નાશ સંતાપ રે. ૭૨
 ગર્ગ કે' અર્જુન સાંભળે, પડ્યા તૂટી લઈ સુર શસ્ત્ર રે;
 અમુરને મસ્તક શ્રી વશ, લાગ્યા અંગ માંહી અસ્ત્ર રે. ૭૩
 દેવે માર્યા કોઈ નાસતા, મર્યા કોઈ થયા સનમુખ રે;
 એમ જાંભાદિક મહાઅરિ, કર્યા પળ વિપળે વિમુખ રે. ૭૪
 પૂરા કરી પૃથ્વી પાથર્યા, લીધા ત્રણ લોક દેવ રે;
 ગર્ગ કે' નૃપ એવી સાંભળી, દત્તગુરૂક્ષણસેવ રે. ૭૫
 પછે સ્તુતિ કરે લક્ષ્મીની, જોડી સુરવર હસ્ત રે;
 એવી શ્રી આવી મુનિ કને, યૌવનઉન્મત્ત મસ્ત રે. ૭૬
 દેવ આપ્યા કર જોડીને, લક્ષ્મીકેરી પુઠે જાણ રે;
 પાગ લાગી દત્તદેવને, બોલ્યા મુખથકી વાણ રે. ૭૭
 તમારી કૃપાએ સહુ મળ્યું, ધન્ય ગુરૂદત્ત દેવ રે;
 એમ નમી સર્વે ગયા, સાધી સિદ્ધ દત્તસેવ રે. ૭૮
 તેમ નૃપાળ જો તાહરી, અતુલ ઐશ્વર્યપ્રીતિ રે;

તો વેગે આસઘો મુનિ મહા, થાશે સંપૂર્ણ પ્રતીતિ રે.	૯૯
ધતિ માર્કંડેયપુરાણમાં, ગર્ગવાક્ય અષ્ટમોધ્યાય રે;	
ગર્ગ જોવા ગુરૂને નમી, વિમળન ગુણ ગાય રે.	૮૦
કરવા પુરાણીનું પાઠરૂં, પુર આણી આ પ્રીત રે;	
સંસ્કૃતનું પ્રાકૃત મેં કર્યું. નવ જોઈ જવ રૂડી રીત રે.	૮૧
સે'લાં પુરાણ સમજી મને, વેતરે આડનું ચોડ રે;	
દ્રવ્ય કાળે ભટકે ભલા, જાણે વળગ્યું હોય ઝોડ રે.	૮૨
જૂત વળગ્યે મન ભમી ગયું, તેને સૂઝે ન સારૂં રે;	
પ્રહ્લ્લઅક્ષર જાણે નહિ પણ, ધારે વ્યાસનામ વારૂં રે.	૮૩
નમન કરૂં તેવા સર્વને, કાઢું કુશકેથી શુંય રે;	
હાવાં કાર્તવીર્ય વરણન કરૂં, અલ્પ મતિ યદિ હુંય રે.	૮૪

વલણ.

અલ્પમતિ યદિ હુંય નિશ્ચે, નમું કવિ કવિભૂપ રે;	
વિમળન વર્ણન કરે શું, દત્ત દેવ સ્વરૂપ રે.	૮૫

કડવું ૪૩ મું.

રાગ મેવાડાની દેશી પ્રેર.

ગુરૂવેણ સાંભળ્યું હો, કે દત્ત ઇચ્છા પૂરે;	
કુઃખ તેનું ટળ્યું હો, મળવા મન કર્યું શૂરે.	૧
દત્તને આશ્રમે હો, ગયો અર્જુન સહી;	
કરૂં વર્ણન કયમે હો, પ્રજા પૂરી કરી જઇ.	૨
ભક્તિભાવ પૂરો હો, ધારી આપિ ચરણને;	
સમજી ગયો શૂરો હો, જાણી છેલ્લી ધરણને.	૩
વારૂં આણી આપે હો, પ્રબળાળ દ આણી;	

- આણે મુગંધી જળ અમાપે હો, કૃણાદિ પાક પ્રમાણી. ૪
- એકુંજૂકું લેતો હો, સેવા કરવા કાળે;
- સંતોષ સારો દતો હો, રીઝયા તવ ગુરુ રાજે. ૫
- પે'લાં ભાખ્યું દવને હો, તેણું કહ્યું છે તેને;
- સાધે શીઘ્ર સેવને હો, કુકર્મી ભજે શેને. ૬
- મદિરાસકત હું તો હો, પાસે બેડી પત્ની જુએ;
- દૂપિત માન્ય તું તો હો, સારાકરો સંશય ખુએ. ૭
- કુત્સિતકર્મી એવો હો, ભણું કરવા નથી શકિત;
- લાભ લઇશ કેવો હો, જૂઝી કરે શે ભકિત ? ૮
- મનોરથ પૂરે તારો હો, તેવાને જઈ આરાધે;
- મૂકી કેડો મારો હો, સાચો સિદ્ધ કો સાધે. ૯
- જડ કે' શુભા જનકજી હો, વધા દત્ત વચન એણું;
- સાજ આઘ્યાતો સજી હો, અભવિધ્ય હોયે કેણું. ૧૦
- ગર્જે કહ્યું કમરીને હો, પાગે નમ્યા યોગીને;
- વધો પાદ ધરીને હો, રગડો નવ રોગીને. ૧૧
- આશ્રય કરી માયાનો હો, મોહ પમાડો શેણે;
- હું છું કૂડી કાયાનો હો, જુવો અશ્રુ જલ નેણે. ૧૨
- નિષ્પાપ આપ છે ગુરુ હો, જગતમાત લક્ષ્મી ઊભાં;
- પછે અમો શે જૂરું હો, કુકર્મ જડમૂળ દૂલ્યાં. ૧૩
- વચન સુણી આવું હો, પ્રસન્ન થયા મુનિ પોતે;
- જેને ભણું ભાખ્યું હો, દીધો વર જ્ઞેત જ્ઞેતે. ૧૪
- પૃષ્ઠી પૃષ્ઠ નેણે હો, વશ કરિયું પૂરું;
- વેણું કહ્યું તેણે હો, કાંઈ ન શખ્યું અધૂરું. ૧૫

હત્ત કે' વાર્તા છાની હો, જાણી કહી તેં મુજને;	
મારી મિથા પીછાની હો, વરદાન દઉં હું તુજને.	૧૬
તું માગ્ય મન ગમતું હો, સાંભળ વળી કહું સાચું;	
છે મન માફ લમતું હો, તોય કોને હું રાચું.	૧૭
જે નર લક્ષ્મી સાથે હો, ગધમાલ્યે પૂજે મને;	
દ મધમાંસ હાથે હો, રીઝું તેને કહું તને.	૧૮
આજ્યવાળાં મિષ્ટાન્ન હો, અરપી મને જે લક્ષ્મી;	
વધાઈ માન દઇ યાન હો, ગાયને રાખે જે વક્ષી.	૧૯
મારા જોતાં પૂજે હો, પ્રાદાણુ લલા યોગધારી;	
તેનું સાફ સૂઝે હો, કરવા મને નિરધારી.	૨૦
વાનિંત્ર રમ્ય લઇને હો, વીણા વંશી શંખ વાદ્ય;	
ગાને ગુરુ કહીને હો, પૂજે અર્ચે દુઃખ જાઈ.	૨૧
મન ઇચ્છા તેની હો, પૂરી તુષ્ટિને આપું;	
પુત્રની ઇચ્છા એની હો, આપી કષ્ટ સહું કાપું.	૨૨
ધન્યા કન્યા અરપું હો, ધનાદિક દેડં તેને;	
તનમન તરપું હો, ન થાયવો પડે કેને.	૨૩
વિદ્ય તેનાં ટાળું હો, નિશ્ચે નૃપ તું જાણે;	
કૃપાદષ્ટે જાણું હો, મીતિ પૂર્ણ પ્રમાણે.	૨૪
ગુહનામ માફ હો, કહ્યું તેં જો આવારી;	
લાગ્યું મને સાફ હો, ઉતર્યો તું ભવપારી.	૨૫
મનની ઇચ્છા જેવો હો, તેણે માગી લે આજે;	
કાર્તવીર્ય તને દેવી હો, અમૂલ્ય વસ્તુ સહુ સાજે.	૨૬
અર્જુન કે' જો આપો હો, તો પ્રજા પાલન માયું;	

૧૯ આજ્યવાળાં-ધીવાળાં યાન-વાહન (બેસવાને). ગાયને ઇન્—
જે ગાયને વહે (છાતી ઉપર) રાખે-અર્ધાત્મ ગાયનું રક્ષણ કરે.

- તેમાંનું કષ્ટ કાપો હો, પાપપૂર હું ત્યાગું. ૨૭
- મળ પાળતાં મુનિ હો, અધર્મની ન થાય પ્રાપ્તિ;
એવું આપો ગુણી હો, ન થાય કુપમેં વ્યાપ્તિ. ૨૮
- અરિઅનુસરણકેરું હો, જ્ઞાન આપો ને રીઝયા;
રણે પાછા ફેરું હો, શંકર જાતે ને ખીન્યા. ૨૯
- મતિદંદી કોઇ હો, ન રણમાં થાયે મારો;
રહે સર્વ રાઇ હો, નેઇ દત્ત શિષ્ય તારો. ૩૦
- અપણ અતુર્ભુજ શા હો, આપો સહસ્ર બાહુ મને;
નભ નગ જળ વશ્યા હો, બહુ જીવંતે તેની કને. ૩૧
- પૃથ્વી ને પાતાળે હો, ઇત્યાદિ સહુ ઠામે;
ગતિ સર્વ કાળે હો, થાતાં નવ વિરામે. ૩૨
- ઉન્માર્ગે કદી મુનિ હો, મર્ત્યો પૂરેપૂરો;
નિવારવા જેવો ગુણી હો, મળે મને મહાશૂરો. ૩૩
- અતિથિનો આદર હો, થાયે નિત્ય મમગૌહે;
મળે દાનગ્રાહી વર હો, હું દાની બનું ઉનેહે. ૩૪
- દાન દેતાં ધન મારું હો, ખૂટે નહિ કોઇ કાળે;
કરે સર્વનું સારું હો, તરૂણ વૃદ્ધ કે બાળે. ૩૫
- સ્મરે મને જે સ્થળે હો, તે ઠામે જાવા મુજને;
આપો બળ દુઃખ કળે હો, નખી કહું છું તુજને. ૩૬
- મારા દશ માંહીથી હો, દ્રવ્યની નવ થાય નાસ્તિ;
અટકું હાવાં આંહીથી હો, માર્યું મન મર્યું જાસ્તી. ૩૭
- વળી અનન્ય ભક્તિ આપની હો, આપો એટલું નેઇએ;

૨૯ અરિ અનુસરણકેરું—શત્રુની પાછળ પડવાનું. ૩૩ ઉન્માર્ગે—
ઉલ્ટે માર્ગે.

મહત્તા મહા માપની હો, જાણી સંશય ખોધઝે.	૩૮
દત્તાત્રેય ખોલ્યા હો, જે જે માગ્યું તેં મુખથી;	
તારા તોલ તોલ્યા હો, જા તે દીધું મેં મુખથી.	૩૯
અક્રવર્તી તું થશે હો, કૃપા ભારી પૂર્ણ હવી;	
ભારી ભક્તિ ઉર વસે હો, થઈશ જ્ઞાની અનુભવી.	૪૦
જડ કહે સુણો પિતા હો, અર્જુન નમ્રો દત્તને પાય;	
મળ્યા મંત્રી શોભિતા હો, આવ્યા ઘણે દિને ઘેર રાય.	૪૧
ઘર ઘરથી તેડિયા હો, રદ્યા કર્યા પરધાન;	
દામ અતિ વેડિયા હો, રાજ્યાભિષેકમાં રાજન.	૪૨
અર્જુન રાજ્યાભિષેકમાં હો, આવ્યા સુરના ગાયક જાણ;	
ગંધર્વ ગાય વિવેકમાં હો, અપ્સરા નાચેછે નિરવાણ.	૪૩
સપ્ત ઋષિ આવિયા હો, માંહી વસિષ્ઠ આદિક મુન્ય;	
મેરૂ નગ સહુ લાવિયા હો, આવી ગંગા પવિત્ર પુણ્ય.	૪૪
નદીઓ વહી રહી હો, આવી જૂપકેરે ભુવન;	
રતનાકર રતન લઈ હો, આવ્યા જોવાને રાજન.	૪૫
પીંખલ લઈ વૃક્ષને હો, આઝો રાચીપતિ રાચી સમેત;	
આમંત્રણ ગયું દક્ષને હો, આવ્યાં ત્યાં તે આઝે હેત.	૪૬
વાસુકી લઈ નાગને હો, આવ્યા રાજ્યાભિષેકે જાણ;	
આવ્યા દિન મહાભાગને હો, નમે નૃપમણિ સુજાણ.	૪૭
મધ્રાન જન પુરના હો, આવ્યા દેશતણા અનેક;	
ગુણ ગાય સૂરના હો, ધાર્યો ધન્ય ધન્ય તેં દેક.	૪૮
દત્તાત્રેય કૃપાવડે હો, થઈ સામગ્રી તૈયાર;	
યોગી અનુગ્રહ શું અડે હો, થઈ પ્રાપ્ત સમૃદ્ધિ સાર.	૪૯

- અંગ બળે વાધિયો હો, હૈહય જનપદકેરો જૂપ;
જેને દત્તગુરુ લાધિયો હો, જે થયો માંહી તદ્દુપ. ૫૦
- સબ થયા પૂઠે હો, દાંડી દેવડાવી દશ;
અરિ કોઇ નવ ઊઠે હો, હારે હુંથી મહેશ શેષ. ૫૧
- કાર્ત્તવીર્ય વિણ આ પુરે હો, કોઇએ સસ ન ધરવાં પાણ;
જંતુ કોઇ નવ ચૂરે હો, જે વાંચે સ્વયંતા પ્રાણ. ૫૨
- અપરાધ એવો કરે હો, તેને મારું ચૌરની પેર;
આણ એવી ફરે હો, થાયે હાહાકાર ઘેર ઘેર. ૫૩
- નગરે એવું દિસે હો, સસપાણિ અર્જુન એક;
દાડે ઝટ દુઃખ મિથે હો, વપુમાંહે ધરી વિવેક. ૫૪
- ગ્રામપાળ પોતે બન્યો હો, પશુપાળ રૂપ ભૂપાળ;
ક્ષેત્રપાળ તેને ગણ્યો હો, દિગ્ગપાળ ભૂપ વિશાળ. ૫૫
- તપસ્વીનું રક્ષણ કરે હો, પાળે વણઝારાના સાર્ય;
તે હેત કેવું ધરે હો, જેવો હરિએ રાખ્યો પાર્ય. ૫૬
- ચૌર ચક્ષુઃશ્રવા હો, વન્હિ સસ્રે લાગે બીક;
સમુદ્રમાં દુઃખી હવા હો, તેને કામે રાખે કીક. ૫૭
- બીજો ભય આવિયો હો, કે સ્મરે સહસ્રભુજળ;
ત્યાં સુખ સહુ લાવિયો હો, નિકટ આવી નૃપાળ. ૫૮
- એ રીતે અરિગંભણો હો, સ્મરણ માત્રે ટાળે દુઃખ;
નૃપ રૈયતરંભણો હો, દેતો પૂર્ણ મગ્ધને સુખ. ૫૯
- રાય રાજ્યે વસે હો, ધનદ લઇ ધન બાણ;

૫૦ હૈહય જનપદ—હૈહય નામનો દેશ. ૫૭ ચૌર ધૃ—જેને ચૌર,
ચક્ષુઃશ્રવા (સાપ), વન્હિ, અને સસ્રથી બીહીક લાગતી હોય, અથવા
જે સમુદ્રમાં દુઃખી થયા હોય તેને તે કીક રાખે-બચાવે. ૫૮ સહસ્રભુજળ—
હગર દાયવાળો.

- ગુરુ સર્વેતાણા હો, જેના નહિ આદિ કે અંત;
ગુણ જેના ઘણા હો, સ્વયં શૌરિ મહામતિમંત. ૭૨
- અર્જુન એથી થયો હો, નષિ મુનિ દેશે માન;
તાપ તપનો સંચો હો, ઉચ્ચં એકું જૂંકું ધાન્ય. ૭૩
- તો દત્ત મહિમાએ કરી હો, થયો વિશ્વ વિષે વિખ્યાત;
અપ્રમેય એ શ્રીહરિ હો, છે અનંત ને સાક્ષાત. ૭૪
- રાંખ અક ગદાદિકે હો, શોભે આયુધવાળા હાથ;
શાર્ફગધનુએ રીખે હો, છે મહામાયા સાથ. ૭૫
- વેદ પણ વરણવે હો, કથા કહે પુરાણ મમાણ;
ચોગી પરણવે હો, યજ્ઞ દાનવ માનવ જાણ. ૭૬
- જે જે જન પૂજતા હો, દત્ત ગુરુ ધરી પ્રેમ;
(તેને) મોક્ષપથ સૂઝતા હો, મુખી થાતા સ્વરૂપે એમ. ૭૭
- ભગવાન મુખે ભણ્યા હો, હું છું હરિભક્તની પાસ;
સદૈવ મારા ગણ્યા હો, ટાણું ત્રીવિધિ તેના ત્રાસ. ૭૮
- એવું હરિ વધા હો, તો કયમ વીસરવા દેવ;
મુઆ જે મદ મધા હો, ભટક્યા ભવાબ્ધિમાંહે એવ. ૭૯
- હરિભક્ત મોટો કહે હો, તો ભક્તે ન જોવું કેમ;
જહ આશ્રમમાં રહે હો, તેને કરે ક્ષાંતિ ને ક્ષેમ. ૮૦
- અધર્મને ટાળવા હો, ધર્મનું કરવાને સ્થાપન;
આદિ 'અંતને ભાળવા હો, તે હરિ થાય ઉત્પન્ન. ૮૧
- કરે પાલન જગતનું હો, તેની કહીશ હવાં હું વાત;

૭૫ રીખે—મારે—નાશ કરે. (રિપૂ—મારી નાખવું). ૭૬ પરણવે—
પ્રણમે. ૮૧ આદિ ૪૦—જેના આદિ અને અંત ભાળવા નહિ—અર્થાત્
જે અનાદિ અનંત છે.

લક્ષ્મી નવ ખસે હો, વરદાન દીધું ધવપ્રાણ.	૬૦
યજ્ઞ ઘણા કર્યા હો, આપી દક્ષિણા મહામાન;	
અરિ અતિ ધર્યા હો, સંગ્રામે અધિક સમાન.	૬૧
તપ પાણુ આચર્યું હો, વિક્રમ વાતે કરી અપાર;	
સમૃદ્ધિ જોઈ સાંતરી હો, અંગિરા મુનિએ કર્યો વિચાર.	૬૨
મહાસ્નાર્જુન સમો હો, નહિ મહીતળની માંય;	
મુનિ કે' વદિયે અમો હો, જ્યેષ્ઠી વાણી દેવી લગ્નય.	૬૩
ગમે તે ગોપતિ હો, કરે મનગમતા મખ જાણ;	
ગમે તે મહામતિ હો, પણ નહિ અર્જુન પાસ પ્રમાણ.	૬૪
દાનેશ્વરી ભક્ષે બને હો, પણ નહિ અર્જુન જેવો કોઈ;	
તપસી તપ કર્યું ગણે હો, પણ રે' એનાથકી રોઈ.	૬૫
સંગ્રામ શૂર સાચો થયો હો, ભક્ષે પુરંદર પૂર;	
ગર્વ અર્જુનથી ગયો હો, સાચોમાચો શાણો શર.	૬૬
ગમે તે નૃપ શ્રેષ્ઠો હો, પણ નહિ કાર્ત્તવીર્ય સમાન;	
એ નૃપ નેત્રે લલ્યા હો, તે પાંચો સઘળે માન.	૬૭
જે દિનથી દત્તજી હો, થયા પુરપતિને પ્રસન્ન;	
થયો જ્ઞાન મત્તજી હો, દત્તે યજ્ઞે વેળી મન.	૬૮
પ્રતિસંવત્સરે હો, દત્તગુરૂજીકેરો જાગ;	
મનગમતો કરે હો, રાખી ગુરૂ અભિધાને રાગ.	૬૯
યજ્ઞસ્થળ આગળે હો, તે નૃપની સર્વ પ્રજાય;	
સંપત્તિ જોઈ ગળે હો, સમાધિયોગની ગાંધ.	૭૦
ચરાચર જૂતના હે, ગુરૂ ગરવા જે દત્ત દેવ;	
સદા યૌવન નૂતના હો, સાધે સર્વે તેની સેવ.	૭૧

- ગુરુ સર્વેતાણા હો, જેના નહિ આદિ કે અંત;
 ગુણ જેના ઘણા હો, સ્વયં શૌરિ મહામતિમંત. ૭૨
- અર્જુન એથી થયો હો, ઋષિ મુનિ દેશે માન;
 તાપ તપનો સ'ચો હો, ઉચ્ચલ્યું એકું જૂકું ધાન્ય. ૭૩
- તો દત્ત મહિમાએ કરી હો, થયો વિશ્વ વિષે વિખ્યાત;
 અપ્રમેય એ શ્રીહરિ હો, છે અનંત ને સાક્ષાત. ૭૪
- શંખ ચક્ર ગદાદિકે હો, શોભે આયુધવાળા હાથ;
 શાર્ફગધનુએ રીખે હો, છે મહામાયા સાથ. ૭૫
- વેદ પણ વરાણવે હો, કથા કહે પુરાણ પ્રમાણ;
 યોગી પરણવે હો, યજ્ઞ દાનવ માનવ જાણ. ૭૬
- જે જે જન પૂજતા હો, દત્ત ગુરુ ધરી પ્રેમ;
 (તેને) મોક્ષપથ સૂઝતા હો, મુખી થાતા સ્વરૂપે એમ. ૭૭
- ભગવાન મુખે ભણ્યા હો, હું છું હરિભક્તની પાસ;
 સદૈવ મારા ગણ્યા હો, ટાળું ત્રીવિધિ તેના ત્રાસ. ૭૮
- એવું હરિ વધા હો, તો કયમ વીસરવા દેવ;
 મુઆ જે મદ મધા હો, ભટક્યા ભવાબ્ધિમાંહે એવ. ૭૯
- હરિભક્ત મોટો કહે હો, તો ભક્તે ન જોવું કેમ;
 જઈ આશ્રમમાં રહે હો, તેને કરે ક્ષાંતિ ને ક્ષેમ. ૮૦
- અધર્મને ટાળવા હો, ધર્મનું કરવાને સ્થાપન;
 આદિ 'અંતને ભાળવા હો, તે હરિ થાય ઉત્પન્ન. ૮૧
- કરે પાલન જગતનું હો, તેની કહીશ હવાં હું વાત;

૭૫ રીખે—મારે—નાશ કરે. (રિપુ—મારી નાખવું). ૭૬ પરણવે—
 પ્રણમે. ૮૧ આદિ ૬૦—જેના આદિ અને અંત ભાળવા નહિ—અર્થાત્
 જે અનાદિ અનંત છે.

- માન મહાભક્તનું હો, રાખ્યું દેવે ક્યમ સાક્ષાત. ૮૨
- કહું તે કારણે હો, અલર્ક જન્મ પ્રખ્યાત;
- ત્રણ પેઢી તારણે હો, મુણિ પિતૃભક્તની ખ્યાત. ૮૩
- રાજર્ષિ અલર્કને હો, મુનિ દત્તે શીખવ્યો યોગ;
- દહો ક્રોકટ ફર્કને હો, મુણ્યે ભવનો ટળશે રોગ. ૮૪
- પુત્ર પિતાને કહે હો, કહું મદાલસા આખ્યાન;
- વિમ્ન પુરાણી લહે હો, કહે પ્રાકૃત કરી પુરાણ. ૮૫
- પુરાણી શ્રીતા સહી હો, તેનો વક્તા પ્રેમાનંદ;
- કરે સપ્તાહ કરી હો, નહિ શ્રીતા સમગ્ર મંદ. ૮૬
- (હવાં) સપ્ત અધ્યાત્મી હો, હું કરીશ સપ્તાહ જાણ;
- કારણ કહું ગણી હો, અર્પી યથામતિ પ્રમાણ. ૮૭
- પુત્ર પુરાણીનો હો, હોયે મૂર્ખ અને અજાણ;
- મુખ કહે આણીનો હો, લહી બીજે સુત મુજાણ. ૮૮
- પ્રીતિ પરમર થતી હો, તોય તનુજ નવ તમય;
- કોઈ મારે રતિ હો, કે ત્યાં પુરાણી લઠવા જાય. ૮૯
- વિનાશી વખાણીને હો, પુરાણી એવું કરે;
- અવિનાશી જાણીને હો, શે પ્રેમાનંદ પરહરે. ૯૦
- પુરાણીપુત્ર લાખો હો, શાખો કરી મુઆ લહ્યા;
- અંધનાશ દાખો હો, અવિનાશી વેદ કહ્યા! ૯૧
- સુત કાણો કૂડો હો, ન નાખી દે કોઈ;
- અંધ રૂડો જૂડો હો, રાખ્યો એવી સોઈજેઈ. ૯૨
- હંમેક કરી ઠેલે હો, કુરૂપો પિવા' કાળે;

- વિપ્રત્રંચ મેળે હો, ન્યાય એ છેતો આને. ૯૩
- આ લખવાનું કારણ હો, છે તો પુરાણી માટે;
- માર્જનર શુકમારણ હો, નેધ કો ન ઉચ્ચાટે ? ૯૪
- ઇતિશ્રી માર્કંડેય હો, પુરાણ પ્રાકૃત કીધું;
- પિતા પુત્ર સંવાદય હો, દત્તાત્રેયે દાન દીધું. ૯૫
- એકોનવિશતિતમે હો, અધ્યાય અહીં પૂરો હવો;
- મદાલસા મુણો તમે હો, પછે યોગ અવનવો. ૯૬

વલણ.

- અવનવો યોગ આગે, કહું કરન્નેડી શ્રીહરિ રે;
- મેમાનંદ પર પુરાણી રીઝે, નેમ કરિ પર કેસરી રે !! ૯૭

૯૬ એકોનવિશતિતમે—ઓગણીસમે.

સમાપ્ત.